

T. C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

SAHÂBENİN İSLAM’I TEBLİĞİ
(Sûriye Bölgesi)

Doktora Tezi

Hazırlayan
Mehmet AKBAŞ

İstanbul 2007

T. C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

SAHÂBENİN İSLAM’I TEBLİĞİ

(Suriye Bölgesi)

Doktora Tezi

Hazırlayan

Mehmet AKBAŞ

Danışman

Prof. Dr. İsmail YİĞİT

İstanbul 2007

T. C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

SAHÂBENİN İSLAM’I TEBLİĞİ
(Sûriye Bölgesi)

Doktora Tezi

Hazırlayan
Mehmet AKBAŞ

İstanbul 2007

T. C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

SAHÂBENİN İSLAM’I TEBLİĞİ

(Suriye Bölgesi)

Doktora Tezi

Hazırlayan

Mehmet AKBAŞ

Danışman

Prof. Dr. İsmail YİĞİT

İstanbul 2007

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

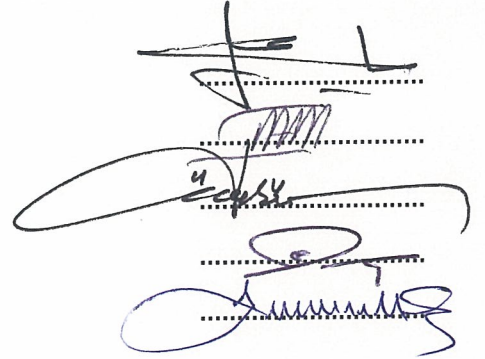
İLAHİYAT Anabilim Dalı İSLAM TARİHİ Bilim Dalı Doktora öğrencisi
MEHMET AKBAŞ' ın SAHABENİN İSLAM'I TEBLİĞİ (Suriye Bölgesi) adlı tez
çalışması ,Enstitümüz Yönetim Kurulunun 14.06.2007 tarih ve 2007-7/35 sayılı kararıyla
oluşturulan jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 20.10.2007

- 1) Tez Danışmanı : PROF. DR. İSMAİL YİĞİT
2) Jüri Üyesi : PROF. DR. MUSTAFA FAYDA
3) Jüri Üyesi : PROF. DR. RAŞİT KÜÇÜK
4) Jüri Üyesi : DOÇ.DR.AHMET KAVAS
5) Jüri Üyesi : DOÇ.DR.LEVENT ÖZTÜRK

Handwritten signatures of the jury members, corresponding to the list on the left. The signatures are written in blue ink and are placed over dotted lines.

İÇİNDEKİLER.....	II
ÖNSÖZ.....	V
KISALTMALAR.....	VIII
GİRİŞ	

KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR.....	9
SÛRİYE BÖLGESİ	17
I. İslâm Öncesinde Sûriye.....	17
II. Sûriye Bölgesinin Sınırları ve Önemli Yerleşim Merkezleri.....	20
III. Sûriye Fetihleri.....	24
A. Fetihlerin Başlaması ve İlk Çarpışma.....	26
B. Busrâ'nın Fethi.....	27
C. Ecnâdeyn Savaşı.....	27
D. Mercu's-Suffer Savaşı.....	28
E. Fihl Savaşı.....	29
F. Dımaşk'ın Fethi.....	29
G. Mercu'r-Rum Savaşı.....	31
H. Ürdün'ün Fethi.....	32
İ. Yermük Savaşı.....	32
J. Sûriye Sahillerinin Fethi.....	35
K. Hıms'ın Fethi.....	35
L. Kinnesrîn'in Fethi.....	38
M. Haleb ve Antakya'nın Fethi.....	39
N. Ecnâdeyn'de İkinci Karşılaşma.....	40
O. Filistin'in Fethi.....	41
Ö. Kayseriya'nın Fethi.....	42
P. Cezire'nin Fethi.....	43
IV. Sûriye Fetihleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme.....	45

BİRİNCİ BÖLÜM

SÛRİYE'DE SAHÂBÎLER.....	54
I. Sûriye'de Vali ve Komutan Olarak Bulunanlar.....	56
II. Sûriye'ye Kadılık ve Eğitim-Öğretim İşiyile Görevlendirilenler.....	69
III. Sûriye'de Âmillik (Vergi Memurluğu) Yapanlar.....	77
IV. Sûriye'de Şehid Düşenler.....	80
A. Mûte Savaşından Şehid Düşenler.....	82
B. Ecnâdeyn Savaşında Şehid Düşenler.....	84
C. Yermük Savaşında Şehid Düşenler.....	86

D. Fihl Svaşında Şehid Düşenler.....	88
E. Amvâs Taûnu'nda Şehid Düşenler.....	88
V. Fetihlerden Sonra Sûriye'den Ayrılanlar.....	97
VI. Sûriye'de Yerleştikleri Şehirlere Göre Sahâbîler.....	102
A. Dımaşk'a Yerleşenler.....	103
B. Hıms'a Yerleşenler.....	111
C. Filistin Yerleşenler.....	118
D. Ürdün'e Yerleşenler.....	121
E. Cezire'ye Yerleşenler.....	122
F. Sûriye'de Nerede Yerleştikleri Bilinmeyenler.....	123
VII. Sûriye'de Bir Müddet Kalanlar.....	133
VIII. Sûriye'ye Ziyaret Maksadıyla Gelenler.....	137
A. Hz. Ömer'in Bölgeye Gelmesi.....	137
B. Hz. Ömer'e Sûriye Ziyaretinde Eşlik Edenler.....	142
C. Daha Sonraki Dönemlerde Sûriye'ye Ziyarete Bulunanlar.....	143
IX. Sûriye'de Hanım Sahâbîler.....	143

İKİNCİ BÖLÜM

YAŞADIKLARI HAYAT VE TOPLUMA YANSIYAN YÖNLERİ.....	150
I. İslâm'ın İlk Davetçileri Olarak Sahabîler.....	151
A. Kur'ân-ı Kerim'le Meşguliyetleri.....	153
B. Cihada Önem Vermeleri.....	160
II. İbadet Hayatları.....	175
A. Zühd Hayatları ve Bu yöndeki Teşvikleri.....	175
1. Ebû Ubeyde'nin Zühd ve Takvası.....	177
2. Ebu'd-Derdâ'nın Zühd ve Takvası.....	179
3. Saîd b. Âmir'in Zühd ve Takvası.....	183
B. Mescid Ortamındaki Hayatları.....	195
1. Mescidler İnşa Etmeye Önem vermeleri.....	195
2. Mescidlerdeki Görevleri.....	199
a. İmamlık Yapmaları.....	199
b. Mescidlerde İlmi Faaliyetlerde Bulunmaları.....	204
(1) Mescidlerde Ders Vermeleri.....	204
(2) Hadis Öğretmeleri.....	211
(3) Fık'hî Konuları Müzakere Etmeleri.....	216
c. Yaptıkları Konuşmalar.....	218

III. Toplumla İlişkileri.....	224
A. İdarecilerle İlişkileri.....	224
1. İdarecilere Yaptıkları İkaz ve Eleştiriler.....	224
a. Hz. Ömer'in Bu Husustaki Faaliyetleri.....	224
b. Bazı Sahâbîlerin İdarecileri İkaz ve Eleştirileri.....	229
2. İdarecilere Yaptıkları Nasihatler.....	236
A. Halkla İlişkileri.....	243
B. Sahâbîlerin Birbirine Karşı Tutumları.....	264
C. Halkın Sahâbeye Gösterdiği Teveccüh.....	272
IV. Gayrimüslimlerin İslâm'ı Kabulündeki Rollerini.....	276
A. Gayrimüslimlerle İlişkileri.....	276
1. Hz. Peygamber Zamanındaki İlişkileri.....	277
2. Raşid Halifeler Zamanındaki İlişkileri.....	278
a. Bazı Sahâbîlerin Elçi Olarak Bölgeye Gelmesi.....	278
b. Hz. Ömer'in Sûriye Ziyareti Esnasındaki İlişkileri.....	280
B. Gayrimüslim Vatandaşların Hukukunun Korunmasındaki Hassasiyetleri...	284
C. Gayrimüslimler Üzerinde Bıraktıkları İntiba	288
D. Yerli Halktan Müslüman Olanlar.....	294
1. Hz. Peygamber Zamanında Müslüman Olanlar.....	294
2. Fetihler Esnasında Müslüman Olanlar.....	296
3. Daha Sonraki Dönemlerde Müslüman Olanlar.....	300
SONUÇ.....	304
BİBLİYOGRAFYA.....	307

ÖNSÖZ

Bilindiği gibi ilk fetihlerin ardından fethedilen ülkelere dağılan sahâbîler, bulundukları bölgelerde bir yandan İslam'ın öğretilmesi bir yandan da tebliği suretiyle yayılmasına vasıta olmuşlardır. Suriye, Irak ve Mısır gibi bölgelere yerleşen sahâbîler İslam'ın yüce mesajını bu bölgelere taşımış ve oralarda kalıcı olmasını sağlamışlardır.

Yaptığımız incelemelerde bu konuda her hangi bir çalışmanın yapılmadığını gördük. Bu yüzden bölgeye yerleşerek İslam'ı tebliğ etmiş olan sahâbîleri araştırma yoluna gittik.

Tezimizde Sûriye'ye yerleşen sahâbe neslinin bölgede İslam'ın öğretilmesi ve yayılmasındaki rolünü tespit ettik. Bu topraklara yerleşmiş olan sahâbe topluluğunun İslâm'ı neşretme, öğretme ve hayatlarıyla bunu gösterme adına sergiledikleri davranışları inceledik.

Sahâbîler fetihlerle beraber buraya gelip yerleşen müslüman halka İslam'ı öğretirlerken diğer taraftan, bölgenin yerlileri ve çoğunluğu Arap olan zimmilere de İslam'ı tebliğ ettiler. Bu sebeple diyebiliriz ki Hz. Peygamber'in önde gelen sahâbîleri hem Arabistan'da henüz müslüman olmuş fakat İslam'ı daha tam öğrenemeden gelip bölgeye yerleşmiş olanlara ve hem de bölgenin yerlileri olan gayrimüslim topluma İslam'ı tebliğ ettiler.

Araştırmamız giriş kısmı ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmı kaynak ve araştırmaların tanıtılmasıyla başlamaktadır. Burada kaynakların belirgin özellikleri, araştırmamız esnasında en çok kullandığımız eserler ve takip ettiğimiz metod üzerinde duruldu. Bundan sonraki kısımda İslam öncesi Suriye'yi ana hatlarıyla tanıtmaya çalıştık. Ardından Suriye fetihlerini inceledik ve fetihler hakkında kısa bir değerlendirme yaptık.

Birinci bölümde sahâbenin Sûriye'ye yerleşme merhalesi üzerinde durduk. Sûriye'ye yerleşip burada valilik/komutanlık yapanları, kadılık ve âmillik hizmetlerinde bulunanları, bunlar içerisinde İslâm'ı öğretmek için bölgeye

yerleşenleri, buraya fetihler maksadıyla gelenleri, burada şehid düşenleri, ziyaret maksadıyla gelenleri ve bölgede bir müddet kalanları tanıttık.

Tezimizin en önemli kısmını oluşturan ikinci bölümde ise ashâbın Sûriye’de yaşadığı hayatı ve Sûriye toplumu üzerinde bıraktığı etkiyi inceledik. Onların Hz. Peygamber’den öğrendikleri ve uğruna canlarını feda ettikleri İslâm’ı ne şeklide anladıkları ve nasıl yaşadıkları hususunu detaylı bir şekilde ele almaya çalıştık. İbadet ve zühd hayatları, Kur’ân’la meşguliyetleri, cihadı sevmeleri ve şehadet arzuları üzerinde durduk. Onların mescid ortamındaki faaliyetlerini inceledik. Bölgede takva, zühd ve ibadete teşvik hususunda söyledikleri sözleri tespit edip değerlendirdik.

Toplumla kaynaşmaları, topluma yön vermeleri, idarecilerle ilişkileri, onlara yaptıkları nasihatleri, çevrelerinde halkalar kurmuş olan tabiîn neslinin onlara gösterdiği teveccühü, onları ziyarete gelen kimselerin hangi mesaj ve bilgileri elde ettiklerini, bulundukları hemen her ortamda Hz. Peygamber’den duyduklarını aktarma yönündeki şevk ve gayretlerini inceledik.

Son kısımda ashâbın gayrimüslim halkla ilişkileri, İslâm’a ve müslümanlara ısınmaları yönünde onlar üzerinde bıraktıkları intibayı, zimmîlerin haklarının korunmasındaki hassasiyetlerini ve bölgede gerçekleşen ihtidâ hareketlerini inceledik.

Tezimi baştan sona büyük bir sabır, titizlik ve fedakârlıkla okuyup gerekli gördüğü yerlerde düzeltmeler yapan danışman hocam Prof. Dr. İsmail Yiğit’e, böyle bir konuyu tespit edip bizi bu hususta çalışmaya teşvik eden Prof. Dr. Mustafa Fayda’ya, tez izleme jürimizde yer alan Prof. Dr. Raşid Küçük’e, bilgilerinden istifade ettiğim Prof. Dr. Ziya Kazıcı, Prof. Dr. Cahid Baltacı ve Prof. Dr. Adnan Demirci’ye, tezimizi okuyup değerlendiren Ahmet Akbaş’a, kütüphanesinden çok istifade ettiğim İlim ve İrşad Vakfı yönetici ve çalışanlarına, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İsam) yönetici ve çalışanlarına teşekkür ediyorum.

Mehmet AKBAŞ/ İstanbul 2007

KISALTMALAR

a. mlf.	: Aynı müellif
A.Ü. İ. F. D.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
a. y.	: Aynı yer
b.	: İbn, bin
bk.	: Bakınız
c.	: Cilt
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
E.Ü.İ.F.D.	: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
F.Ü.Y.	: Fırat Üniversitesi Yayınları
H.z.	: Hazreti
İA	: Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
Krş.	: Karşılaştırınız
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
M. S.	: Milattan sonra
M.Ü.Y.	: Marmara Üniversitesi Yayınları
M.Ü.İ.F.Y.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
s.a. v.	: Sallallâhu aleyhi ve selem
S.Ü.İ.F.D.	: Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
S.Ü.S.B.E	: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
ts.	: Tarihsiz
trc.	: Tercüme eden
v.dğr.	: Ve diğerleri
y.y.	: Yayın yeri yok

TEZ ÖZETİ

Tezin adı: Sahabenin İslam'ı Tebliği (Suriye Bölgesi)

Hız. Peygamber'in vefatından sonra sahâbe-i kiram İslam'ı tebliğ maksadıyla yeryüzünün çeşitli bölgelerine dağıldılar. Bunlardan bir kısmı Arap Yarımadası'nın kuzeyinde yer alan Suriye bölgesine yerleşti. Burada İslam'ı, gelip bölgeye yerleşen yeni müslümanlara anlatırlarken diğer taraftan da yerli halka tebliğde bulundular.

Bölgeye gelen sahâbîlerden yaklaşık 372'sinin ismini tesbit edebildik. Bu sahâbîler içinden 24'ü bölgede vali ve komutan olarak görev yapmıştır. Bunun yanında 6'sı âmil, 6'sı da kadı ve İslâm'ı öğretme göreviyle bölgede bulunmuştur. 47'si bölgedeki çeşitli savaşlarda ve Amvas taûnunda şehid düştü. Yerleşenlerden 37'si Dımaşk'a, 60'ı Hıms'a, 13'ü Filistin'e, 4'ü Ürdün'e ve 4'ü de Cezire'ye yerleşti. Sûriye'de hangi merkeze yerleştiği bilinmeyen sahâbî sayısını ise 92 olarak tespit ettik. Bölgede bir müddet kaldığını bildiğimiz sahâbî sayısı da 55'tir. Bunların ekseriyeti fetihlerden sonra bölgeden ayrılan sahâbîlerdir. Bölgeye başta Hız. Ömer olmak üzere çok sayıda sahâbî ziyaret gerçekleştirmiştir.

Sahâbîler bölgede eğitim-öğretim faaliyetleri gerçekleştirdiler. Bu konuda üç sahâbî ön plana çıkmıştır. Bunlar Ebu'd-Derdâ, Muâz b. Cebel ve Ubâde b. Sâmit'tir.

Bölgeye yerleşmiş veya burada bir müddet kalmış olan sahâbîler, tavır ve hareketleriyle çevrelerinde bulunan insanları etkilediler ve onlara örnek oldular. Bölgede İslâm'ın öğretilmesi hususunda en çok camilerden yararlandılar. Camilerde onbinlerce talebe yetiştirdiler.

Sahâbîler çevrelerinde kenetlenmiş olan müslüman halkla iç içe yaşarken başka din mensuplarını ihmal etmediler. Müslüman idareciler, haklarının korunması konusunda büyük gayret gösterdiler. Onlardan gelen şikayetleri dinlediler, sorunlarına azami derecede alaka gösterdiler ve huzurlu bir ortamda yaşayabilmeleri için oldukça titiz davrandılar.

BRIEF OF THE THESIS

The name of the thesis:

The Sahabes'(The companions of the Prophet(SAV)) Islam notification (Syria region)

After dying Hz.Prophet (sav) ,the sahabes became scattered various region in the world in order to make notification of Islam. Some of them settled in the Syria region which takes at the North Arab peninsula. They told Islam both the new muslims who have accepted Islam recently and the people who already settled at that region.

We could determine approximately 372 the name of the sahabes which came in the region. 24 of them had officiated as governor and commander in the region.

In addition, they had situated in the region not only 6 of them as tax collector and 6 of them as muslim judges but also they had thought teaching Islam.v47 of them had falled as martyries at the various wars in the region and Amvas plague. 37 of them Damascus, 60 of them Homs, 13 of them Palestine and 4 of them Jordan and Cezire settled. We could determine 92 number of sahabes who are not being known where part of the Syria they were buried. A short period of time which we know 55 sahabes stayed in the region. Majority of them becomes separated from the region after the conquests. First Hz Ömer (r.a) and many sahabes had performed a visit to the region.

Sahabîes had performed education activities in the region . Three sahabes had came up with this subject. These were Abu'd-Derdâ, Muâz b. Cabal and Obâde b. Sâmit.

The sahabes, who had settled or stayed a period time in the region, had influenced and exemplified those were around them. They had always performed good manner to people. They had benefitted from mosques mostly in order to educate Islam. They had disciplined and educated thousands students in the mosques.

The sahabes had not negligenced and ignored non-muslim who were clamped together with muslim people. The muslim administrator had showed very big effort to protect non-muslim people's rights. They had listened to the complaints which came from them and taken care of what problems they had with the supreme degree and behaved fastidiously in order to get them tranquil place.

GİRİŞ

KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

Kaynaklar:

Sûriye topraklarına yerleşmiş ve burada İslâm'ı tebliğ etmiş olan sahâbe hakkında bilgi veren kaynakların başında, sahâbe-i kiramın hayatına dair te'lif edilen tabakât eserleri gelmektedir.

Araştırmamız esnasında ilk müracaat ettiğimiz ve konumuz açısından önemli bilgiler veren ilk eser İbn Sa'd'ın (ö. 230/844), “*et-Tabakâtü'l-kübrâ*”sı¹ oldu. İçinde Hz. Peygamber, sahâbe ve tabiîn nesline dair geniş malumat bulunan İbn Sa'd'ın eseri, Sûriye bölgesine yerleşmiş yüz on üç sahâbî hakkında bilgi vermektedir. Bu sahâbîlere bir bölüm ayırmış olan İbn Sa'd, sırayla her sahâbî için ayrı başlıklar açmış, hayatlarına dair malumat vermeye çalışmış, onların İslâm'a girişlerini, Hz. Peygamber'le olan beraberliklerini anlatmış, rivayet etmiş oldukları bazı hadisleri aktarmıştır. Tespit edebilmişse vefat tarihleri hakkında bilgi vermiştir. Ancak meşhur sahâbîler hakkında geniş bilgiler aktarmakla birlikte bazı sahâbîler hakkında verdiği bilgi birkaç cümleyi geçmemiş ve bazılarının da sadece ismini zikretmiştir.

Eserinde, “Hz. Peygamber'in Ashâbından Şâm'a Yerleşenler” şeklinde bir başlığa yer veren bir diğer tabakât müellifi de İmam Müslim'dir (ö. 261/875). Ancak o, “*Tabakât*”ında bu başlık altında elli sekiz sahâbîye yer vermiş ve onları tanıtan bilgiler aktarmıştır.²

Bu konuda eser yazan ilk tarihçilerden Halife b. Hayyât (ö. 240/854), “*Tabakât*”ında³ Basra ve Kûfe gibi şehirlere yerleşmiş olan ashâba dair başlıklara yer verirken Şâm bölgesine yerleşen sahâbîleri böyle bir başlık altında toplamamıştır. Dolayısıyla incelediğimiz eserlerden Sûriye bölgesine

¹ Muhammed İbn Sa'd , **et-Tabakâtü'l-kübrâ**, nşr. İhsan Abbas, Beyrut 1968.

² Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî, **Tabakât**, I-II, nşr. Ebû Ubeyde b. Selman, Riyad 1991.

³ Halife b. Hayyât, **Tabakât**, I-II, nşr. Süheyl Zekkâr, Dımaşk 1996.

yerleştiklerini tespit ettiğimiz sahabîleri bu kitaptan tarayarak haklarındaki bilgilere ulaştık.

İbn Abdilber'in (ö. 463/1071), "*el-İstîâb fi ma'rifeti'l-ashâb*",⁴ İbnü'l-Esîr'in (ö. 630/1236), "*Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*",⁵ ve İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1448) "*el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*"⁶ isimli eserlerinden önemli ölçüde istifade ettik. Böylece İbn Sa'd'ın eserinde isimlerini verdiği sahabîleri daha geniş şekilde tanıma yoluna gittik. *el-İsâbe*, sahabî isimlerinin tespitinde en çok yararlandığımız eserlerin başında yer aldı. Çünkü daha önceki eserleri incelemiş olması ve sonra da kendi kanaatini belirtmesi, sahabî isimleri hakkında daha net bilgilere ulaşmamızı sağladı.

Diğer tabakât kitapları arasında müracaat ettiğimiz eserler şunlar oldu: Ebû Nuaym el-İsfehânî'nin (ö. 430/1038), "*Hilyetu'l-evliyâ tabakâtü'l-esfiyâ*",⁷ Zehebî'nin (ö. 748/1347), "*Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*",⁸ "*Tecridu esmâi's-sahâbe*",⁹ ve İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 579/1201), "*Sıfâtu's-safve*",¹⁰ İbn Hacer'in "*Tehzibu't-tehzib*"¹¹ sık sık müracaat ettiğimiz diğer tabâkat kitapları oldu.

Araştırmamızda şehir tarihlerine dair yazılmış eserlerden de istifade ettik. Tezimizde en çok yararlandığımız Dımaşklı bir âlim ve tarihçi olan İbn Asâkir'in (ö. 571/1170), "*Tarihu medineti'd-Dımaşk*"¹² bu eserlerin başında gelmektedir. Müellif kitabına bu ismi, Dımaşk şehrinin tarihini anlatmak maksadıyla vermişse de eserde Sûriye (Şâm) bölgesinin tamamına dair geniş malumat bulunmaktadır. Hz. Peygamber ve ashâbının, tabiîn ve daha sonraki nesillerin ve yaşadığı asır olan hicrî altıncı asrın ortalarına kadar meşhur kimselerin hayat hikayelerini

⁴ Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed İbn Abdilber, *el-İstîâb fi ma'rifeti'l-ashâb*, I-IV, nşr. Ali Muhammed el-Becâvî, Kahire ts.

⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, I-XII, Beyrut ts.

⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*, I-IX, nşr. Adil Ahmed Abdulmevcud, Ali Muhammed Mukavviz, Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye 1995

⁷ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah el-İsbehanî, *Hilyetu'l-evliyâ ve tabakâtü'l-esfiyâ*, I-X, Beyrut ts.

⁸ Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, I-XXV, nşr. Beşşar Avvâd Ma'ruf, Beyrut 1996.

⁹ Zehebî, *Tecridu esmâi's-sahâbe*, I-II, Beyrut: Daru'l-Me'rife, ts.

¹⁰ İbnü'l-Cevzî, *Tarihu Ömer b. el-Hattâb*, Beyrut 1985.

¹¹ İbn Hacer, *Tehzibu't-tehzib*, I-XIII, nşr. Mustafa Abdulkadir Atâ, Beyrut 1994.

¹² Ebu'l-Kasım Ali b. Hasan b. Asâkir, *Tarihu medineti Dımaşk*, I-LXXX, nşr. Muhibbuddin Ebû Saîd Ömer b. Garame el-Amravî, Beyrut 1995-1998.

kaleme almıştır. Eser her ilim dalının istifade edebileceği bir kaynak niteliğindedir.

Bu kıymetli eser Dımaşk tarihi hakkında yazılmış olan en hacimli eser olduğu gibi, şehir tarihi olarak yazılmış tarih kitaplarının da hemen hemen en genişidir. Eser, binlerce hadisi barındırması açısından da eşsiz bir hazine özelliğine sahiptir. Yazar, Şam'ın en eski tarihinden başlayarak yaşadığı asra kadar olan tarihini büyük bir ustalıkla kaleme almıştır. Eserinde insanların hayatlarını, inançlarını, görüşlerini, siyasî ve ictimaî fikirlerini geniş şekilde yansıtmaya çalışmıştır.¹³ Dolayısıyla eser, aynı zamanda İslâm kültür ve medeniyeti tarihi niteliğindedir.

Baştan sona taradığımız seksen cilt halinde yayınlanmış olan bu eserde İbn Asâkir, hayatını kaleme aldığı sahâbîleri, bütün yönleriyle tanıtmaya gayretine girmiş, ikamet yerlerini, varsa Hz. Peygamber'den rivayetlerini ve yanında katıldıkları savaşları, kimlerden hadis dinlediklerini, daha sonra hangi savaşlara iştirak etmiş olduklarını, tespit edebilmişse cesaret ve kahramanlıklarını, komutanlıkları hakkındaki rivayetleri, görevlerini, bulundukları bölgedeki icraatlarını, vefat yeri ve tarihlerini ve hangi konuda olursa olsun söyledikleri sözleri geniş şekilde aktarmaya çalışmıştır. Bu bilgileri verirken de ulaşabildiği farklı rivayet zincirlerinin tamamını aktarmıştır. Sahâbe tabakâtına dair yazılmış eserlerde yer alan ve Sûriye'ye yerleşmiş, burada bir müddet bulunmuş veya burada vefat ettiği belirtilmiş sahâbî isimlerini İbn Asâkir'in eserindeki bilgilerle karşılaştırma yoluna gittik. Sahâbîlerin günlük yaşantılarına dair en geniş bilgilere İbn Asâkir'in eseriyle ulaştık. İbn Sa'd'ın Şam bölgesine yerleştiklerini söylediği sahâbîlerin, hangi şehir köy veya kasabaya yerleştiğini belirtmemesine karşılık İbn Asâkir'in yer yer şehir isimlerini vermiş olması, hatta bazı sahâbîlerin şehrin neresine ev yaptırdıklarını dahi açıklaması çalışmamıza önemli katkı sağladı.

¹³ Eser hakkında geniş bilgi için bk. Eyüp Baş, "İbn Asâkir ve Tarihi Dımaşk'ı Üzerine", **A.Ü. İ. F. D.**, Ankara 1999, c.XXXIX, s. 691-706.

Şâm bölgesinin önemli şehir ve köyleri hakkında yazılmış eserlerden de istifade ettk. Bunlar arasında Kadı Abdulcebbâr Havlânî'nin (ö. 365/ 977) "*Tarihu Dârayyâ ve men nezele biha mine's-sahâbeti ve't-tabîîn*"¹⁴ adlı eseri Dımaşk'ın Dârayyâ köyüne yerleşmiş olan beş sahâbîden bahsetmektedir. Bu eserden ancak beş sahâbî için yararlanabildik. Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin (579/1201) "*Fezâilü'l-Kudüs*"¹⁵ isimli eseri Filistin bölgesine dair istifade ettiğimiz eserler arasında yer aldı. Kuşeyrî'nin (ö. 334/947) Rakka tarihine dair yazdığı "*Tarihu Rakka ve men nezeleha min ashâbi Resûlillah ve't-tabîîn ve'l-fukâhâ ve'l-mühaddisîn*" isimli eserinden de yararlandık. Müellif'in, Rakka'ya yerleşmiş olan üç sahâbînin, burada geçen hayatları hakkında toplayabildiği malumatı vermesi çalışmamız açısından önemli bir katkı oldu.¹⁶ Halep şehri hakkında yazılmış olan İbnü'l-Adim'in (ö. 660/1262), "*Zübdetü'l-Haleb min tarihi Haleb*"¹⁷ ve İbn Şihne'nin (890/1485) "*ed-Dürrü'l-müntehab fî tarihi memleketi Haleb*" adlı esrinden de istifade ettik.¹⁸ Halep şehrine dair istifade ettiğimiz eserlerden biri de Muhammed Ragıb el-Halebî'nin (ö. 1370/1951) "*İ'lâmü'n-nübelâ bi tarihi Halebi's-şehbâ*"¹⁹ oldu. Eserinin ilk cildinde Haleb'in fethine ve bu bölge'de bulunmuş olan ashâba dair malumat vermiştir.

Şehir tarihlerinden İbn Şeddad'ın (ö. 684/1285) bölgeyi tanıtan *el-A'laku'l-hatire fî zikri umerâi's-Şâm ve'l-Cezire*,²⁰ adlı eserine de yer yer müracaat ettik.

XVII. Asır âlimlerinden Basralı İbnü'l-İmam (ö. 1637) Şâm'ın faziletine dair yazdığı "*Tühfetü'l-enâm fî fezâili's-Şâm*"²¹ isimli eserinde "Şâm'daki

¹⁴Kadı Abdulcebbâr Havlânî, *Tarihu Dârayyâ ve men nezele biha mine's-sahâbeti ve't-tabîîn*, nşr. Said el-Agânî, y.y., ts.

¹⁵Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Cevzî, *Fedailü'l-Kudüs*, nşr. Cebrail Süleyman Cebbur, Beyrut: Daru'l-Âfak 1979.

¹⁶Ebû Ali Muhammed b. Said b. Abdurrahman el-Kuşeyrî, *Tarihu Rakka ve men nezeleha min ashâbi Resûlillah ve't-tabîîn ve'l-fukâhâ ve'l-mühaddisîn*, nşr. İbrahim Salih, Dımaşk: Daru'l-Beşâir 1998.

¹⁷Kemalüddin Ebu'l-Kâsım Ömer b. Ahmed Hibetullah el-Halebî, *Zübdetü'l-Haleb min tarihi'l-Haleb*, I-III, Beyrût: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye 1996.

¹⁸Ebu'l-Fazl Muhammed b. Şihne, *ed-Dürrü'l-müntehab fî tarihi memleketi Haleb*, Beyrut 1909.

¹⁹Muhammed Râgıb b. Mahmud b. Hâşim et-Tabbah el-Halebî, *İ'lâmü'n-nübelâ bi tarihi Halebi's-şehbâ*, I-VII, Halep 1923.

²⁰İzzuddin Muhammed b. Ali b. İbrahim b. Şeddad, *el-A'laku'l-hatire fî zikri umerâi's-Şâm ve'l-Cezire*, I-II, nşr. Yahya Zekerıyya Abbare, Dımaşk: Menşûrâtu Vezareti's-Sekafe 1991.

Sahâbîler” başlığı altında kırk bir sahâbînin ismini verip kısaca tanıtmıştır. Müellif diğerlerinden farklı olarak Mûte savaşında şehid düşen üç komutan sahâbîyi de kitabına almıştır.

Araştırmamızda ilk İslâm fetihlerini konu edinmiş olan eserlerden de istifade ettik. Bunların başında Sûriye fetihlerini geniş bir şekilde ele almış olan Belâzurî’nin (ö. 279/892), “*Fütûhu’l-büldân*”²² çalışmamızda ilk sırada yer aldı. Müellifin, fetihleri detaylı bir şekilde vermesi çalışmamıza büyük yarar sağladı.

Genel tarih kaynaklarından Halife b. Hayyât’ın (240/854) *Tarih*’i,²³ Ya’kûbî’nin (ö. 284/897), “*Tarih*”i,²⁴ Taberî’nin (ö. 310/923), “*Tarihu’r-rusûl ve’l-mülûk*”u,²⁵ İbnü’l-Esir’in “*el-Kâmil fi’t-tarih*”i,²⁶ İbn Kesir’in (ö. 774/1372), “*el-Bidâye ve’n-nihâye*”si²⁷ yer aldı. Zehebî’nin “*Tarihu’l-İslâm ve vefâyâtü’l-meşâhir ve’l-a’lâm*”i²⁸ çalışmamız esnasında müracaat ettiğimiz başlıca eserler arasında yer aldı.

Bazı yer isimlerinin tespiti için coğrafya kitapları arasında müracaat ettiğimiz eserler Makdisî’nin (ö. 390/1000), *Ahsenü’t-tekâsîm fi ma’rifeti’l-ekâlîm*,²⁹ Ebû Ubeyd el-Bekrî’nin (ö. 487/1094), “*Mu’cemü mesta’cem min esmâ’l-bilâd ve’l-mevâzi*”³⁰ ve Yakût el-Hamevî’nin (ö. 626/1229), “*Mu’cemü’l-büldân*”³¹ adlı eseri oldu. Yakût, tanıttığı beldelerin yanı sıra orada

²¹ İbnü’l-İmam Şemsüddin Ahmed b. Muhammed el-Basravî, **Tühfetü’l-enâm fi Fezâilî’ş-Şâm**, nşr. Abdulaziz Feyyaz Harfûş, Dımaşk 1998.

²² Ahmed b. Yahya b. Cabir el-Belâzurî, **Fütûhu’l-büldân**, nşr. Ali Behçet, Kahire 1901, (trc. Prof. Dr. Mustafa Fayda, Ankara: Kültür Bakanlığı 2002)

²³ Halife b. Hayyât, **Tarih**, nşr. Mustafa Necib Fevvâz, Hikmet Fevvâz, Beyrut: Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye 1995.

²⁴ Ya’kûbî, Ahmed b. Ebû Ya’kûb b. Ca’fer b. Vehb b. Vâdih, **Tarih**, I-II, Beyrut ts.

²⁵ Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerir, **Tarihu’r-rusûl ve’l-mülûk**, I-XIII, nşr. Sıdkî Cemil el-Attar, Beyrut 1998

²⁶ İbnü’l-Esir, **el-Kâmil fi’t-tarih**, I-XII, Beyrut ts.

²⁷ İsmail b. Ömer b. Kesir, **el-Bidâye ve’n-nihâye**, I-XX, Beyrut: Daru Hicr 1997.

²⁸ Zehebî, **Tarihu’l-İslâm ve vefâyâtü’l-meşâhir ve’l-a’lâm**, I-XL, nşr. Ömer Abdusselam Tedmurî, Beyrut 1997.

²⁹ Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Makdisî, **Ahsenü’t-tekâsîm fi me’rifeti’l-ekâlîm**, Londra: Brill Matbaası 1967.

³⁰ Ebû Ubeyd Abdullah b. Abdulaziz el-Endelûsî el-Bekrî, **el-Mu’cemü mesta’cem min esmâ’l-bilâd ve’l-mevâzi**, I-V, nşr: Cemal Talbe, Beyrut 1998.

³¹ Yakût b. Abdullah el-Hamevî, **Mu’cemü’l-büldân**, I-V, nşr. Ferid Abdulaziz el-Cündî, Beyrut ts.

meydana gelen tarihi hadiselerle geniş yer verdiği için onun eserinden fazla istifade ettik.

Ensâb kitapları da araştırmamız boyunca müracaat ettiğimiz kaynaklar arasında yer aldı. Bu hususta en çok Belâzurî'nin "*Ensâbu'l-eşrâf*"ından³² yararlandık. Bunun yanında Kelbî'nin (ö. 205/820), "*Cemheretü'n-neseb*"inden³³ ve Sem'ânî'nin (ö. 562/1166), "*Ensâb*"ından³⁴ da yer yer istifade ettik.

Cizye ve haraca dair eserlerden de yararlandık. Müslümanların gayrimüslimlerle ilişkileriyle ilgili hususlarda Ebû Yusuf'un (284/897) "*Kitabü'l-harâc*"ı,³⁵ en çok müracaat ettiğimiz eser oldu. Ebû Ubeyd'in (ö. 224/838) "*Kitabu'l-emvâl*"inden de³⁶ istifade ettik.

Araştırmamız sırasında Kur'ân okumaya ve cihada teşvik, ibadet ve zühde dair hadisleri tespit amacıyla başta Buhârî ve Müslim'in Sahih'leri olmak üzere hadis kaynaklarından geniş şekilde istifade ettik. Süleyman b. Ahmed b. Eyyub et-Taberânî'nin (ö. 360/971), "*Müsnedü's-Şâmiyyîn*"³⁷ adlı eseri Sûriye bölgesine yerleşen veya bu bölgede bir müddet kalmış ashâbın rivayet ettiği hadisleri vermesi açısından çalışmamızda önemli bir yer tuttu. Konumuz itibariyle bu eserde yer alan sahâbî isimlerini tabakât kitaplarından da araştırma yoluna gittik.

II. Araştırmalar:

Araştırmalar içerisinde çalışmamız boyunca en çok müracaat ettiğimiz eser, Necde Hammâş'ın *eş-Şâm fi sadri'l-İslâm*³⁸ adlı eseri oldu. Müellif Sûriye bölgesinin fethinden sonra müslümanların bu bölgede dinî, siyasî ve ictimai

³² Balâzurî, *Ensâbu'l-eşrâf*, I-XIII, nşr. Süheyl Zekkar, Riyaz Ziriklî, Beyrut 1996.

³³ Ebû Münzir Muhammed b. Saib Kelbî, *Cemheretü'n-neseb*, nşr. Nacî Hasan, Beyrut 1986.

³⁴ Ebû Sa'd Abdulkerim b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, I-V, Beyrut 1988.

³⁵ Ebû Yusuf Ya'kûb b. İbrahim, *Kitabü'l-harâc*, trc. Muderriszâde Muhammed Atâullah Efendi, Kahire 1397, sadeleştiren: İsmail Karakaya, Ankara 1982.

³⁶ Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm, *Kitabü'l-emvâl*, nşr. Muhammed Halil Hiras, Kahire 1981.

³⁷ Süleyman b. Ahmed b. Eyyub et-Taberânî, *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, I-IV, nşr. Hamdi Abdülmecid Silefî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle 1989.

³⁸ Necde Hammâş, *eş-Şâm fi sadri'l-İslâm*, Dımaşk: Daru Tallas, 1987.

sahada yaptıklarını dar bir çerçeve halinde de olsa sunmaya çalışmıştır. Çalışmada zaman dilimi olarak Emevîler'in son dönemlerine kadar olan süre esas alınmıştır.

Muhammed Abdulkadir Harisât'ın "*Tarihu'l-Ürdün*" adlı araştırması Ürdün ordugâhı hakkında geniş malumat vermektedir. Yer yer bu eserden de yararlandık.³⁹

Abdulgani Efendi'nin, "*el-Cezire'nin Muhtasar Tarihi*",⁴⁰ isimli eseri müracaat ettiğimiz eserler arasında yer aldı. Ârif el-Ârif'in Kudüs tarihine dair yazdığı ve Kudüs tarihine dair yapılmış en kapsamlı çalışmalardan olan "*el-Mufasssal fi tarihi'l-Kudüs*"⁴¹ isimli eserinden de yararlandık.

Muhammed Rislan Tahhân, "*Keşfü'n-nikâb ammen veliye Hıms mine'l-ashâb*"⁴² ismiyle kaleme aldığı eserinde Hıms'ta komutanlık ve valilik yapan on bir sahâbîyi ve Sûriye bölgesindeki faaliyetlerini kısaca anlatmaktadır. Bu eserden de istifade ettik. Bunun yanında bazı sahâbîlerin hayatına dair yazılmış müstakil eserlerden,⁴³ ilk İslâmî fetihleri konu alan araştırmalardan,⁴⁴ Hz. Ömer zamanındaki dinî, siyasî ve içtimaî hayattan bahseden çalışmalardan da istifade ettik.⁴⁵

Sûriye bölgesinde sahâbenin ortaya koyduğu İslâmî faaliyete, toplumun İslâm'ı benimsemesi için ortaya koydukları ibadet, zühd ve cihad anlayışlarına dair müstakil bir esere rastlamamaktayız. Ancak, o döneme ışık tutan ve değişik

³⁹ Muhammed Abdulkadir Harisât, *Tarihu'l-Ürdün*, Ürdün: Menşuratu Lecneti Tarihi'l-Ürdün 1992.

⁴⁰ Abdulgani Efendi, *el-Cezire'nin Muhtasar Tarihi*, nşr: Mustafa Öztürk-İbrahim Yılmazçelik, Elazığ: F.Ü.Y. 2004.

⁴¹ Ârif el-Arif, *el-Mufasssal fi tarihi'l-Kudüs*, Beyrut: el-Müessesetü'l-Arabiyye 2005.

⁴² Muhammed Rislan Tahhan, *Keşfü'n-nikâb ammen veliye Hıms mine'l-ashâb*, Hıms 2003.

⁴³ Mustafa Fayda, *Hâlid b. Velid*, İstanbul: Çağ Yayınları, 1992; İrfan Aycan, *Muâviye b. Ebû Süfyan*, Ankara: Fecr Yayınevi, 1990; Abdulhamid Mahmud Tihmaz, *Muâz b. Cebel*, Dimaşk 1988; Abdulaziz Şennâvî, *Nisâu's-sahâbe*, Kahire, Mektebetu't-Türasi'l-İslâmî, ts.

⁴⁴ Ahmed b. Zeynî Dahlan (ö. 1886), *el-Fütûhâtü'l-İslâmîyye*, Kahire 1968; Ahmed Âdil Kemal, *et-Tarik ila Dimaşk*, Beyrut 1985; Sadık Eraslan, *Asr-ı Saâdet Fetihleri* (Hz. Ömer Dönemi), Ankara: Taha Yayınları, 1999; Şükrî Faysal, *Haraketu'l-fethi'l-İslâmî fi'l-karni'l-evvel*, Beyrut 1982; Robert Mantran, *İslâm'ın Yayılış Tarihi*, trc. İsmet Kayaoğlu, Ankara 1981; Walter E Kaegi, *Bizans ve İslâm'ın İlk Fetihleri*, trc. Mehmet Özay, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2000.

⁴⁵ Şiblî Numanî, *Hiz. Ömer ve Devlet idaresi*, trc. Talip Yaşar Alp, İstanbul 1986; Mustafa Fayda, *Hiz. Ömer Zamanında Gayrimüslimler*, İstanbul: M.Ü.Y., 1989; Şükrî Faysal, *el-Müctemeâtü'l-İslâmîyye fi'l-karni'l-evvel*, Beyrut: Daru'l-İlm, 1981.

mevzularda yazılmış olan eserlerden onların İslâm adına Sûriye bölgesinde bıraktıkları izi tespit etmeye çalıştık.

Ayrıca çalışmamızda Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayınlanmakta olan İslâm Ansiklopedisi'ndeki ilgili maddelerden büyük ölçüde yararlandık.

SÛRİYE BÖLGESİ

I. İslâm Öncesinde Sûriye

Sûriye bölgesi, milâdî VII. yüzyılın başlarında İstanbul'da hüküm süren Bizans Devleti'nin hakimiyeti altında bulunuyordu. Egemenlikleri doğuda Mısır ve Kuzey Afrika'nın diğer bölgelerini de içine alıyordu.⁴⁶ Hz. Peygamber'in nübüvvetinin başladığı yıl içinde tahta Herakleios (610–641) oturmuştu. Hükümdarlığı Hz. Ömer'in halifeliğinin son yıllarına kadar devam etti.⁴⁷ Ondan sonra hükümdarlığa oğlu II. Konstans (641–668) geçti.⁴⁸

Yemen bölgesinde Me'rib Barajı'nın yıkılmasından sonra yaşanan göçler esnasında bazı Arap kabileleri Arabistan'dan Sûriye'ye göç etmişlerdi (M. S. 200).⁴⁹ Bu münbit topraklara, su ve hayvanları için yeşil otlaklara sahip olmak maksadıyla gelmişlerdi. Kuraklık, onları Arap Yarımadası'nın dışında, sulak ve verimli yerler bulmaya itmişti.⁵⁰

İslâm'ın zuhuru esnasında Sûriye bölgesinde Bizans'ın vasalı Gassânî Arapları hüküm sürüyordu. Gassânîler, Sâsânî ve Bizans devletlerinin sınır bölgesinde bulunmalarından dolayı toprakları, iki devlet arasında vuku bulan savaşlara sahne oluyordu.⁵¹ Bu savaşlar her iki devleti de yıpratmıştı.⁵²

Savaşlar, Gassânîlerin yaşamakta olduğu Sûriye bölgesinde meydana geldiğinden Bizans imparatoru ister istemez Gassân krallığına değer vermek zorunda kalıyordu. İslâm'ın zuhuru esnasında hanedan içinde ortaya çıkan iç karışıklıklar Gassân krallığını yıprattı. Ülke dört kısma bölündü.⁵³ Bizans'ın ezeli

⁴⁶ Valter E. Kaegi, **Bizans ve İlk İslâm Fetihleri**, trc. Mehmet Özay, İstanbul: Kaknüs Yayınları 2000, s. 13; Prokopius, **Bizans'ın Gizli Tarihi**, trc. Orhan Duru, İstanbul: Ada Yayınları, 1990, s. 12.

⁴⁷ Demirkent, "Herakleios", *DİA*, XVII, 210.

⁴⁸ Demirkent, "Bizans", *DİA*, VI, 233.

⁴⁹ Philip Hitti, **Tarihi Sûriye ve Lübnan ve Filistin**, Arapça'ya terc. Corc Haddad, Beyrut: 1956, I, 446; Ağrakça, "Gassânîler", *DİA*, XIII, 398; Rene Dussaud, **el-Arab fi Sûriye kable'l-İslâm**, Arapça'ya trc. Abdulhamid Devâhîlî, Kahire 1959, s. 10.

⁵⁰ Cevad Ali, **el-Mufasssal fi tarihi'l-Arab kable'l-İslâm**, Bağdat 1993, II, 603.

⁵¹ Ahmed Adil Kemal, **et-Tarik ilâ Dımaşk**, Beyrut: 1985, s. 26.

⁵² Ostrogorsky, George, **History of the Byzantine**, trc. Joan Hussey, New Jersey 1957, s. 98.

⁵³ Ahmed Adil Kemal, **et-Tarik ilâ Dımaşk**, s. 27.

düşmanı olan Sâsânîler, Sûriye üzerine yürüdüklerinde Gassân krallığı yıkılmakla baş başa kaldı (613–14). Herakleios'un başa geçmesiyle Sûriye bölgesinde bir toparlanma devri yaşandı ve 628 yılında bu bölgede İranlılar mağlup edildi.⁵⁴

Bu dönemde Gassânîlerin başında Bizans kralı tarafından atanan Cebele b. Eyhem adında bir hükümdar bulunuyordu.⁵⁵ Cebele, Gassânîlerin son hükümdarı oldu. Müslümanların bölgeyi fethetmesiyle o da İslâm'a girdi fakat daha sonra irtidat edip Bizans'a sığındı.⁵⁶

Sûriye'deki Arap kabilelerin meşhurları Gassânîlerin yanı sıra Lahm, Cüzam, Kelb ve Kudâa kabileleriydi.⁵⁷ Bu Arap kabileleri bölgenin değişik yerlerine dağılmış bulunuyordu. Gassân Arapları Dimaşk ve Havran'da oturuyorlardı. Kudâa kabilesi Belkâ ve Ürdün'ün güneydoğusuna yerleşmişti.⁵⁸ Tenûh kabilesi Kinnesrîn ve Halep'de oturuyordu. Burada Tay kabilesinin bazı kolları da ikamet etmekteydi. Lahm ve Cüzam ise Ürdün'ün güneyinde ve Filistin'de yaşamaktaydı. Tedmür ve Sûriye'nin güney kesimlerinde Kelb kabilesi oturuyordu. Cezire bölgesinde, Fırat'tan Habûr'a kadar olan topraklar Tağlib kabilesinin elindeydi.⁵⁹ Sakif kabilesi Belka'da ikamet etmekteydi.⁶⁰

Bu dönemde Sûriye'de, Ermenîler ve Arâmîler de bulunuyordu.⁶¹ İslâmî fetihlerden sonra Arâmîler, zamanla Araplaştılar.⁶²

VII. yüzyılın başlarında bölge nüfusunun yaklaşık iki milyon olduğu tahmin edilmiştir.⁶³

⁵⁴ Ahmet Ağırakça, "Gassânîler", *DİA*, XIII, 398.

⁵⁵ Ahmet Ağırakça, "Gassânîler", *DİA*, XIII, 398.

⁵⁶ Ahmed Adil Kemal, *et-Tarik ilâ Dimaşk*, s. 29.

⁵⁷ Ahmed Emin, *Fecrü'l-İslâm*, Beyrut 1969, s. 84-5.

⁵⁸ Muhammed Abdulkadir Harisat, *Tarihu'l-Ürdün*, s. 30.

⁵⁹ Abdulaziz ed-Dûrî, "el-Arab ve'l-Ard fi Bilâdi's-Şâm fi sadri'l-İslâm", *el-Mü'temerü'd-düvelî es-sânî li tarihi bilâdi's-Şâm*, 20-25 Nisan 1974, Beyrut: Darü'l-Müttehîde li'n-Neşr 1974, s. 25; Khalil Athamina, "Emevî Hilâfeti Döneminde Arap İskanı", trc. Saim Yılmaz, *S.Ü.İ.F.D.*, İstanbul 2000, sayı: 2, s. 212.

⁶⁰ Muhammed Abdulkadir Harisat, *Tarihu'l-Ürdün*, s. 31.

⁶¹ Ahmed Emin, s. 84-5.

⁶² Ernest Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, trc. Fikret Işıltan, İstanbul 1970, s. 36.

⁶³ Valter E. Kaegi, *Bizans ve İlk İslâm Fetihleri*, s. 53

Gassânîler, Hristiyanlığı kabul ederek Bizans kültürünün etkisine girmişlerdi. Yönetim bakımından da Bizans'tan etkilenmişlerdi. Ancak Gassânîler, Bizans kültür ve medeniyetinden, idarî ve askerî yapısından etkilenmiş olmakla beraber sahip oldukları gelenek ve kültürü tamamen kaybetmiş değillerdi. Kabilecilik anlayışlarını ve yarı göçebelik şeklindeki hayat tarzlarını devam ettiriyorlardı. Ana dilleri olan Arapça'nın yanı sıra Sûriye'de konuşulmakta olan Aramîce'yi de öğrenmişlerdi.⁶⁴

Bizans'ın etkisiyle Hristiyanlığı benimsemiş olan Araplar, bölgede çok sayıda kilise inşa etmişlerdi.⁶⁵

Bu dönemde Hristiyan mezhepleri arasında çok şiddetli dini ihtilaflar olduğu bilinmektedir. Hz. İsa'nın ulûhiyeti konusunda çıkan ihtilaflar bu mezhepleri birbirine düşürmüştü. Hz. İsa'nın hem ilah hem de insan olarak, tek tabiata sahip olduğunu savunan Monofizistler ile bunun karşısında yer alan Ortodokslar, tartışmaların odağında yer alıyordu. Herakleios Hz. İsa'nın ulûhiyeti konusunda ortaya çıkmış olan tartışmalara formül bulmaya çalışmışsa da bunda başarılı olamamıştı.⁶⁶

Sûriye bölgesinde Hristiyan Rumlar ve Araplar'ın yanı sıra Yahûdîler de bulunuyordu. Filistin bölgesinde oturuyorlardı.⁶⁷ Hakimiyeti ellerinde bulunduran Hristiyanlar, azınlıkta olan Yahûdîler'e karşı şiddetli bir baskı uyguluyorlardı.⁶⁸

Bu dönemde imparatorluk içerisinde bir güvensizlik ve kargaşa mevcuttu.⁶⁹ Kral istediği şekilde vergi koyuyor ve miktarını da keyfince arttırabiliyordu. Kral bunu mahalli idarelerin eliyle gerçekleştiriyordu. Kilise ve imparatora yakın çevrelerin elinde bulunan topraklara (mâlikâneler) ne mahalli

⁶⁴ Ahmed Emin, s. 84-5; Ünal Kılıç, **Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Valilik ve Şehir Yönetimi**, İstanbul: Yediveren Yayınları 2004, 28-9.

⁶⁵ Ahmed Adil Kemal, **et-Tarîk ilâ Dimaşk**, s. 21; Ağırakça, "Gassânîler", *DİA*, XIII, 398

⁶⁶ Aguste Bailly, **Bizans Tarihi**, trc. Haluk Şâman, İstanbul trs., I, s. 133; T. W. Arnold, **İntişâr-ı İslâm Tarihi**, trc. Hasan Gündüzler, Ankara: Akçağ Yayınları 1982. s. 68; Ömer Faruk Harman, "İsa", *DİA*, XXII, 468; Kaegi, s. 53; Demirkent, "Herakleios", *DİA*, XVII, 211

⁶⁷ Stefan Leder "The Attitude of Jews and Their Role Towards the Arab-İslâmic Conquest of Bilad al-Sham", **el-Mü'temerü'd-düvelî es-sânî li tarihi bilâdi's-Şâm**, Amman 16-22 Nisan 1985, Editör: Muhammed Bahît, Amman: 1987, s.175

⁶⁸ Hammâş, s. 73

⁶⁹ Kaegi, s. 57

idareler ne de askerî güç karışabiliyordu. Bu durumda devlet köylerde geçimini topraktan temin eden vatandaşlara yükleniyor ve yıllık alınan vergileri arttırma yoluna gidiyordu. Toprağa bağlı bu tabaka toprağın kölesi sayılıyordu. Bu da halkın idareye karşı nefretine yol açmıştı. Müslümanların burayı fethi sırasında bu ağır vergiler devam ediyor⁷⁰ ve halk, idarecilere mallarını gasbeden kimseler gözüyle bakıyordu.⁷¹

II. Sûriye Bölgesinin Sınırları ve Önemli Yerleşim Merkezleri

Bu kısımda, “Sûriye Bölgesi” veya eski adıyla “Diyâru’ş-Şâm/Bilâdu’ş-Şâm” denince akla gelen coğrafyayı tanımaya ve bölgenin sınırlarının nereye kadar uzandığını belirlemeye çalışacağız. Bütün şehirleri tek tek tanıtmaya yerine İslâmî fetihlerden sonra “cünd” adı verilen ordugâh şehirleri ve bu şehirlere bağlı önemli merkezleri tanıtacağız.

İlk İslâm tarihi kaynaklarında “Şâm” veya “Diyâru’ş-Şâm/Bilâdu’ş-Şâm” denilen bölge bu günkü Sûriye, Filistin, Ürdün ve Cezire bölgesi içinde yer alan Nusaybin ovasını da içine alan bölgedir.⁷² Şâm bölgesinin daha önce “Sûrâ” adıyla anıldığı da bilinmektedir.⁷³ İslâm’ın ilk yıllarında Arapların bölge için “Şâm” ismini kullandıkları belirtilmiştir. M.E.B. İslâm Ansiklopedisi’nde “Sûriye” maddesini yazan Lammens, “Sûriye” adının ne zaman kullanıldığını belirtmemekle beraber, “Müslümanlar burayı fethettiklerinde bölge için Şâm veya Diyâru’ş-Şâm adını kullandılar” demektedir.⁷⁴

Bölgenin güneyinde Arabistan, doğusunda Irak, batısında Akdeniz, güney batısında Mısır ve kuzeyinde Fırat nehrini de içine alan Anadolu toprakları yer alıyordu. Kuzeyden güneye yedi yüz, doğudan batıya ise dört yüz kilometrelik bir uzunluğa sahip olduğu kabul edilmektedir.⁷⁵ Şâm bölgesinin Akdeniz

⁷⁰ Geniş bilgi için bk. Necde Hammâş, s. 279-85; M.V. Levçenko, **Bizans Tarihi**, trc. Maide Selen, İstanbul: 1999, **Bizans**, s. 111.

⁷¹ Ebû Yusuf, **Harâc**, s. 50.

⁷² M. Kürd Ali, **Hıttatu’ş-Şâm**, s. 48.

⁷³ Yâkût, 353-6.

⁷⁴ M. Lammens, “Sûriye”, **İA**, XI, 52.

⁷⁵ M. Kürd Ali, **Hıttatu’ş-Şâm**, s. 48; Hartmann, “Şâm”, **İA**, XI, 298; M. Lammens, “Sûriye”, **İA**, XI, 52.

sahillerinde Antakya, Tıرابلس’ı-Şâm, Akka, Sûr ve Askalân şehirleri bulunuyordu.⁷⁶ “Avâsım” denen sınır şehirleri kuzeyde Maraş, Hades ve Malatya, güneyde ise Bağras ve Belkâ bölgenin sınırları içinde sayılıyordu. Müslümanlar ilk fetihlerin ardından Irak, Sûriye ve Mısır’da ciddi bir şehirleşme hareketi başlatmışlardı. Ancak idareciler, Mısır ve Irak bölgesinde yeni şehirler kurmakla beraber, Şâm topraklarında yeni şehirler kurma yoluna gitmeyip yerleştikleri şehirlerin gelişmesi yolunda çaba harcadılar. Müslümanların bu şehirlere yoğun bir şekilde yerleşmeleri, şehirlerin yapısının değişmesine ve genişlemesine yol açmıştı. Serjeant’ın belirttiği gibi, taşıdıkları mesaja yürekten bağlı Arap ordularının taşıdıkları mesajın ikna ediciliğine, olağanüstü boyutlarda bir kentleşme gelişmesi eşlik etmişti.⁷⁷

Müslüman idareciler, fetihlerden sonra bölgeyi Bizans’ın askerî ve idarî taksimatında olduğu şekilde idarî açıdan Dımaşk, Hıms, Kınnesrîn, Filistin ve Ürdün olmak üzere beş ordugâh şehre ayırdılar.⁷⁸

Günümüzde Sûriye’nin başşehri olan ve “Şâm” olarak da isimlendirilen Dımaşk, müslümanların bölgeye geldikleri dönemde de bugün olduğu gibi bölgenin en meşhur şehri olup idare merkeziydi. Doğusunda Tedmür, kuzeyinde Havran, güneyinde Busrâ ve batısında ise sahil şehirleri olan Beyrut, Saydâ ve Sûr şehirleri yer alıyordu. O dönemde Dımaşk ordugâhına bağlı önemli şehirler Tedmür, Golan, Bekâ’, Trablus, Beyrût ve Saydâ idi.⁷⁹ Dımaşk, Arabistan, Irak, Cezire ve Akdeniz yönünden gelen yolların birleştiği bir noktada bulunmasından dolayı her açıdan önemli bir merkezdi.⁸⁰

Bölgenin bir diğer önemli ordugâh şehri Hıms idi. Dımaşk ve Halep arasında, orta Sûriye’de yer alan Hıms,⁸¹ eski bir yerleşim merkeziydi. Dımaşk’a

⁷⁶ Yâkût, III, 354.

⁷⁷ R. B. Serjeant, **İslâm Şehri**, trc. Elif Topçugil, İstanbul: İz Yayıncılık 1997, s. 15.

⁷⁸ Belâzurî, **Fütûh**, s. 138; Yâkût, III, 254; ayrıca bk. R. Hartman, “Sûriye”, **İA**, XI, 52; Nekûlâ Ziyade, “et-Tatavvuru’l-Idârî li Bilâdi’ş-Şâm beyne Bizanta ve’l-Arab”, **el-Mü’temerü’d-düvelî er-rabî’ li tarihi bilâdi’ş-Şâm**, 15-19 Aralık. 1985, Editör: Muhammed Adnan Bahît, Muhammed Asfûr, Amman 1986, s. 130.

⁷⁹ Nekûlâ Ziyade, “et-Tatavvuru’l-idârî li bilâdi’ş-Şâm beyne Bizanta ve’l-Arab”, a.y. s. 126.

⁸⁰ R. Hartmann, “Şâm”, **İA**, XI, 298.

⁸¹ M. Sobernheim, “Humus”, **İA**, V, 588.

giden yolun çıkışında şehri savunmak maksadıyla yüksek bir tepe üzerine bir kale yapılmıştı.⁸² Önemli şehirleri Lazikiye ve Tartus'tu.⁸³ Hıms'ın önceleri Dımaşk'tan daha meşhur bir şehir olduğu belirtilmiştir.⁸⁴

Kınnesrîn ordugâh şehri ise Şâm'ın kuzeyinde yer alıyordu. Mu'cemü'l-Büldan'da belirtildiğine göre Kınnesrîn, önceleri Hıms'a bağlı iken daha sonra müstakil bir cünd haline getirilmişti.⁸⁵ Geniş bir bölgeyi içine alan Cezire toprakları, Kınnesrîn ordugâhına bağlıydı.⁸⁶ Merkezi şehri Halep olup, önemli şehirleri Antakya, Süveydiye, İskenderiye, Hama ve Şeyzer'di.⁸⁷ Halep bölgenin en güzel şehriydi.⁸⁸

Merkezi Kudüs olan Filistin ordugâh şehri, Şâm topraklarının Akdeniz sahiliyle Mısır arasında kalan kısmında yer alıyordu.⁸⁹ Burası Sûriye'nin batı bölgesinde kurulan ilk ordugâh şehirdi. Filistin bölgesinin önemli şehirleri Beyt-i Makdis (Kudüs), Askalan, Remle, Gazze, Ersûf, Kayseriye, Nablus, Erîha, Ammân, Yafâ ve Beytu Cibrin'di.⁹⁰ Filistin bölgesi Mescid-i Aksa'nın burada bulunmasıyla önem kazanmıştı.⁹¹

Ürdün ordugâhı bölgenin en önemli şehri olma özelliğini taşıyordu. Bölgede yer alan önemli şehirler Fihl, Gûr, Taberiye ve Akka'ydı. Çok sayıda köyleri olup geniş arazileri vardı.⁹² Taberiye diğer şehirlere nazaran daha büyüktü.⁹³

⁸² Yâkût, II, 347.

⁸³ Nekûlâ Ziyade, "et-Tatavvuru'l-idârî li bilâdi's-Şâm beyne Bizanta ve'l-Arab", a.y. s. 126.

⁸⁴ Tahhan, s. 11.

⁸⁵ Yâkût, IV, 457; İbnü'l-Adim, Kemalüddin Ebu'l-Kasım Ömer b. Ahmed b. Hibetullah el-Halepî (660/1262), **Zübdetü'l-Halep min tarihi'l-Halep**, Beyrut 1996, I,16; İsmail Yiğit, "Kınnesrîn", **DİA**, XXV, 419.

⁸⁶ Bk. Ramazan Şeşen, "Cezire", **DİA**, VII, 509-11; a. mlf. **Urfa Bölgesi Tarihi**, İstanbul 1960, s. 98.

⁸⁷ Nekûlâ Ziyade, "et-Tatavvuru'l-idârî li Bilâdi's-Şâm beyne Bizanta ve'l-Arab", a.y. s. 126.

⁸⁸ Makdisî, s. 155.

⁸⁹ M. Lütfullah Karaman, XIII, "Filistin", **DİA**, 89.

⁹⁰ Makdisî, s. 124; Yâkût, III, 311-2.

⁹¹ Ebû Zur'a, 58.

⁹² Ebû Zur'a, 58; Yâkût, I, 201.

⁹³ Muhammed Abdulkadir Harisat, **Tarihu'l-Ürdün**, s. 34.

Hadis ve tarih kaynaklarında bölge hakkında çok sayıda hadis yer almaktadır. Bu rivayetlere göre Hz. Peygamber, Şâm'a hayır-duada bulunmuş,⁹⁴ oranın fethedileceğini, İslâm'ın mülkü olacağını, Rum kayserinin hazinelerinin mutlaka Allâh yolunda taksim edileceğini haber vermiş⁹⁵ ve ashâbın oraya yerleşmesi hususunda işarette bulunmuştur.⁹⁶ Kiblenin değişmesinden önce Şâm sınırları içinde bulunan Mescid-i Aksa'ya yönelerek namaz kılmıştır.⁹⁷

Hz. Peygamber'in, Sûriye topraklarının fethedileceğini müjdelemek suretiyle ashâbına, bölgeye yerleşmesi yönünde işarette bulunmuş olması konumuz açısından büyük önem taşımaktadır. Bazı rivayetlerde Hz. Peygamber'in, ashâbından bazılarıyla ilgili müşahhas örnekler verdiği de görülmektedir. Şâm'ın fethedileceğini müjdeleyen Hz. Peygamber, önce Şâm'a, sonra Irak yönüne yüzünü dönmüş ve bölgelerin sakinlerinin kalplerinde İslâm'ın yer etmesi için Allâh'a duada bulunmuştu.⁹⁸ Bir defasında, “Şâm'da, Irak'ta ve Yemen'de ordugâhlar bulacaksınız” buyurunca Abdullah b. Havâle el-Ezdî, Resûlullah'tan kendisi için bir yer seçmesini istedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, “Senin için Şâm'ı seçiyorum” buyurdu. Hz. Peygamber'in bu müjdesi aynen gerçekleşti ve bölgenin fethinden sonra Abdullah, Şâm'a yerleşti.⁹⁹

Hz. Peygamber'in, ashâbın ileri gelenlerinden olan Ebû Zer'e ise, “Binalar yükselmeye başlayınca Şâm'a git!” dediği rivayet edilmiştir. Fetihlere katılmak için Şâm'a giden Ebû Zer, fetihlerden sonra buraya yerleşmiş, fakat Muâviye'yle aralarındaki ihtilaflardan dolayı Hz. Osman'ın emriyle Medine'ye çağırılmış ve ardından Rebeze'ye yerleşmiştir.¹⁰⁰

⁹⁴ Buhârî, **İstiskâ**, 26; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, II, 124.

⁹⁵ Buhârî, **Cihad ve's-siyer**, 156; Müslim, **Fiten ve eşrati's-saat**, 18; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, II, 82, 107; Tirmizî, **Fiten**, 41.

⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, II, 99, 119; Tirmizî, **Fiten**, 27.

⁹⁷ Buhârî, **Tefsir**, 15; Muvatta, **Kible**, 6.

⁹⁸ İbn Asâkir, I, 278-81. Bu hadisi muteber hadis kaynaklarında bulamadık.

⁹⁹ İbn Abdilber, **el-İstîâb**, III, 894; İbn Asâkir, I, 56, 131; İbn Hacer, **el-İsâbe**, IV, 59-60.

¹⁰⁰ Belâzurî, **Ensâb**, VI, 167; İbn Asâkir, LXVI, 197; Rebeze, Mekke yolu üzerinde Medine'ye bağlı bir köydür. Bk. Yâkût, II, 749.

Şâm tarihçisi İbn Asâkir, Hz. Peygamber'in Şâm'a dair hadislerini eserinin birinci cildinde toplu halde vermiş bulunmaktadır. Tekrarlar hariç burada otuz sekiz hadisi bir araya getirmiştir.¹⁰¹

III. Sûriye Fetihleri

Müslümanların Sûriye istikametine yönelik ilk askeri teşebbüsleri daha Hz. Peygamber hayattayken başladı. Mûte gazvesi ve onun bizzat iştirak ettiği Tebük seferi Sûriye'deki Bizans kuvvetlerini hedef alan girişimlerdi. Üsâme ordusunun hazırlanması ve bölgeye sevkedilmek istenmesi Sûriye topraklarına yönelik teşebbüsler arasında yer aldı.¹⁰² Bu üç seferden anlaşıldığı gibi Hz. Peygamber, Sûriye istikametine yönelik seferleri başlatmış bulunmaktadır.

8/629 yılında yapılan Mûte savaşı, müslümanların Rumlar'la yaptıkları ilk savaş oldu. Savaş, Resûlullah'ın Busrâ valisine gönderdiği elçisi Hâris b. Umeyr'in şehid edilmesi üzerine çıktı.¹⁰³ Mûte üzerine gönderilen 3 bin kişilik İslâm ordusu bölgedeki 100 bin kişilik Bizans ordusuyla savaşmak zorunda kaldı. Hz. Peygamber'in tayin ettiği üç komutan, Zeyd b. Hârise, Cafer b. Ebû Talib ve Abdullah b. Revâha şehid olmakla birlikte askerler tarafından kumandan seçilen Hâlid b. Velid orduyu topladı ve geri çekilmeye başladı. Bu sırada zaman zaman düşmana zarar verip bir miktar ganimet de elde geçirerek İslâm ordusunu Medine'ye getirmeyi başardı. Müslümanlar bu savaşta on iki şehid vermişlerdi.¹⁰⁴ Medine'de İslâm ordusunun kendilerinden sayıca üstün bir orduyla çarpışarak dönmesi zafer sayılabilir. Böyle bir durum her ne kadar Medine'deki Müslümanlar arasında hoşnutsuzluğa sebep olmuşsa da Hz. Peygamber bunun bir firar olmadığını toparlanıp düşmanla tekrar karşılaşmayı amaçlayan bir hareket olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁵

¹⁰¹ Bk. İbn Asâkir, I, 56 v.dğr.

¹⁰² Ahmed Adil Kemal, **et-Tarik ila Dimaşk**, s.155.

¹⁰³ Vâkıdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer (207/ 823), **Kitabu'l-megâzî**, nşr. Marsden Cons, Beyrût: 1984, II, s. 755; Bu sahâbî için bk. İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, I, 408

¹⁰⁴ İbn Hişâm, IV, 12-25; İbn Asâkir, II, 3.

¹⁰⁵ Bk. Hüseyin Algül, "Mûte Savaşı", DİA, XXXI, s. 386.

Hız. Peygamber'in son seferi olan Tebük Gazvesi ise Rumların müslümanlara karşı büyük bir ordu hazırladıkları haberi üzerine yapıldı. 9/630 yılında gerçekleşen ve ashâbın büyük fedakarlıklar gösterdiği bu sefer, Kur'ân'a konu olmuştur.¹⁰⁶ Resûlullah (s.a.v.) 30 bin kişilik ordusuyla Tebük'e geldi. Fakat Bizans'ın büyük bir ordu hazırladığı haberi asılsız çıktı. Hız. Peygamber bölgede on gün kadar bekledi. Bu esnada her hangi bir savaş veya çarpışma olmadı. Ardından Bizans'a bağlı bazı Arap kabilleriyle anlaşmalar yaptı ve bir müddet sonra Medine'ye döndü.¹⁰⁷ Hiçbir mazeret olmaksızın bu savaştan geri kalan bazı sahâbîler hakkında ayetler inmiş ve cihaddan geri kalmaları şiddetle eleştirilmişti. Fakat samimi bir şekilde yaptıkları tevbelarini Allâh kabul etmişti.¹⁰⁸

Görüldüğü üzere gerek Mûte ve gerek Tebük seferi bölgenin güvenliğini temin maksadıyla yapılmış seferlerdir.¹⁰⁹

Hız. Peygamber'in bölgenin fethedileceğine dair söylediği hadisler, müslümanlar için bir yönlendirme, bir talimat oldu. İşte bu maksatla ilk Halife Hız. Ebû Bekir, irtidat hadiselerini sona erdirir erdirmez Irak ve Sûriye topraklarına yönelik cihad çağrısında bulundu. Asker toplamak için Yemen, Tâif, Necid ve Mekke'ye mektuplar göndererek halkı Rumlar'a karşı savaşa davet etti. Bu davet büyük bir yankı buldu. Arabistan'ın değişik bölgelerinden binlerce müslüman İslâm devletinin başkenti Medine'ye geldi ve onlardan büyük bir ordu teşkil edildi. Kaynaklarımızda orduların bölgeye hangi tarihte sevk edilmeye başlandığı konusunda farklı rivayetler verilmiştir. Bu konuda tarih olarak 12 ve 13 yılları verilmiştir.¹¹⁰

Hız. Ebû Bekir komutan ve askerlerine işin ehemmiyetini anlattıktan sonra üç kol halinde Sûriye istikametine sevketti. Üçer bin kişilik üç ayrı ordunun

¹⁰⁶ Tevbe 9/117.

¹⁰⁷ Tebük seferi için bk. Vâkıdî, **Kıtabu'l-megâzî**, III, 989-1022; İbn Sa'd, **et-Tabakât**, II, 166, Belâzurî, **Fütûh**, s. 66; Taberî, **Tarih**, II, (1987) s. 281-6.

¹⁰⁸ Tevbe 9/38-39, 117. Tebük seferinden geride kalan sahâbîler için bk. İbn Hişâm, IV, 531-5.

¹⁰⁹ Fayda, "Hulefâ-yı Râşidîn", **DİA**, XVIII, 329.

¹¹⁰ Belâzurî, **Fütûh**, s. 114; Taberî, **Tarih**, III, 385. Tarihleri değerlendirmeye tabi tutan Fayda 12 yılını tercih etmiştir. Bunun sebebi olarak da Halid b. Velid'in Sûriye'deki ordulara yardım etmek için Irak'tan Sûriye'ye 13 yılında emir aldığını bu yüzden İslâm ordularının bölgeye 13 yılından önce geldiklerini bildiren rivayetin kabul edilmesinin doğru olacağını belirtmektedir. Bk. **Halid b. Velid**, s. 351.

başında olmak üzere Amr b. Âs'ı, Yezid b. Ebû Süfyan'ı ve Şurahbil b. Hasene'yi kumandan tayin etti.¹¹¹

Hız. Peygamber'in önde gelen sahâbîlerinden olan Ebû Ubeyde de bu orduda bulunuyordu. Hız. Ömer başa geçince onu Şâm bölgesinin genel komutanı yaptı.¹¹²

Hız. Ebû Bekir'in vefatından sonra Hız. Ömer halifelîğe geçti ve Sûriye fetihlerini takviye etmeye yöneldi. Bölgedeki en büyük fetihler onun zamanında oldu. Halife, İslâm ordularını cihada yönlendiriyor, Allâh'ın, kendilerine va'd ettiği toprakları hatırlatıyor, yeryüzünün varisleri olacaklarını ve İslâm'ın bütün dinlere galip geleceğini söylüyordu.”¹¹³

A. Fetihlerin Başlaması ve İlk Çarpışmalar

Müslümanlar daha Sûriye topraklarına ayak bastıkları ilk günlerde zaferle tanıştılar. Sûriye bölgesinde müslümanlarla Rumlar arasında ilk sıcak temas Filistin'de Kudüs'ün güneyinde yer alan Arabe mevkiinde gerçekleşti. Yezid b. Ebû Süfyan, Rumlar üzerine sahâbeden Ebû Ümâme el-Bahilî komutasında beş yüz asker sevketti. Rum ordusu üç bin kişiydi. Rumlar bu çarpışmada mağlup edildiler.¹¹⁴

Rumlar, bu ilk mağlubiyetlerinin ardından büyük ordular halinde savaşa hazırlandılar. Bundan itibaren bölgede en şiddetlileri Ecnâdeyn ve Yermük savaşları olmak üzere bir dizi savaş yapıldı. Bu savaşların önemlilerini kısaca ele alacağız.

¹¹¹ Taberî, **Tarih**, III, 387; Kesir, **el-Bidâye**, IX, 541. Belâzurî'de Yezid b. Ebu Süfyan, ordular bir araya geldiğinde başkumandanın Ebu Ubeyde b. Cerrah, o bulunmadığı taktirde Yezid b. Ebu Süfyan'ın başkumandan olacağı rivayet edilmiştir. **Fütûh**, s.114. Yine bölgeye sevk edilen ilk ordularda Halid b. Said'in de kumandan olarak tayin edildiği fakat Hız. Ömer'in itirazı üzerine azledildiği rivayet edilmiştir. Azliyle ilgili değerlendirmeler için bk. Belâzurî, **Fütûh**; 115; Taberî, **Tarih**, III, 386-8.

¹¹² Taberî, **Tarih**, III, 436.

¹¹³ İbn Haldun, **Mukaddime**, I, 370.

¹¹⁴ Belâzurî, **Fütûh**, s. 72; Taberî, **Tarih**, IV, 65.

B. Busrâ'nın fethi

Amr b. Âs bölgede düşman askerlerinin çokluğunu görünce Hz. Ebû Bekir'e mektup yazıp yardım talebinde bulundu. Bunun üzerine o da Sûriye'deki İslâm ordusuna destek maksadıyla Hâlid b. Velid'i Irak cephesinden bu bölgeye kaydirdi.¹¹⁵ İlk önce Busrâ'ya gelen Hâlid b. Velid, burada Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Şürahbil b. Hasene ve Yezid b. Ebû Süfyan komutasındaki İslâm ordusunun beklediğini gördü. Onlardan derhal harekete geçmelerini istedi. Hâlid b. Velid'in liderliğindeki İslâm ordusu o gün her hangi bir çarpışma olmaksızın Busrâ'yı fethetti. Burası sulh yoluyla fethedilen ilk yer oldu. Bu sulh 13 yılının Rebiulevvel (634 Mayıs) ayında gerçekleşti.¹¹⁶ Ardından Tedmür halkıyla da benzeri bir sulh yapıldı. Daha sonra Huvvârin üzerine yürüyen Hâlid, savaş yoluyla şehri ele geçirdi.¹¹⁷

Halid b. Velid, bölgede Busrâ'nın kuşatılmasından başlayıp azledilmesine kadar başkomutan olarak görev yapmıştır.¹¹⁸

C. Ecnâdeyn Savaşı

Kaynaklar, bu savaşın tarihini 13 yılı Cemâziyelevvel ayı (Temmuz 634) olarak zikretmektedirler.¹¹⁹ Hâlid b. Velid komutasındaki İslâm ordusu Busrâ'yı fethettikten sonra Filistin istikâmetine yöneldi. Çünkü Rumlar Ecnâdeyn'de yaklaşık yüz bin kişilik büyük bir ordu hazırlamış ve müslümanlara saldırmak için fırsat kolluyorlardı. Bizans ordusunun kumandanı Kubuklar saldırıya geçmeden önce müslümanlar hakkında malumat toplamaya çalıştı. Müslüman askerlerin geceleri bir ruhban ve gündüzleri de cihada hazır birer kahraman gibi yaşadıklarını haber alınca fena halde morali bozuldu. Bunun üzerine elçisine,

¹¹⁵ Belâzurî, **Fütûh**, 72; İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, II, 407; Hâlid'in Şâm'a kaç kişilik bir orduyla geldiğini bildiren rivayetler farklılıklar göstermektedir. Verilen rakamlar beş yüz ile dokuz yüz arasında değişmektedir. Bu konuda bir makale yazmış olan Taha el-Hâşimî tüm rivayetleri değerlendirdikten sonra bu sayının 600 ile 900 arasında olabileceğini belirtmiştir. Bk. "Seferu Hâlid b. Velid mine'l-Irak ila's-Şâm", **Mecelletü'l-İlmi'l-Arabî**, Dımaşk: 1952, c. 26, s. 550. Ayrıca bk. Fayda, **Halid b. Velid**, s. 359-60; Eraslan, **Asr-ı Saâdet Fetihlerî**, s. 60.

¹¹⁶ Belâzurî, **Fütûh**, 74; Ya'kûbî, **Tarih**, II, 134; Taberî, **Taberî**, III, 418; İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, II, 417.

¹¹⁷ Halife, b. Hayyât, **Tarih**, s. 62.

¹¹⁸ Fayda, **Halid b. Velid**, 379.

¹¹⁹ Halife b. Hayyât, **Tarih**, s. 63; Taberî, **Tarih**, IV, 72; İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, IV, 418, 498.

“Eğer söylediklerin doğruysa yerin altı, üstünde onlarla savaşmaktan daha hayırlıdır” dedi.¹²⁰

Ecnâdeyn’de asker sayısı 20 bin ile 24 bin arasında olduğu belirtilen İslâm ordusu, Rum ordusunu ağır bir hezimete uğrattı. Komutanları Kubuklar da öldürülmüştü. Müslümanlardan on yedi kişi şehid düştü. Şehid düşenler arasında Hz. Peygamber’in ashâbından Abdullah b. Zübeyr b. Abdulmuttalib, Temim b. Hâris ve Hâris b. Hişâm b. Muğire gibi isimler de bulunuyordu.¹²¹ Müslümanlar bu savaştan zaferle çıktılar. Başkomutan Hâlid b. Velid zafer müjdesini Hz. Ebû Bekir’e gönderdi. Zafer müjdesini alan Hz. Ebû Bekir buna çok memnun oldu.¹²² Hz. Ebû Bekir bu savaşın neticesini öğrendikten sonra vefat etti.¹²³

Ecnâdeyn’de çok şiddetli çarpışmalar yapılmış, Rum ordusu büyük kayıp vermişti.¹²⁴ Ecnâdeyn’deki mağlubiyet haberini alan İmparator Herakleios’un çok korktuğu ve Hims topraklarını terk edip Antakya’ya çekildiği belirtilmektedir.¹²⁵ Bu savaş, Sûriye bölgesi kapılarının İslâm’a açılmasına vesile olmuştur.

Sûriye topraklarında Rumlar’la müslümanlar arasında gerçekleşen ilk büyük savaş olan Ecnâdeyn’e, müslüman hanımların da katıldığı görülmektedir. Hatta Ümmü Hakim isimli hanım sahâbînin, eline aldığı çadır direğiyle dört Rum’u öldürdüğü rivayet edilmiştir.¹²⁶

D. Mercu’s-Suffer Savaşı

14 (635) yılı Muharrem’inde Dımaşk üzerine hareket eden İslâm ordusu, Dımaşk yakınlarında bulunan Mercu’s-Suffer mevkiinde Rumlar’la karşılaştı. Burada şiddetli bir çarpışma oldu. Müslümanlardan dört bin kadar asker yaralandı.

¹²⁰ İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, II, 418.

¹²¹ Belâzurî, **Fütûh**, 74; Ya’kûbî, **Tarih**, II, 134;

¹²² Fayda, **Hâlid b. Velid**, s. 387; Hakkı Dursun Yıldız, “Ecnâdeyn”, **DİA**, X, 385.

¹²³ Ya’kûbî, **Tarih**, III, 419.

¹²⁴ İbn Asâkir, II, 100-2.

¹²⁵ Belâzurî, **Fütûh**, 74.

¹²⁶ İbn Asâkir, II, 100-2.

Sonunda Rumlar mağlup edildi. Hâlid b. Velid komutasında Mercu's-Suffer'i fethedip ardından Dımaşk'a doğru yoluna devam etti.¹²⁷

F. Fihl Savaşı

Ürdün'de Beysan şehri yakınında yer alan Fihl mevkiinde¹²⁸ müslümanlar, seksen bin kişilik Rum ordusuyla karşı karşıya geldi.¹²⁹ İslâm ordusunun başında Halid b. Velid bulunuyordu.¹³⁰ Kendisi öncü birliklerinin başına geçti. Süvarilerin başına Dırâr b. Ezver, piyadelerin başına İyaz b. Ganm ve artçı birliklerin başına da Şürahbil b. Hasene komutan tayin edildi. Cenahlardan birini Amr b. Âs', diğerini de Ebû Ubeyde komuta etti.¹³¹ Bu arada İslâm ordusu, Hz. Ömer'den ne yapacakları konusunda haber bekliyordu. Şürahbil b. Hasene geceleri uyumuyor, birlikleri denetliyordu. Rum ordusunun geceleyin hücumla geçmesiyle başlayan savaş, çetin bir şekilde ertesi gün gece vaktine kadar devam etti. Zor durumda kalan Rumlar kaçmaya başlayınca peşlerine düşen müslümanlar 80 bin kişilik Rum ordusunu ağır bir hezimete uğrattı. Rum askerlerinin ancak az bir kısmı canını kurtarabildi.¹³² Fihl savaşı 13 yılı Zilkade ayında (Aralık-Ocak 634-635) gerçekleşti.¹³³

E. Dımaşk'ın fethi

Rumlar Ecnâdeyn mağlubiyetinin intikamını almak için çok geçmeden toparlanmaya başladılar. Bunun haberini alan Hz. Ömer İslâm ordusuna Dımaşk'ı düşürmeleri için haber gönderdi. Hz. Ömer buranın, Bizans hakimiyetinin kalesi olduğunu belirtiyor ve alınması gerektiğine işaret ediyordu. Bu sırada Herakleios Hıms'ta bulunuyordu.¹³⁴

¹²⁷ Belâzurî, **Fütûh**, 77.

¹²⁸ Fr. Buhl, "**Fahl**", **İA**, IV, s. 445.

¹²⁹ İbn Kesir, **el-Bidâye**, X, 589.

¹³⁰ Bk. Fayda, **Halid**, 390-3.

¹³¹ İbn Kesir, **el-Bidâye**, X, 589.

¹³² Taberî, **Tarih**, IV, 87; İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, II, 430.

¹³³ Fayda, **Halid**, 391.

¹³⁴ Taberî, **Tarih**, IV; İbn Asâkir, II, 128.

Ebû Ubeyde, Amr b. Âs ve Hâlid b. Velid Dımaşk önlerine geldiler.¹³⁵ Hâlid b. Velid doğu kapısına, Ebû Ubeyde de askerlerin kalan yarısıyla Câbiye kapısına dayandı. Müslümanlar Dımaşk'ı yetmiş gün kadar muhasara altında tuttular. Hıms'taki düşman kuvvetleri yardıma gelince Hıms yakınında bulunan müslümanlar onlara engel oldular. Müslümanlar iki kapıdan şehre girdiler. Hâlid b. Velid içeri girdiğinde bazı Rum askerlerini öldürmüştü. Bu durum karşısında Rumlar Ebû Ubeyde'den eman isteyip kendilerini Hâlid'den korumasını talep ettiler. Bunun üzerine anlaşma yapıldı ve kendilerine eman verildi. Buna göre canlarına, mallarına ve kiliselerine dokunulmayacak, şehrin surları yıkılmayacaktı.¹³⁶ Anlaşma metni şu şekildedeydi: “Sen ülkemize geldiğinde kendimiz ve dinimize bağlı olanlar için senden eman istedik. Dımaşk ve çevresinde ne kilise ne de manastır inşa etmeyeceğimize söz verdik. Müslümanların mahallelerinde yıkılan kiliselerimizi onarmayacağız. Gece ya da gündüz kiliselerimizi müslümanları misafir etmekten men etmeyeceğiz. Kiliselerimizin kapılarını yolculara açık tutacağız. Ne kiliselerde ne de evlerimizde casus barındırmayacağız. Müslümanları kandıran kimseyi gizlemeyeceğiz. Çanlarımızı kiliselerimizde düşük bir sesle çalacağız. Kiliselerimize haç asmayacağız. Kiliselerimizde dua ve ayin esnasında seslerimizi yükseltmeyeceğiz. Müslümanların yanından geçerken haç ve kitabımızı çıkarmayacağız.”¹³⁷ Rumlar anlaşmaya muhalefet ettiğinde zimmetleri kalkacaktı. Daha sonra fethedilen yerlerde yapılan anlaşma metinleri hemen hepsi bu şekilde olmuştur.

Anlaşmayla onlar Allâh'ın ahdi üzerinde, Resûlullah'ın ve mü'minlerin halifelerinin zimmetinde kabul edildiler. Onlar, cizye verdikleri müddetçe hayırdan başkasıyla muamele görmeyeceklerdi. Dımaşk'ın fethi 14 yılı Receb'inde (Eylül 635) yılında gerçekleşti.

¹³⁵ İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, IV, 428. Belâzurî, Dımaşk'a gelenler arasında Yezid b. Ebû Süfyan ve Şürahbil b. Hasene'nin de adını zikretmektedir. Bk. **Fütûh**, s. 78. Taberî ise sadece Yezid b. Ebû Süfyan'nın ismini zikretmektedir. Bk. **Tarih**, IV, 86.

¹³⁶ Halife b. Hayyât, **Tarih**, s. 67; Belâzurî, **Fütûh**, s. 80.

¹³⁷ İbn Asâkir, II, 120-1.

Dımaşk muhasarası esnasında Halid b. Velid'in başkomutanlıktan azledildiği ve Ebu Ubeyde'nin başkomutan olduğu bilinmektedir.¹³⁸ Dolayısıyla bu tarihten itibaren bölgede gerçekleşen savaşlarda başkomutan olarak Ebû Ubeyde görev yapmıştır.

G. Mercu'r-Rum Savaşı

Sûriye topraklarında bulunan İslâm ordusu cepheden cepheye koşuyordu. Rumlar yenildikleri her seferin ardından müslümanların karşısına yeni bir ordu çıkarıyor, kaybettikleri merkezleri almak istiyorlardı. 14 (635) yılında Dımaşk'ın batısında Mercu'r-Rum denilen mevkide bir savaş vuku buldu.¹³⁹

Ebû Ubeyde, yanında Hâlid b. Velid olduğu halde Fihl'den Hıms'a hareket etti. Müslümanların Hıms'a yöneldiğini haber alan Herakleios, büyük bir ordu hazırlayarak Mercu'r-Rum'a gönderdi. Bunun üzerine İslâm ordusu da oraya hareket etti. Tuzrâ'ya yardım maksadıyla Şenes adlı komutanın emrinde bir Rum ordusu daha bölgeye geldi. Hâlid'in komutasındaki ordu Tuzrâ'yı, Ebû Ubeyde de ordusuyla Şenes'in komutasındaki orduyu hedef seçti. Bu arada Tuzrâ Dımaşk istikametine yöneldi. Bunu haber alan Yezid b. Ebû Süfyan emrindeki birlikleriyle, Tuzrâ'nın karşısına çıktı ve savaşa başladı. Savaş devam ederken Hâlid b. Velid ordusuyla arkadan Tuzrâ'yı kuşattı ve Rum ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattı. Düşman kuvvetlerinin ancak az bir kısmı savaştan sağ kurtulabildi. Bu savaşta müslümanlar çok miktarda ganimet ele geçirdi. Bunlar zaferi kazanan Yezid ve Hâlid'in komutasındaki askerlere taksim edildi. Bunun ardından Yezid Dımaşk'a, Hâlid b. Velid ise Ebû Ubeyde'nin yanına döndü.¹⁴⁰

Hâlid, Ebû Ubeyde'ye ulaştığında müslümanlar Şenes komutasındaki Rum ordusuyla savaşa tutuşmuşlardı. Mercu'r-Rum mevkiinde meydana gelen bu

¹³⁸ Bu konudaki rivayetler ve değerlendirmeler için bk. Fayda, **Halid**, 402, 423-34.

¹³⁹ Belâzurî bu savaşın 14 yılında olduğunu belirtirken Taberî ve İbnü'l-Esir 15 yılında olduğunu belirtmişlerdir. Krş. Belâzurî, **Fütûh**, 77; Taberî, **Tarih**, IV, 184; İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, II, 490.

¹⁴⁰ Taberî, **Tarih**, IV, 184.

savaşta büyük sayıda Rum askeri öldürüldü. Komutanları da öldürülenler arasındaydı.¹⁴¹

H. Ürdün'ün Fethi

Fihl savaşından sonra Şürahbil b. Hasene ve Amr b. Âs komutasındaki birlikler Ürdün'e hareket etti. İslâm ordusunun Ürdün topraklarına yöneldiğini haber alan yerli halk, daha önceden Fihl'de Bizans ordusunun uğradığı hezimetini de bildiğinden kalelere sığınıp çarpışmaktan kaçındı. Müslümanlar onları günlerce muhasara altında tuttular. Savaşmaktan başka çareleri kalmayan Rumlar, İslâm ordusu karşısında mağlup oldu. Kendileriyle sulh yapıldı ve Dımaşk'ta yapılan sulh maddeleri geçerli sayıldı. Böylece Ürdün'ün fethi, Fihl savaşıyla aynı yılda (14/635) gerçekleşmiş oldu.¹⁴²

İ. Yermük Savaşı

Yermük savaşı, Sûriye topraklarında müslümanların Rumlarla yaptığı şiddetli savaşların ikincisidir. Huvvârin yakınlarında yer alan Yermük ırmağı civarında vuku bulduğundan bu ismi almıştır. İbn Kesir savaşın tarihiyle ilgili olarak rivayetleri bir değerlendirmeye tabi tutmuştur. Seyf'in, "Yermük savaşı, Dımaşk'ın fethinden önce 13 (634) senesindedir" şeklindeki rivayetin kabul görmediğini belirtip İbn İshak ve Kelbî'nin bu savaşın 15 yılı Receb ayında (636 Ağustos) vuku bulduğunu rivayet ettiklerini belirtmekte ve İbn Asâkir'in de bu rivayeti kabul ettiğini aktarmaktadır.¹⁴³ İbnü'l-Esir ve Taberî Seyf'in rivayetini esas alıp bu savaş 13 (634) yılında gösterirler. Halife b. Hayyat, Belâzurî ve Ya'kûbî ise İbn İshak ve Kelbî'nin verdiği tarih olan 15 (636) yılını göstermektedirler.¹⁴⁴ Yermük savaşının tarihiyle Ecnâdeyn savaşının tarihinin karıştırıldığına dikkat çeken Fayda, Taberî'nin bolca verdiği Seyf'in rivayetleri

¹⁴¹ İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, II, 491.

¹⁴² Belâzurî, **Fütûh**, 85; Taberî, **Tarih**, IV, 87; İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, II, 433.

¹⁴³ **el-Bidâye**, IX, 546.

¹⁴⁴ Halife b Hayyât, **Tarih**, s. 70; Belâzurî, **Fütûh**, 86; Taberî, **Tarih**, III, 395; İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, IV, 410; Ya'kûbî, **Tarih**, II, 141; ayrıca bk. İbnü'l- Cevzî, **Tarihu Ömer b. el-Hattab**, Beyrut 1985, s. 86.

hariç Ecnâdeyn'in 13 (634) yılında, Yermük savaşının ise 15 (636) yılında olduğu konusunda ittifak olduğunu belirtmektedir.¹⁴⁵

Savaş şu şekilde gerçekleşmişti: Herakleios, Câbiye'de bulunan Ebû Ubeyde'ye karşı 60 bin kişilik bir ordu gönderdi. İslâm ordusu, Bizans ordusunun büyüklüğünü görünce Yermük'te toplandı. Bunun üzerine Rumlar da Yermük'e geldiler.¹⁴⁶

Müslümanların 24 bin kişilik ordusuna karşılık Rumlar 100 bin kişilik bir ordu çıkarmışlardı. Askerlerin savaştan kaçmasını engellemek için olsa gerek Rum askerleri demir zincirlerle birbirlerine bağlı olup piyade olarak saf halinde savaşa gelmişlerdi.¹⁴⁷

Rum ordusunun başkomutanı Bâhân'dı. İslâm ordusunun başına da Hâlid b. Velid geçti. Rivayete göre bunu kendisi istemiş, Ebû Ubeyde de buna razı olmuştu. Halid, Bizans ordusunun savaş nizamını görünce benzeri bir nizamı uygulamaya koymuş, askerleri küçük birliklere (kerâdis) ayırmış, bu şekilde savaşmanın daha doğru olacağını belirtmiştir.¹⁴⁸

Askerlere savaş düzeni verildikten sonra ordu komutanları mübareze şeklinde çarpışmaya başladılar. Hâlid, rakibi Bâhan'ı mağlup edince Rumlar onun yüzünden utanç, müslümanlar ise Hâlid'in galibiyetinden sevinç duyular.¹⁴⁹

Savaş başlamadan önce taraflar arasında bazı müzakerelerin olduğu fakat bir neticenin elde edilemediği rivayet edilmiştir.¹⁵⁰

¹⁴⁵ Fayda, **Hâlid b. Velid**, s. 383. Sûriye bölgesinde vuku bulan savaşların hangi yıl ve aylarda olduğu konusu ilk kaynaklarda oldukça ihtilaflıdır. İbnü'l-Esir haklı olarak bu hususa dikkat çekerek, "Savaşların birbirine yakın zamanlarda vuku bulması ihtilafa yol açmıştır" demektedir. Bk. **el-Kâmil**, II, 432.

¹⁴⁶ İbn Kesir, **el-Bidâye**, IX, 552.

¹⁴⁷ Taberî, Yermük savaşına 100'ü Bedir ehlinde olmak üzere bin sahâbînin katıldığını belirten bir rivayet aktarmaktadır. Bk. **Tarih**, III, 397. Bazı kaynaklar Yermük savaşında düşman askerinin sayısını çok yüksek rakamlara çıkarmışlardır. Bu konuda 200 bin, 400 bin gibi rakamlar verenler olmuştur. Yapılan değerlendirmeler Bizans ordusunun 100 bin civarında olduğunu göstermektedir. Değerlendirmeler için bk. Fayda, **Halid b. Velid**, 416.

¹⁴⁸ Taberî, **Tarih**, III, 396.

¹⁴⁹ İbn Asâkir, II, 164.

¹⁵⁰ İbn Asâkir, II, 98-9.

Savaş şiddetli bir şekilde başladı. Rumlar müslümanlara büyük darbeler indiriyorlardı. Çarpışma gün boyunca devam etti. Giderek müslümanlar üstünlüğü ele geçirdi. Akşama doğru Rumların kaçmakta olduğunu gören Hâlid, buna sevindi ve peşlerine düştü. Neticede Rumlar'a karşı büyük bir zafer kazandı.¹⁵¹

Savaş başlamadan önce Hâlid b. Velid ile Rum askerlerinden Cerece arasında bir konuşma gerçekleşmiş, buna göre Hz. Peygamber ve İslâm'a dair sorular soran Cerece müslüman olmuş, Rumlara karşı müslümanların yanında savaşmış ve o gün şehit düşmüştü.¹⁵² Yermük'te müslümanlardan 3 bin kişi şehit düştü.¹⁵³ 70 bin düşman askeri öldürüldü.¹⁵⁴

Bu şiddetli savaşa müslüman kadınların da katıldığını görmekteyiz. Kadınlar cephenin gerisinde bir tepeye yerleştirilmişlerdi. İçlerinde muhâcir kadınlar çoktu ve çocuklarıyla beraber gelmişlerdi.¹⁵⁵ Hanım sahâbîlerin ileri gelenlerinden ve Zübeyr b. Avvam'ın eşi Esmâ bint Ebû Bekir,¹⁵⁶ Esmâ bint Yezid,¹⁵⁷ Ebû Süfyan'ın eşi Hind bint Utbe¹⁵⁸ ve İkrime b. Ebû Cehil'in eşi Ümmü Hakim bint Hâris bunlardandı.¹⁵⁹ Hâlid b. Velid'in kızkardeşi Fâtıma bint Velid de Sûriye fetihlere katılmış,¹⁶⁰ ancak Yermük savaşına iştiraki konusunda her hangi bir malumat verilmemekle beraber onun bu savaşa katılmış olabileceğini söyleyebiliriz.

Müslümanlar bu savaştan büyük ganimetler elde ettiler. Onlar, sayıca kendilerinden kat kat üstün olan düşmanlarını iman gücü sayesinde mağlup

¹⁵¹ Ya'kûbî, **Tarih**, II, 141; Belâzurî, **Fütûh**, s. 87; Taberî, **Tarih**, III, 401; İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, II, 412-3.

¹⁵² İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, II, 412.

¹⁵³ İbn Asâkir, II, 161.

¹⁵⁴ Belâzurî, **Fütûh**, 86.

¹⁵⁵ İbn Asâkir, II, 150.

¹⁵⁶ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VIII, 253; İbn Asâkir, LXIX, 4; İbn Hacer, **el-İsâbe**, VIII, 13.

¹⁵⁷ İbn Asâkir, LXIX, 33; İbn Hacer, **el-İsâbe**, VIII, 22; Şennâvî, **Nisâu's-sahâbe**, s. 349. Yermük savaşına iştirak ettiği belirtilen Esmâ'nın bu savaşta eline aldığı bir çadır direğiyle dokuz Rum askerini öldürdüğü rivayet edilmiştir. Bk. İbn Asâkir, LXIX, 33.

¹⁵⁸ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VIII, 235; İbn Asâkir, LXX, 166. Onun bu savaşta eşiyle beraber İslâm ordusunu savaşmaya teşvik ettiği bilinmektedir. Bk. Kandemir, "Hind bint Utbe", **DİA**, XVIII, 64-5.

¹⁵⁹ İlk kocası İkrime b. Ebû Cehil ile Şâm topraklarına fetih ordularıyla gelen hanım sahâbîlerdendir. Hakkındaki bilgiler için bk. s. 145.

¹⁶⁰ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VIII, 261; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, VII, 232; İbn Asâkir, LXX, 42; İbn Hacer, **el-İsâbe**, VIII, 278.

etmişlerdi.¹⁶¹ Müslümanların Sûriye bölgesinde elde ettikleri en büyük zafer olan Yermük savaşı, Bizans'ın bu topraklardan umidini tamamen kesmesine neden oldu. Bu savaştan sonra Müslümanlar bölgede ciddi bir mukavemetle karşılaşmadı.

J. Sûriye Sahillerinin Fethi

Müslümanlar, Sûriye bölgesinin iç kesimlerini fethettikten sonra sahil kesimlerine yöneldiler. Yezid b. Ebû Süfyan komutasındaki birlikler sahil kesiminde bulunan Sayda, Irka, Cübeyl ve Beyrut şehirlerine geldiler. Öncü birliklerin başında Yezid'in kardeşi Muâviye b. Ebû Süfyan bulunuyordu. Sahil kesimi kolay bir şekilde fethedildi. Muâviye, Irka şehrini emrindeki askerlerle tek başına fethetmişti.¹⁶² Daha sonra Rumların fethedilen bu şehirlerden bazılarını tekrar ele geçirdiğini görmekteyiz.

Hz. Ömer'in son zamanlarında ve Hz. Osman'ın hilafetinin başlarında Muâviye, sahil şehirlerini tekrar ele geçirmek maksadıyla seferler düzenledi ve sahil şeridini hakimiyetine aldı. Şehirleri fethedip ovaları tahkim etti. Ele geçirilen yerlere askerler yerleştirdi ve onlara ıktalar verdi.¹⁶³

K. Hıms'ın Fethi

Kaynaklarımız Hıms'ın iki defa fethedildiği anlatılmaktadır. Bu fetihlerden birincisi 14 (635) yılında Yermük savaşından önce, diğeri de 15 (636) yılında Yermük savaşından sonra gerçekleşmiştir.

Dımaşk üzerine yürüyen İslâm ordusu Rum ordusuna Hıms'tan yardım geldiği haberini almıştı. Bu esnada komutan Ebû Ubeyde hangi cephede toplanacakları konusunda tam bir karara varamadı. Bu konuda Hz. Ömer'e danışmayı uygun gördü. Hz. Ömer ordunun beklemesini emretti ve Hâlid b. Velid'in emrindeki orduyu Ebû Ubeyde'nin ordusuna kattı. Amr b. Âs'a da onlara yardıma gitmesini söyledi. Kanaatimizce müslümanları Hıms'ı, birinci defa

¹⁶¹ İbn Asâkir, II, 161.

¹⁶² İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, II, 399.

¹⁶³ İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, II, 431.

Dımaşk'ın fethinden hemen sonra fethetmeye iten sebep Hıms'taki Rumların Dımaşk'a yardımında bulunması olmuştur. Bundan dolayı Dımaşk işini halleden Ebû Ubeyde Hıms üzerine yürüdü ve önce Ba'lebek sonra da Hıms'ı fethetti. Onlarla sulh anlaşması yaptı. Buna göre malları canları, kiliseleri ve evleri eman altına alındı. Burada ikamet edenlere haraç vermeleri şart koşuldu.¹⁶⁴ Hıms'ın ilk fethi kolayca gerçekleşti. Fakat Müslümanlar, Yermük savaşı hazırlıkları dolayısıyla Hıms'ı tahliye ettikleri için daha sonra burayı tekrar fethetmek zorunda kaldılar. Tarihçiler, Müslümanların Hıms'ı tahliyesi sırasında Hıms halkına, artık kendilerini savunamayacaklarını ve emniyetlerinin kendilerine ait olduğunu belirtmişlerdi. Bu yüzden almış oldukları vergiyi onlara iade ettiler. Hıms halkı Müslümanların bu davranışlarından çok etkilendi. Ebû Ubeyde Hıms halkına şöyle seslenmişti: “Düşman tarafından aleyhimize asker toplandığını işitmiş bulunuyoruz. Sizi himaye etmemiz sulh şartlarının bir gereğidir. Şimdi ise biz buna muktedir değiliz. Eğer Cenâb-ı Hak bizi galip getirirse şartlarımız aynen geçerlidir. Aramızda bulunan sulhnâme ile amel olunacaktır” bu durum karşısında halk, müslümanların zafer kazanması için duada bulunmuşlar, Allâh'tan, müslümanları başlarına tekrar geçirmesini temenni etmişler ve “Sizlerin idaresi ve adaleti daha önce içinde bulunduğumuz zulüm ve zorbalıktan bizim için daha iyidir. Biz, Herakleios'un ordusunu valinizle birlikte şehirden kovacağız” şeklindeki sözleriyle müslümanların idaresinde bulunmaktan memnun olduklarını söylemişlerdi.¹⁶⁵

Ebû Ubeyde Hıms'a hareketi esnasında yolu üzerinde bulunan Ba'lebek'i (Baalbek) kuşattı. Burası da Yermük savaşı sebebiyle terk edilen yerlerdendi. Halkın eman istemesi üzerine onlarla sulh anlaşması yapan Ebû Ubeyde daha sonra emrindeki ordusuyla birlikte kendisine yetişen Hâlid b. Velid ile beraber yoluna devam etti. Hıms'a gelen İslâm ordusu bir taraftan Rumlar'la çarpışırken diğer taraftan şiddetli bir soğuğa maruz kaldı. Şehir sağlam surlarla çevrili olduğundan müslümanların beklemekten başka çareleri yoktu. Muhasara etmek

¹⁶⁴ Belâzurî, **Fütûh**, 83; Taberî, **Tarih**, IV, 82-3; Yâkût, II, 348; İbnü'l-Esir, **el-Kamil**, II, 481; İbn Kesir, **el-Bidâye**, IX, 649.

¹⁶⁵ Ebû Yusuf, **Harâc**, s. 150; İbn Asâkir, II, 145. Ayrıca geniş bilgi ve değerlendirmeler için bk. Fayda, **Hâlid**, s. 408-9; Robert Mantran, “Humus”, **DİA**, XVIII, 371

uzun ve sıkıcı olmuştu. Her iki tarafta beklemekten başka bir şey yapamıyordu.¹⁶⁶ Ruhâ'da (Şanlıurfa) bulunan imparator, Hımslıların yardımına göndermek üzere Cezire halkından asker toplamasını emretti. Fakat Irak bölgesinde bulunan Sa'd b. Ebû Vakkas'ın Hît'i muhasara altına aldığı haberi Cezirelilere ulaşınca Hımslılara yardım etmekten vazgeçtiler. Giderek Hıms halkı bu muhasaradan sıkıldı. İçlerinden bazıları müslümanlarla sulh yapma teklifinde bulunmayı öne sürdüler. Fakat bu konuda bir karara varamadılar. Kış mevsimi geçince müslümanların surlarda yankılanan tekbir seslerinden panikleyen halk, kendilerini surların dışına attılar. Müslümanlar, Rumların bu davranışlarına bir anlam veremediler. Müslümanlar daha sonra karşı taraftan gelen sulh teklifi üzerine Dımaşk ahalisiyle yapılan anlaşmanın aynısını onlar için de geçerli kıldılar. Ebû Ubeyde Hıms'a, Kinde ve Sekûn kabilelerinden oluşan toplulukları yerleştirdi. Ebû Ubeyde, buraya Ubâde b. Samit'i vali olarak tayin etti.¹⁶⁷

Hıms'tan ayrılan Ebû Ubeyde, Hama üzerine yürüdü. Ahalisiyle sulh yapıldı ve şahıs başına cizye, arazilerine haraç vergisi konuldu. Ebû Ubeyde, bu şekilde Hıms çevresinde birçok yeri sulh yoluyla fethetti. Bu şehirler arasında Lazikiye halkı direniş gösterince müslümanlar savaşmak zorunda kaldı. Şehre sığınan halk muhasara altına alındı. Burada müslümanların şu şekilde güzel bir savaş taktiği uyguladığını görmekteyiz: Surların kapılarını kapatan düşmana, muhasarayı kaldırdıkları ve çekip gittikleri görüntüsü vermek için şehre biraz uzak bir mesafede hendekler kazıp içine saklandılar. Halk müslümanların çekip gittiğine inanmıştı. Bu şekilde şehir kapılarını açıp dışarıya çıkmaya başladılar. Bunu gören müslümanlar baskın yapıp şehre girdiler. Bazı Hıristiyanlar bu arada şehri terk edip kaçtılar. Fakat daha sonra eman talebinde bulunup şehirlerine geri döndüler. Onlarla sulh anlaşması yapıldı. Kilise ve evlerine dokunulmadı.¹⁶⁸

¹⁶⁶ Taberî, **Tarih**, IV, 185.

¹⁶⁷ Belâzurî, **Fütûh**, s. 84; İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, II, 491-2.

¹⁶⁸ Belâzurî, **Fütûh**, s. 84; İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, II, 92.

Hıms'ın fethedildiği haberi Medine'de bulunan Halife Hz. Ömer'e iletildi ve elde edilen ganimetlerin beşte biri ashâbdan Abdullah b. Mes'ûd tarafından Medine'ye ulaştırıldı.¹⁶⁹

L. Kınnesrîn'in Fethi

Ebû Ubeyde Hıms'ı fethettikten sonra Hâlid b. Velid'i Kınnesrîn üzerine gönderdi. Hâlid b. Velid burada Herakleios'un sağ kolu olan Mînas komutasında bir orduyla karşılaştı. Yapılan savaşta müslümanlar, Rum ordusunu mağlup ettiler ve Mînas'ı öldürdüler. Bu yenilgi üzerine Rumlar kaçarak Kınnesrîn'e sığındılar. Burayı muhasara altına alan İslâm ordusu karşısında Rumlar bir şey yapamayacaklarını anlayınca sulh talebinde bulundular. Muhasara esnasında Hâlid b. Velid'in, "Bulutlarda dahi olsanız Allâh ya bizi yanınıza çıkarır ya da sizi yanımıza indirir" şeklinde tehditlerde bulunduğu belirtilmektedir. Çok geçmeden Kınnesrîn halkıyla, Hıms halkıyla yapılan sulh maddeleri üzerine sulh yapıldı. Bazı rivayetlere göre İmparator Herakleios, bu yenilgiden sonra Sûriye topraklarını terk etti ve buraya bir daha dönmek üzere İstanbul'a gitti.¹⁷⁰ Sûriye'yi terk etmek zorunda kalınca buradaki şehirleri tahrip ederek ahalisini de tahliye etmişti.¹⁷¹

Halife b. Hayyat ve Belâzurî, Kınnesrîn'in fethi için tarih olarak 16 (637) yılını verirken Taberî ve İbnü'l-Esir fethi 15 (636) yılı olayları içinde zikretmişlerdir.¹⁷² Kaynaklarda Kınnesrîn'in ikinci kez fethedildiğine dair rivayetler bulunmaktadır. İlk fetihden sonra Ebû Ubeyde Kınnesrîn halkının anlaşmalarını bozduğunu ve bir kısmının da Kınnesrîn'i terk edip Antakya'ya sığındığını haber aldı. Üzerlerine Sımt b. Esved el-Kindî'yi gönderdi. Sımt, yaptığı kuşatmanın ardından şehri ele geçirdi. Böylece Kınnesrîn ikinci kez

¹⁶⁹ Taberî, **Tarih**, IV, 185.

¹⁷⁰ Taberî, **Tarih**, IV, 186-7; İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, II, 493.

¹⁷¹ Honigmann, **Bizans**, 36.

¹⁷² Halife b. Hayyât, **Tarih**, s. 73; Belâzurî, **Fütûh**, 88; Taberî, **Tarih**, IV, 186; İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, II, 493.

fethedilmiş oldu. Müslümanlar büyük ve küçükbaş hayvanlardan oluşan çok sayıda ganimet elde etti.¹⁷³

M. Halep ve Antakya'nın Fethi

Halep'in fethi Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın eliyle gerçekleşti. Kinnesrîn'e fethinden sonra Halep önlerine gelen Ebû Ubeyde, civarda bulunan Hıristiyan Araplar'la sulh anlaşması yaptı ve bu anlaşmanın akabinde onlar müslüman oldular.¹⁷⁴ Bir rivayete göre de Ebû Ubeyde Halep halkının tümünün şehri terk edip Antakya'ya gittiğini gördü. Bunun üzerine onlarla mektuplaşıp sulh teklifinde bulundu. Sulh teklifini kabul eden halk geri döndü.¹⁷⁵

Ebû Ubeyde, Halep fethini gerçekleştirdikten sonra buradan Antakya üzerine yürüdü. Çevre yerlerden ve Kinnesrîn'den gelen çok sayıda kimsenin buraya sığındığını gördü. Şehri muhasara altına aldı. Bir müddet sonra muhasarayı kaldırıp da bölgeyi terk ettiği esnada bir düşman ordusuyla karşılaştı ve yapılan savaş neticesinde onları hezimete uğrattı. Geride kalanlar şehre sığındılar. Bunun üzerine Ebû Ubeyde şehri dört bir yandan kuşatma altına aldı. Kendilerine ya şehri terk edip gitmek ya da cizye ödeme konusunda sulh teklifi yapıldı. Bunun üzerine bazıları cizye vermeyi kabul ettiler, bazıları da şehirden çekip gittiler. Antakya'nın fethi de 15/636 yılında gerçekleşti.¹⁷⁶

Rivayetlere göre Hz. Ömer Antakya'ya ehemmiyet vermiş, fethinden sonra buraya bir kısım müslüman halkın yerleştirilmesini istemiş ve atıyyelerinin kısılmamasını emretmişti.¹⁷⁷ Muâviye de halifeliği esnasında değişik bölgelerden bir kısım insanları Antakya'ya yerleştirdi. Bunlar, İranlılar, Hıms ve Ba'lebek çevresindeki bazı Araplardan ve bazı Mısırlılardan oluşuyordu.¹⁷⁸

¹⁷³ İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, II, 494.

¹⁷⁴ İbnü'l-Adim, **Zübdetü'l-Halep**, I, 16; İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, II, 494-5; Muhammed Ragıb Halepî, **A'lâm**, I, 90

¹⁷⁵ Belâzurî, **Fütûh**, s. 93; İbn Şihne, **ed-Dürrü'l-müntehab**, s. 31.

¹⁷⁶ İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, II, 494-5.

¹⁷⁷ Belâzurî, **Fütûh**, s. 94.

¹⁷⁸ Belâzurî, **Fütûh**, s. 93.

Antakya’da müslümanların bir zaferi de Cürcümelileri cizyeye bağlamalarıyla gerçekleşmişti. Antakya’da bulunan Cürcümeliler Habib b. Mesleme’yle savaştan kaçınmışlar ve sulh yapma teklifinde bulunmuşlardı. Yapılan anlaşmaya göre, Cürcüme kabilesi Rumlara karşı müslümanlara casusluk yapıp yardımcı olacaktı. Bunun karşılığında da onlardan cizye alınmayacaktı.¹⁷⁹

N. Ecnâdeyn’de İkinci Savaş

Ecnâdeyn’de 13 (634) yılında Hz. Ebû Bekir’in halifeliği sırasında gerçekleşen savaştan başka 15 (636) yılında ikinci bir savaş daha yapıldı. Hâlid b. Velid ve Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Antakya ve Halep civarındaki fetihlerden sonra Hıms’a döndüler. Amr b. Âs ve Şürahbil b. Hasene, Beysan’ı fethedip de Ürdün halkıyla sulh anlaşması yaptıktan sonra İslâm ordusu Gazze ve Ecnâdeyn’de toplandı. Müslümanlar Medine’den yardım talebinde bulundular. Amr ve Şürahbil b. Hasene, Ertabûn komutasında burada toplanmış olan Rum ordusunun üzerine hareket etti. Bunu haber alan Hz. Ömer: “Rumların Ertabûn’una karşı Arapların Ertabûn’unu (Amr b. Âs’ı) çıkardık, bakın neler olacak!” demişti.¹⁸⁰

Hz. Ömer’in gönderdiği yardım birlikleri Amr’a ulaştı. Ertabûn, karşısında duran müslümanlara elçi gönderme cesaretinde bulunamazken Amr, gönderdiği elçilerden bir sonuç alamadı. Fakat cesur komutan Amr b. Âs hiç korkmadan bir elçiymiş gibi hareket ederek bizzat Ertabûn’un yanına gitti. Ertabûn, geriye dönüşü sırasında onu öldürmeleri için askerlerine Amr’ın yoluna durmalarını emretmişti. Amr onun ne yapacağını anlamıştı. Ertabûn’a şunları söyledi: “Sen beni dinledin, ben de seni dinledim. Söylediklerin bende olumlu bir kanaat ortaya çıkardı. Ben Halife Ömer’in şu valiye yardım için gönderdiği on kişiden biriyim. Şimdi dönüp onları sana getireceğim. Eğer onlar senin bana arzettiğin teklifi kabul ederlerse emir de asker de onu kabul eder. Eğer kabul etmezlerse onları geldikleri yere gönder.” Ertabûn bu teklifi kabul etti ve Amr’ı öldürmesi için görevlendirdiği adamlarını geri çekti. Amr, Ertabûn’un yanından ayrıldı. Ertabûn bunun bir hile olduğunu anlamıştı. Amr için, “İşte insanların en

¹⁷⁹ Hammâş, s. 136.

¹⁸⁰ İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, II, 498.

dahisi!” demişti. Amr’ın yaptığı bu hile haberi kendisine ulaşınca Hz. Ömer, “Aferin ona!” demiştir.¹⁸¹

Amr savaş için yerini aldı. Şiddetli bir savaş başladı. Ertabûn mağlub bir şekilde Kudüs’e kaçtı.¹⁸²

O. Filistin’in Fethi

Hz. Ebû Bekir zamanında bölgeye gönderilen ilk ordular burada değişik bölgelere dağılmışlardı. Bölge komutanlarından Amr b. Âs Filistin’e gelmiş ve buralarda bazı fetihler gerçekleştirmişti.¹⁸³ Bölgedeki şehirler bir bir fethedilmiş ve sıra Kudüs’e gelmişti. Burası da fethedilmeyen birkaç şehir arasındaydı. Çok geçmeden Ebû Ubeyde’nin komutasındaki İslâm ordusu Kudüs’ü muhasara altına aldı. Kudüs halkı Ebû Ubeyde’ye sulh teklifinde bulundu. Fakat Ebû Ubeyde, şehrin Hz. Ömer’in eliyle teslim alınmasını istiyordu. Bu nedenle Medine’ye haber gönderdi. Hz. Ömer, yerine Hz. Ali’yi bırakarak Câbiye’ye geldi.¹⁸⁴ Burada karargah kuran Hz. Ömer Kudüs’e hareket etti ve halkla sulh anlaşması yaptı. Çünkü halkın ileri gelenleri ve aynı zamanda komutanları olan Ertabûn ve Tuzârik, Hz. Ömer’in gelmesi üzerine bölgeyi terk edip Mısır’a kaçmışlardı. Hz. Ömer halka eman verdi. Kudüs’ü teslim aldıktan sonra Filistin’in yarısına Alkame b. Hakim’i vali tayin etti ve ona Remle’de ikamet etmesini emretti. Diğer yarısına da Alkame b. Mücezziz’i tayin etti ve İliyâ’da (Kudüs) ikamet etmesini söyledi.¹⁸⁵ Belâzurî ve İbnü’l-Esir’e göre bu anlaşma 17 (638) yılında gerçekleşti.¹⁸⁶ Vâkıdî¹⁸⁷ ve Ya’kûbî ise bu anlaşmanın tarihini 16 (637) yılı olarak vermektedirler.¹⁸⁸

¹⁸¹ İbnü’l-Esir, **el-Kâmil**, II, 498-9.

¹⁸² İbnü’l-Esir, **el-Kâmil**, II, 499.

¹⁸³ Belâzurî, **Fütûh**, s. 88.

¹⁸⁴ Bk. Ya’kûbî, **Tarih**, II, 147; İbnü’l-Esir, **el-Kâmil**, II, 500; Süyûtî, s. 146; Ebu’l-Ferec İbnu’l-Cevzî, **Fezâilu’l-Kudüs**, s. 122.

¹⁸⁵ İbnü’l-Esir, **el-Kâmil**, II, 501; Ebû Ubeyd, **Emvâl**, s. 153; Alkame b. Hakim, Hz. Peygamber zamanında yaşamış fakat onu görememiştir. Yermük savaşına iştirak etmiş ve bölgede komutanlık yapmıştır. Bk. İbn Asâkir, XL, 134.

¹⁸⁶ **Fütûh**, s. 90; **el-Kâmil**, II, 501.

¹⁸⁷ Bk. İbn Asâkir, XLIV, 8.

¹⁸⁸ **Tarih**, II, 147, 150.

Hız. Ömer'in Kudüs'ü teslim aldığı sırada ona çok sayıda sahâbî eşlik etmiştir. Bunlar arasında Ebû Ubeyde'nin yanı sıra Muâz b. Cebel, Bilâl-i Habeşî, İyâz b. Ganm ve Halid b. Velid gibi meşhur sahâbîler bulunmaktadır.¹⁸⁹

Ö. Kayseriye'nin Fethi

Kayseriye'ye yönelik ilk seferler Amr b. Âs komutasında yapıldı. (13 /634) Çünkü Filistin bölgesi onun komutasındaydı. Bölgede bir savaşa topyekün iştirak etmek gerektiğinde Amr da buna iştirak ederek bulunduğu yeri terk ediyordu. Bu nedenle Ecanadeyn ve Yermük gibi savaşımlara katılmak için Kayseriye'yi terk etti. Filistin'in fethinden sonra Amr, Kayseriye'yi kuşatma altına aldı. Daha sonra Hız. Ömer, bölgeye Yezid b. Ebû Süfyan'ı Filistin'e vali tayin etti ve Kayseriye'yi fethetmesini emretti. Bunun üzerine Yezid, 17 bin askerle burayı kuşatma altına almış, fakat 18 (639) yılında hastalanması üzerine kardeşi Muâviye'ye komutayı devretmiştir. Çok geçmeden Kayseriye, Muâviye'nin komutasında fethedilmiştir. Muâviye, fetih haberini Yezid'e haber verince o da Hız. Ömer'e bildirmiştir.¹⁹⁰

Kaynaklarda Kayseriye'nin fethine dair verilen rivayetler farklılık arz etmektedir. İbnü'l-Esir'in fetih tarihiyle ilgili olarak verdiği rakamlar 15 (636), 19 (640) ve 20 (641) yılları olup¹⁹¹ Belâzurî'deki rakamlarla uyuşmaktadır.¹⁹² Ancak Belâzurî'de geçen Amr b. Âs'ın Kayseriye kuşatması hakkındaki bilgiye İbnü'l-Esir'de rastlayamamaktayız. Ya'kûbî ise fethin tarihini 18 (639) yılı olarak vermektedir. Ya'kûbî'nin verdiği tarih daha doğru gözükmektedir. Çünkü Yezid b. Ebû Süfyan'ın hastalandığı yıl 18 (639) yılı olup bu da 17 yılında başlayıp 18 yılında biten Amvâs taûnunun olduğu yıldır ve Yezid bu salgında vefat etmiştir.¹⁹³

Şehrin fethine dair şu bilgiler verilmiştir: Muâviye komutayı devralınca bütün gücüyle fethetmeye girişti. Uzun süren muhasara günleri müslümanları

¹⁸⁹ Arif el-Arif, *el-Mufasssal fi tarihi'l-Kudüs*, s. 172.

¹⁹⁰ Belâzurî, *Fütûh*, 89.

¹⁹¹ *el-Kâmil*, II, 497.

¹⁹² *Fütûh*, s. 90.

¹⁹³ *Tarih*, II, 151. Amvâs taûnu için bk. s. 77.

bıktırmıştı. Bu yüzden Muâviye var gücüyle fethe yöneldi. Belâzurî’de geçen bir rivayete göre bir Yahûdî kendisine ve ailesine dokunulmamak şartıyla müslümanlara şehre giden bir dehliz gösterdi. Müslüman askerler gece vakti bu dehlizden şehre girmeyi başardılar. Müslümanların tekbir seslerinden korkup dehlizi kullanarak kaçmaya çalışan halk, karşısında müslümanları görünce neye uğradığına bir anlam veremedi. Şehrin kapıları müslümanlar tarafından açılınca Muâviye beraberindeki askerlerle içeriye girdi. Müslümanlar, içeride çok sayıda paralı askerler, Samirîler ve Yahûdîlerle karşılaştı. Sayıları zikredilmemekle beraber şehirde Arapların da bulunduğu belirtilmiştir. Fetihden sonra dört bin esir ele geçirildi ve bunlar Medine’ye gönderildi. Hz. Ömer, onlardan bazılarını ensârın yetimlerine taksim etti. Bir kısmını da müslümanların işlerinde çalıştırdı.¹⁹⁴

P. Cezire’nin Fethi

Cezire bölgesinin fethi İyaz b. Ganm’ın komutasında gerçekleşti.¹⁹⁵ Ebû Ubeyde’nin vefatından sonra Cezire bölgesine vali tayin edilen İyaz ilk olarak Ruhâ’ya geldi. Şehrin kapısı önünde bekleyen İslâm ordusu her hangi ciddi bir mukavemetle karşılaşmadı. Ruhâ halkının sulh talebi kabul edildi. Onlarla, mabedleri ve çevresinde bulunanlar kendilerinde kalmak, mevcut olanlar dışında başka kilise inşa etmemek ve müslümanlara, düşmanlarına karşı yardım etmeleri şartlarıyla anlaştılar. Ruhâlîlar kendilerine şart koşulanlardan birini dahi yerine getirmedikleri takdirde himaye edilmeyeceklerdi. Ruhâ’ya komşu olan diğer şehir sakinleri de Ruhâ halkının kabul etmiş olduğu anlaşma şartlarına tabi oldu.¹⁹⁶

Ruhâ’nın fethinden sonra sıra Rakka’ya geldi. Cezire sınırları içerisinde yer alan Rakka’ya, müslümanlar baskın düzenleyip pek çok ganimet elde etti. Şehre sığınanlar ise İslâm ordusu tarafından muhasara altına alındı. Müslümanlara ok ve taşlarla saldıran halk, bazı askerleri yaraladı. Hasat mevsimi olduğundan kuşatmanın kendileri için bir zarara yol açacağını anlayan şehir sakinleri anlaşma

¹⁹⁴ Belâzurî, **Fütûh**, s. 90.

¹⁹⁵ Bk. Vâkıdî, **Tarihu fütûhu’l-Cezire ve’l-Habûr ve Diyarıbekir ve’l-İrâk**, nşr: Abdulaziz Feyyâz Harfûş, Dimaşk: Dâru’l-Beşâir 1996, s. 8; Süyûtî, s. 147.

¹⁹⁶ Ya’kûbî, **Tarih**, II, 150; Belâzurî, **Fütûh**, 108; Taberî, **Tarih**, IV, 233; Zehebî, **Tarih** (Yıl: Hicrî 11-40) s. 186; Abdulgani Efendi, **el-Cezire’nin Muhtasar Tarihi**, s.13.

yapmak zorunda kaldı. Şehrin komutanı, İyaz b. Ganm'a eman istediğini bildiren bir elçi gönderdi. İyaz onunla, bütün şehir halkının canları, malları ve şehirleri üzerine eman vermek suretiyle anlaştı. Haraç ödemeleri şartıyla toprağı onlara bıraktı. Bu topraklardan zimmet ehlinin istemediklerini, öşür ödemeleri şartıyla müslümanlara bıraktı. Halka cizye vergisi uyguladı. Kadınları ve çocukları vergiden muaf tuttu.¹⁹⁷

Rakka fethedildikten sonra İyaz, Harran üzerine yürüdü. Müslümanlara karşı az da olsa direnen halk askerlere taş ve oklarla saldırdı. Daha sonra savaşıma gelen düşman askerleri müslümanlar karşısında hezimete uğradı. Şehirlerine sığınmak zorunda kaldılar ve sulh istemekte gecikmediler. İyaz onların bu teklifini kabul etti ve onlara anlaşma şartlarını içeren bir mektup yazdı. Buna göre cizye ödemeleri, şehirlerinin kapısını müslümanlara açmaları şartıyla canları ve malları emniyette olacaktı. Müslümanlara yol göstermek, köprüleri ve yolları tamir etmek ve müslümanlara karşı iyi niyet beslemek yine uymaları gereken şartlar arasındaydı.¹⁹⁸

Ruhâ, Rakka ve Harran'ın fethinden sonra bölgedeki şehirler birer birer alındı. Âmid (Diyarbakır), Meyyafârikin (Silvan), Serûc (Suruç), Re'su'l-Ayn (Ceylanpınar), Sümeysat (Samsat), Nusaybin, Bitlis ve Ahlat şehirleri fethedilip halkı cizyeye bağlandı. Kaynaklarda Cizre bölgesinin şehirlerinin sulh, arazilerinin ise savaş yoluyla fethedildiği kaydedilmiştir.¹⁹⁹

Cezire bölgesinde gerçekleşen fetihler Belâzurî'ye göre 18 (639), 19 (640) ve 20 yılının Muharrem ayında (640 Aralık-641 Ocak) gerçekleşmiştir.²⁰⁰ Vâkıdî ve Taberî ise bu fetihler için 17 (638) yılını vermektedir.²⁰¹

¹⁹⁷ Belâzurî, **Fütûh**, s. 109.

¹⁹⁸ Belâzurî, **Fütûh**, s. 110; İbn Asâkir, XLVII, 277-8.

¹⁹⁹ Belâzurî, **Fütûh**, s. 111. Ayrıca bk. Halife b. Hayyât, **Tarih**, s. 77. Ayrıca bk. Vâkıdî, **Tarihu Fütûhu'l-Cezire**, s. 8.

²⁰⁰ **Fütûh**, s. 114.

²⁰¹ **Fütûhu'l-Cezire**, s. 11; **Tarih**, IV, 235.

IV. Sûriye Fetihleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme

İslâm'ın Arabistan Yarımadası'nın dışına taşmasıyla Sûriye'ye yönelen ve Bizans imparatorluğuyla yüz yüze gelen müslümanlar, tarihte büyük izler bırakan savaşlarla onların bu bölgedeki hakimiyetine son verdiler. Bizans'ın önemli şehirleri birer birer fethedildi. Herakleios'un kardeşi Theodoros, 13 (634) yılında yapılan Ecnâdeyn savaşında Hâlid b. Velid karşısında ağır bir yenilgiye uğradı ve bundan iki yıl sonra yapılan (15/636) Yermük savaşında da Bizans, Sûriye topraklarından nerdeyse tamamen umudunu kesti. Hristiyanlığın önemli dini merkezi olan Kudüs'ün elden çıkışı imparatorluğa büyük bir darbe indirdi.²⁰² Bizans'ın içinde bulunduğu mali krizlerin yanı sıra müslümanların Bizans'a yönelik başlattıkları seferler Herakleios'u zor duruma soktu.²⁰³

Fetihlerden sonra bölgeye Yemenli çok sayıda kabile yerleşti. Bunların çoğunluğunu Himyer, Mezhic, Hemdan, Tay ve Ezd kabileleri oluşturuyordu. Özellikle Yermük savaşından sonra buraya büyük göçler gerçekleşti. Cezire ve Mısır'ın fethinden hemen önce İslâm birliklerine Kays kabilesinden büyük kuvvetlerin katılımı gerçekleşmişti.²⁰⁴ Böylece bölge nüfus bakımından yoğunluk kazandı.

Sûriye'nin sahil kesimlerine doğru geniş çapta bir iskan hareketinin yaşandığını görmekteyiz.²⁰⁵ Fetihlerin başladığı sırada Bizans donanmasının saldırılarına karşı böyle bir tedbir alınmıştı. Bu uygulama Muâviye'nin eliyle Hz. Ömer döneminin sonuna kadar devam etti. Burada iskan edilen unsurlar, Arapların yanı sıra İranlılar, Mısır Kıptîleri ve Hindistan'dan Esâvire gibi başka milletlerden oluşan vatandaşları da içine alıyordu.²⁰⁶ Muâviye ayrıca Cübeyl, Sayda ve Beyrut'a da bazı İran menşeli nüfusu yerleştirdi. Filistin'de oturan Yahûdîlerden bir kısmını ve bazı İranlıları Trablus'a gönderdi.²⁰⁷

²⁰² Casim Avcı, **İslâm-Bizans İlişkileri**, İstanbul: Klasik Yayınları 2003, s. 61.

²⁰³ Kaegi, s. 57.

²⁰⁴ Dûrî, s. 212.

²⁰⁵ Bu iskan hareketi 13/634 yılında başlamış ve yaklaşık 23/644 yılına kadar devam etmiştir.

²⁰⁶ Khalil Athamina, s. 212; Hammâş, s. 81.

²⁰⁷ Hammâş, s. 85.

İslâm'ın bu bölgeye hakim olduğu dönemde Kuzeyli ve Güneyli Arap unsurlar, Sûriye topraklarındaki Arap kabileleri arasında çoğunluğu oluşturmuştur.²⁰⁸ Daha sonraki yıllarda Sûriye'de cereyan eden siyasî hadiselerde bu iki kabile büyük rol oynadı. Aralarında çeşitli çekişmeler ve kavgalar baş gösterdi. Kudâa kabilelerinden olan Kelb kabilesiyle Muâviye arasında evlilikten ileri gelen samimi bir bağ vardı. Muâviye'nin hanımlarından olan Meysun bint Bahdal b. Üneyf, Kelb kabilesindendi. Bu evlilik sonucunda Muâviye Sûriye'de nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan Kelbîlerle güçlü bir bağ kurmuştu. Yezid b. Muâviye bu kadından dünyaya gelmiştir.²⁰⁹

İbn Asâkir'in eserinde bölgede büyük bir iz bırakan Yermük savaşına iştirak eden Arap kabilelerin isimlerine rastlamaktayız. Her kabile, kendi sancağıyla savaşa iştirak etmişti. Bu kabileler Ezd, Himyer, Hemdan, Mezhic, Havlan, Has'am, Kinâne, Kudâa, Cüzam, Kinde ve Hadramevt kabileleriydi. Ordunun üçte birini Ezd kabilesi oluşturunuyordu. Bu savaşa Esed, Temim ve Rebia kabileleri iştirak edememişlerdi. Çünkü onlar bu esnada Irak cephesinde devam eden fetihlerle meşguldü.²¹⁰ Yermük'te en çok şehid veren kabile Sûriye'de ezici bir çoğunluğa sahip olan Ezd kabilesiydi.²¹¹ Sûriye'nin fethinden sonra bölgede Arap kabilelerinin yerleşimi hızlı bir artış gösterdi.

Şükrî Faysal'ın ifadesiyle bölgede yaşayan Araplar, fetihlerin akabinde Bizans döneminin aksine üçüncü sınıf vatandaşlıktan çıkıp birinci sınıf vatandaş mertebesine yükseldiler.²¹² Çünkü bölgenin fatihleri, kendileriyle aynı dili konuşan ve soydaşları olan müslüman Araplar'dı.

Fetihler neticesinde Arapların çoğu Hristiyanlığı terkedip İslâm'a girdi. Hz. Ömer Hristiyanlık üzere devam eden Araplar'ın müslüman olmasını arzu ediyordu. Müslümanlarla aynı kavimden olmaları ve aynı dili konuşuyor olmaları birbirlerine yaklaşmaları için en önemli vesilelerdi. Bölgede cahiliye devrinin efendileri olan Gassân Arapları zamanla İslâm'a girerek İslâm'ın yıldızları

²⁰⁸ Khalil Athamina, s. 212.

²⁰⁹ Ünal Kılıç, **Yezid b. Muaviye**, İstanbul: Kayıhan yayınları 2001, s. 33, 35.

²¹⁰ İbn Asâkir, II, 148.

²¹¹ Hammâş, s. 80.

²¹² Şükrî Faysal, **el-Müctemaâtü'l-İslâmiyye**, s. 67.

oldular.²¹³ Rumların ekseriyetinin bölgeyi terk etmelerinden dolayı Arap unsuru, Sûriye topraklarında hakim duruma geldi. Rumlar ise azınlık olarak Ürdün, Filistin ve bu iki yere bağlı köylerde yaşamaya devam ettiler.

Bizans döneminde zulme maruz kalan Yahudîler İslâm fetihlerinin neticesinde dinî özgürlüğe kavuştular. Böylece Bizans'ın ve kilisenin baskısından kurtuldular.²¹⁴ Zaten İslâm'ın gönderiliş amaçlarından biri de budur. Bu yüzden dini tebliği amaç edinen bu fetihler İslâm'ın zuhurunun ve dolayısıyla risâlet vazifesinin bir neticesi olarak görülmelidir.²¹⁵

Ahmed Adil Kemal, İslâmî fütûhatın hedeflerini sayarken bunların başına, “Allâh’a davet” esasını yerleştirmektedir. Bundan maksat bütün insanlığın son ilahî dinin hakikatleriyle yüzleştirilmesiydi. Bu farziyetin bilinmesi onları kayıtsız şartsız cihad meydanlarına sürüklemişti.²¹⁶

Müslümanlar, Sûriye topraklarında kısa sürede büyük başarılar elde ettiler. Bölgeye geldikleri ilk yılda (13 Cemâziyelûlâ/634 Temmuz, Ağustos) Ecnâdeyn zaferiyle Sûriye kapıları müslümanlara açılmış, iki yıl sonra gerçekleşen ve zaferle sonuçlanan Yermük savaşıyla da (15/636) bölgenin fethi neredeyse tamamlanmıştır. Neticede iki yıl kadar sonra (17/638) Sûriye bütün şehirleriyle teslim olmuştu.²¹⁷ Savaş günleri geride kalmış ve artık bu toprakları ruhen bayındır hale getirmek gerekiyordu.

Müslümanların kazandıkları zaferin gerçek sebebi Allah yolunda şehit olmayı arzu etmeleri, cihadı üstün bir amel olarak bilmeleri ve Resûlullah'ın onlara zerkettiği ve Hz. Ömer'in daha da kuvvetlendirip parlattığı şevk, azim, metanet, cesaret ve yiğitlikti. Bunlar Bizans İmparatorluğu ile Sâsânî Devleti'nin,

²¹³ Arnold, **İntişâr-ı İslâm**, 62.

²¹⁴ Hammâş, s. 73.

²¹⁵ Eraslan, s. 34.

²¹⁶ Ahmed Adil Kemal, **et-Tarik ila Dimaşk**, s. 125.

²¹⁷ Bu konuda bazı değerlendirmeler için bk. Fayda, “Hulefâ-yı Râşidîn”, **DİA**, XVIII, 329.

kudretlerinin zirvesinde oldukları zamanlarda bile mukavemet edemeyecekleri silahlardı.²¹⁸

İbn Haldûn, İslâm'ın sahâbenin benliğinde nasıl yer ettiği ve onları başarıya nasıl götürdüğü hususuna dikkat çekmiştir. Dinin onları, maslahat ve menfaatlerinde basiretle düşünmeye sevk ettiğini, amaçları ve hedefleri bir olduğundan maksatlarına ulaşmalarına kimsenin engel olamadığını belirtip savaşlarda sayıca az olan müslümanların karşılarında kendilerinden kat kat fazla olan orduları mağlup etmelerini bu manevî esasa bağlamıştır.²¹⁹

“İslâm'ın müslümanlara sunduğu dini motivasyon karşısında Hıristiyan inancı çaresiz kaldı” diyen Kaegi, müslümanların fetihlerdeki başarısını ve İslâm'ın bundaki rolünü şu ifadelerle dile getirmektedir: “Müslümanlar arasındaki sadâkatte İslâm'ın rolü, Bizans liderlerinin işini daha da zorlaştıran ve belirsiz hale getiren yeni ve daha önce tahmin edilemez bir faktördü.”²²⁰ Bizans liderleri, karşılarında gördükleri Yermük kahramanlarını Arabistan çöllerinden kalkıp gelen birer bedevî olarak düşünmüşlerdi. Fakat bu konuda yanıldıklarını çok geçmeden fark ettiler. Altı yıl gibi kısa bir sürede Sûriye toprakları baştanbaşa fethedildi ve başta imparator olmak üzere Bizans komutan ve idarecileri bu bölgeye elveda demek zorunda kaldı. Gassânîlerin son hükümdarı Cebele b. Eyhem de müslümanlar Sûriye'yi fethettiklerinde Sûriye topraklarını terk edip Bizans'a sığındı.²²¹

Arnold'un ifade ettiği gibi Arabistan dışına taşan bu hareketin temeli Medine'de kurulmuş olan dinî hükümetti ve bu hükümetin mütevellileri de Hz. Peygamber'in sâdık ashâbıydı.²²² Hemen hemen bütün şehir halkları müslümanları karşılarında gördükleri anda şehirlerine kapanmışlar, onlarla savaşma cesaretini gösterememişlerdi. Kaldı ki Sûriye coğrafyasında İslâm orduları zamanın iki büyük imparatorluğundan biri olan Bizans ordularıyla savaşıyordu. Sayıca büyük fakat manen çökmüş olan bu orduların bölgeye büyük

²¹⁸ Mevlânâ Şiblî, **H. Ömer**, II, 15.

²¹⁹ İbn Haldun, **Mukaddime**, I, 403.

²²⁰ Kaegi, s. 391.

²²¹ Ağırakça, “Gassânîler”, **DİA**, XIII, 398.

²²² T. W. Arnold, **İntişâr-ı İslâm**, s. 61.

bir akidenin temsilcileri olarak gelen müslüman fetih ordularının karşısında duracak güçleri yoktu.

Burada şu soruyu sormak yerinde olur: Arabistan'ın kurak çöllerinde yetişmiş, düzenli bir ordu ve savaş sistemine sahip olmayan bu insanlar nasıl oldu da Sâsânîler gibi bir imparatorluğu ortadan kaldırıp Bizans'ı da Sûriye topraklarından çekilmek zorunda bıraktı? Burada verilecek tek cevap onların “derin bir iman” ve “cihad arzusu”na sahip olmalarıdır. Gösterdikleri insan üstü cesaret ve sadâkat başarıya ulaşmalarını hızlandırıyor ve cepheden cepheye koşmalarını sağlıyordu.²²³

Gerek halifeler gerekse İslâm ordularının komutanları fetih hareketinin Sûriye'ye yönelişinin ilk günlerinden başlayıp fetihlerin son bulmasına kadar söz ve direktifleriyle askerlerin cihad şuurlarını hep canlı tutmuşlar, asıl maksadın i'lâ-yı kelimetullah olduğunu vurgulamışlardı. Bizans'a karşı yaptıkları hemen her mücadelenin öncesinde şهادet mertebesinin yüceliğine işaret ediyorlardı.

Robert Mantran, sahâbe ve İslâm'ın Arabistan dışına yayılmasıyla ilgili olarak şunları söylemektedir: “Hz. Muhammed'in ölümü, genç cemaati yok olmaya sürükleyemedi. Çünkü önce büyük kısmı İslâm'ın ilk salikleri, samimi müslümanlar, imana bağlı, onu savunan ve yayan kimseler olmuşlardı. Sonra hemen iktidarın mesuliyetini alan ve daha önemlisi Peygamber'in yerini dolduran ve mirasına sahip çıkan iki seciyeli kişi bulundu: Ebû Bekir ve Ömer.”²²⁴ Seyyid Kutub, İslâm'ın sahâbe elinde nasıl muzaffer olduğuna ve bunun sebebine dair şunları söylemektedir: “İslâm, cahiliyet hayatının kökünü kazımış, onu önce Arap Yarımadası'nda tuzla buz etmiş, sonra da yarımadanın dışına taşarak Bizans ve Sâsânî İmparatorluğu gibi muazzam devletleri temelinden sarsmıştır.”²²⁵ Onlar hak daveti bu topraklarda yayarlarken, İslâm'ın sancağı her yerde dalgalanırken ne sayıca ne de mal bakımından üstündüler. Başkalarından daha güçlü, daha bilgili de değillerdi. Müslümanların zaferi, derin imanlarındaydı. İman onların

²²³ Eraslan, s. 108.

²²⁴ Robert Mantran, **İslâm'ı Yayılış Tarihi**, trc. İsmet Kayaoğlu, Ankara 1981, s. 86.

²²⁵ Seyyid Kutub, **Fi Zilâl**, III, 253.

kalplerine inmiş, Allâh için birbirlerini sevmiş, davet etrafında toplanmış ve demirden bir kale olmuşlardı.²²⁶

Müslümanlar, karşılarında dağ gibi duran düşman orduları karşısında onların kullandıkları savaş taktiklerini kullanmakta gecikmediler. Hâlid b. Velid gibi komutanların askeri dehâları buna eklenince zafer daha da kolaylaşıyordu. Müslümanlar Yermük savaşında Bizans ve Sâsânîler tarafından kullanılmakta olan bir taktiği kullanarak orduyu sağ, sol ve kalp (orta) olmak üzere cenahlara ayırdılar ve bu da savaş açısından çeşitli faydalar sağlıyordu. Çünkü ordu kalabalık olduğu zaman askerlerin birbirlerini tanınması zordu.²²⁷

İslâm ordusu savaşlarda kılıç, kalkan, mızrak ve zırh gibi o günün şartlarında Arabistan Yarımadası'nda kullanılan aletleri kullanıyordu. Fetihler esnasında Sûriye bölgesinde Bizanslıların kullandığı bazı savaş aletlerini de kullanmaya başladılar. Bunların başında mancınık geliyordu. Bu da iki türlüydü. Birisi yanmakta olan maddeleri, diğeri de büyük taşları fırlatmak amacıyla kullanılıyordu. Dımaşk muhasarası esnasında İslâm ordusu mancınık kullanmıştı.²²⁸

Halifelerin, savunma amacıyla hendekler kazmaya önem vermeleri konusunda komutanlara emirler gönderdikleri bilinmektedir. İslâm orduları, düşman kalelerini kuşatma esnasında, düşmanın kazdığı hendekler etrafına ikinci bir hendek daha kazıp kuşatmadaki kararlılıklarını gösteriyorlar ve bununla düşmanı umutsuzluğa sevkedip yıldırma hedefliyorlardı.²²⁹ Savaş neyi gerektiriyorsa onu yapmaktan geri durmuyorlardı. Kanallar kazıyorlar, köprü ve surlar inşa ediyorlardı. Fetihler neticesinde ele geçen kölelerin çoğalmasıyla müslümanlar bunların gücünden de istifade ettiler. Bu köleler Bizans'la yapılan savaşlarda ele geçirilen esirlerdi.²³⁰

²²⁶ Hasan el-Benna, **Risaleler**, IV, İstanbul: Trs., s. 242.

²²⁷ İbn Haldun, **Mukaddime**, II, 41.

²²⁸ Hz. Peygamber'in de Taif kuşatması esnasında mancınık kullandığı bilinmektedir. Bu İslâm'da kullanılan ilk mancınıktı. Bk. İbn Hişam, IV, 285.

²²⁹ Hammâş, s. 368-71.

²³⁰ Hammâş, s. 304.

Halifeler savaşlarda komutanlığa en yatkın kimseleri tespit edip onları tayin etmişlerdir. Ebû Ubeyde b. Cerrah ve Hâlid b. Velid gibi kumandanların askerî dehası müslümanları zaferden zafere götürmüştür.

Fetihler esnasında hem Sûriye ile İslâm devletinin merkezi Medine arasında hem de Sûriye'deki komutanlar arasında yoğun bir haberleşmenin olduğunu görüyoruz. Komutanlar en küçük meselelerde dahi halifenin görüşünü almayı ihmal etmemişler, halifeden gelecek karar ve direktifleri beklemişlerdir. Hamidullah, Sûriye ile Medine arasında ve Sûriye dahilinde fetihler esnasında gerçekleşmiş mektuplaşmalara dair toplam otuz beş vesika tespit etmiştir.²³¹

Hz. Ömer, savaştan önce düşmanın durumunun tespit edilmesi, zaafalarının keşfedilmesi gibi hususların bilinmesine önem verirdi. Bu sebeple öncü birlikler gönderip düşman hakkında istihbarat toplanması işine ehemmiyet verilmesini isterdi.²³²

Müslüman orduların bölgede dikkati çeken bir başka özelliği de sürekli faal durumda olmalarıdır. Sûriye cephesi komutanlarından Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Hâlid b. Velid ve İyaz b. Ganm bölgede neredeyse ayak basmadık bir yer bırakmamıştır. Onlar cepheden cepheye koşarlarken yorulmak nedir, bilmiyorlardı.

Fetihler sırasında her fethin akabinde bir anlaşmanın yapıldığına şahit olmaktayız. Bu anlaşmalarda öne sürülen şartlar hemen hemen aynıdır. Anlaşma şartları içinde başta karşı tarafın müslümanlara cizye ödemeleri ve bunun karşılığında da can güvenliklerinin müslümanlar tarafından garanti altına alınması geliyordu.

Sûriye bölgesinde birçok merkezin iki defa fethedildiğini görüyoruz. Dımaşk, Hıms, Kınnesrîn ve Antakya bunların başında gelir. Hıms, müslümanların Yermük savaşı nedeniyle burayı terk etmesi sonucu daha sonra

²³¹ Hamidullah, *el-Vesâiku's-siyâsiyye li'l-ahdi'n-Nebevî ve'l-Hilâfeti'r-Râşide*, Beyrut 1987, s. 458-496.

²³² Hammâş, s. 302-3.

yine fethedilmiş, eski anlaşma şartları aynen geçerli sayılmıştı. Kınnesrîn ve Antakya halkıysa anlaşma şartlarına riayet etmediklerinden daha sonra üzerlerine ordu gönderilerek önceki anlaşmanın maddeleri üzerine kendileriyle tekrar sulh yapılmıştı.²³³

Fetihler sırasında Bizans komutanları müslüman ordular karşısına çaresizlik içinde kalmışlar zaman zaman bu durumlarını imparatorlarına şikayet etmişlerdir. Şu hadise bunun en bariz örneğidir: Dımaşk muhasarası esnasında Bizans kralı Antakya’da bulunuyordu. Ona, Arapların Dımaşk’ı kuşatma altına aldığını, Bizans ordularının onlara güç yetiremediğini haber verdiler. Hükümdarlarına bu konuda şunu söylemişlerdi: “Bize ve bizim başımızda idareci olmaya ihtiyacın varsa imdadımıza yetiş ve bize yardım et! Aksi takdirde bizi ma’zur gör! Çünkü zorluk içerisindeyiz. Kavim (müslümanlar) bize eman verdi ve az bir cizye ödememize razı oldu” bunun üzerine kral şunları söyledi: “Bırakın sizi muhasaraya devam etsinler. Dininiz uğruna düşmanlarınızla savaşın! Eğer onlarla musalaha yapar ve kalelerinizi onlara açarsanız size vefalı davranmazlar. Sizin en hayırlı olanınız dinlerinde kalanlardır. Teslim olursanız sizi aralarında taksim ederler. Bu elçimin peşinden size ordu gönderiyorum. Orduyu bekleyin! Onları oyalayın!”²³⁴ Bu ifadelerden anlaşıldığına göre Rumlar, İslâm ordusu karşısında çaresizliğini açıkça ortaya koymuş, müslümanlara karşı direnmenin fayda vermeyeceğini itiraf etmiştir. Bu esnada Medine’de bulunan Halife Hz. Ömer ise komutan Ebû Ubeyde b. Cerrâh’a kuşatmayı sürdürmesi emrini göndermiştir.²³⁵

Savaşlar sırasında Hz. Peygamber’in önde gelen sahâbîleri, yaptıkları konuşmalarla müslüman askerlerin cihad ruhunu hep canlı tutmuşlar, onları Allâh yolunda şehadete çağırmışlardı. Bu konuşmalar, fetihler boyunca müslüman savaşçıların motivasyonlarını yükseltmek, onları savaş atmosferine en iyi şekilde çekebilmek ve düşmana karşı cesaretlerini arttırmak amacıyla yapılıyordu. Bir

²³³ İbnü'l-Esir, **el-Kâmil** II, 494-5.

²³⁴ İbn Asâkir, II, 127.

²³⁵ İbn Asâkir, II, 127.

sahâbî cennet özlemini dile getirirken bir diğeri Resûl-i Ekrem'e kavuşma arzusunu zihinlerde canlandırıyordu.²³⁶

Askeri garnizonlar olan cündlerdeki askerlerin cihada götürülmesi seçimle veya kurayla oluyordu. Hz. Osman zamanında gerçekleşen bir uygulama bu işin bazı durumlarda gönüllü olarak yapıldığını da göstermektedir. Muâviye, Kıbrıs seferi için Halife Hz. Osman'dan izin isteyince bu savaş için gönüllü olanları götürmesini söylemişti. Çünkü müslümanlar, deniz savaşında tecrübeli değillerdi ve haliyle böyle bir savaş, tehlike ve zorlukları da beraberinde getirecekti.

Müslümanlar, fetihler esnasında Hz. Peygamber'in savaşta çocuk ve yaşlıların öldürülmemesi emrine sadık kaldılar.²³⁷ Bu sebeple kaynaklarımızda çocuk ve kadınlardan bir kişinin dahi olsun, öldürüldüğüne dair her hangi bir kayıt yoktur.

Fetihler neticesinde Bizans tebaası zulüm ve eziyetten kurtulmuştu. Artık yeni bir inancın temsilcileri olarak bölgeye yerleşmiş olan müslümanlarla yan yana yaşamaya başlayan Sûriyeliler, kendilerini güvende hissediyorlardı. Zaten İslâm'ın gönderiliş gayesi de buydu. İnsanlığı idarecilerin zulmünden kurtarıp onlara Allâh'ın adaletiyle muamele etmektir.²³⁸

²³⁶ İkinci bölümde bu konu üzerinde detaylı şekilde durulacaktır.

²³⁷ Müslim, **Cihad**, 24.

²³⁸ Ahmed Adil Kemal, **et-Tarik ila Dımaşk**, s.8.

BİRİNCİ BÖLÜM

SÛRİYE'DE SAHÂBÎLER

Sahâbenin Sûriye coğrafyasında ortaya koyduğu İslâm'ı öğretme faaliyetlerini ele almadan önce onların bu topraklara gelişlerini, sayılarını ve kimler olduklarını tespit etmeye çalışacağız. İslâm'ı asıl kaynağından öğrenen bu insanlar Hz. Peygamber'in vefatından sora yeryüzünün değişik bölgelerine dağıldılar. En önemli gayeleri insanlara İslâm'ın mesajını ulaştırmaktı. Bu maksatla onbinlerce sahâbî Arabistan topraklarından ayrıldı.²³⁹ Bu sahâbîlerden bir kısmı fetihlerin ardından Sûriye topraklarına yerleşti. Hz. Peygamber'in vefatından sonra onun tebliğ misyonunu üstlenen bu insanlar, çoğunluğu Hıristiyan olan bölge halkına İslâm'ı tebliğ etme faaliyetine giriştiler. Kısa zamanda akılları hayrete düşürecek derecede büyük bir başarı sağladılar. Bir taraftan bölge halkını İslâm'a davet ederken diğer taraftan fetihlerle beraber bölgeye yerleşmiş olan yeni nesilleri eğittiler. İslâm'ın bölgede yayılması ve fetihlerin kalıcı olması için bu bölgeye yerleşen sahâbîlerden vali ve komutan olarak görevlendirilenlerin yanında, bazı sahâbîler de İslâm'ı bu topraklarda öğretmekle görevlendirildiler.

Kaynaklarımızda bölgeye gelen sahâbîlerden bilinenler hakkında bazı bilgiler verilmektedir. İbn Sa'd, "Hz. Peygamber'in Ashâbından Şâm'a Yerleşenler" başlığı altında yüz on üç sahâbî ismi vermiştir.²⁴⁰ Taberî, Yermük savaşına bin sahâbînin katıldığını aktarmıştır. Bunlardan yüzünün Bedir ehlinde olduğunu belirten bir rivayet²⁴¹ ve bunun yanında kaynaklarımızda, "Hz. Peygamber'i gören on bin göz Sûriye'ye geldi" şeklindeki ifadeler, bölgeye beş bin civarında sahâbînin geldiğini göstermektedir.²⁴² Yine bu konuda, "Sadece Süleym kabilesinden dört yüz sahâbînin Hıms'a yerleştiği" şeklinde bir bilgiye de

²³⁹ Sahâbe topluluğunun dağıldığı coğrafya hakkında bk. Hüseyin Akgün, "Sahâbe Coğrafyası", yayınlanmamış yüksek lisans tezi, **S.Ü.S.B.E.**, Sakarya: 1998.

²⁴⁰ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 425.

²⁴¹ Taberî, **Tarih**, IV, 59.

²⁴² İbn Asâkir, I, 327; Nevevî, Ebû Zekerîyya Muhyiddin b. Şeref (676/1277), **Tehzibü'l-esmâ ve'l-lügât**, Beyrût: trs., I, 171.

sahip bulunmaktayız.²⁴³ Kanaatimizce bölgeye gelen sahâbî sayısı, Taberî'nin verdiği "bin" rakamın çok üstündedir.

Şâm'ın faziletlerine dair eser yazan ve İbnü'l-İmam adıyla tanınan Şemseddin Ahmed b. Muhammed el-Basravî, Sûriye bölgesinde şehit düşen veya burada medfûn bulunan sahâbe sayısının bilinmediğini belirtip bu konuda şunları söylemektedir: "...Şâm topraklarında ehl-i küfürle yapılan savaşlarda veya savaşlardan sonra şehid düşen sahâbîlerin sayısı o kadar çoktur ki, onların sayısını ancak melekler bilirler. Bazılarının mezarı bilinmekle beraber üzerinden asırlar geçtiğinden ekseriyetinin mezarı bilinmemektedir."²⁴⁴

Bu bilgilerden anlaşıldığı üzere bölgeye çok sayıda sahâbî gelmiştir. Fakat onlardan ne kadarının Şâm bölgesindeki şehir veya köylere yerleştiği konusunda kesin bir rakama ulaşmak zordur. Bu sahâbîlerin hemen hepsinin fetih ordularıyla gelen sahâbîler olduğu bilinmektedir. Biz çalışmamızda Sûriye bölgesine geldiği söylenen sahâbîlerden yaklaşık üçyüz yetmiş ikisinin adını tespit edebildik. Bu sahâbîlerin adlarını daha çok, Sûriye bölgesi tarihine dair geniş bir eser yazan İbn Asâkir'in *Tarihu Medineti'd-Dımaşk* isimli eserinden çıkardık.

Bu bölümde, sahâbîlerden ilk önce Sûriye'de valilik, komutanlık, kadılık ve âmillik yapanları, bölgedeki savaşlarda şehid düşenlerden adları bilinenleri, fetihlerden sonra bölgeden ayrılanları, bölgeye yerleşenleri, onların hangi şehir ve merkezlere yerleştiklerini, bölgede bir müddet kalanları ve daha sonra bölgeye ziyaret maksadıyla gelenleri tanıtmaya çalışacağız. Bu sahâbîleri tanıtırken tespit edebildiysek onların İslâm'a girişlerini, Hz. Peygamber'le beraberliklerini, onunla birlikte iştirak ettikleri savaşları, akabinde de bölgeye gelişlerini, burada fetihler esnasında iştirak ettikleri savaşları ve varsa Hz. Peygamber'den rivayetlerini vermeye çalıştık.

²⁴³ İbn Asâkir, XLVI, 255.

²⁴⁴ İbnü'l-İmam, s. 62.

I. Sûriye’de Valilik ve Komutanlık Yapan Sahâbîler

Sûriye bölgesinde valilik ve komutanlık gibi vazifelerde bulunmuş sahâbîlerin İslâm’ı yaşama ve topluma öncülük/örneklik etme konusundaki faaliyetlerini ileriki bölümlerde ele alacağımızdan burada onların hayatları ve Sûriye’deki memuriyetleri hakkında kısaca bilgi vereceğiz.

Hiz. Ebû Bekir’in bölgeye gönderdiği kumandanlarını aynı zamanda fethedecekleri bölgelere askerî vali olarak atadığı bilinmektedir.²⁴⁵ Bu statü, onlara daha rahat hareket etme yetkisi veriyordu. Onlar için bazen “âmil” terimi de kullanılıyordu.²⁴⁶ İsimlerini tespit edebildiğimiz komutan valiler şunlardır:

Ebû Ubeyde b. Cerrâh

Kureyş’in Benû Hâris kolundan olan Ebû Ubeyde Âmir b. Abdullah b. Cerrâh ilk müslümanlardandır. Hem Habeşistan’a hem de Medine’ye yapılan hicretlerde bulunan Ebû Ubeyde Hiz. Peygamber’in yanında bütün savaflara katıldı. Hiz. Peygamber onu Sîfu’l-Bahr seriyyesine komutan tayin etti. Cennetle müjdelenen on sahâbîden biridir.²⁴⁷ Hiz. Peygamber onun hakkında, “Her ümmetin bir güvenilir kimsesi vardır, bu ümmetin güvenilir kimsesi de Ebû Ubeyde b. Cerrâh’tır” buyurmuştur.²⁴⁸

Sûriye fetih ordularında baş komutanlık yapan Ebû Ubeyde, Hâlid b. Velid’in Sûriye bölgesine intikalinin ardından bir müddet bu görevinden ayrılmış, fakat Hiz. Ömer halife olunca onu tekrar baş komutan tayin etmiştir.²⁴⁹ Sûriye bölgesinde Dımaşk, Hıms, Hama, Lazkiye, Halep, Antakya ve Kudüs başta olmak üzere birçok yerin fethini gerçekleştiren Ebû Ubeyde vefatına kadar fethettiği yerlerin başında vali olarak bulunmuştur.²⁵⁰ 18 (639) yılında Amvâs vebasında

²⁴⁵ Kılıç, **Valilik**, s. 63.

²⁴⁶ Hammâş, s. 232.

²⁴⁷ Buhârî, **Fezâilü’s-sahâbe**, 22; Müslim, **Fezâilü’s-sahâbe**, 2419; İbn Asâkir, XXV, 435; Ebû Nuaym, **Ma’rife**, II, 26.

²⁴⁸ Buhârî, **Ashâbu’n-Nebî**, 21; Müslim, **Fezâilu’s-sahâbe**, 53; İbnü’l-Cevzî, **Sıfâtü’s-safve**, I, 365. Ebû Ubeyde hakkında geniş bk. Önkâl, “Ebû Ubeyde b. Cerrâh”, **DİA**, X, 249-50.

²⁴⁹ İbn Sa’d, **et-Tabakât**, III, 283; Ebû Nuaym, **Ma’rife**, II, 19; İbnü’l-Cevzî, **Sıfâtü’s-safve**, I, 369; Yâkût, IV, 178; İbnü’l-İmâd, **Şezerâtü’z-zeheb**, I, 166.

²⁵⁰ İbn Asâkir, XXV, 437.

hayatını kaybetti. Vefatında elli sekiz yaşındaydı. Remle civarında yer alan Amvâs mevkiine defnedildi.²⁵¹

Sûriye'ye ilk fetih ordularında başkomutan olarak geldiği tarihi (13/634) ve 18 (639) yılında vefat tarihi göz önünde bulundurulduğunda yaklaşık beş yıl kadar bu topraklarda kaldığı söylenebilir. Sûriye'de geçen bütün ömrünü cihada adanmış olan Ebû Ubeyde, Kur'ân'ı ezberlemiş olan sahâbîler arasındadır.²⁵² Hz. Peygamber'den on beş hadis rivayet etmiştir.²⁵³ Geride evlat bırakmamıştır.

Yezid b. Ebû Süfyan

Mekke liderlerinden Ebû Süfyan'ın oğlu olan Yezid, aile fertleriyle birlikte Mekke'nin fethi sırasında müslüman oldu. Huneyn savaşına katıldı. Hz. Peygamber onu babasıyla birkikte müellefe-i kulûba dahil ederek Huneyn ganimetlerinden yüz deve verdi. Kısa bir süre sonra onu zekat toplamakla görevlendirdi. Hz. Ebû Bekir, Ebû Süfyan ailesinin en hayırlısı sayılan Yezid'i, Sûriye'ye sevkettiği üç ordudan birine komutan olarak atadı. Yezid, Hz. Ömer zamanında Dımaşk'ın fethinden sonra buraya vali olarak atandı.²⁵⁴ Bu cephede bulunduğu sırada 18 (639) yılında vuku bulan ve büyük ölçüde insan kaybına yol açan Amvâs taûnunda şehid oldu.²⁵⁵

Hâlid b. Velid

Kureyş'in Mahzûmoğulları kolundan olan Hâlid b. Velid, Kureyş'in en cengaverlerindendi. Bedir, Uhud ve Hendek savaşlarında Mekkeli müşriklerin safında yer aldı.²⁵⁶ Hicretin 7. yılı (629) Safer ayında Medine'ye gelerek müslüman oldu.²⁵⁷ Hz. Peygamber, Mûte savaşında gösterdiği üstün başarısından

²⁵¹ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, III, 283; VII, 384-5; İbn Asâkir, XXV, 436-7, 488; Ebû Nuaym, **Ma'rife**, II, 19; İbnü'l-Cevzi, **Sıfâtü's-safve**, I, 369; Yâkût, IV, 178.

²⁵² Önkâl, "Ebû Ubeyde b. Cerrâh", **DİA**, X, 249.

²⁵³ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd (456/1064), **Cevâmiu's-sîre**, trc. M.Salih Arı, İstanbul: Çıra Yayınları 2004, s. 263.

²⁵⁴ İbn Asâkir, LXV, 239-41.

²⁵⁵ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 405-6; İbn Asâkir, LXV, 241; Zehebî, **Tarih** (Yıl: Hicrî 11-40) s. 179-80; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb**, I, 168.

²⁵⁶ İbn Hibban, Ebû Hâtim Muhammed, **Tarihu's-sahâbe**, nşr. Bevrân Dennâvî, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1988, s. 85.

²⁵⁷ Vâkidî, **Kitabu'l-megâzi**, II, 745.

dalayı ona, “Allâh’ın kılıcı” lakabını vermişti. Rumlar’a karşı yapılan Mûte savaşındaki çarpışmasıyla ilgili olarak, “O gün elimde dokuz kılıç kırıldı” dediği rivayet edilmiştir. Hz. Peygamber’in yanında Huneyn ve Tebük seferlerine katıldı. Bu savaşlarda üstün başarılar gösterdiği gibi onun vefatından sonra irtidat eden Araplar’a karşı yapılan savaşlarda da üstün başarılar sergiledi. Ardından Hz. Ebû Bekir tarafından Irak’ın fethi için gönderilen orduya baş komutan olarak tayin edildi. Bu bölgede çok sayıda fetihler gerçekleştirdiği sırada halifenin emriyle Sûriye cephesine intikal etti. Bir müddet Sûriye ordularının başkomutanı olarak görev yaptı. Hz. Ömer hilafete gelince görevinden azledilen Hâlid, bir asker olarak İslâm ordusunun saflarında Rumlar’a karşı savaşmaya devam etti.²⁵⁸ Hâlid b. Velid 15 (636) yılında komutanlıktan azledildikten sonra hayatının geri kalan kısmını Hıms’ta geçirmiş ve 21(641-642) yılında burada vefat etmiş ve buraya defnedilmiştir.²⁵⁹

Hâlid b. Velid fetih hareketinde yer alan komutanlar arasında farklı bir kişiliğe sahipti. Kumandan olarak serbest hareket eden, savaşlarda Halife’den gelecek olan emirleri beklemeyerek çoğu zaman kendi düşündüğünü uygulamaya koyan biriydi.²⁶⁰ Ne var ki, savaşlardaki üstün başarıları hakkında bol malumata sahip olduğumuz bu büyük ve cesur komutan sahâbînin Sûriye’de, Hıms’ta geçirdiği yıllar hakkında kaynaklarda her hangi bir bilgi aktarılmamıştır. Bu komutan sahâbî onsekiz hadis rivayet etmiştir.²⁶¹

²⁵⁸ Bk. Ya’kûbî, **Tarih**, II, 138-40; Taberî, **Tarih**, IV, 83; İbn Sa’d, **et-Tabakât**, III, 284, VII, 396-7. Azliyle ilgili çeşitli sebepler ileri sürülmektedir. Onun hayatına dair müstakil bir eser yazmış olan Fayda, bu konuyla ilgili haberleri değerlendirdikten sonra Hz. Ömer’in Ebû Ubeyde b. Cerrâh gibi aşere-i mübeşşereden olan bir şahsiyetin fetihlerden sonra başlayan İslâmî tebliğ sürecinde Hâlid b. Velid gibi bir kimsenin emri altında bulunmasını doğru bulmadığını, dolayısıyla onu azlettiğini belirtmektedir. Böyle bir hadisede Hâlid’in azlinin ön planda olmadığını asıl maksadın Ebû Ubeyde’nin adının Sûriye bölgesinde ön plana çıkarıldığını ifade etmektedir. Ayrıca bu azlin Hz. Ömer’den Hâlid’in şahsına karşı duyulmuş bir antipatiden dolayı gerçekleşmiş olacağına ihtimal vermemektedir. Fayda, **Hâlid**, s. 436.

²⁵⁹ Sem’ânî, **Ensâb**, II, 263; Halife b. Hayyât, **Tabakât**, I, 42-3; Belâzurî, **Fütûh**, (Fayda, s. 247); İbnü’l-Cevzî, **Sıfâtü’s-safve**, I, 654.

²⁶⁰ Bk. Fayda, **Hâlid**, s. 438.

²⁶¹ Bk. Fayda, **Hâlid**, s. 444.

Muâviye b. Ebû Süfyan

İsmi Sûriye ile bütünleşen bir sahâbîdir. Muâviye'nin Hudeybiye anlaşmasının yapıldığı hicrî 6. yılda müslüman olduğu fakat bunu Mekke'nin fethinde açığa vurduğu belirtilmekle beraber genel kanaat onun Mekke'nin fethinde müslüman olduğudur. Bu yüzden müellefe-i kulûptan sayılmıştır. Hz. Peygamber'in yanında Huneyn ve Tâif seferlerine katılmış ve Hz. Peygamber ona ganimetten yüz deve vermişti.²⁶²

Sûriye fetihlerine büyük kardeşi Yezid'in komutasındaki orduyla gelen Muâviye, Ecnâdeyn ve Yermük gibi büyük savaşlara iştirak etmiştir. Ancak isminin bölgede duyulmaya başlaması Ürdün sahillerindeki fetihlerle olmuştur. Bu bölgede bazı fetihler gerçekleştirmiş ve neticede Hz. Ömer, Ürdün ve civarına onu vali tayin etmiştir.²⁶³

Yezid'in 18 (639) yılında Amvâs taûnunda vefatından sonra Hz. Ömer, yerine kardeşi Muâviye'yi tayin etti. Fakat yetkisini Dımaşk şehrinin valiliği ve ordu komutanlığıyla sınırlandırdı. Bu esnada Hıms'ta bulunan İyâz b. Ganm'ın vefatı (20/641) Muâviye'ye Sûriye bölgesi başkomutanlığı kapısını açtı. Hz. Ömer onu Sûriye bölgesine komutan tayin etti ve Filistin sınırları içerisinde bulunan Askalan ve Gazze civarının fethedilmesini istedi. Muâviye burada üstün başarılar gösterdi ve sahil kesiminde bulunan bütün şehirlerin fethini gerçekleştirdi.²⁶⁴

Sûriye fetihlerinden sonra Muâviye, Hz. Ömer'den Kıbrıs'ın fethi için izin istedi, fakat bu izni alamadı.²⁶⁵ Çünkü halife, müslümanların deniz savaşlarında tecrübelerinin olmadığını ve bu işin tehlikeli olduğunu düşünüyordu.²⁶⁶ Muâviye'nin bu arzusu ancak Hz. Osman zamanında gerçekleşti. Hz. Osman'ın Sûriye bölgesi genel valiliğine tayin ettiği Muâviye, Kıbrıs'ın fethi konusunda ısrar edince halife kendisine izin verdi.²⁶⁷ Fakat bu tehlikeli sefer için

²⁶² İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 406-7; Halife b. Hayyât, **Tabakât**, I, 24; Belâzurî, **Ensâb**, V, 21; İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 259; Süyûtî, 213; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb**, I, 270.

²⁶³ Halife b. Hayyât, **Tarih**, s. 89; Belâzurî, **Fütûh**, 147; Yâkût, IV, 478.

²⁶⁴ İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, II, 399.

²⁶⁵ Belâzurî, **Fütûh**, 159.

²⁶⁶ Aycan, **Muâviye**, s. 90.

²⁶⁷ Belâzurî, **Fütûh**, 159.

askerlerin gönüllü olanlarını götürmesini şart koştu. Muâviye zaman kaybetmeden hazırlıklara başladı ve ikiyüz gemiden oluşan ilk deniz filosunu kurdu.²⁶⁸ 27 (647) yılında hazırlıklarını tamamlayan ilk İslâm donanması 28'de (648) Kıbrıs'ı fethetti.²⁶⁹

Muâviye, Hz. Ömer ve Osman zamanında Sûriye bölgesinde güzel başarılar elde etmiş ve onların sevgisini kazanmıştı. Yirmi yıl süren bir valilik hayatından sonra Hz. Ali ile iktidar mücadelesine girdi. Hz. Ali'nin vefatından sonra Hz. Hasan'la anlaşarak İslâm devletinin başına halife olarak geçti. Halifeliği de yirmi yıl kadar sürdü.²⁷⁰ Sûriye'de 60 (679) senesinde yetmiş sekiz yaşında vefat etmiştir.²⁷¹ Hz. Peygamber'den 163 hadis rivayet etmiştir.²⁷²

İyaz b. Ganm

Ebû Saîd İyaz b. Ganm el-Fihri, Hudeybiye anlaşmasından önce müslüman oldu. Irak ve Sûriye fetihlerine de katıldı. Ancak o, daha çok Cezire'deki fetihleriyle meşhur olmuştur. Yermük savaşında süvari birliklerini komuta etmiş ve Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın vefatı sırasında Cezire, Hims ve Kinnesrîn'de komutanlık ve valilik görevlerinde bulunmuştur. Bu göreve gelmesi Ebû Ubeyde'nin vasiyetiyle gerçekleşmişti. Ebû Ubeyde bunu Hz. Ömer'e danışmadan yapmıştı. Bunu öğrenen Hz. Ömer İyaz'a dokunmamış ve görevine devam etmesi haberini göndermişti. Bu görevini iki yıl kadar sürdürdü. Çok geçmeden Hims'ta 20 (640-641) yılında altmış yaşındayken vefat etti. Vefatı esnasında ne malı ne de kimseye bir borcu vardı. Hz. Peygamber'den sadece bir hadis rivayet etmiştir.²⁷³

²⁶⁸ Bk. Aycan, **Muâviye**, s. 93

²⁶⁹ Halife b. Hayyât, **Tarih**, s. 92; Kıbrıs'ın fethine hanım sahâbîlerden Muâviye'nin eşi Fahite bint Karza'nın da katıldığı rivayet edilmiştir. Bk. İbn Hacer, **el-İsâbe**, VIII, 258; Muhammed Saîd Mubeyyez, **Mevsûatu hayati's-sahabîyyat**, Sûriye: Mektebetu'l-Gazzalî 1990, s. 615.

²⁷⁰ Süyûtî, s. 213-4.

²⁷¹ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 406-7; Halife b. Hayyât, **Tabakât**, I, 24; Belâzurî, **Ensâb**, V, 21.

²⁷² İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 259.

²⁷³ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 398; İbn Asâkir, XLVII, 264; Zehebî, **A'lamü'n-nübelâ**, II, 354; İbnü'l-Cevzî, **Sifâtu's-safve**, I, 669; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb**, I, 172; Nevevî, **Tehzibü'l-esmâ**, II, 43; Muhammed Ragıb Halepî, **İ'lâm**, I, 10. Hakkında geniş bilgi için bk. Asri Çubukçu, "İyaz b. Ganm", **DİA**, XXIII, 498.

Şürahbil b. Hasene

Ebû Abdullah Şürahbil b. Abdullah b. Muta', daha çok annesine nisbetle Şürahbil b. Hasene şeklinde meşhur olmuştur. Ancak Hasene'nin, annesi olmayıp onu evlatlık alan biri olduğu söylenmektedir. Onun Ebû Vâsile künyesini taşıdığı da zikredilmektedir.²⁷⁴ İlk müslümanlardan olup Habeşistan'a hicret eden sahâbîler arasındadır. Resûlullah'la birlikte savaşlara iştirak etmiştir.²⁷⁵

Hiz. Ebû Bekir'in Sûriye'nin fethine gönderdiği orduda komutan olarak tayin edilenlerden olan Şürahbil, başkomutan Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın emriyle Ürdün bölgesini savaş yoluyla fethetmiş ve Ürdün halkıyla musalaha yapmıştır.²⁷⁶

Hiz. Ömer zamanında komutanlıktan alınmıştır. Şürahbil bunun kendisinden kaynaklanan bir acziyetten mi olduğunu sorduğunda Hiz. Ömer, öyle olmadığını, ancak kendisinden daha uygun biri bulunduğu için komutanlığına gerek kalmadığını belirtmişti. Sûriye'de komuta o andan itibaren Ebû Ubeyde b. Cerrâh ve Yezid b. Ebû Süfyan'da kaldı. Amr b. Âs ise Mısır'ın fethine gönderildi.²⁷⁷ Şürahbil, Amvâs taûnunda yetmiş altı yaşındayken şehid düşmüştür.²⁷⁸

Amr b. Âs

Kureyş'in ileri gelenlerinden Âs b. Vâil'in oğlu olan Ebû Abdullah Amr b. Âs es-Sehmî, Mekke'nin fethinden bir yıl önce (7/629) müslüman oldu. Hiz. Peygamber onu 8 (620) yılında Zâtü's-Selâsil seriyyesine komutan olarak tayin etti.²⁷⁹ Hiz. Ebû Bekir ve Hiz. Ömer dönemlerinde Sûriye fetihlerinde komutan olarak görevlendirilen Amr, diğer komutanlarla birlikte Ecnâdeyn ve Yermük savaşlarına katıldı ve bir müddet sonra emrindeki birliklerle Filistin'in fethini

²⁷⁴ Bu konuda bk. İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, VI, 325; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 329-30.

²⁷⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 393-4; İbn Asâkir, XXII, 467-70.

²⁷⁶ İbn Manzûr, X, 290.

²⁷⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV, 128; VII, 394; Taberî, *Tarih*, II, (1987) s. 490; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 265-6.

²⁷⁸ Ya'kûbî, *Tarih*, II, 150; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 394; Yâkût, IV, 178; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab*, I, 169.

²⁷⁹ Bk. Önkâl , "Amr b. Âs", *DİA*, III, 80; Kasım Şulul, *Hiz. Peygamber Devri Kronolojisi*, İstanbul 2003, s. 341.

gerçekleştirdi.²⁸⁰ ve burada bir müddet vali olarak kaldı. Daha sonra Hz. Ömer'den Mısır'ın fethi için izin istedi. İzni alınca 19 (640) senesinde önceden iyi tanıdığı ve cahiliye döneminde ticaret maksadıyla gidip geldiği Mısır üzerine yürüdü. Çok geçmeden burayı da fethetti.²⁸¹ Mısır valisi olarak görevine devam eden Amr, Hz. Osman zamanında Mısır'a mali işlere bakması için tayin edilen Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh'le anlaşamayınca bu görevinden azledildi (27/648). Hz. Ali zamanında ortaya çıkan iç karışıklıklarda Muâviye'nin yanında yer aldı.²⁸² Halifeliği ele geçiren Muâviye tarafından Mısır'a tekrar vali olarak atandı (38/660). 43 (665) yılında vefatına kadar bu görevde kaldı. Mısır'da başarılı icraatlarda bulunan Amr, burada medfundur.²⁸³

Askeri ve siyasi kabiliyetiyle meşhur olan Amr b. Âs vefatı esnasında oğlu Abdullah ile konuşurken yaptığı iki hayırlı işten bahsetmiştir. Bunlardan biri Hz. Peygamber'in sohbetinde bulunmuş olması, diğeri de Sûriye bölgesinde fetihler gerçekleştirmiş olmasıydı.²⁸⁴ İbn Asâkir, Dımaşk'ta ona ait bir evin bulunduğunu belirtmiştir.²⁸⁵ Bu da onun, bir süre orada ikamet ettiğini göstermektedir. Hz. Peygamber'den 39 hadis rivayet etmiştir.²⁸⁶

Saîd b. Âmir b. Hızıem el-Cumahî el-Kureşî

Hayber'in fethinden önce (6/628) müslüman olan Saîd b. Âmir, bundan kısa bir süre sonra Medine'ye hicret etmiş ve Hz. Peygamber'in bundan sonraki gazvelerine katılmıştır. Daha sonra Sûriye fetihlerine katılıp Yezid b. Ebû Süfyan'ın yanında savaşmış, Muâviye b. Ebû Süfyan'la birlikte de Kayseriye'nin fethinde bulunmuştur (18/639).²⁸⁷ Fetihlerin ardından Hıms'a yerleşti. Burada bir müddet âmillik yaptı. İyaz b. Ganm'in vefatından sonra Hz. Ömer'in emriyle

²⁸⁰ Bk. İbn Asâkir, LXVI, 109.

²⁸¹ Ya'kûbî, **Tarih**, II, 154; Belâzurî, **Ensâb**, III, 170.

²⁸² Belâzurî, **Ensâb**, III, 170; Ebû Ömer Muhammed b. Yusuf el-Kindî, **Kitabu'l-vulat ve kitabu'l-kudat**, Kahire, trs., 7; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zehab**, I, 232-3.

²⁸³ Önkal, "Amr b. Âs", **DİA**, III, 80; Adem Apak, **Amr b. Âs**, Ankara 2001, s. 132, 192, 264.

²⁸⁴ Kindî, s. 33; İbn Asâkir, XLVI, 116.

²⁸⁵ İbn Asâkir, XLVI, 109.

²⁸⁶ İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 261; İbn Asâkir, XLVI, 109.

²⁸⁷ İbn Asâkir, XXI, 152.

Hıms'a vali tayin edildi (20/640-641). Bir yıldan az bir süre bu görevde kaldıktan sonra vefat etti.²⁸⁸ Hz. Peygamber'den bir hadis rivayet etmiştir.²⁸⁹

Zühd ve takvasıyla meşhur bir vali olan Saîd b. Âmir, Hz. Ömer'in takdirini kazanmıştır. Hareketlerinden dolayı onu takdir eden halife böyle bir insanı valiliğe seçtiği için Allâh'a hamdetmiştir. Onun takva ve zühd hayatını ileriki bölümde ele alacağız.

Habib b. Mesleme el-Fihri

Habib b. Mesleme, Kureyş'in Fihri koluna mensuptur. Hz. Peygamber'in vefatında on iki yaşında olduğu belirtilen Habib, Hz. Ebû Bekir zamanında fetih ordularıyla Sûriye'ye geldi. Yermük savaşına bazı birliklerin komutanı olarak iştirak etti. Fetihlerden sonra Kinnesrîn valiliğine tayin edildi. Fakat burada ne kadar süreyle valilik yaptığı bilinmemektedir. Hz. Ali zamanındaki siyasî hadiselerde Muâviye'nin yanında yer aldı. Muâviye, halifeliği esnasında onu Ermeniyeye bölgesine vali tayin etti. 42 (662) senesinde elli yaşlarında orada vefat etti. Savaşlarda gösterdiği kahramanlıklarıyla meşhur olmuş ve Anadolu topraklarına çok sefer düzenlemesinden dolayı kendisine "Habibu'r-Rum" lakabı verilmiştir.²⁹⁰

Umeyr b. Sa'd b. Ubeyd

Evs kabilesinin Benû Amr b. Avf koluna mensuptur. Babası Bedir ehlinde olup Sa'd el-Kâri ismiyle meşhurdur.²⁹¹

Umeyr, Yermük savaşına iştirak etmiş, fetihlerden sonra Hıms ve Cezire bölgesinin valisi olan İyaz b. Ganm'ın vefatı üzerine Hz. Ömer tarafından Hıms'a vali tayin edilmiştir (20/640-641). Valiliği esnasında bölgede mescidler inşa

²⁸⁸ Halife b. Hayyât, **Tabakât**, I, 55; İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 398-9; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb**, I, 173.

²⁸⁹ İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 294.

²⁹⁰ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 409-10; Ya'kûbî, **Tarih**, II, 168; İbn Abdilber, I, 320-1; İbn Asâkir, XII, 62-82; İbnü'l-Adim, **Zübdetü'l-Halep**, I, 20; Zehebî, **A'lamü'n-nübelâ**, III, 188-9.

²⁹¹ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 402; İbnü'l-Cevzî, **Sifâtu's-safve**, I, 697.

ettirdiği hususunda bilgiler bulunmaktadır.²⁹² Hıms valiliğini uzun bir müddet yürüttüğü anlaşılan Umeyr, hastalığından dolayı Hz. Osman tarafından valilikten azledilmiş ve Hıms, Sûriye genel valisi Muâviye b. Ebû Süfyan'ın yönetimine verilmiştir. Umeyr, bundan sonra Filistin'de adı verilmeyen bir merkezde ev yaptırmış ve orada ikamet etmiştir. Muâviye'nin halifeliği sırasında vefat ettiği belirtilmiştir.²⁹³

Saîd b. Zeyd

Kureyş'in Adiy kolundan, ilk müslümanlardan ve aşere-i mübeşşerden olan Saîd, Bedir savaşında Kureyş kervanını gözetlemekle görevlendirilmiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber onu Bedir ehlinden saymış ve ganimetten pay vermiştir. Daha sonra fetih ordularıyla beraber Sûriye'ye gelerek Yermük savaşına iştirak etti.²⁹⁴ Rivayete göre savaş sırasında muhacirlerden oluşan dört birlikten birinin komutası ona verilmiştir. Ebû Ubeyde'nin onu Dımaşk valiliğine tayin ettiği zikredilmekte,²⁹⁵ ancak bu görevi kaç yıl sürdürdüğü konusunda her hangi bir malumat bulunmamaktadır.

Onun ölüm tarihi ve yeri hakkında da değişik rivayetler verilmiştir. 50 (670) senesinde Akik'te²⁹⁶ vefat ettiği ve nâşının Medine'ye getirilip defnedildiği rivayetleri yanında, Kûfe'de vefat ettiğine dair bir rivayet de bulunmaktadır.²⁹⁷ Vefatı sırasında yetmiş yaşını aşmıştı.²⁹⁸ Hz. Peygamber'den 48 hadis rivayet etmiştir.²⁹⁹

Dahhâk b. Kays el-Fihri

Kureyş'in Fihri kolundan olan ve Resûl-i Ekrem'in vefatında bulûğ çağına yeni girdiği belirtilen Dahhâk, Hz. Osman zamanında Cezire valiliğine

²⁹² Taberî, **Tarih**, IV, 66; Ebû Nuaym, **Hilye**, I, 247; İbn Asâkir, XLVI, 478; Muhammed Ragıb Halepî, **İ'lâm**, I, 104.

²⁹³ İbn Asâkir, XLVI, 479-85.

²⁹⁴ İbn Hacer, **el-İsâbe**, III, 87-8.

²⁹⁵ İbn Asâkir, XXI, 62.

²⁹⁶ Akik, Medine'ye yaklaşık 5 km. uzaklıkta bir mevkidir. Bk. Yâkût, IV, 157; Bekrî, III, 213.

²⁹⁷ İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, II, 388; İbn Hacer, **el-İsâbe**, III, 88.

²⁹⁸ İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb**, I, 246-7.

²⁹⁹ İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 260.

getirildi. Hz. Ali'ye karşı Muâviye'nin yanında yer aldı. Muâviye'nin halifeliği sırasında bir süre sahibü's-şurta ve Dımaşk ordugâhı kumandanı olarak çalıştı. 54-58 (674-678) yılları arasında Kûfe valiliği yaptı. Hayatının son zamanlarına kadar Emevî hilâfetini destekledi. Ancak II. Muâviye'nin tahttan feragat etmesinin ardından ortaya çıkan siyasî kriz esnasında Câbiye görüşmelerine katılmadı ve halifeliğe getirilen Mervân b. Hakem'e karşı Abdullah b. Zübeyr'in yanında yer aldı. Kaysîlerin lideri olarak 64 (684) tarihinde Mervân'la yaptığı Mercirâhit savaşında hayatını kaybetti.³⁰⁰

Büsr b. Ebû Ertât

Amr b. Lüey kabilesinden olan Büsr, Resûlullah'ın vefatında henüz ergenlik çağına ulaşmamıştı. Hâlid b. Velid komutasında Sûriye fetihlerine ve ardından Amr b. Âs komutasında da Mısır fethine katıldı. Hz. Ali ve Muâviye zamanındaki siyasî hadiselerde Muâviye'nin yanında yer aldı ve onun zamanında Basra'da bir yıldan fazla (41/661-62) valilik yaptı. Bu görevinin ardından Bizans üzerine düzenlenen deniz seferlerine komutan tayin edildi. İstanbul kuşatmasına katılan Büsr, hayatının son dönemlerini Emevî saraylarında geçirmiştir.³⁰¹

Hıms'a yerleşmiş olan Büsr, Emevî Halifesi Abdulmelik b. Mervân zamanında (65-86/684-705) vefat etmiştir.³⁰² İbn Sa'd, Vâkıdî'den rivayet ederek, Büsr'ün Hz. Peygamber'den hadis rivayet etmediğini söylerken³⁰³ İbn Hazm, onun 4 hadis rivayet ettiğini aktarmıştır.³⁰⁴

³⁰⁰ Bk. Kelbî, *Neseb*, s. 120; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 410; Hakkı Dursun Yıldız, "Dahhâk b. Kays", *DİA*, VIII, 410.

³⁰¹ Hayatı hakkında geniş bilgi için bk. Muhammed Ragıb Halepî, *A'lâm*, I, 108; Abdülkerim Özeydın, "Büsr b. Ebû Ertât", *DİA*, VI, 494.

³⁰² Ebû Nuaym, *Ma'rife*, III, 129; İbn Asâkir, X, 142 .

³⁰³ *et-Tabakât*, VII, 409.

³⁰⁴ *Cevâmi'*, s. 271. Onun iki hadis rivayet ettiği de söylenmiştir. Bk. Özeydın, "Büsr b. Ebû Ertât", *DİA*, VI, 494.

Abdurrahman b. Kurt el-Ezdî

Ashâb-ı suffedendir. Sûriye'ye yerleşmiş ve Hz. Ömer zamanında Hıms'ta bir süre valilik yapmıştır. Hz. Peygamber'den bir hadis rivayet etmiştir.³⁰⁵

Abdullah b. Kurt el-Ezdî

Bir önceki sahâbînin kardeşidir. Sûriye fethine katıldığı, Yermük savaşında bulunduğu ve fetihlerden sonra Hıms'ta kısa bir süre valilik yaptığı rivayet edilmiştir. Ayrıca Yezid b. Ebû Süfyan'ın maiyetinde Sûriye ve Medine arasında haberci olarak çalıştığı belirtilmiştir. Filistin bölgesinde ikamet ettiğine dair bilgiler mevcuttur. Hz. Peygamber'den 2 hadis rivayet etmiştir. Vefatı hakkında her hangi bir bilgiye ulaşamadık.³⁰⁶

Abdurrahman b. Sehl

Ensârın Hazrec koluna mensuptur. Hz. Peygamber'in yanında tüm gazvelere katılmıştır. Fetih ordularına katılmak için Hz. Osman zamanında Sûriye'ye gelmiş ve Bizans'la yapılan savaşlarda komutan olarak görev yapmıştır. Hz. Peygamber'den 3 hadis rivayet etmiştir.³⁰⁷

Şürahbil b. Sımt b. Esved

Kinde kabilesinden olan Şürahbil, 10 (631) yılında kabile heyetiyle birlikte Hz. Peygamber'in huzuruna gelerek müslüman oldu. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer zamanında Irak ve Sûriye bölgesinde fetihlere iştirak etti. Daha sonra bir süre Kûfe'de oturdu. Ardından Hıms'a yerleşti ve burada valilik yaptı. Sıffîn savaşında Muâviye'nin yanında yer aldı. Vefat tarihi hakkında değişik rivayetler vardır. Bu konuda 36 (656), 40 (660) ve 42 (662) tarihleri verilmektedir.³⁰⁸

³⁰⁵ İbn Hacer, **el-İsâbe**, IV, 296-7.

³⁰⁶ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 415; İbn Asâkir, XXXII, 5-9. Halife b. Hayyât'ın eserinde onun Hıms'ta Hz. Ömer zamanında valilik yaptığı belirtilmiştir. Bk. **Tarih**, s. 89.

³⁰⁷ İbn Asâkir, XXXIV, 420; İbn Hacer, **el-İsâbe**, IV, 264-5.

³⁰⁸ İbn Asâkir, XXII, 456; İbn Hacer, **el-İsâbe**, III, 267; a. mlf. **Tehzibu't-Tehzib**, IV, 294; Muhammed Ragıb Halepî, **A'lâm**, I, 102; Muhammed Rislan Tahhan, **Keşfü'n-nikab**, s. 163.

Sümâme b. Adî el-Kureşî

Muhacirlerden olup Hz. Peygamber'in yanında savaşlara iştirak etmiş bir sahabîdir. Fetihlerden sonra Sûriye'de Belkâ yakınlarında bulunan San'a'da³⁰⁹ valilik yapmıştır. Onu bu göreve Hz. Osman'ın tayin ettiği bilinmektedir. Hz. Osman katledildiği gün uzun şekilde ağladığı rivayet edilmiştir.³¹⁰

Evs b. Sa'd el-Ensârî

Hz. Peygamber'in vefatında elli sekiz yaşında olduğu kaydedilen bu sahabînin, merkez ve süresi belirtilmeksizin Hz. Ömer zamanında Sûriye'de valilik yaptığı rivayet edilmiştir. 16 (637) senesinde altmış dört yaşında vefat etmiştir.³¹¹

Ebu'l-A'ver es-Sülemî

Ebu'l-A'ver Amr b. Süfyan es-Sülemî'nin sahabîliği konusunda farklı görüşler bulunmakla beraber sahabî olduğu görüşü daha kuvvetlidir.³¹² Amr, Mekke'de Ebû Süfyan'ın müttefiğiydi.³¹³ Hendek gazvesinden sonra (5/627) müslüman olduğu belirtilmiştir. Sûriye fetihlerine katılmış ve Ebû Ubeyde'nin emri altında bulunan on komutandan biri olarak savaşmıştır. Daha sonraki dönemlerde Bizans topraklarına düzenlenen seferlere katılan bu sahabînin hayatı cihadla geçmiştir.³¹⁴ Muâviye'nin Sûriye valiliği esnasında Ürdün'de vali olarak bulunmuştur.³¹⁵ Ne zaman vefat ettiği bilinmemekle beraber 38/658 yılında hayatta olduğuna dair bilgiler mevcuttur.³¹⁶

³⁰⁹ şâm sınırları içinde Belkâ yakınlarında bir merkezdir. Bk. Yâkût, III, 484; Bekrî, III, 119.

³¹⁰ İbn Asâkir, XI, 158-60; İbn Hacer, **el-İsâbe**, I, 567.

³¹¹ İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, I, 171; İbn Hacer, **el-İsâbe**, I, 301.

³¹² İmam Buhârî, onu sahabî arasında zikretmezken (bk. **Tarih**, VI, 2360) İmam Müslim, onun sahabî olduğunu söylemiştir. (Bk. İbn Hacer, **el-İsâbe**, IV, 529) Bu konuda İbnü'l-Esir, "Sahâbeden sayılmaktadır" derken (Bk. **Üsdü'l-gâbe**, IV, 232, VI, 15) İbn Asâkir ve İbn Hacer, bu konuda görüş belirtmemişlerdir. (bk. **Tarihu medineti Dimaşk**, XLVI, 56; **el-İsâbe**, IV, 529.)

³¹³ İbn Hacer, **el-İsâbe**, IV, 530.

³¹⁴ Bk. Aycan, "**Ebü'l-A'ver**", **DİA**, X, 295.

³¹⁵ İbn Asâkir, XLVI, 56.

³¹⁶ Aycan, "**Ebü'l-A'ver**", **DİA**, X, 295.

Alkame b. Ulâse b. Avf el-Kilâbî

Hudeybiye anlaşmasından sonra Hz. Peygamber'in huzuruna gelip müslüman oldu. Müellefe-i kulûbdan olduğu ve Hz. Peygamber'in aynı durumdaki diğer sahâbîlerle birlikte ganimetten ona da önemli bir pay ayırdığı bilinmektedir.³¹⁷ Hz. Peygamber'in vefatından sonra irtidat edip Sûriye'ye kaçtığı, Hz. Ebû Bekir zamanında gelip tövbe ettiği, Hz. Ömer zamanında ise Sûriye'de Havran'a vali tayin edildiği ve vefatına kadar orada kaldığı rivayet edilmiştir.³¹⁸ Sûriye'ye fetihlerden önce bir miras meselesi yüzünden geldiği şeklinde bir rivayet de bulunmaktadır.³¹⁹

Süfyan b. Mücîb el-Ezdî

Süfyan, Muâviye zamanında Ba'lebek'te valilik yapmıştır.³²⁰ Ancak bu görevinin ne zaman başlayıp ne zaman sonra erdiği hakkında bilgi verilmemiştir. Vefat yeri ve tarihine dair de her hangi bir malumat yoktur.

Mâlik b. Hübeyre es-Sülemî

Muâviye zamanında Hims'ta bir yıl valilik yaptığı bilinmektedir. Rumlara karşı yapılan seferlere katılmış ve Mervân b. Hakem zamanında (64-65/683-684) vefat etmiştir.³²¹ Hz. Peygamber'den 4 hadis rivayet etmiştir.³²²

Osman b. Osman es-Sekafî

San'a'da³²³ valilik yaptığı belirtilen Osman b. Osman hakkında kaynaklarımızda fazla bir bilgiye rastlayamadık.³²⁴

³¹⁷ Bk. Önkâl, "Alkame b. Ulâse b. Avf el-Kilâbî", *DİA*, II, 468.

³¹⁸ İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 458.

³¹⁹ İbn Asâkir, XLI, 134.

³²⁰ İbn Asâkir, XXI, 352; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, II, 307.

³²¹ Buhârî, *et-Tarihu'l-kebir*, VII, 302; Ebû Zur'a, 301; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 420; İbn Asâkir, LVI, 508.

³²² İbn Hazm, *Cevâmi'*, s. 270.

³²³ Bahsedilen San'a, Şâm sınırları içerisinde yer alan Belkâ civarındaki San'a'dır. Bk. 309 numaralı dipnot.

³²⁴ İbn Asâkir, XXXVIII, 435-7; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 377. İbn Sa'd, onu, Sûriye'ye yerleşenler arasında zikretmekle yetinmiş ve rivayet ettiği bir hadisi vermiştir. Bk. *et-Tabakât*, VII, 419.

II. Sûriye’de Kadılık ve Eğitim-Öğretim İşiyile Görevlendirilenler

Hız. Ömer zamanında Sûriye, Irak ve Mısır cihetinde gerçekleştirilen fetihler, beraberinde İslâm’ın bu topraklarda yaşayan insanlara öğretilmesi şeklinde bir zarureti ortaya çıkarınca başta halife olmak üzere sahâbenin önde gelen isimleri bu yolda gereken tedbirleri aldılar. Gerek bölgeye yerleşen müslümanlara gerekse İslâm’a girmiş olan yerlilere, İslâm’ın hayat bahşedici temel prensiplerinin doğru bir şekilde öğretilmesi gerekiyordu. Hız. Peygamber’in önde gelen sahâbîleri bu bölgelerde İslâm’ı tebliğ faaliyetine yoğun bir şekilde katıldılar.

Sûriye topraklarında İslâm’ın öğretilmesi konusunda tespit edebildiğimiz kadarıyla kaynaklarda zikredilen ilk teşebbüs bölge komutanlarından olan Yezid b. Ebû Süfyan’dan geldi. Halife Hız. Ömer’e yazdığı mektupta Sûriye’de insanların çoğaldığını, kendilerine dini ve Kur’ân’ı öğretecek elemanlara ihtiyaç duyduklarını bildirdi.³²⁵ Bunun üzerine Hız. Ömer, gönderdiği bir emirle Sûriye’de cihad maksadıyla bulunan ve Hız. Peygamber’in ileri gelen ashâbından olan üç ismi bu önemli işi yerine getirmekle görevlendirdi. Bu üçü Hız. Peygamber’in övgüsüne mahzar olan Ebu’d-Derdâ, Muâz b. Cebel ve Ubâde b. Sâmî’ten oluşuyordu. Bu sahâbîler Sûriye’de ilmî faaliyetlerin temellerini attılar ve bölgedeki ilmî hareketin ilk temsilcileri oldular. Sûriye topraklarında onlardan geriye kalan hatıra ya bir ayetin yorumu, ya Hız. Peygamber’den öğrendikleri bir hadis, ya İslâm’a muhalif gördükleri bir davranışı ikaz, ya bir va’z veya nasihat, yahut da güzel bir sözdü. Onların bu sahadaki faaliyetlerini ileriki bölümlerde el alacağımızdan burada hayatlarını ana hatlarıyla vemekle yetineceğiz.

Ebu’d-Derdâ, Muâz b. Cebel, Ubâde b. Sâmî ve sahâbenin önde gelen diğer isimleri, fetihlerin akabinde Sûriye’ye yerleşen ve mühtedi bölge halkından meydana gelen müslüman toplumun dini önderleri oldular. Müslüman toplumun

³²⁵ İbn Asâkir, XLVII, 137; Zehebî, **A’lamü’n-nübelâ**, II, 344. Yezid b. Ebû Süfyan’ın Hız. Ömer’e bu konuda hangi tarihte müracaatta bulunduğuna dair kaynaklarımızda bir malumat verilmemişse de bunun Yermük savaşından sonra (15/636) gerçekleşmiş olabileceğini söyleyebiliriz. Çünkü bu savaştan sonra müslümanların Sûriye topraklarındaki hakimiyeti pekişmiş ve fetihler esnasında bölgeye göç eden müslümanlar artık oraya yerleşmişlerdi. Bu merhaleden sonra halkın İslâmî bir eğitime tabi tutulması zarurî bir durum haline geldi.

eğitimi için İslâm'ı hayatlarının her anında gösteren örnek insanlar oldular. Hz. Ömer daha sonra ele alacağımız gibi ashâbın önde gelen bu üç ismi ayrı ayrı şehirlerde görevlendirdi. Kaynaklarımızda bu üç sahâbîden ayrı olarak yine Hz. Ömer tarafından bölgede dini öğretmekle görevlendirilen bir sahâbînin de Abdurrahman b. Ganm el-Eş'arî olduğu zikredilmiştir. İleride bu sahâbîden de bahsedilecektir.

İslâm'ın Sûriye bölgesinde nasıl yayıldığı ele alınırken bu güzide insanların bölgede geçen hayatlarını en ince noktalarına kadar bilmek, konunun anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Onlar bulundukları toplumda İslâm'ı hem yaşayarak hem de ta'lim ederek yayma gayreti içine girdiler. İslâm'ın temel esaslarını teşkil eden Kur'ân ve sünnetin topluma ulaştırılmasında dayanak oldular. Onların ders halkalarında on binlerce insan ders gördü. Bunun yanında halkla en üst seviyede bir diyalog içerisindeydiler. Onlar birer kadı olarak ortaya çıkan bir meseleyi halletmek için ya çarşıda, ya mescidde ya da her hangi bir vatandaşın evindeydiler. Davaları mescidde, evlerinde ve sokakta hallettikleri gibi çağrıldıkları bir beldeye gidip orada da bakabiliyorlardı.³²⁶

Ebu'd-Derdâ

Ebu'd-Derdâ Uveymir b. Zeyd b. Kays, Hazrec kabilesindendir. İslâm'a en son giren ensârî olduğu zikredilir.³²⁷ İslâm'a girdiği esnada ticaretle meşguldü, ancak ticaret ve ibadeti bir arada götüremeyeceğini anlayınca tercihini ibadetten yana kullandı.³²⁸ Hz. Peygamber'in Bedir'den sonraki gazvelerinin çoğuna katılmıştır. Hz. Peygamber onun için, "Uveymir ne güzel süvaridir" buyurmuştur.³²⁹ Hz. Peygamber daha hattayken Kur'ân'ı ezberleyen Ebu'd-Derdâ 179 hadis rivayet etmiştir.³³⁰

³²⁶ Hammâş, s. 258.

³²⁷ Ebû Zur'a, s. 60. Onun, Bedir gazvesi sırasında müslüman olduğu bilinmektedir. Bk. Abdullah Aydın, "Ebu'd-Derdâ", *DİA*, X, 310.

³²⁸ İbn Hacer, *Tehzibu't-tehzib*, VIII, 151.

³²⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 440; Zehebî, *A'lamü'n-nübelâ*, II, 335; İbn Asâkir, XLVII, 188.

³³⁰ İbn Asâkir, XLVII, 104, 110; İbn Hazm, *Cevâmi'*, 258; Mahmud Samî, s. 267.

Hız. Ebû Bekir zamanında Sûriye fetihlerine katılan Ebu'd-Derdâ, fetihlerden sonra Hıms'a yerleşmişti.³³¹ Bu sırada Yezid b. Ebû Süfyan'ın teşebbüsü neticesinde Hız. Ömer tarafından Kur'ân öğretmek ve kadılık yapmak için Dımaşk'a tayin edildi.³³²

Kaynaklarımızın Ebu'd-Derdâ hakkında verdikleri bilgiler onun insanlara va'z ve nasihat etmekle dolu bir hayat yaşadığını göstermektedir. Bu bilgilerde o, gözümüzde ya bir namazın sonunda selam verdikten sonra va'z ederken, ya Dımaşk mescidinin merdivenlerinde insanlara nasihat ederken, ya da evinin kapısında bir şeyler anlatırken yahut da bir gezi dönüşünde gördüklerini ibretle aktarırken canlanmaktadır. Fâkih, âlim ve âbid biri olarak tanınmıştır.³³³

Sûriye'deki hayatı, bildiği hakikatleri anlatmakla geçmiştir. Hız. Ömer'in, onu kadılık ve İslâm'ı öğretme işine tayin etmesi Sûriye için büyük bir kazanç olarak görülmüştür.³³⁴ Nitekim onun Hız. Peygamber zamanında fetva verenler arasında olduğunu bilinmektedir.³³⁵ Bu bölgedeki faaliyeti, topluma, İslâm'ın öğretilmesi açısından fevkalade önemli sonuçlar doğurmuştur. Burada bulunduğu süre içerisinde binlerce insanın Kur'ân'ı öğrenmesine vesile olmuştur. O mükemmel bir İslâm davetçisi olarak hareket etmiş ve seçildiği görevi en güzel şekilde ifa eden bir nefer olmuştur.

Onun, İslâm ordularıyla beraber bu topraklara geldiği tarih olan 13 (634) ve vefat tarihi olan 31 (651) veya 32 (652) yılını³³⁶ göz önünde bulundurduğumuzda Sûriye'de yaklaşık yirmi yıl kadar kaldığını söyleyebiliriz. Bu süre zarfında bütün zamanını İslâm'a hizmetle geçirmiştir. Medine'ye gittiği bir sırada Hız. Ömer'in onu Medine'de tutmak ve onu zekat âmili olarak çalıştırmak istediği rivayet edilmiştir. Bunu kabul etmeyen Ebu'd-Derdâ Sûriye'ye geri dönmüştür. Bunun sebebini açıklarken, Sûriye'de insanlara Hız.

³³¹ Zehebî, *A'lamü'n-nübelâ*, II, 335; İbn Asâkir, XLVII, 93, 110, 138; Süyûtî, s. 173.

³³² Bk. Aydınli, "Ebu'd-Derdâ", *DİA*, X, 310.

³³³ Kaynaklarımızda hakkında bol şekilde bilgilere rastladığımız bu sahâbî için şimdilik dipnot vermeyi uygun görmedik. Bir sonraki bölümde bu konuda kaynaklara geniş şekilde işaret edilecektir.

³³⁴ İbnü'l-Cevzî, *Sıfâtü's-safve*, I, 262.

³³⁵ Hayreddin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, İstanbul: Nesil Yayınları 1989, s. 106

³³⁶ İbnü'l-Cevzî, *Sıfâtü's-safve*, I, 643.

Peygamber'in sünnetini öğretmek ve onlara namaz kıldırmak istediğini belirtmişti. Bunun üzerine Hz. Ömer onu Medine'de tutmaktan vaz geçmişti.³³⁷

Halife Hz. Osman, Hz. Ömer'in seçmiş olduğu kadıları görevinde bırakmıştı. Dolayısıyla Ebu'd-Derdâ, onun zamanında vefat edinceye kadar bu görevini sürdürdü.³³⁸

Hz. Osman zamanında Sûriye genel valisi olan Muaviye, hasta düşen kadı Ebu'd-Derdâ'yı ziyaret ettiğinde bu makama kendisinden sora kimi uygun gördüğünü sormuş o da, Fedâle b. Ubeyd'in ismini vermişti. Ebû Derda'nın 32 (652) yılında vefatıyla Muaviye, bu makama Fedâle'yi getirmek istedi. Fedâle bu görevden affını istediye de Muaviye kabul ettirinceye kadar ısrarlarını devam ettirdi.³³⁹

Hz. Osman'ın hilafeti esnasında 31 (651) veya 32 (652) yılında Dımaşk'ta vefat eden Ebu'd-Derdâ'nın soyu³⁴⁰ Sûriye'de oğlu Bilâl'le devam etmiştir.³⁴¹ Ebû'd-Derdâ' ile beraber hanımı Ümmü'd-Derdâ da Sûriye'ye gelmiş ve burada vefat etmiştir.³⁴²

Muâz b. Cebel

Ensârın Hazrec kolundan olan Muâz, Medineli ilk müslümanlardandır. İkinci Akabe biatinde bulunmuş ve Hz. Peygamber'in yanında Huneyn ve Tâîf dışındaki bütün savaflara katılmış meşhur bir sahâbîdir. Hz. Peygamber onu 9 (630) yılında Yemen'e vali ve Kur'ân öğretmeni olarak göndermiştir. Muâz görevini tamamlayıp Hz. Peygamber'in vefatından bir süre sonra Medine'ye

³³⁷ İbn Asâkir, XLVII, 135.

³³⁸ Bk. Kandemir, "Fedâle b. Ubeyd" , *DİA*, XII, 292.

³³⁹ Ebû Zur'a, 48; ayrıca bk. Kandemir, "Fedâle b. Ubeyd" , *DİA*, XII, 292.

³⁴⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 391-3; İbn Asâkir, XLVII, 96.

³⁴¹ İbn Asâkir, LIII, 115

³⁴² Hakkındaki bilgiler için bk. s. 145.

dönmüştür. Hz. Peygamber onun hakkında, “Ümmetimin helali ve haramı en iyi bileni Muâz b. Cebel’dir” buyurmuştur.³⁴³

Muâz, Hz. Ebû Bekir’in hilafeti esnasında Sûriye bölgesindeki fetihlere katılmak için izin isteyince, ashâbın ileri gelenleri bu konuda farklı kanaatler belirtmişlerdir. Bu konuda görüş belirten Hz. Ömer, Muâz’ın Medine’yi terk etmesine karşı çıktı. Onun Medine’de kalıp ilmiyle insanlara faydalı olmasını istiyordu. Hz. Ali ise, “Şehadeti isteyen bir adama ben olsam engel olmazdım” şeklinde görüş belirtip ona izin verilmesini istedi.³⁴⁴ Hz. Ebû Bekir zamanında Medine’de kalmak zorunda kalan Muâz’ın Sûriye’ye gelişi ancak Hz. Ömer zamanında gerçekleşmiştir.³⁴⁵ Fakat hangi tarihte geldiği bilinmemekle beraber, Yermük savaşında askerlere cihada teşvik edici konuşma yapanlar arasında zikredilmesi bu tarihte Sûriye’de bulunduğunu ve fetihlere iştirak ettiğini göstermektedir.³⁴⁶ Filistin ve Ürdün bölgelerinin kadısı olarak görev yapan Muâz, 18 (639) yılında Amvâs taûnunda otuz sekiz yaşında şehid olmuş ve burada defnedilmiştir.³⁴⁷ Vefat etmeden önce son defa, bildiklerini çevresinde bulunanlara öğretmeyi arzulamış ve bildiği bir hadisi aktarmıştı.³⁴⁸ Kabrinin Ürdün’de Kusayru Hâlid denen mevkide olduğu rivayet edilmiştir.³⁴⁹ Sarsılmaz bir imanı ve geniş bir ilmi vardı. Ölüm anında bile, bir an olsun Allâh’ı dilinden düşürmemişti.³⁵⁰ Müellifler ondan bahsederlerken, “İmamü’l-fukâhâ, sultanu’l-

³⁴³ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, V, 230, 236; İbn Habîb, **Muhabber**, 286; Ebû Nuaym, **Hilye**, I, 228; İbn Asâkir, LVIII, 401; Zehebî, **Tarih**, (Yıl: Hicrî 11-40) s. 177. Ayrıca geniş bilgi için bk. M. Yaşar Kandemir, “Muâz b. Cebel” **DİA**, XXX, 338.

³⁴⁴ Bk. Abdulhamid Mahmud Tihmaz, **Muâz b. Cebel**, Dımaşk 1988, s. 33.

³⁴⁵ İbn Asâkir, XXXIII, 154.

³⁴⁶ İbn Asâkir, XXXV, 437.

³⁴⁷ İbn Sa’d, **et-Tabakât**, VII, 389; İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî, (276/889) **Kitabü’l-maârif**, nşr. Muhammed İsmail Sadık, Beyrut: İhyau Tûrasi’l-Arabî 1980, s. 111; İbnü’l-Cevzî, **Sifâtu’s-safve**, I, 499; Zehebî, **A’lamü’n-nübelâ**, II, 344. Yâkût, IV, 178.

³⁴⁸ İbn Asâkir, II, 171-3.

³⁴⁹ İbn Asâkir, L, VIII, 390.

³⁵⁰ Hamid Muhammed Halife, **el-Ensâr fi’l-asri’r-Râşidî**, İmarât: Mektebtü’s-Sahâbe 2003, s. 291.

ulemâ, kebiru'l-ulemâ" ifadelerini kullanmışlardır.³⁵¹ Muâz 157 hadis rivayet etmiştir.³⁵²

Ubâde b. Sâmit

Ebu'l-Velid Ubâde b. Sâmit, ensârdan olup Hazrec kabilesindendir. Hz. Peygamber'in yanında bütün savaflara iştirak etmiştir.³⁵³ Hz. Ebû Bekir zamanında sahâbeden Amr b. Âs, Hişâm b. Âs ve Nuaym b. Abdullah'la birlikte Gassân kralı Cebele b. Eyhem'i İslâm'a davet etmekle görevlendirilmiş ve bu heyetin başında Sûriye'ye gelmiştir.³⁵⁴

Ubâde daha sonra Sûriye üzerine gönderilen İslâm ordusuna katılıp bölgedeki savafların pek çoğuna iştirak etti. Fetihlerin ardından Sûriye'ye yerleşti ve vefat edinceye kadar burada kaldı. Bu sırada Hz. Ömer tarafından Sûriye'de kadı ve muallim olarak görevlendirildi. Daha önce geçtiği gibi Sûriye valisi Yezid b. Ebû Süfyan, İslâm'ı öğretmeleri için Halife Hz. Ömer'den Sûriye bölgesine öğretmenler göndermesini isteyince bu göreve getirilen üç kişiden biri oldu. Böylece o da Sûriye bölgesinde İslâm'ın ilk kadıları arasında yer aldı.³⁵⁵ Hıms'ın hem kadısı ve aynı zamanda Kur'ân öğretmeni oldu. Fakat burada temelli kalmamış, Filistin bölgesinde kadılık yapmakta olan Muâz b. Cebel'in 18 (639) yılında vefatından sonra buraya yerleşmiştir.³⁵⁶ Bölgede bulunduğu süre içinde insanlara Kur'ân'ı ve Hz. Peygamber'in hadislerini öğretti.³⁵⁷ Ubâde, Hıms'ta bu iki önemli görevi yürüttüğü esnada bir müddet valilik de yapmıştır. Hz. Ömer döneminde Hıms valiliği yapan Abdullah b. Kurt el-Ezdî vefat edince bu göreve getirilmişti. Ancak onun bu görevi hangi tarihlerde yaptığı bilinmemektedir.³⁵⁸

³⁵¹ Ebû Nuaym, **Hilye**, I, 228; İbn Asâkir, LVIII, 392; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb**, I, 167.

³⁵² Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, V, 227-70; İbn Asâkir, LVIII, 383, 386, 392; İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 259; İbnü'l-Cevzî, **Sıfâtü's-safve**, I, 489.

³⁵³ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 387; Zehebî, **A'lamü'n-nübelâ**, II, 10.

³⁵⁴ İbn Asâkir, XL, 155.

³⁵⁵ Ebû Zur'a, s. 52.

³⁵⁶ Bk. İbn Kuteybe, **Maârif**, s. 111; İbn Asâkir, XXVI, 181.

³⁵⁷ Hammâş, s. 97; Tahhan, s. 46.

³⁵⁸ İbn Asâkir, XXVI, 202.

Muâviye'nin valiliği esnasında gerçekleşen Kıbrıs'ın fethine (28/648-49) eşi Ümmü Haram bint Milhan ile katılmış ve eşi bu savaşta şehid düşmüştür.³⁵⁹

Ubâde, Hz. Osman'ın hilafeti esnasında 34 (654) senesinde yetmiş iki yaşında vefat etti. Yaşadığı yer olan Remle'de defnedilmiştir.³⁶⁰ Onun yumuşak huylu, cömert, güler yüzlü, müsamahakar ve aynı zamanda bildiği hakikatlerden taviz vermeyen biri olduğu belirtilmiştir.³⁶¹ Hz. Peygamber'den 181 hadis rivayet etmiştir.³⁶²

Fedâle b. Ubeyd

Ensârın Evs kolundan olan Fedâle, Medine'de İslâm'ı ilk kabul edenlerdendir. Hz. Peygamber'in yanında tüm savaşlara katılmıştır.³⁶³ Hz. Ebû Bekir ve Ömer zammında Sûriye fetihlerine katılmış ve bu esnada Muâviye tarafından bazı birliklere komutan tayin edilmiştir.³⁶⁴ Onun Mısır bölgesindeki fetihlere katıldığı da bilinmektedir.³⁶⁵ Fetihlerin akabinde Dımaşk'a yerleşen Fedâle, Hz. Osman zamanında Ebu'd-Derdâ'nın vefatından sonra (32/652) Dımaşk kadılığına getirilmiştir. Muâviye'nin Dımaşk'ta bulunmadığı sıralarda yerine onu bıraktığı da belirtilmektedir. Muâviye'nin hilafeti esnasında 53 (672-673) senesinde vefat edinceye kadar bu görevde kalmıştır. Dımaşk'ta medfundur ve burada soyu devam etmiştir.³⁶⁶ Hz. Peygamber'den 50 hadis rivayet etmiştir.³⁶⁷

Nu'man b. Beşir b. Sa'd

Ensârın Hazrec kolundan olan Nu'man, Resûlullah'ın vefatından sekiz yıl kadar önce dünyaya geldi. Vâkîdî'nin rivayetine göre Medineli müslümanların,

³⁵⁹ Bk. İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, VII, 217-8; İbn Hacer, **el-İsâbe**, VIII, 375-6; İbnü'l-Cevzî, **Sıfâtü's-safve**, II, 70 Hadisin kaynağı için bk. Bûhârî, **Cihad**, 3, 8, 63.

³⁶⁰ İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb**, I, 200.

³⁶¹ Zehebî, **A'lamü'n-nübelâ**, II, 6; ayrıca bk. Abdurrahman Umeyra, **Ricalün Enzelellahu fihim Kur'an**, Riyad 1984; I, 252.

³⁶² İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 258.

³⁶³ Bk. Kandemir, "Fedâle b. Ubeyd", **DİA**, XII, 292.

³⁶⁴ İbn Asâkir, XLVIII, 290 ; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb**, I, 252.

³⁶⁵ İbn Asâkir, XLVIII, 291.

³⁶⁶ Bk. İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 401; Buhârî, **et-Tarihu'l-kebir**, VII, 124; **Tehzibu't-tehzip**, VIII, 234; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb**, I, 252.

³⁶⁷ İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 260.

hicretten sonra dünyaya gelen ilk çocuğudur. Fetihlerden sonra Sûriye'ye yerleşmiştir. Muâviye zamanında Fedale b. Ubeyd'den sonra Dımaşk'ta kadılık yapmış, daha sonra Muâviye tarafından 59 (679) yılında Kûfe'ye vali tayin edilmiştir. Fakat bu görevi bir seneden fazla sürmemiş ve Muâviye onu Hıms valiliğine getirmiştir.³⁶⁸ Bu dönemdeki siyasi kargaşaların içinde yer almıştır. Ömrünün son dönemlerine kadar Emevî taraftarı olarak hareket eden Nu'man, Hıms kadılığını yürüttüğü sırada Emevî iktidarına karşı isyan etmiş olan Abdullah b. Zübeyr'in yanında yer almış, 64 (684) yılında vuku bulan Mercirâhıt savaşından sonra Emevîlerden kaçmaya çalışmışsa da başarılı olamamış ve yakalanarak katledilmiştir (65/685).³⁶⁹ Nu'man'ın iyi bir hatip ve şair olduğu belirtilmiştir.³⁷⁰ Hz. Peygamber'den 114 hadis rivayet etmiştir.³⁷¹

Abdurrahman b. Ganm el-Eş'arî

Yemen'den gelerek Resûl-i Ekrem'in huzurunda müslüman olmuştur. 18 (639) yılında vefat eden Muâz b. Cebel'le Dımaşk mescidinde bir arada olduğunu bildiren bir rivayetten bu tarihten önce Sûriye'de bulunduğu anlaşılmaktadır. Dımaşk'ta bildiklerini çevresindekilere anlatarak İslâm'ın öğrenilmesine katkıda bulunduğu bildirilmiştir.³⁷² Onun Hz. Ömer tarafından Sûriye'ye insanlara dini öğretmesi için gönderildiğine dair bir rivayete sahibiz.³⁷³ Abdurrahman'ın Muâz b. Cebel'le sürekli beraber olduğu ve bu beraberliğin Muâz'ın vefatına kadar devam ettiği ve bu sebeple "Sahibu Muâz (Muâz'ın arkadaşı) diye tanındığı bilinmektedir.³⁷⁴ Hangi merkezde görevlendirildiği belirtilmemekle beraber onun Dımaşk Mescidi'nde ders vermesinden dolayı görevini burada ifa ettiği anlaşılmaktadır. 78/697 yılında orada vefat etmiştir.³⁷⁵

Buraya kadar isimlerini saydığımız sahâbilerden başka Hz. Ömer zamanında, sahâbeden Hıms'a yerleşmiş olan Hâbis b. Sa'd et-Tâî'nin de Hıms

³⁶⁸ İbn Hacer, **el-İsâbe**, VI, 346.

³⁶⁹ Bk. K. V. Zettersen, "Nu'man b. Beşir el-Ensârî", **İA**, IX, 350-51.

³⁷⁰ İbn Asâkir, LXII, 111; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, V, 327-8.

³⁷¹ İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 259.

³⁷² İbn Hacer, **el-İsâbe**, IV, 293-4.

³⁷³ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 441; Zehebî, **A'lamü'n-nübelâ**, IV, 45.

³⁷⁴ Bk. Orhan Çeker, "Abdurrahman b. Ganm", **DİA**, I, 162.

³⁷⁵ İbn Hacer, **el-İsâbe**, IV, 294.

kadılığına tayin edilmek istendiği, fakat Hâbis'in gördüğü bir rüyayı anlatması üzerine³⁷⁶ Hz. Ömer'in onu Hıms kadılığına tayin etmekten vaz geçtiği rivayet edilmiştir.³⁷⁷

III. Sûriye'de Âmillik (Vergi Memurluğu) Yapanlar

Bu dönemde vergi toplama işiyle görevli memurlar âmil ünvanını taşıyordu. Zekat, fey, cizye ve haraç gibi gelirleri onlar tahsil ve taksim ederlerdi. Ancak bu ünvan bazen vali olarak görev yapan memurlar için de kullanılıyordu. Vergi işlerini yürüten âmillerin güvenilir insanlar olmasına dikkat edilirdi.³⁷⁸ Bu kısımda Sûriye bölgesinde âmillik yapmış olan sahâbîleri kısaca tanıtacağız.

Ma'n b. Yezid b. Ahnes es-Sülemî

Genç sahâbîlerden olan Ma'n b. Yezid, Hz. Ebû Bekir döneminde Sûriye'nin fethine katılmış, fetihler esnasında birkaç kez komutanlık yapmış ve çarpışmalarda büyük kahramanlıklar göstermiştir. Fetihlerden sonra Dımaşk'a yerleştiği bilinmektedir. Hz. Ömer Irak ve Sûriye bölgelerine zekat memuru tayin etmek için bu bölgelerden, içlerinden en hayırlı ve salih olanlarını kendisine göndermelerini istediği zaman Sûriyeliler, Ma'n b. Yezid'i göndermişlerdi. Hz. Ömer, halkın tercihi doğrultusunda âmil yaptığı Ma'n'a büyük değer veriyordu.³⁷⁹ Hz. Peygamber'den 5 hadis rivayet etmiştir.³⁸⁰

Velid b. Ukbe b. Ebû Muayt

Ümeyyeoğulları'ndan olan Velid, aynı zamanda Hz. Osman'ın anne bir kardeşidir. Anneleri Abdimenaf oğullarından Ervâ bint Kureyz'dir. Hz. Peygamber'in onu Benû Mustalik kabilesinin zekatını toplama işiyle görevlendirdiği bilinmektedir. Velid, Hz. Ebû Bekir zamanında Sûriye fetihlerine

³⁷⁶ Hâbis b. Sa'd rüyasında güneş ile ayın savaştığını ve kendisinin de ayın yanında yer aldığını görmüştü. Hz. Ömer onun bu rüyasını, "Sen silinen bir ayetsin" şeklinde yorumlamış ve "Sen benim için işi üstlenemezsin" demiştir. Bk. İbn Hacer, **el-İsâbe**, I, 656. Bu sözlerden anlaşıldığında göre Hz. Ömer, "Sen silinmiş bir ayetsin" sözüyle güneşin, ayın görüntüsünü ortadan kaldırdığını kastedip Hâbis için teşbihte bulunmuştur.

³⁷⁷ İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-gâbe**, I, 376; İbn Asâkir, XI, 348; İbn Hacer, **el-İsâbe**, I, 656.

³⁷⁸ Geniş bilgi için bk. Mehmet Erkal, "Âmil", **DİA**, III, 58; Kılıç, **Valilik**, 91.

³⁷⁹ İbn Asâkir, LIX, 343; İbn Hacer, **el-İsâbe**, VI, 151-2.

³⁸⁰ İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 268.

katılmış ve fetihlerden sonra Hz. Ömer zamanında Cezire bölgesine âmil olarak tayin edilmiştir.³⁸¹

Hz. Osman tarafından Kûfe'ye vali tayin edilen Velid'in, Kûfe valiliği sırasında içki içtiği, sarhoş halde namaz kıldırıldığı ve şikayet üzerine Hz. Osman'ın ona had cezası uyguladığı ve dolayısıyla azledildiği bildirilmiştir. Hz. Osman'ın katledilmesinden sonra, Emevî sülalesinden olduğu halde Muâviye'yi desteklemeyen Velid, o sırada Kûfe'de bulunuyordu. Oradan ayrılıp Cezire sınırları içinde yer alan Rakka'ya yerleşti ve vefatına kadar burada yaşadı. Hz. Peygamber'den 2 hadis rivayet etmiştir.³⁸²

Ebû Râşid el-Havlânî el-Ezdî

Müslüman olmak için huzuruna geldiğinde Hz. Peygamber ona ismini sormuş ve isminin, “Abdulzza Ebû Muğviyye” olduğunu öğrenince Abdurrahman'a çevirmiş ve ona Ebû Râşid künyesini vermiştir. Aralarında yapılan ve kısa sayılamayacak bir sohbet sırasında Hz. Peygamber ona ikramda bulunmuş, ayrıca bir asa ve bir hırkasını hediye etmişti.³⁸³

Fetihlerden sonra Sûriye'nin Dârayyâ köyüne yerleşen Ebû Râşid,³⁸⁴ Filistin bölgesinde âmil olarak çalışmıştır. Kaynaklarda bu göreve getiriliş tarihi zikredilmemektedir. Muâviye'nin, Filistin bölgesinin haracıyla ilgili hesap vermesi için onu yanına çağırdığı rivayet edilmekle beraber bunu, Sûriye valiliği

³⁸¹ İbn Asâkir, LXIII, 242; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe** VI, 482; İbn Hacer, **el-İsâbe**, VI 481; Benû Mustalik'in zekatını toplaması hususunda da şu bilgiler verilmiştir: Hz. Peygamber Velid'i, Benû Müstalik'e gönderdiğinde, kabilenin adamları silahlı olarak onu karşılamaya çıktıklarında kendisini yakalayacaklarını düşünüp onlardan korkmuş ve geri dönmüştü. Hz. Peygamber'e onların dinden çıktıklarını ve zekat vermeyi reddetdiklerini söyleyince bu iş için Hâlid b. Velid gönderilmiş ve olayın aslının olmadığı anlaşılmıştı. “Size bir fasık haber getirdiğinde, haberi araştırın...” (Hucurât 49/6) ayetinin bu olay üzerine indiği rivayet edilmiştir. Bk. Vâkıdî, **Kitabu'l-megâzî**, III, 980; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, V, s. 451.

³⁸² Halife b. Hayyât, **Tabakât**, I, 26-7; İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 476; Kuşeyrî, **Tarihu Rakka**, s. 28; İbn A'sem, **Fütûh**, I, 817; Ya'kûbî, **Tarih**, II, 165; İbn Abdilber, **el-İstîâb**, IV, 1552-56; İbn Asâkir, LXIII, 218-221; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, V, 451-53; Süyûtî, s. 146. Kaynaklarda Velid'in azledilmesinin bir iftira sonucu olduğu şeklinde rivayetler de bulunmaktadır. Anlatıldığına göre Velid bazı kimselere adam öldürme suçundan dolayı had cezası uygulayıp onları idam ettirince, bunların akrabaları Velid aleyhinde içki içiyor diye iftiraya başlayıp onu halife Hz. Osman'a şikayet etmişlerdi. Taberî, **Tarih**, (1987) II, 609.

³⁸³ Hakkındaki bilgiler için bk. Havlânî, s. 55; Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed Dûlâbî (310/ 923), **el-Künâ ve'l-esmâ**, Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye 1999, I, 56; İbn Asâkir, XXXV, 89-94.

³⁸⁴ Havlânî, s. 55.

sırasında mı yoksa halifelîği sırasında mı yaptığı belirtilmemiştir.³⁸⁵ Vefat yeri ve tarihi hakkında da her hangi bir bilgiye ulaşamadık.

Ebû Mûsâ el-Eş'arî

Ebû Mûsâ Abdullah b. Kays, Yemen'in Eş'ar kabilesindendir. Hz. Peygamber'in insanları İslâm'a davet ettiğini duyunca iki ağabeyinin de içinde bulunduğu elli iki kişilik bir heyetle, onun yanına gitmek için deniz yoluyla sefere çıktılar. Fakat gemi kötü hava şartları yüzünden Habeşistan'a sürüklendi. Cafer b. Ebû Talib ve arkadaşlarının orada bulunduğunu öğrenince bir süre Habeşistan'da kaldılar. 7 (628) yılında Hayber'in fethi sırasında Medine'ye döndüler ve Hz. Peygamber'in Hayber'de olduğunu öğrenince oraya gittiler. Hz. Peygamber hem Habeşistan'a hem de Medine'ye hicret etmelerinden dolayı iki hicret sevabı aldıklarını söyleyerek kendilerini tebrik etti.³⁸⁶ Bunun yanında Ebû Musâ'nın müslüman oluşuyla ilgili olarak onun Mekke'de İslâmiyeti kabul ederek memleketine döndüğü ve daha sonra Müslüman olan Eş'arîlerle birlikte Cafer b. Ebû Tâlib ve arkadaşlarının Habeşistan'dan döndükleri tarihte Medine'ye gittikleri, dolayısıyla Habeşistan'a hicret etmedikleri şeklindeki bir bilgiye de rastlamaktayız.³⁸⁷

Ebû Mûsâ, Hayber'den sonraki gazvelere katıldı. Sûriye fetihlerine katıldığını bildiğimiz Ebû Mûsâ, Hz. Ömer zamanında Sûriye sahil kesiminde bir müddet âmillik yaptı.³⁸⁸ Daha sonra Basra valiliğine tayin edildi. Irak bölgesinde önemli fetihler gerçekleştirdi. Hz. Osman zamanında Basra ve Kûfe valiliklerinde bulundu (29/ 649). Bu dönemde valiliğinin yanı sıra insanlara Kur'ân ve fıkıh öğretmekle de meşgul oldu. Hz. Ali döneminde ortaya çıkan Hakem olayında onu temsil ettiği sırada Amr b. Âs'ın Muâviye'yi halife gösterip Ebû Musâ ile anlaştıklarının hilafına hareket etmesi sonucu uzlete çekildi ve artık siyasî işlere karışmamaya karar verdi.³⁸⁹

³⁸⁵ İbn Asâkir, XXXV, 94.

³⁸⁶ İbn Asâkir, XXXIII, 24

³⁸⁷ Bu bilgi için bk. Kandemir, "Ebû Mûsâ el-Eş'arî", DİA, X, s.190.

³⁸⁸ H. İbrahim Hasan, **İslâm Tarihi**, I, 197; Hammâş, s. 232.

³⁸⁹ İbn Asâkir, XXXIII, 22.

Muâviye'nin hilafeti esnasında Sûriye'yi ziyaret ettiğini bildiğimiz Ebû Mûsâ'nın, 44 (664) yılında Mekke'de (veya Kûfe'de) vefat ettiği belirtilmiştir.³⁹⁰ Hz. Peygamber'den 360 hadis rivayet etmiştir.³⁹¹

Alkame b. Mücezziz el-Kinânî el-Müdlîcî

Hz. Peygamber zamanında Kızıldeniz'de ilk defa tertip edilen seriyyeye komutan tayin edilen Alkame, Hz. Ebû Bekir zamanında Sûriye fetihlerine katılmış, Yermük savaşına iştirak etmiş, bu esnada bir birliğe komuta etmiştir. Fetihlerden sonra Filistin'de adı verilmeyen bir merkezde valilik yaptığı bildirilmektedir. Kaynaklar görev süresini de zikretmemiştir. Hz. Ömer'in Câbiye ziyaretinde hazır bulunmuş ve halifenin meşhur hutbesini dinlemiştir.³⁹²

Sûriye topraklarına yerleşen Alkame'nin 20(640-641) yılında Hz. Ömer tarafından deniz yoluyla Habeşistan'a gönderilecek bir askerî birliğin başına geçirildiği, fakat çıkan bir fırtınada askerleriyle beraber boğularak şehid olduğu rivayet edilmiştir.³⁹³ Bunun yanında Alkame'nin boğulmaktan kurtulduğu, Hz. Ömer'in emriyle Filistin'de idareciliğe devam ettiği ve Hz. Osman zamanında fetihlere katıldığı şeklinde bir rivayet de bulunmaktadır.³⁹⁴

IV. Sûriye'de Şehid Düşenler

İslâm, Allâh yolunda şehid olmaya teşvik etmiş³⁹⁵ ve şehidlerin, Allâh Teâlâ katında güzel bir rızıkla karşılık göreceklərini haber vermiştir.³⁹⁶ Bunun bilincinde olan sahâbe nesli İslâm'ın ilk yıllarından itibaren diğer cephelerde olduğu gibi Sûriye cephesinde de çok sayıda şehid vermiştir. Onlardan cihad meydanlarında şehadete kavuşanların yanı sıra Amvâs taûnu gibi hastalık veya felaketler dolayısıyla şehid düşenler de olmuştur.

³⁹⁰ Ebû Zur'a, 69; İbn Abdilber, **el-İstîâb**, III, 981.

³⁹¹ İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 258.

³⁹² İbn Asâkir, XLI, 191-6.

³⁹³ İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, IV, 87.

³⁹⁴ Bk. Selmân Başaran, "Alkame b. Mücezziz ", **DİA**, II, 468; Hammâş, s. 232

³⁹⁵ Ahzâb 33/ 32; İbn Mâce, **Cihad**, 17.

³⁹⁶ Âl-i İmrân 3/169.

Sûriye’de ilk şehid düşen sahâbî Hz. Peygamber’in Busrâ valisine elçi olarak gönderdiği Hâris b. Umeyr el-Ezdî’ dir. Bilindiği gibi onun şehid edilmesi Mûte savaşının sebebi olmuştur. Hz. Peygamber, elçisinin öldürülmesini bir savaş sebebi sayarak onu öldürenlere karşı savaş kararı almış ve Mûte’ye 3 bin kişilik bir ordu göndermiştir.³⁹⁷

Sûriye’de şehid düşmüş olan sahâbîleri savaş isimleri altında ele almaya çalışacağız. Amvâs taûnunda ölenleri de “Amvâs Taûnu’nda Şehit Düşenler” başlığı altında inceleyeceğiz.

Sûriye bölgesinde çok sayıda savaşın yapılmış olması ve bunların bazılarının aynı yılda ve birbirine yakın tarihlerde vuku bulması, olaylarla ilgili kayıtların tutulmaması savaşların anlatımı bakımından karışıklıklara yol açmıştır. Ayrıca fetihlerin devam ettiği dönemde müslümanların kullanmakta olduğu bir takvimin olmaması da savaş tarihlerinin farklı gösterilmesinde bir diğer etkidir. Bu sebeple bölgede şehid düştüğü belirtilen bazı sahâbîlerin hangi savaş esnasında şehid düştükleri konusunda da kesin bilgiler bulunmamaktadır. Bu konuda zikredilen önemli savaşlar, Ecnâdeyn, Mercu’s-Suffer ve Yermük savaşlarıdır. Diğer yandan bazı sahâbîlerin Amvâs taûnunda mı yoksa adı geçen savaşların birinde mi şehid olduğu yine kaynaklara farklı şekillerde yansımış bulunmaktadır.

Sûriye fetihleri esnasında ve Amvâs taûnunda ileride görüleceği gibi çok sayıda sahâbî şehid düşmüştür. Bazı savaşlar için toplu rakamlar verilmiştir. Ancak biz ilgili kaynakları titiz bir şekilde taramamıza rağmen şehitlerden sadece elli civarında isim tespit edebildik.

³⁹⁷ İbnü’l-Esir, **Üsdü’l-gâbe**, I, 408. Hâris, kaynaklarda adı verilmeyen Busrâ valisine giderken bölgede Gassânî emirlerinden olan Şurahbil b. Amr, yolunu keserek nereye gittiğini sormuş, Hz. Peygamber’in elçisi olduğunu duyunca boynunu vurmuştu. İbn Sa’d, **Tabâkât**, II, 128, İbn Asâkir, XI, 464. Bu sahâbî hakkında geniş bilgi için bk. Mehmet Aykaç, “Hâris b. Umeyr”, **DİA**, XVI, 202.

A. Mûte Savaşından Şehid Düşenler

Mûte, bugünkü Ürdün sınırları içerisinde yer alan Belkâ civarında bir kasabadır.³⁹⁸ Hicrî 8. yılda (629-630) Mûte’de vukû’ bulan bu savaş,³⁹⁹ Sûriye topraklarında müslümanlarla Rumlar arasında gerçekleşen ilk çatışma olmuştur. Hz. Peygamber şehit düşmeleri halinde, sırayla oruduyu komuta etmeleri şartıyla üç komutan tayin etmişti. İslâm ordusu 3 bin kişiden oluşuyordu. Müslümanlar, kaynaklarda en az 100 bin olarak gösterilen Bizans ordusu karşısında zorlu bir savaş verdiler. Bu savaşta Hz. Peygamber’in komutan olarak tayin ettiği üç sahâbî de şehid düştü. Savaşın son safhası askerler tarafından komutan seçilen Hâlid b. Velid tarafından yönetildi.⁴⁰⁰ Kaynaklarımızda şehid düşen bu üç komutanın yanında on şehit ismi daha verilmektedir.⁴⁰¹ Mûte şehitleri şu sahâbîlerdir:

Zeyd b. Hârise. Hz. Peygamber’in azadlısı olan Zeyd ilk müslümanlardandır. Mûte savaşında şehid düşünceye kadar ondan ayrılmamıştır. Hz. Peygamber, pek çok seriyyede komutan olarak görevlendirdiği Zeyd’i bu savaşta birinci komutan tayin etmişti. O şehid olursa yerine Ca’fer b. Ebû Talib, o da şehid olursa komutayı Abdullah b. Revâha üstlenecekti. Zeyd, Mûte’de çarpışırken şehid düştü. Şehadeti esnasında elli beş yaşındaydı.⁴⁰² Hz. Peygamber’den 4 hadis rivayet etmiştir.⁴⁰³

Ca’fer b. Ebû Talib. Hz. Peygamber’in amcası Ebû Talib’in oğludur. İlk müslümanlardan olup Habeşistan’a hicret edenlerdendir.⁴⁰⁴ Habeşistan’da Necâşî’nin huzurunda müslümanların sözcülüğünü yapmıştır. Hicri 7. yılda (628) Medine’ye dönen Ca’fer, Mûte savaşında ikinci komutan olarak çarpışmış ve şehid düşmüştür.⁴⁰⁵

³⁹⁸ Bk. Yâkût, IV, 277.

³⁹⁹ Bu savaş için bk. s. 24.

⁴⁰⁰ Vâkıdî, **Kitabu’l-megâzî**, II, 769; İbn Hişâm, IV, 12-25; İbn Habîb, **Muhabber**, s.287.

⁴⁰¹ İbn Kesîr, **el-Bidâye**, VI, 460; ayrıca bk. Şevkî Ebû Halil, **Gazvetü Mûte**, Dimaşk: Daru’l-Fikr 1986, s. 137.

⁴⁰² Buhârî, **Cihad**, 15; İbn Sa’d, **et-Tabakât**, III, 40-7; İbnü’l-Esir, **Üsdü’l-gâbe**, II, 281-3, İbnü’l-Cevzî, **Sıfâtü’s-safve**, I, 382.

⁴⁰³ İbn Hazm, **Cevâmi**, s. 271.

⁴⁰⁴ İbnü’l-Esir, **Üsdü’l-gâbe**, I, 341.

⁴⁰⁵ İbn Sa’d, **Tabakât**, II, 128, Bu sahâbî için bk. Önkâl, “Ca’fer b. Ebû Talib”, **DİA**, VI, 549.

Abdullah b. Revâha. Hazrec kabilesinden olan bu sahâbî ikinci Akabe Biati'nde bulunmuş, Hz. Peygamber'in yanında Bedir, Uhud, Hendek, Hayber savaşı ile Hudeybiye ve Umretu'l-Kazâ seferlerine katılmış ve daha sonra Mûte savaşında üçüncü komutan olarak şehid düşmüştür.⁴⁰⁶ Hz. Peygamber'den bir hadis rivayet etmiştir.⁴⁰⁷

Mes'ûd b. Esved b. Hârise. İlk müslümanlardan olup Kureys'in Adî kolundandır. Habeşistan muhacirleri arasında yer almış ve Rıdvan Biati'ne katılmıştır. Hz. Peygamber'in yanında gazelere katıldığına dair herhangi bir bilgi verilmemiştir. Mûte savaşında şehid düşmüştür.⁴⁰⁸

Vehb b. Sa'd b. Ebû Serh. Kureys'in Amr b. Lüey kolundandır. Hz. Peygamber'in yanında savaşlara iştirak ettiğini bildiğimiz bu sahâbî de Mûte savaşında şehid düşmüştür.⁴⁰⁹

Ubâde b. Kays. Ensârın Hazreç kolundandır. Hz. Peygamber'in savaşlarına katılmış ve Mûte'de şehid düşmüştür.⁴¹⁰

Hâris b. Nu'man b. Es'af. Ensârın Hazreç kolundandır. Hz. Peygamber'in yanında savaşlara katılmış daha sonra Mûte'de şehid düşmüştür.⁴¹¹

Sürâka b. Amr b. Atiyye. Ensârın Hazreç kolundandır. Hz. Peygamber'in yanında savaşlara iştirak etmiş ve daha sonra Mûte'de şehid düşmüştür.⁴¹²

Ebû Küleyb b. Amr b. Zeyd. Ensârdandır, Mûte'de şehid düşmüştür.⁴¹³

⁴⁰⁶ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, III, 612-3; İbn Asâkir, XXVIII, 80. Geniş bilgi için bk. Sargon Erdem-Hulusi Kılıç, "Abdullah b. Revâha", **DİA**, I, 129.

⁴⁰⁷ İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 292.

⁴⁰⁸ İbn Hişâm, IV, 1217; İbn Abdilber, **el-İstîâb**, III, 1390; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, V, 156-7.

⁴⁰⁹ İbn Hişâm, IV, 1217; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, V, 459; İbn Hacer, **el-İsâbe**, IV, 642.

⁴¹⁰ Vâkıdî, **Kitabu'l-megâzi**, II, 769; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, III, 155; İbn Hacer, **el-İsâbe**, III, 501-2.

⁴¹¹ İbn Hişâm, IV, 1217; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, I, 418; İbn Hacer, **el-İsâbe**, I, 694.

⁴¹² İbn Abdilber, **el-İstîâb**, II, 580; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, II, 330; İbn Hacer, **el-İsâbe**, III, 34.

⁴¹³ İbn Hişâm, IV, 1217; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, VI, 263; İbn Hacer, **el-İsâbe**, VII, 286.

Câbir b. Amr b. Zeyd. Bir önceki sahâbînin kardeşidir. Mûte’de şehid düşmüştür.⁴¹⁴

Amr b. Sa’d b. Hâris. Hicaz bölgesinde ikamet eden Eslem kabilesindendir.⁴¹⁵ Mûte’de şehid düşmüştür.⁴¹⁶

Âmir b. Sa’d b. Hâris. O da kardeşi Amr ile beraber Mûte’de şehid düşmüştür.⁴¹⁷

Suveyd b. Amr. Ensârdan olduğu bilinmektedir. Mûte’de şehid düşmüştür.⁴¹⁸

B. Ecnâdeyn Savaşında Şehid Düşenler

Bu savaşa 24 bin müslümanın katıldığı ve on yedi şehid verildiği ve bunların hepsinin Kureyş’ten olduğu bildirilmektedir.⁴¹⁹ Bu savaşta isimlerini tespit edebildiğimiz şehid sahâbî sayısı ise dokuzdur.

Abdullah b. Zübeyr b. Abdulmuttalib. Hz. Peygamber’in amcası Zübeyr b. Abdulmuttalib’in oğlu olan Abdullah, Hz. Peygamber’in yanında Huneyn savaşına katılmıştır. Otuz iki yaşında Ecnâdeyn savaşında şehid düşmüştür.⁴²⁰

Hişâm b. Âs b. Vâil. İlk müslümanlardandır. Habeşistan’a hicret etmiş, Hz. Peygamber’in yanında Hendek savaşından sonraki gazvelere katılmıştır. Sûriye bölgesi komutanlarından Amr b. Âs ile baba bir kardeş olan Hişâm, Hz. Ebû Bekir zamanında Sûriye fetih ordularına katılmış ve Ecnâdeyn savaşında şehid düşmüştür.⁴²¹

⁴¹⁴ İbn Hişâm, IV, 1217; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, VI, 263.

⁴¹⁵ Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, II, 438.

⁴¹⁶ İbn Hişâm, IV, 1217; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, III, s. 123; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, s. 460.

⁴¹⁷ İbn Hişâm, IV, 1217; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, III, s. 123; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, s. 460.

⁴¹⁸ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, II, s. 492, V, 459.

⁴¹⁹ Bk. Fayda, *Hâlid*, s. 387.

⁴²⁰ Belâzurî, *Fütûh*, s.120; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, III, 241; İbn Asâkir, XXVIII, 137-140.

⁴²¹ Halife b. Hayyât, *Tabakât*, I, 58; Taberî, *Tarih*, IV, 62. Ayrıca bk. Salim Ögüt, “Hişâm b. Âs b. Vâil”, *DİA*, XVIII, 153.

Amr b. Saîd b. Âs. İlk müslümanlardandır. Hanımıyla birlikte Habeşistan’a hicret etmiş, Hz. Peygamber’le beraber Mekke’nin fethinde, Huneyn Tâif ve Tebük gazvelerinde bulunmuş ve Hz. Peygamber tarafından zekat memuru ve vali olarak görevlendirilmiştir. Hz. Ebû Bekir zamanında katıldığı Sûriye fetihlerinde Ecnâdeyn savaşında şehid düşmüştür. Bu savaş sırasında üstün hitabetiyle müslümanları savaşa teşvik ettiği, kahramanca dövüştükten sonra otuzdan fazla yara alarak şehid düştüğü belirtilmiştir.⁴²²

Eban b. Saîd b. Âs. Bir önceki sahâbînin kardeşidir. Hayber’in fethedildiği hicretin yedinci senesinde müslüman olmuştur. Hz. Peygamber tarafından önce seriyye komutanı olarak görevlendirilmiş, daha sonra Bahreyn’e vali tayin edilmiştir. Hz. Ebû Bekir’in Sûriye’ye sevkettiği fetih ordularına kardeşiyle katılmış ve Ecnâdeyn savaşında şehid düşmüştür.⁴²³

Dırâr b. Ezver. Amr b. Şeybân kabilesinin Esedoğulları kolundandır.⁴²⁴ 9 (631) yılında Hz. Peygamber’in huzuruna gelerek müslüman oldu. Hz. Ebû Bekir zamanında Sûriye fetihlerine iştirak etti ve Ecnâdeyn savaşında şehid düştü. Hz. Peygamber’den 2 hadis rivayet ettiği bildirilmektedir.⁴²⁵

Abdullah b. Ebu’l-Cehm. Kureyş’in Adî kolundandır. Mekke’nin fethinde müslüman olmuş ve daha sonra Sûriye fetih ordularına katılmış ve Ecnâdeyn savaşında şehid düşmüştür.⁴²⁶

Temim b. Hâris b. Kays el-Kureşî es-Sehmî

İlk müslümanlardan ve Habeşistan muhacirlerindendir. Ecnâdeyn savaşında şehit düşmüştür.⁴²⁷

⁴²² Ebû Zur’a, 57; İbnü’l-Esir, **Üsdü’l-gâbe**, III, 90; ayrıca bk. Kandemir, “Amr b. Saîd b. Âs”, **DİA**, 134.

⁴²³ Bk. Halife b. Hayyât, **Tabakât**, I, 24, Belâzurî, **Fütûh**, 120; Buhârî, **et-Tarihu’l-kebir**, I, 450; Ebû Nuaym, **Ma’rife**, II, 386; İbn Hacer, **el-İsâbe**, I, 170; Ebû Nuaym, **Ma’rife**, II, 386; ayrıca bk. Ali Toksarı, “Ebân b. Saîd”, **DİA**, X, s. 67.

⁴²⁴ İbnü’l-Esir, **Üsdü’l-gâbe**, III, 52.

⁴²⁵ Taberî, **Tarih**, II, (1987) s. 508 ; Zehebî, **Tecrid**, I, 271; ayrıca bk. Nevzat Aşık, “Dırâr b. el-Ezver”, **DİA**, IX, 276.

⁴²⁶ İbnü’l-Esir, **Üsdü’l-gâbe**, III, 201; İbn Hacer, **el-İsâbe**, IV, 39-40.

⁴²⁷ İbn Asâkir, XI, 84; İbnü’l-Esir, **Üsdü’l-gâbe**, I, 257.

Hâris b. Evs b. Atik. Ensârın Evs kolundandır. Bedir hariç Hz. Peygamber'in yanında bütün savaflara katılmıştır. Sûriye fetihleri sırasında Ecnâdeyn savaşında şehid düşmüştür.⁴²⁸

Saîd b. Amr. İsmi Ma'bed b. Amr et-Temîmî şeklinde de verilmiştir. Habeşistan muhacirlerinden olan Saîd, Sûriye fetihleri esnasında Ecnâdeyn savaşında şehid düşmüştür.⁴²⁹

C. Yermük Savaşında Şehid Düşenler

Bu savaşa katılan İslâm ordusunun mevcudunun 30 bin ile 40 bin arasında olduğu belirtilmiştir.⁴³⁰ Kaynaklarda müslümanların Yermük'te 3 bin şehid verdikleri ifade edilmektedir. Ancak yaptığımız incelemelerde bu şehitlerden sadece sekizinin ismini tespit edebildik.⁴³¹

İkrime b. Ebû Cehil. Kureyş müşriklerinin ileri gelenlerinden Ebû Cehil'in oğlu İkrime, Mekke'nin fethinden sonra müslüman oldu. Resûl-i Ekrem onu Hevâzin kabilesinin zekatını toplamakla görevlendirmişti. Hz. Ebû Bekir zamanında irtidat eden kabilelere karşı yapılan savaflarda komutan olarak görevlendirildi. Hz. Ebû Bekir'in isteği üzerine Sûriye'nin fethine giden orduya katıldı ve Yermük savaşında şehid düştü. Geride çocuk bırakmayan İkrime⁴³² Hz. Peygamber'den bir hadis rivayet etmiştir.⁴³³

Yermük'te şehadetiyle ilgili olarak İbn Asâkir tarafından şu bilgiler verilmektedir: İkrime savaş esnasında düşman üzerine korkusuzca yürümeye başladığında Hâlid b. Velid böyle yapmamasını, öldürülmesinin müslümanlara ağır geleceğini söyledi. Ancak o, Hâlid'i dinlemedi ve "Bırak beni ey Hâlid! Senin Resûlullah ile bir geçmişin var. Ben ve babam ise ona karşı en sert

⁴²⁸ İbn Asâkir, XI, 401; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-gâbe**, I, 381.

⁴²⁹ İbn Asâkir, XXI, 261; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-gâbe**, II, 398.

⁴³⁰ İbn Asâkir, II, 147.

⁴³¹ İbn Asâkir, II, 161.

⁴³² Hayatı hakkında bk. Halife b. Hayyât, **Tabakât**, I, 45; İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 404; İbn Kudâme, Ebû Muhammed Abdullah (620/1223), **et-Tebyîn fi ensâbi'l-Kureşîyyîn**, nşr. Muhammed Nayif ed-Düleymî, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb 1988, s. 365; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zehab**, I, 161.

⁴³³ Bk. Abdullah Aydınlı, "İkrime b. Ebû Cehil", **DİA**, XVII, 42.

davrananlardandık” deyip yürümeye devam etti ve çok geçmeden şehid düştü. Şehadetinden sonra vücudunda yetmişden fazla yara izi sayılmıştı. Onun Yermük gününde geçmiş yıllarını hatırlayıp Hz. Peygamber’e karşı savaştığı birisi olmasına üzüldü “Her yerde Resûlullah’a karşı savaştım. Bu gün sizden mi kaçacağım” dediği belirtilmiştir. Savaş esnasında dört yüz kişilik bir müslüman birliğin önünde İkrime, Hâris b. Hişâm ve Dırâr b. Ezver’in şehid düşene kadar çarpışmak hususunda and içtikleri belirtilmiştir. Dırâr hariç diğerleri şehid düşmüştür.⁴³⁴

Abdullah b. Süfyan b. Abdülesed. Kureyşin Mahzûm kolundandır. Yermük savaşında şehid düşmüştür.⁴³⁵

Saîd b. Hâris. Hâşimoğulları’ndan olan Saîd’in, Habeşistan’a hicret ettiği ve daha sonra Hz. Ebû Bekir zamanında ilk fetih ordularıyla Sûriye’ye geldiği bilinmektedir. Yermük savaşında şehid düşmüştür.⁴³⁶

Nadr b. Hâris b. Alkame. Huneyn savaşında Hz. Peygamber’in yanında savaştığı bilinen bu sâhâbî müellefe-i kulûbtandır. Yermük savaşında şehid düşmüştür.⁴³⁷

Amr b. Tufeyl ed-Devsî. Hayber’in fethi sırasında müslüman olmuştur. Babasıyla beraber bazı savaşlara iştirak ettiği bilinmektedir. Irak cephesinde bulunan Hâlid b. Velid, Sûriye’deki fetih ordularına destek maksadıyla bölgeye intikal edince Amr b. Tufeyl’i, Ebû Ubeyde’ye yardıma geldiklerini haber vermesi için göndermişti. Burada fetih hareketine katıldı ve Yermük savaşında aldığı yaradan dolayı çok geçmeden şehid düştü. Onun yaralı arkadaşlarıyla beraber kaldığı karargahta dört-beş gün beklediği, iyileşmediğini görünce Hâlid b. Velid ve Ebû Ubeyde’den izin alarak Filistin’e yerleşen ailesinin yanına döndüğü ve orada şehid olduğu bildirilmektedir.⁴³⁸

⁴³⁴ İbn Asâkir, XLI, 69.

⁴³⁵ İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-gâbe*, III, 263. İbn Asâkir adını Ubeydullah b. Süfyan şeklinde vermektedir. *Tarihu medineti Dimaşk*, XXXVII, 466.

⁴³⁶ İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-gâbe*, II, 383; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 84..

⁴³⁷ İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-gâbe*, V, 318; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 339.

⁴³⁸ İbn Abdilber, *el-İstiâb*, III, 1184; İbn Asâkir, XXV, 7, XLVI, 105.

Cüde b. Amr ed-Devsî. Sûriye fetihleri esnasında bazı birliklere komuta etmiştir. Yermük savaşında şehid düşmüştür.⁴³⁹

Abdurrahman b. Avvâm. Cennetle müjdelenen sahâbîlerden olan Zübeyr b. Avvâm'ın kardeşidir. Mekke'nin fethinde müslüman olmuştur. Yermük savaşına katılmış ve şehid düşmüştür.⁴⁴⁰

Firas b. Nadr b. Hâris. Kureyş kabilesinden olan bu sahâbî, Habeşistan'a ikinci kafilede giden müslümanlar arasında yer almış, Hz. Ebû Bekir zamanında cihad maksadıyla Sûriye'ye gelmiş ve Yermük savaşında şehid düşmüştür.⁴⁴¹

D. Fihl Savaşında Şehid Düşenler

Ürdün'de 14 (635) yılında gerçekleşen Fihl savaşında şehit sahâbîlerden sadece Sâib b. Hâris b. Kays'ın adını tespit edebildik.⁴⁴² Kureyş'in Sehm kolundan olan Sâib'in ilk müslümanlardan ve Habeşistan muhacirlerinden olduğu belirtilmiştir.⁴⁴³

E. Amvâs Taûnunda Şehid Düşenler

Filistin'de Kudüs ile Remle arasında yer alan Amvâs'ta,⁴⁴⁴ Sûriye fetihlerinin sonuna doğru, müslümanları yasa boğan büyük bir hadise meydana geldi. Bu, 17 (veya 18/639) yılında vuku bulan veba salgınıydı. Amvâs'ta ortaya çıktığı için kaynaklarımız hadiseye Amvâs taûnu adını vermişlerdir. Aylarca devam eden bu salgın bölgedeki pek çok şehirde yayılmış ve çok sayıda insanın ölümüne yol açmıştır.⁴⁴⁵

⁴³⁹ Taberî, **Tarih**, IV, 59; İbn Asâkir, XI, 316; İbn Hacer, **el-İsâbe**, III, 614-5.

⁴⁴⁰ İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, III, 479; İbn Hacer, **el-İsâbe**, IV, 289; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb**, I, 161

⁴⁴¹ İbn Asâkir, XLVIII, 247-8; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, IV, 354.

⁴⁴² Taberî, **Tarih**, IV, 87; İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, II, 430.

⁴⁴³ İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, II, s. 312.

⁴⁴⁴ Yâkût, IV, 177. Amvâs, Kudüs'ün 33 km. batısında denizden 375 m. yükseklikteki bir tepenin eteklerinde kurulmuştur. Bk. Fayda, "Amvâs", **DİA**, III, 100.

⁴⁴⁵ Bekrî, III, 225-6; Taberî, **Tarih**, IV, 239.

Kaynaklarımızda bu salgın sebebiyle ölenlerin sayısı hakkında değişik rakamlar verilmiştir: Ölenlerin sayısının 25 bin olduğunu bildiren rivayetin yanında⁴⁴⁶ bunu 36 bine çıkaran bir rivayet de vardır.⁴⁴⁷ Ölenlerin büyük çoğunluğunu sahâbe-i kirâm oluşturunuyordu. Bu salgının İslâm tarihinde şöhret bulması daha ziyade ashâbın ileri gelenlerinden bazılarının hayatlarını bu esnada kaybetmesinden dolayıdır. Yakût el-Hamevî bununla ilgili olarak, “Bu salgında sayılamayacak miktarda sahâbî hayatını kaybetti” demektedir.⁴⁴⁸ Bu hususta Zehebî’nin Tarih’inde ise şu bilgilere rastlıyoruz: “Ebû Ubeyde’nin emrinde 36 bin asker vardı. Amvâs taûnundan sonra bunlardan ancak altı bini hayatta kaldı.”⁴⁴⁹ Bu acı hadisenin etkisi yıllar boyunca unutulmamış ve hadisenin gerçekleştiği yıl kaynaklarımızda “Amvâs yılı” olarak isimlendirilmiştir.

Kaynaklar bu salgının tarihi olarak hicri 17/638 ve 18/639 yıllarını vermektedir. Taûnun ne zaman başladığı bilinmemektedir. Fakat 18 yılı içerisinde bittiğini söyleyebiliriz. Çünkü Hz. Ömer taûn sebebiyle gerçekleştiremediği Sûriye ziyaretini 18 yılında gerçekleştirmiştir. Muhtemelen salgın hicrî 17 yılı sonlarında başlamış ve 18 yılında sona ermiştir.⁴⁵⁰ Taûnun baş gösterdiği sırada Sûriye’de bölgesi genel komutanı Ebû Ubeyde, Hz. Ömer’i karşılamış ve “Ey Mü’minler’in Emiri, yanında Hz. Peygamber’in ashâbının ileri gelenleri ve hayırlıları bulunuyor. Geride kardeşlerimizi ateşte yanarcasına bıraktık. Bu yıl dön!” dediğinde Hz. Ömer Ebû Ubeyde’yi dinlemiş ve o yıl Sûriye’ye girmemiştir.⁴⁵¹

Sûriye coğrafyasında Allâh’ın adını yüceltmek maksadıyla seferber olan sahâbe neslinin Amvâs taûnundan ağır şekilde etkilendiği anlaşılmaktadır. Daha önce taûn sebebiyle Ebû Ubeyde b. Cerrâh ve Muâz b. Cebel’in şehid olduklarına değinmiştik. Bu kısımda ise onların bu hastalık esnasında segiledikleri tavırlar üzerinde kısaca durmak istiyoruz.

⁴⁴⁶ Ya’kûbî, **Tarih**, II, 150-1; Taberî, **Tarih**, II, (1987) s. 509.

⁴⁴⁷ Zehebî, **Tarih** (Yıl: Hicrî 11-40) , Beyrut 1997, s. 174.

⁴⁴⁸Yâkût, IV, 178; Taberî, **Tarih**, IV, 236; İbnü’l-Cevzî, **Tarihu Ömer**, 87; ayrıca bk: Fayda, “Amvâs”, **DİA**, III, 100; F. Buhl, “Amvâs”, **İA**, I, 428.

⁴⁴⁹ Zehebî, **Tarih** (Yıl: Hicrî 11-40), s. 174.

⁴⁵⁰ Taberî, **Tarih**, II, (1987) s. 487, 507.

⁴⁵¹ İbn Asâkir, XIX, 391-2.

Bazı müslümanlar taûnu bir musibet olarak nitelemeye başlamışlardı. Ancak ashâbın ileri gelenleri bunun bir imtihan olarak telakki edilmesine işaret ediyorlardı. Olaya bu pencereden bakan sahâbîlerin bu hususta her hangi bir şikayete ve sızlanmaya gitmedikleri bilinmektedir. Nitekim ashâbın ileri gelenlerinden Muâz b. Cebel bu konuda konuşulanları duyunca onları toplayıp şu konuşmayı yapmıştır:

“Ey insanlar, bana, size bulaşmış olan bu hastalığa, ‘bir tufan ve ceza’ dediğiniz ulaştı. Allâh’a yemin olsun ki bu ne bir tufan ne de bir cezadır. Şüphesiz ki tufan ve ceza Allâh’ın önceki ümmetlere azap olarak verdiğiidir. Lakin bu, Allâh’ın size hediye ettiği bir şهادettir ki onunla Peygamber’inizin davetine icabet etmenizi istemiştir. Dikkat edin, kimin şu beş şeyle karşılaşmadan önce ölmeye gücü yeterse ölsün. Bunlar, kişinin iman ettikten sonra küfre düşmesi, haksız yere kan dökmesi, Allâh’ın malını, yalan söyleyip günah işleyerek kazanması, aranızda lanetleşmenin baş göstermesi ve bir kimsenin sabahlarken, ‘Allâh’a yemin olsun ki ölsem de yaşasam da ne üzere bulunduğumu bilmiyorum’ diye şüphe içerisinde sabahlar hale gelmesidir.”

İbn Asâkir, Muâz’ın bu sözlerin ardından Hz. Peygamber’den duyduğu şu hadisi rivayet ettiğini kaydeder: “Câbiye denen bir yerde konaklayacaksınız. Orada size deve vebasası gibi bir hastalık isabet edecek. Allâh onunla canlarınızı ve en hayırlılarınızı şehid olarak alacak ve bedenlerinizi tezkiye edecek.”⁴⁵²

Ebû Ubeyde ise insanların acı ve ızdıraplarının doruğa ulaştığı bir anda karşılarına geçmiş ve şunları söylemişti: “Ey insanlar! Bu hastalık Rabbinizin

⁴⁵² İbn Asâkir, II, 171-3. Bu hadisi, hadis kaynaklarında rastlayamadık. Ancak hadis kaynaklarında taûnla ilgili çok sayıda rivayet bulunmaktadır. Bu hadislerde taûnda ölmenin şهادet sayıldığı (Bk. Buhârî, **Cihad** 30, **İmare** 166, **Kitabu’t-tıbb**, 31; Müslim, **İmare**, 165; Ebû Dâvud, **Cenâiz**, 11), taûndan kaçmanın kötü görüldüğü (Tirmizî, **Cenâiz**, 66; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, II, 324, VI, 82) taûnun çıktığı yere girilmemesi ve orada bulunanların yerlerini terketmemesi (Bk. Buhârî, **Kitabu’l-enbiyâ**, 56, **Kitabu’t-tıbb**, 30, Müslim, **Selam**, 93, 94) rivayet edilmiştir. Ayrıca taûn esnasında ashâbın içinde bulunduğu duruma dair rivayetler de hadis kaynaklarında yer almıştır. (bk. Buhârî, **Kitabu’t-tıbb**, 30; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, IV, 190, V, 8, 240).

rahmeti, Peygamber'inizin bir daveti ve sizden önceki salih kimselerin ölüm şeklidir. Allâh'tan, Ebû Ubeyde'ye bu hastalıktan nasibini vermesini isterim.”⁴⁵³

Ebû Ubeyde ve Muâz, insanlara bu hastalığın bir şehadet anlamına geldiğini izah etmeye çalıştılar. Onları teselli etmek için bunun Hz. Peygamber'e kavuşma yolunda bir fırsat olarak algılanmasını istediler. Onlar bu imtihan karşısında büyük sabır gösterdikleri gibi bunu tavsiye de ettiler.⁴⁵⁴

Muâz b. Cebel'in hanımı ve iki oğlu bu salgında ondan önce hayatlarını kaybetmişti.⁴⁵⁵ Hastalığa yakalanan oğlu Abdurrahman'ın yanına girdiğinde, Bakara sûresinde “Gerçek olan Rabbinden gelendir...”⁴⁵⁶ şeklinde başlayan ayetin baş kısmını okuması üzerine oğlu, “İnşallâh beni sabredenlerden bulacaksın.” ayetiyle⁴⁵⁷ karşılık verdi. İbn Asâkir'in aktardığı bir rivayete göre Amvâs vebasıyla ilgili olarak Hz. Peygamber'den duyduğu, “İleride Sûriye'ye hicret edeceksiniz, Sûriye'nin kapıları size açılacak ve orada insanların bedenini saran, çibana benzeyen bir hastalık zuhur edecek. Bununla Allâh onların canlarını şehid olarak alır ve amellerini de tezkiye eder” şeklindeki hadisi aktardı⁴⁵⁸ ve sonra da şu duayı yaptı: “Allâh'ım sen bilirsin ki Muâz bunu Resûlullah'tan işitmiştir. Ona ve ailesine bu hastalıktan en geniş nasibi ver.” Muâz, bu şekilde ölmenin kendisi için kırmızı develerden daha kıymetli olduğunu söylemiştir.⁴⁵⁹

Muâz b. Cebel'in vefat etmeden önce orada bulunan topluluğa, “Size Hz. Peygamber'den duyduğum bir şeyi haber vereceğim” deyip şu hadisi okuduğu zikredilmektedir: “Kim ölüm anında muhlisâne bir şekilde, Allâh'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in Allâh'ın Resûlü olduğuna şehadet ederse ve bu da onun son sözü olursa ona cennet vâcip olur.”⁴⁶⁰

⁴⁵³ Taberî, **Tarih**, IV, 238-9.

⁴⁵⁴ Kandehevî, II, 582-3.

⁴⁵⁵ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 388; Belâzurî, **Fütûh**, 146; İbnü'l-Cevzî, **Sıfâtü's-safve**, I, 499; Zehebî, **A'lâmü'n-nübelâ**, II, 344.

⁴⁵⁶ Bakara 2/147.

⁴⁵⁷ Saffât 37/102.

⁴⁵⁸ Bu hadisi, hadis kaynaklarında bulamadık.

⁴⁵⁹ İbn Asâkir, XXXV, 439-43.

⁴⁶⁰ İbn Asâkir, XXXV, 440-1, LVIII, 452; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb**, I, 167. Bu hadisi, hadis kaynaklarında bulamadık.

Ebû Ubeyde taûna yakalandığı esnada büyük sebat göstermiş, bu şekilde ölmeyi büyük bir ganimet olarak telakki etmiş,⁴⁶¹ vefatından kısa bir süre önce yanında bulunanlara İslâm'ın beş esası, ölüm, nasihatleşme, idarecilere nasihat etme, onları kandırmama, tasaddukta bulunma ve dünya malına karşı dikkatli olma konularında tavsiyelerde bulunmuştu. Onun konuşmasından sonra o sırada orada bulunan Muâz b. Cebel'in söz alarak kısa bir konuşma yaptığı ve çeşitli nasihatlerde bulunduğu zikredilmiştir. Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın aile fertleri de bu hastalıktan dolayı hayatını kaybetmiştir.⁴⁶²

Filistin'de ikamet eden Sûriye bölgesi baş komutanı Ebû Ubeyde bu salgında şehid olunca orada bulunan komutanlardan Amr b. Âs insanların huzuruna çıkmış ve her tarafı kasıp kavuran hastalıkla ilgili olarak, “Ey insanlar! Bu salgın bir yerde vuku bulduğu zaman ateşin yayılması gibi her tarafa dağılır, bundan korunmak için dağlara sığının!” demiş ve onlara bu salgından dağlara çıkarak korunmalarını tavsiye etmişti. O esnada orada bulunan Şürahbil b. Hasene, Amr'ın bu dediklerine, Hz. Peygamber'in, “Vebanın, salgın halde olduğu bir yerde bulunanların yerlerini terk etmemesi” şeklindeki hadisiyle karşı çıkmıştı. Fakat insanlar Amr'ın dediğini yaptılar ve onunla birlikte dağ yamaçlarına çekildiler. Bu sayede birçok kimse hastalığa yakalanmaktan kurtuldu.⁴⁶³ Daha sonra salgın etkisini kaybetti ve insanlar geri döndüler.⁴⁶⁴ Amr böyle bir tedbir alarak İslâm ordusunun toptan yok olmasını önledi.

Enes b. Mâlik Amvâs taûnuyla ilgili olarak: “Veba ile ölüm her müslüman için şehadettir” demiştir.⁴⁶⁵

Amvâs vebası ekonomik hayatı da etkilemişti. Ya'kûbî'nin belirttiğine göre bu salgın sebebiyle fiyatlar aşırı yükselmiş, insanlar mallarını stok etmeye başlamışlardı. Fakat Hz. Ömer bunu yasakladı.⁴⁶⁶

⁴⁶¹ İbn Asâkir, XXV, 485, Zehebî, **Tarih**, (Yıl: Hicrî 11-40) s. 11-40, s. 173-4.

⁴⁶² Kandehelevî, III, 502-3.

⁴⁶³ Taberî, **Tarih**, IV, 238-9; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, VI, 324.

⁴⁶⁴ Taberî, **Tarih**, II, (1987) s. 488.

⁴⁶⁵ Buhârî, **Kitabu'l-cihad ve's-siyer**, 30; Mahmud Samî, **Ashâb**, s. 169.

⁴⁶⁶ Ya'kûbî, **Tarih**, II, 151.

Bu salgında şehid olan sahâbîlerden isimlerini tespit edebildiğimiz diğer sahâbîler şunlardır:

Fazl b. Abbâs. Resûlullah'ın amcası Abbâs b. Abdulmuttalib'in en büyük oğludur. Mekke'nin fethine ve Huneyn savaşına katılmıştır. Fazl, Huneyn savaşında insanların korkudan dağılıp kaçtıkları esnada sebat edenler arasında yer almıştır. Hz. Peygamber'i vefatında yıkayan ve defnedenlerdendir. Fazl daha sonra Sûriye fetihlerine katıldı ve bu cephede şehit düştü. Mercu's-Suffer, Ecnâdeyn ve Yermük savaşlarında şehid düştüğünü bildiren rivayetler bulunmakla beraber Amvâs taûnunda şehid düştüğünü belirten rivayetler de mevcuttur.⁴⁶⁷ İbn Asâkir, Amvâs taûnunda şehid olduğuna dair gelen haberin daha doğru olduğunu belirtmektedir. Geride Ümmü Gülsüm adında bir kız çocuktan başka evlat bırakmamıştır.⁴⁶⁸ Peygamber efendimizden 24 hadis rivayet etmiştir.⁴⁶⁹

Ebû Mâlik el-Eş'arî. Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yle birlikte elli iki kişilik bir heyetle Medine'ye gelmek için Yemen'den deniz yoluyla sefere çıktılar. Fakat gemi kötü hava şartları yüzünden Habeşistan'a sürüklendi. Cafer b. Ebû Talib ve arkadaşlarının orada bulunduğunu öğrenince bir süre Habeşistan'da kaldılar. 7 (628) yılında Hayber'in fethi sırasında Medine'ye döndüler ve Hz. Peygamber'in Hayber'de olduğunu öğrenince oraya gittiler.⁴⁷⁰

İbn Asâkir, onun Dımaşk'ta insanlara va'z ve nasihatler yaptığına dair bilgiler verdikten sonra 18 (639) senesinde Amvâs taûnunda Muâz b. Cebel, Ebû Ubeyde b. Cerrâh ve Şürahbil b. Hasene ile aynı günde şehid olduğunu belirtmiştir.⁴⁷¹ Hz. Peygamber'den 27 hadis rivayet ettiği bildirilmektedir.⁴⁷²

⁴⁶⁷ Bk. Kelbî, **Neseb**, 31; İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 399; Belâzurî, **Ensâb**, III, 33; Ya'kûbî, **Tarih**, II, 151; Zehebî, **Tarih**, (Yıl: Hicrî 11-40) s. 182; Yâkût, IV, 178; İbn Hacer, **Tehzibu't-tehziib**, VIII, 243-4; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zehab**, I, 166; Selmân Başaran, "Fazl b. Abbâs b. Abdülmüttalib", **DİA**, XII, 272-2. Fazl'ın ne zaman müslüman olduğu hakkında kaynaklarımızda her hangi bir malumata rastlayamadık.

⁴⁶⁸ İbn Asâkir, XLVIII, 329.

⁴⁶⁹ İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 262.

⁴⁷⁰ İbn Asâkir, XXXII, 26, LXXVII, 194; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, VI, 272; isminde ihtilaf olup Ka'b b. Mâlik, Ka'b b. Âsım, Amr ve Ubeyd şekillerinde verilmiştir. İbn Hacer, **el-İsâbe**, VII, 295.

⁴⁷¹ İbn Asâkir, LXVII, 190. Ayrıca bk. Zehebî, **Tarih**, (Yıl: Hicrî 11-40) 185.

⁴⁷² İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 261.

Süheyl b. Amr. Ebû Yezid Süheyl b. Amr⁴⁷³ Kureys'in ileri gelenlerinden olup Mekke'nin fethinde müslüman olmuş, Hz. Peygamber'in yanında Huneyn savaşına katılmıştır. Muellefe-i kulûbtandır ve kendisine Huneyn ganimetlerinden yüz deve verilmiştir. Daha sonra Sûriye fetih ordularına katılmış ve bölgede insanları cihada teşvik etmiştir.⁴⁷⁴

Süheyl, Hind adındaki kızı hariç bütün ailesiyle Sûriye'ye yerleşmişti. Kendisiyle beraber ailesinin de Amvâs vebasında şehid olduğu belirtildiği gibi,⁴⁷⁵ onun Yermük savaşında şehid olduğu yönünde rivayetler de bulunmaktadır.⁴⁷⁶

Ebû Cendel b. Süheyl b. Amr. Hudeybiye musâlahasından önce müslüman olan Ebû Cendel, musâlahâ şartları gereğince o sırada Mekkelilerin temsilciliğini yapan babası Sühey'le teslim edilmişti. Daha sonra kendisiyle aynı durumda olan Ebû Basir'in Medine'den kaçıp Kızıldeniz sahilindeki Sîful-Bahr'e kamp kurduğunu haber alınca aynı durumda olan yetmiş müslümanla birlikte oraya kaçıp Mekkelilerin elinden kurtulmuştu.⁴⁷⁷ Hudeybiye sulhunun Mekkelilerden İslâm'ı kabul edip velisinin izni olmaksızın Medine'ye sığınanların geri verilmesiyle ilgili şartın Mekkelilerin isteğiyle iptal edilmesinin ardından Medine'ye geldi. Hz. Peygamber'in yanında bundan sonraki savaşlara katıldı. Sûriye'ye Hz. Ebû Bekir tarafından gönderilen ilk orduda yer alan Ebû Cendel bölgedeki birçok savaşa iştirak etti. O da Amvâs taûnunda babasıyla birlikte şehid düştü. Geride evlat bırakmadığı bilinmektedir.⁴⁷⁸

⁴⁷³ Muhammed b. Hanbel Şeybanî, **Kitabü'l-esmâ ve'l-künâ**, nşr. Ubeydullah b. Yusuf el-Cüdey', Küveyt: 1985, s. 107.

⁴⁷⁴ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 404-5; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, II, 281.

⁴⁷⁵ Yâkût, IV, 178; Zehebî, **Tarih**, (Yıl: Hicrî 11-40) s. 151.

⁴⁷⁶ Onun Yermük'te şehid düştüğünü belirten rivayetlerde şu hadise anlatılmıştır: "Yermük savaşında yaralanmış ve kendisiyle aynı durumda olan İkrime b. Ebû Cehil ve Hâris b. Hişâm'la birlikte Ser'a denen su kaynağının yanına getirilmişti. Bu üç yaralı sahâbîye su yetiştirmeye çalışan kimse başta İkrime'nin yanına gitmiş, o esnada Süheyl'in kendisine baktığını gören İkrime önce ona götürmesini istemiş ancak, Hâris'in kendisine baktığını gören Süheyl de önce Hâris'ten başlamasını istemişti. Hâris'e su yetiştirmeye çalışan adam yanına varınca onun şehid olduğunu görmüş, ardından sırayla diğerlerine gidince ruhlarını teslim ettiklerini müşahade etmişti" bk. İbn Manzûr, X, 237.

⁴⁷⁷ Bk. Asri Çubukçu, "Ebû Cendel", **DİA**, X, 118-9.

⁴⁷⁸ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 405; İbnü'l-Cevzî, **Sıfâtü's-safve**, I, 668.

Ammâr b. Gaylân es-Sekafî. Tâifli sahâbîlerden olan Ammâr, Sûriye'nin fethine iştirak etmiş ve bu cephede bulunduğu sırada Amvâs taûnunda şehid düşmüştür.⁴⁷⁹

Âmir b. Gaylân es-Sekafî. Ammâr b. Gaylan'ın kardeşidir. O da Sûriye fetihlerine katılmış ve Amvâs taûnunda şehid düşmüştür.⁴⁸⁰

Sûriye fetihleri sırasında şehit düştükleri söylenen bazı sahâbîlerin hangi savaşta şehit düştükleri belirtilmemiştir. Bu sahâbîler şunlardır:

Nuaym b. Abdullah en-Nahhâm. Kureyş'in Adî kolundan olup ilk müslümanlardandır. Bedir gazvesine katıldığı bildirilmiştir. Hz. Peygamber'in övdüğü bir sahâbî olan Nuaym'ın, Hz. Ebû Bekir zamanında başlarında Ubâde b. Sâmî'tin bulunduğu bir elçiler grubuyla Sûriye'ye geldiği belirtilmiştir.⁴⁸¹ Onun Mute savaşında şehid olduğunu bildiren rivayetlerin yanı sıra, Sûriye fetihleri esnasında Ecnâdeyn veya Yermük savaşında şehid olduğunu bildiren rivayetler de bulunmaktadır.⁴⁸² Hz. Peygamber'den 2 hadis rivayet etmiştir.⁴⁸³

Hâlid b. Saîd b. Âs. İlk müslümanlardan olan Hâlid, Habeşistan'a hicret etmiş ve orada on yıl kadar kalmıştır. Hz. Peygamber'le beraber Mekke'nin fethinde, Tâif, Huneyn ve Tebük gazvelerinde bulunmuş, ayrıca bu dönemde bazı seriyyelere komutan tayin edilmiştir.⁴⁸⁴ Hz. Ebû Bekir zamanında Sûriye fetih ordularında komutan olarak görev almıştır. Mercu's-Suffer veya Ecnâdeyn savaşında şehid düştüğü belirtilmektedir.⁴⁸⁵ Şehadetiyle ilgili olarak, "13 (634) senesinde vuku bulan Mercu's-Suffer savaşından bir gün önce düğün yapıp evlendiği ve ertesi gün şehid olduğu" şeklinde bir bilgiye de sahibiz.⁴⁸⁶ Hz. Peygamber'den 3 hadis rivayet etmiştir.⁴⁸⁷

⁴⁷⁹ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, IV, 129; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 482, IV, 472.

⁴⁸⁰ İbn Abdilber, *el-İstîâb*, III, 1135.

⁴⁸¹ İbn Asâkir, XL, 155.

⁴⁸² İbn Asâkir, LXII, 175; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, V, 346; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 361-2.

⁴⁸³ İbn Hazm, *Cevâmi'*, s. 278.

⁴⁸⁴ Bk. Kandemir, "Hâlid b. Saîd b. Âs", *DİA*, XV, 287.

⁴⁸⁵ İbn Asâkir, II, 71-2, XVI, 73, 81; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, II, 97-8; Yâkût, II, 118.

⁴⁸⁶ Bk. Rıza Savaş, *Râşid Halifeler Döneminde Kadın*, s. 231-2.

⁴⁸⁷ İbn Hazm, *Cevâmi'*, s. 273.

Seleme b. Hişâm b. Muğîre el-Mazûmî. İlk müslümanlardan olan Seleme, kabilesi Kureyş'ten işkence görenler arasındadır. Habeşistan muhacirlerinden olduğundan Bedir savaşına iştirak edememiştir. Mûte savaşında bulunmuş ve daha sonra Hz. Ebû Bekir zamanında Sûriye'ye giden İslâm ordusuna katılıp 13 (634) yılında Mercu's-Suffer veya Ecnâdeyn savaşında şehid düşmüştür.⁴⁸⁸

Hâris b. Hâris b. Kays es-Sehmî. İlk müslümanlardan olup Habeşistan muhacirleri arasında yer almıştır.⁴⁸⁹ Hz. Peygamber'in yanında Bedir hariç diğer savaşlara katılan Hâris'in, Sûriye fetihleri esnasında Ecnâdeyn, Yermük veya Fihl savaşında şehid düştüğü rivayet edilmiştir.⁴⁹⁰ Hz. Peygamber'den bir hadis rivayet etmiştir.⁴⁹¹

Tuleyb b. Umeyr. Hz. Peygamber'in halası Ervâ bint Abdulmuttalib'in oğlu olup muhacirlerdendir. Sûriye fetihleri esnasında Yermük veya Ecnâdeyn savaşında otuz beş yaşında şehid düşmüştür.⁴⁹²

Hâris b. Hişâm b. Muğîre. Hâlid b. Velid'in amcasının oğludur. Kureyş kabilesinin ileri gelenlerinden olup cömertliğiyle tanınmıştır.⁴⁹³ Mekke'nin fethinde müslüman olmuş, Huneyn savaşına katılmış ve muellefi-i kulûbtan sayıldığından Hz. Peygamber tarafından kendisine bu savaşta elde edilen ganimetlerinden yüz deve verilmiştir. Hz. Peygamber'in vefatına kadar Mekke'de yaşamıştır. Hz. Ebû Bekir, Sûriye üzerine ordular gönderme çağrısında bulunduğu buna olumlu karşılık vermiş, İkrime b. Ebû Cehil ve Süheyl b. Amr ile birlikte Medine'ye gelmiştir. Hz. Ebû Bekir'in, onların gelişine çok sevindiği belirtilmiştir. Sûriye'de Fihl, Ecnâdeyn ve Yermük savaşlarına katılmıştır.⁴⁹⁴

⁴⁸⁸ Bk. Belâzurî, **Fütûh**, s. 120; Taberî, **Tarih**, IV, 72; İbn Asâkir, XXII, 135-8; İbn Hacer, **el-İsâbe**, III, 130.

⁴⁸⁹ İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, I, 384.

⁴⁹⁰ İbn Asâkir, XI, 404-6.

⁴⁹¹ İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 281.

⁴⁹² İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VIII, 42-3; İbn Asâkir, XXVI, 142-5.

⁴⁹³ Bk. Mustafa Ağırman, "Hâris b. Hişâm", **DİA**, XVI, 197.

⁴⁹⁴ Hakkındaki bilgiler için bk. İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 404; İbn Kudâme, **et-Tebyin**, s. 358; Yâkût, IV, 178; İbn Abdilber, **el-İstîâb**, I, 304; İbn Asâkir, XI, 491; Zehebî, **Tarih** (Yıl: Hicrî 11-40) s. 184; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb**, I, 169.

Onun Yermük savaşında şehid olduğunu belirten rivayetin yanında,⁴⁹⁵ Vâkıdî onu Amvâs taûnunda şehid olanlar arasında zikretmiş,⁴⁹⁶ İbn Sa'd ise Yermük ya da Amvâs'ta şehid olduğuna dair bir rivayet aktarmış fakat görüşünü belirtmemiştir.⁴⁹⁷ Hz. Peygamber'den 2 hadis rivayet etmiştir.⁴⁹⁸

Ganm b. Sa'd. Ebû Mûsa el-Eş'arî ile birlikte Hz. Peygamber'in huzuruna gelerek müslüman olmuştur. Hz. Peygamber'in vefatından sonra Sûriye fetih ordularında yer alıp şehid düşmüş fakat, hangi savaşta şehid olduğu tespit edilememiştir.⁴⁹⁹

Yezid b. Şecere. Mezhic kabilesinden olan Yezid, Muâviye zamanında Sûriye bölgesinde bazı seferlerde komutan olarak görevlendirilmiştir. Katıldığı bir sefer esnasında 58 (677-678) yılında şehid olmuştur.⁵⁰⁰ Hz. Peygamber'den bir hadis rivayet etmiştir.⁵⁰¹

Safvân b. Muattal. İlk müslümanlardan olup Hz. Peygamber'in yanında gazvelere iştirak etmiş, Sûriye fetihleri esnasında bölgeye gelmiş, Cezire'deki fetihlere katılmış ve Ruhâ'nın (Şanlıurfa) batısında bulunan Sümaysat'ta (Samsat) 19 (640) senesinde altmış yaşlarında şehid düşmüştür.⁵⁰²

V. Fetihlerden Sonra Sûriye'den Ayrılanlar

Bölgeye fetih ordularında gelmiş bulunan sahâbîlerin büyük bir kısmının fetihlerin tamamlanmasının ardından Sûriye'den ayrıldıkları bilinmektedir. Kaynaklarımızda bölgeden ayrılan bu sahâbîlerin ne kadar süreyle burada kaldıklarına dair bilgilere rastlayamıyoruz. Muhtemelen onlar, altı yıl kadar süren fetihlerin tamamlanmasından sonra bölgeden ayrılmışlardır.

⁴⁹⁵ İbn Hacer, **el-İsâbe**, I, 698.

⁴⁹⁶ Bk. İbn Hacer, **el-İsâbe**, I, 698.

⁴⁹⁷ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, V, 444. İbn Hacer eserinde, İbn Sa'd'ın, onu Yermük'te şehid olduğunu belirttiğini söylemektedir. Fakat İbn Sa'd, eserinde onun Amvâs'ta şehid olduğunu belirtmektedir. Krş. İbn Hacer, **el-İsâbe**, I, 698.

⁴⁹⁸ Ağırman, "Hâris b. Hişâm", **DİA**, XVI, 197.

⁴⁹⁹ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 44; İbn Hacer, **el-İsâbe**, V, 251.

⁵⁰⁰ İbn Abdilber, **el-İstiâb**, IV, 1577; İbn Asâkir, LXV, 220, 223.

⁵⁰¹ İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, V, 495.

⁵⁰² İbn Asâkir, XXIV, 158-176.

Fetihlere tamamlanmasından sonra bölgeden ayrılan sahâbîlerin çok azı hakkında bilgi verilmektedir. Bu kısımda savaşlardan sonra bölgeden ayrıldığını tespit ettiğimiz otuz üç sahâbînin ismini vereceğiz.

1. **Abdullah b. Hüzâfe.** Fetihler esnasında seksen arkadaşıyla Rumlara esir düşmüş, ölümle tehdit edilmişti. Rum kiralının, “Başımı öpersen seni serbest bırakırım” demesi üzerine o da bunu yaptığı takdirde arkadaşlarının da serbest bırakılmasını şart koşmuştu. Abdullah söyleneni yaparak arkadaşlarını da kurtarmış ve beraber Medine’ye dönmüşlerdi.⁵⁰³

2. **Ebû Vâkıd Hâris b. Avf.** Yermük savaşına katılmış ve fetihlerden sonra Mekke’ye dönmüştür.⁵⁰⁴

3. **Abdurrahman b. Osman b. Ubeydullah el-Kureşî et-Teymî.** Yermük savaşına katıldıktan sonra Mekke’ye dönmüştür.⁵⁰⁵

4. **Safvan b. Ümeyye.** Sûriye fetihlerine katıldığı ve ayrıca Yermük savaşında bir birliğe komuta ettiği bilinmektedir. Fetihlerden sonra o da Mekke’ye dönmüştür.⁵⁰⁶

5. **Adî b. Hâtım et-Tâî.** Hz. Ebû Bekir zamanında Hâlid b. Velid komutasında Sûriye fetihlerine katılmış ve daha sonra Irak cephesine geçmiştir.⁵⁰⁷

6. **Ebû Cehm b. Huzeyfe.** Yermük savaşına katıldığı ve daha sonra Medine’ye döndüğü kaydedilmiştir.⁵⁰⁸

7. **Ka’ka’ b. Amr et-Temîmî.** Yermük savaşında bir birliğin komutasını üstlendiği, fetihlerden sonra Sûriye’den ayrılıp Kûfe’ye yerleştiği belirtilmiştir.⁵⁰⁹

⁵⁰³ Abdullah’ın bu esnada bir arkadaşı kızdırılmış yağa atılarak şehid edilmişti. Bk. İbn Asâkir, XXVII, s. 359.

⁵⁰⁴ Bk. Dûlâbî, I, 103; Zehebî, **Tecrid**, II, s. 210; İbnü’l-Esir, **Üsdü’l-gâbe**, VI, 325-6; bk. Asri Çubukçu, “Ebû Vâkıd el-Leysî”, **DİA**, X, 251-2.

⁵⁰⁵ İbnü’l-Esir, **Üsdü’l-gâbe**, III, 472-3; İbn Asâkir, XXXV, 94-100; İbn Hacer, **el-İsâbe**, IV, 277.

⁵⁰⁶ İbn Asâkir, XXIV, 102-8; İbnü’l-Esir, **Üsdü’l-gâbe**, III, 23-24; İbnü’l-İmâd, **Şezerâtü’z-zeheb**, I, 231.

⁵⁰⁷ Hayatı hakkında geniş bilgi için bk. A. Schaade, “Adî b. Hâtım”, **İA**, I, 137; Ali Yardım, “Adî b. Hatim et-Tâî”, **DİA**, I, 380.

⁵⁰⁸ İbn Asâkir, XXXVIII, 173-85.

8. **Meysere b. Mesrûk el-Absî.** Sûriye'ye gelen ilk İslâm ordularına, mensubu olduğu Abs kabilesinden altı bin kişiyle katılmış ve Rum topraklarına ilk saldırıları gerçekleştirmek suretiyle üstün başarılar göstermiştir. Fetihlerden sonra Sûriye'den ayrılmıştır.⁵¹⁰

9. **Ebû Talha Zeyd b. Sehl el-Ensârî.** Amvâs taûnunun yayıldığı sırada Ebû Ubeyde b. Cerrâh ile beraber Sûriye'yi ziyarete gelen Halife Hz. Ömer'i karşılayanlar arasında bulunduğu belirtilmiştir. Daha sonra Sûriye'den ayrılıp Medine'ye dönmüştür.⁵¹¹

10. **Müseyyeb b. Hazn el-Kureşî el-Mahzûmî.** Yermük savaşına katılmış, ayrıca fetihler esnasında Sûriye ile Medine arasında haberci olarak görev yapmıştır.⁵¹²

11. **Abdullah b. Ebû Evfâ el-Huzâî.** Hz. Ömer'in Dımaşk'ın kuşatılmasıyla ilgili mektubunu Ebû Ubeyde'ye ulaştıran sahâbîdir. Fetihlerden sonra Kûfe'ye yerleştiği bilinmektedir.⁵¹³

12. **İsme b. Abdullah el-Esedî.** Hz. Peygamber'in yanında Bedir savaşına katılmış,⁵¹⁴ daha sonra Sûriye fetih ordularında yer almış, Yermük savaşına katılarak bir birliğin komutasını üstlenmiştir.⁵¹⁵ Fetihlerden sonra nereye yerleştiği konusunda her hangi bir bilgi bulamadık.

13. **Abdurrahman b. Ebû Bekir.** Sûriye fetihlerine katıldığı bilinmektedir.⁵¹⁶

14. **Râfi' b. Umeyre.** Irak'tan Sûriye'ye intikali esnasında Hâlid b. Velid'e kılavuzluk yaptığı belirtilmiştir.⁵¹⁷

⁵⁰⁹ İbn Asâkir, XLIX, 352-4; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, IV, 409; İbn Hacer, **el-İsâbe**, V, 342. Ayrıca bk. Hayrettin Yücesoy, "Ka'ka' b. Amr", **DİA**, XXIV, 216.

⁵¹⁰ Bk. İbn Asâkir, LXI, 317-9; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, V, 285; İbn Hacer, **el-İsâbe**, VI, 188.

⁵¹¹ İbn Asâkir, XIX, 391, 425.

⁵¹² İbn Asâkir, LVIII, 181; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, V, 179.

⁵¹³ Bk. İbn Abdilber, III, 870; İbn Asâkir, XXXI, 30-1; III, 182-3.

⁵¹⁴ **Üsdü'l-gâbe**'de, "Useyme el-Esedî" şeklinde geçmektedir. Bk. IV, 39.

⁵¹⁵ Taberî, **Tarih**, IV, 59; İbn Asâkir, XL, 353.

⁵¹⁶ Bk. İbn Asâkir, XXXV, 24-34; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, III, 466-7.

15. **Ebû Sa'd b. Ebû Fedâle.** Ensârdan olup, “Süheyl b. Amr ile Sûriye’de beraber savaştık” dediği nakledilmiştir.⁵¹⁸

16. **Muâviye b. Karmel el-Muhâribî.** Hâlid b. Velid komutasında fetihlere katıldığı ve bir sefer sırasında bir manastıra girip de selam verdiklerinde karşılarna çıkan bir rahibin kendilerine, “Bu güzel sözün sahibi de kimdir?” şeklinde iltifatta bulunduğu rivayet edilmiştir.⁵¹⁹

17. **Amr b. Ma’dikerb.** Hz. Ebû Bekir zamanında Sûriye fetih ordularına katılmış, Yermük savaşına iştirak etmiş ve büyük kahramanlıklar göstermiştir. Bu savaşta bir gözünü kaybettiği belirtilmiştir.⁵²⁰ Sûriye fetihlerinden sonra Irak cephesine gitmiş ve bölgedeki savaşlara iştirak etmiştir.⁵²¹

18. **Süfyan b. Avn el-Eslemî.** Sûriye ile Medine arasında haberci olarak çalıştığı belirtilmiştir.⁵²²

19. **Zem’a b. Esved.** Yezid b. Ebû Süfyan’a bağı birliklerin birinde komutan olarak görev yapmıştır.⁵²³

20. **Ebû Süfyan b. Harb.** Sûriye fetihlerine iştirak ettiği ve Yermük savaşında bulunduğu bilinmektedir. Huneyn savaşında bir gözünü kaybetmiş olan Ebû Süfyan diğr gözünü de bu savaşta kaybetmiştir. Bu savaşta ordu komutanlarıyla konuşup savaş tecrübelerini aktarmak istediğı, komutanların onun tavsiyelerine uydukları belirtilmiştir.⁵²⁴ Sûriye’de ne kadar kaldığı konusunda her

⁵¹⁷ İbn Abdilber, **el-İstîâb**, II, 482-5; İbnü’l-Esir, **Üsdü’l-gâbe**, II, 195; Bu sahâbînin, Sûriye’ye yerleşenler arasında ismi geçen Râfi’ b. Umeyr ile arasında isim benzerliğı bulunmakla beraber kaynaklarımız, aynı sahâbîler olmadıkları yönünde bilgi vermişlerdir. Bk. İbn Abdilber, **el-İstîâb**, II, 483; İbnü’l-Esir, **Üsdü’l-gâbe**, II, 195; İbn Hacer, **el-İsâbe**, II, 368-9.

⁵¹⁸ İbn Asâkir, LXVI, 262; İbnü’l-Esir, **Üsdü’l-gâbe**, VI, 139-40.

⁵¹⁹ İbn Abdilber, **el-İstîâb**, III, 1423; İbnü’l-Esir, **Üsdü’l-gâbe**, V, 213; İbn Hacer, **el-İsâbe**, III, 436.

⁵²⁰ Bk. H. Ahmet Sezikli, “Amr b. Ma’dikerb”, **DİA**, III, 88.

⁵²¹ Bekrî, II, 273; İbnü’l-Esir, **Üsdü’l-gâbe**, IV, 273-4; İbn Asâkir, XLVI, 363.

⁵²² İbn Hacer, **el-İsâbe**, III, 106; Muhammed Ragıb Halebî, **İ’lâm**, I, 110.

⁵²³ İbn Hacer, **el-İsâbe**, II, 468.

⁵²⁴ İbn Asâkir, II, 150, XXIII, 421, 437.

hangi bir malumat verilmemiştir. Muhtemelen Yermük savaşından sonra Medine'ye dönmüştür. Bu savaşa hanımı Hind de katılmıştır.⁵²⁵

21. **İyâz b. Amr el-Eş'arî.** Sûriye fetihleri sırasında Yermük savaşına iştirak etmiş, daha sonra buradan ayrılarak Irak bölgesindeki fetihlere katılmış ve fetihlerin ardından Kûfe'ye yerleşmiştir.⁵²⁶

22. **Beşir b. Hasâsiyye.** Fihl savaşına ve Hıms'ın fethine katılmıştır. Fetihlerden sonra Irak'a yerleştiği bildirilmektedir.⁵²⁷

23. **Hâşim b. Utbe b. Ebû Vakkas.** Yermük savaşına iştirak etmiş ve çatışmalar sırasında bir gözünü kaybetmiştir. Hz. Ömer onu, Yermük savaşından sonra Irak bölgesindeki fetihlere göndermiştir.⁵²⁸

24. **Mez'ûr b. Adî el-İclî.** Yermük savaşına katılmış, daha sonra Irak bölgesindeki fetihlere iştirak etmiş ve katıldığı savaşlarda büyük başarılar göstermiştir.⁵²⁹

25. **Muâviye b. Hudeyc el-Kindî.** Yermük savaşına iştirak ettiği ve daha sonra Mısır'a yerleştiği bilinmektedir.⁵³⁰

26. **Huzeyfe b. Esid.** Dımaşk'ın fethine katılmış, daha sonra Irak'a giderek Kûfe'ye yerleşmiştir.⁵³¹

27. **Hamza b. Mâlik el-Hemdânî.** Hz. Ebû Bekir'in Sûriye'ye gönderdiği fetih ordularında yer aldığı bildirilmektedir.⁵³²

⁵²⁵ Bk. s. 19.

⁵²⁶ İbn Asâkir, VII, 251; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, IV, 327.

⁵²⁷ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 55; Taberî, **Tarih**, IV, 83; Ebû Nuaym, **Ma'rife**, III, 103; İbn Asâkir, X, 303.

⁵²⁸ Taberî, **Tarih**, IV, 59; İbn Abdilber, **el-İstîâb**, IV, 1546-7; İbn Asâkir, LXXIII, 337; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, V, 377-8.

⁵²⁹ Taberî, **Tarih**, IV, 59; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, V, 133.

⁵³⁰ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 503; Taberî, **Tarih**, IV, 5; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, V, 206-7. Hakkında geniş bilgi için bk. Nadir Özkuyumcu, "Muâviye b. Hudeyc", **DİA**, XXX, 334.

⁵³¹ İbn Asâkir, XII, 253-8; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, I, 466.

⁵³² İbn Asâkir, XV, 185.

28. **Hamza b. Amr b. Uveymir el-Eslemî.** Sûriye fetihlerinde bulunmuş ve daha sonra Mısır fetihlerine katılmıştır.⁵³³

29. **Huveytub b. Abduluzza el-Kureşî el-Âmirî.** Sûriye fetih ordularına katılmış⁵³⁴ ve fetihlerden sonra Medine'ye dönmüştür.⁵³⁵

30. **Eş'as b. Kays.** Yermük savaşına iştirak etmiş ve bu savaşta bir gözünü kaybetmiştir. Daha sonra Irak fetihlerine katılan Eş'as, Kûfe'ye yerleşmiştir.⁵³⁶

31. **Muğire b. Şu'be es-Sekafî.** Yermük savaşına katıldığı ve bir gözünü kaybettiği zikredilmektedir.⁵³⁷

32. **Ebû Ümeyme Amr b. Ahvas el-Cüşemî.** Yermük savaşına iştirak ettiği ve Amvâs taûnu sırasında Sûriye'de Yermük mevkiinde bulunduğu rivayet edilmiştir.⁵³⁸

33. **Hâlid b. Rebîa.** Dımaşk'ın fethine katıldığı bilinmektedir.⁵³⁹

VI. Sûriye'de Yerleştikleri Şehirlere Göre Sahâbîler

Hız. Ebû Bekir zamanında Sûriye bölgesine yönelik fetih ordularının gönderildiği 13 (634) yılından itibaren bölgeye gelen sahâbîlerin bir kısmı fetihlerden sonra yurtlarına dönmeyip buradaki şehirlere dağıldılar. Bölgede başta Dımaşk ve Hıms gibi önemli merkezlere yerleştiler. Bunun yanında bazı sahâbîler Filistin, Ürdün ve Cizre'de yerleşti. Filistin bölgesinde Kudüs, Remle ve Askalân; Cezire bölgesinde de Rakka ve Ruhâ yerleştikleri şehirlerin başında geliyordu.

Bazı sahâbîlerin Sûriye'de hangi merkeze yerleştikleri konusunda kaynaklarımızda her hangi bir malumat verilmemiştir. Bu yüzden onları

⁵³³ İbn Asâkir, XV, 213-30; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, II, 55-56.

⁵³⁴ İbn Asâkir, XV, 348; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, II, 75-76.

⁵³⁵ Bk. Çubukçu, "Heveytib b. Abdüluzzâ", *DİA*, XVIII, 431.

⁵³⁶ İbn Abdilber, *el-İstîâb*, I, 134; İbn Asâkir, IX, 114-5; ayrıca bk. Asri Çubukçu, "Eş'as b. Kays", *DİA*, XI, 456.

⁵³⁷ İbn Asâkir, LX, 14-20, 60; *Üsdü'l-gâbe*, V, 247-9.

⁵³⁸ İbn Asâkir, XLV, 402; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, III, 348, VI, 17; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 17.

⁵³⁹ İbn Asâkir, XVI, 24.

“Sûriye’de Nerede Yerleştikleri Bilinmeyenler” başlığı altında incelemeyi uydun gördük.

A. Dımaşk’a Yerleşenler

Bilâl b. Rebâh (Bilâl-i Habeşî). Mekkeli müşriklerin elebaşlarından Ümeyye b. Halef’in kölesiyken müslüman olmuş ve bu yüzden işkenceye maruz kalmıştı. Bu durumdayken Hz. Ebû Bekir tarafından satın alınıp azâd edilmiştir.⁵⁴⁰ Hz. Peygamber’in cennetle müjdelediği Bilâl,⁵⁴¹ İslâm’da ilk ezanı okuyan kimsedir. Bu sebeple “Hz. Peygamber’in Müezzini” lakabıyla meşhur olmuştur. Onun yanında bütün savaflara katılmıştır.⁵⁴²

Sûriye fetihleri esnasında Halife Hz. Ebû Bekir’den Allâh yolunda savaşmak maksadıyla bölgeye gitmek için izin istemiş, ancak halifenin ısrarı üzerine Medine’de kalmıştır. Daha sonra Hz. Ömer’e de aynı arzusunu dile getirince halife kendisine izin vermiş ve Medine’den ayrılarak çok sayıda şehir ve bölgenin fethine iştirak etmiştir.⁵⁴³

Sûriye’ye gelen Bilâl, Dımaşk’a bağlı bir köy olan Dârayyâ’ya yerleşti.⁵⁴⁴ Dârayyâ’lı Hind el-Havlânîyye adındaki bir hanımla evlendi ve vefat edinceye kadar burada yaşadı.⁵⁴⁵ İbn Asâkir onun Ürdün’de valilik yaptığına dair bir rivayet aktarmış ancak ne zaman ve ne kadar süreyle valilik yaptığını belirtmemiştir.⁵⁴⁶ Diğer kaynaklarda ise böyle bir bilgiye rastlayamadık. Bilâl-i Habeşi Hz. Ömer’in hilafeti esnasında 20 (641) yılında vefat etti ve Dârayyâ’da defnedildi. Ancak kaynaklarda onun Dımaşk, Halep ve Amvâs’ta medfûn olduğunu belirten rivayetler de bulunmaktadır.⁵⁴⁷ Bugün Şam’da ona ait bir

⁵⁴⁰ Ebû Nuaym, **Ma’rife**, II, 50-1. Ayrıca bk. Fayda, “Bilâl-i Habeşî” , **DİA**, VI, 152-3.

⁵⁴¹ Bk. Buhârî, **Ashâbu’n-Nebî**, 23; Müslim, **Fezâilu’s-sahâbe**, 108; İbnü’l-Cevzî, **Sıfâtü’s-safve**, I, 434.

⁵⁴² İbn Asâkir, XXV, 489.

⁵⁴³ Buhârî, **Fezâilu’s-sahâbe**, 95; İbn Sa’d, **et-Tabakât**, VII, 385.

⁵⁴⁴ Yakut, II, 491; Bekrî, I, 160. Dârayyâ günümüzde Sûriye’nin başkenti Dımaşk şehri içinde kalmıştır.

⁵⁴⁵ Havlânî, s. 52; Halife b. Hayyât, **et-Tabakât**, I, 41.

⁵⁴⁶ İbn Asâkir, XIV, 383.

⁵⁴⁷ Havlânî, s. 53; İbnü’l-Cevzî, **Sıfâtü’s-safve**, I, 440; İbnü’l-İmâd, **Şezerâtü’z-zeheb**, I, 171; İbn Hacer, **Tehzibu’t-tehzib**, I, s. 461.

makamın bulunması Dârayyâ'ya yerleştiği şekilde rivayeti kuvvetlendirmektedir.

Hiz. Peygamber'den 44 hadis rivayet etmiştir.⁵⁴⁸ Sûriye ahalisine bildiklerini aktaran ve onları dinî konularda aydınlatan bir sahâbîdir. Bu konudaki bilgileri bir sonraki bölümde vermeye çalışacağız.

Hâlid b. Rebâh. Ebû Ruveyha Hâlid b. Rebâh, Bilâl-i Habeşî'nin kardeşidir. Ancak onların kan kardeşi değil, Hiz. Peygamber tarafından kardeş ilan edilmeleriyle din kardeşi olduğu da söylenmiştir.⁵⁴⁹ İbn Hacer, din kardeşi oldukları görüşünü benimsemiştir. Hâlid de kardeşi Bilâl gibi, Dimaşk'ın Dârayyâ köyüne yerleşmiş ve orada vefat etmiştir.⁵⁵⁰ Onun Sûriye'de geçen hayatı hakkında her hangi bir malumata rastlayamadık.

Ebû Eyyûb el-Ensârî. Ebû Eyyûb Hâlid b. Zeyd b. Küleyb b. Sa'lebe, Hiz. Peygamber'in önde gelen ashâbından ve Medineli ensârın Hazrec kolundan olup hayatı cihadla geçen bir sahâbîdir. Hicretin ardından yedi ay kadar Hiz. Peygamber'i evinde konuk eden Ebû Eyyûb onun yanında tüm savaflara katılmıştır. Sûriye fetihlerinin yanı sıra Irak ve Mısır'ın fethinde de bulunmuş, bu yerlerde cepheden cepheye koşmuştur.⁵⁵¹ Dimaşk'a yerleşmiş, fakat hayatı cihadla geçtiği için burada sürekli duramamıştır. Hayatının sonlarına doğru İstanbul'un fethi için yola çıkan orduya katılmış ve 51 (671) yılında İstanbul'da hastalanıp vefat etmiştir.⁵⁵² Hiz. Peygamber'den 155 hadis rivayet ettiği bilinmektedir.⁵⁵³

Sa'd b. Ubâde. Ensârın Hazrec kolunun reisi olan Sa'd b. Ubâde Medineli ilk müslümanlardandır. İkinci Akabe biatinde bulunmuş, Hiz.

⁵⁴⁸ Fayda, “ Bilâl-i Habeşî”, *DİA*, VI, 153.

⁵⁴⁹ Halife b. Hayyât, *Tabakât*, I, 41; Zehebî, *Tecrid*, II, 166; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, II, 92, VI, 114.

⁵⁵⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 438; *el-İsâbe*, II, 199. Halife b. Hayyât'ın eserini neşreden Zekkâr, “İbn Sa'd'ın Hâlid b. el-Havâtiri ismiyle verdiği ve Habeşli olduğunu belirttiği sahâbî Hâlid b. Rebâh olabilir” demektedir. Bk. Halife b. Hayyât, *Tabakât*, I, 41, dipnot: 2.

⁵⁵¹ Hayatı hakkında geniş bilgi için bk. Hüseyin Algül, “Ebû Eyyûb el-Ensârî”, *DİA*, X, 124.

⁵⁵² İbn Asâkir, XVI, 33, 42, 60; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, IV, 1606.

⁵⁵³ Bk. İsmail L. Çakan, *Eyüp Sultan Hazretlerinden Kırk Hadis*, İstanbul: Nesil Yayınları 2003, s.22.

Peygamber'in yanında Bedir savaşı hariç bütün savaflara katılmıştır. Hz. Peygamber'in vefatından sonra kendilerinden birini halife seçmek üzere toplanan ensâr tarafından halifelîğe aday gösterilen Sa'd, Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesi üzerine alınganlık göstererek biatten kaçınmıştır. Hz. Ömer'in hilafeti esnasında Sûriye'ye giderek Dimaşk'ın güneyinde yer alan Havran'a yerleşmiş ve⁵⁵⁴ orada 15 (636) veya 16 (637) senesinde vefat etmiştir.⁵⁵⁵ Ancak incelediğimiz kaynaklarda onun Sûriye'de geçen hayatı hakkında her hangi bir malumata rastlayamadık. Hz. Peygamber'den 21 hadis rivayet etmiştir.⁵⁵⁶

Vâsile b. Aska' el-Kinânî. Vâsile b. Aska', Tebük seferi hazırlıklarının yapıldığı günlerde gönlüne İslâm'ın doğduğunu hissedince Hz. Peygamber'in huzuruna gelerek müslüman olmuş ve bu sefere iştirak etmiştir. Medine'de kimsesi bulunmadığından Suffa ashâbına katılmıştır. Sûriye fetih ordularına katılmış, özellikle Dimaşk muhasarası esnasında büyük kahramanlıklar göstermiştir. Fetihlerden sonra Dimaşk'ın Balat köyüne yerleşmiş ve yüz beş yaşında 85 (704) senesinde vefat etmiştir. Sûriye'de en son vefat eden sahâbîdir. Hz. Peygamber'den 56 hadis rivayet etmiştir.⁵⁵⁷

Temîmü'd-Dârî. Ebû Rukiyye Temîmü'd-Dârî, Benû Dâr kabilesinden olup Hudeybiye anlaşmasından sonra müslüman olmuş ve Hz. Peygamber'in yanında savaflara katılmıştır. Onun sağlığında Kur'ân'ı ezberleyen sahâbîlerden olduğu da zikredilir. Kur'ân-ı Kerimi yedi günde hatmettiği bildirilmektedir. Mescid-i Nebvî'de kandil yakan ilk kimse olduğu belirtilmiştir. Sûriye fetihlerine katıldığı konusunda her hangi bir malumata sahip olmadığımız Temîm, Hz. Ömer ve Osman zamanında Medine'de verdiği va'z ve nasihatleriyle meşhur olmuştur. Hz. Osman'ın şehid edilmesinden sonra Sûriye'ye yerleşmiştir. İnsanları irşada iştiaklı olan Temîm'in Sûriye'ye yerleşmesi İslâm'ın Sûriye toplumuna

⁵⁵⁴ Yâkût, II, 364.

⁵⁵⁵ Bk. İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 389-90; Ya'kûbî, **Tarih**, II, 124; İbn Asâkir, XX, 237; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, II, s. 356-7; İbnü'l-Cevzî, **Sıfâtü's-safve**, I, 505; Zehebî, **Tarih**, (Yıl: Hicrî 11-40), s. 146-7; İbnü'l-İmâd, **Şezerâ-tü'z-zeheb**, I, 162. İmam Nevevî, Dimaşk yakınlarında bulunan Mizze'de Sa'd b. Ubâde'ye ait bir mezarın bulunduğunu ve dolayısıyla buraya nakledilmiş olabileceğini belirtmektedir. Bk. Nevevî, **Tehzibü'l-esmâ**, I, 213.

⁵⁵⁶ İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 262.

⁵⁵⁷ Bk. Ebû Ubeyd, **Emval**, s. 173; İbn Abdilber, **el-İstîâb**, IV, 1564; İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 260; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, V, 428; İbn Asâkir, LXII, 343.

öğretilmesi açısından önemlidir. Dımaşk'ta vefat etmiştir.⁵⁵⁸ Hz. Peygamber'den 18 hadis rivayet etmiştir.⁵⁵⁹

Dihyetü'l-Kelbî. Bedir savaşından önce müslüman olmuş, fakat bu savaşa iştirak edememiştir. Uhud ve Hendek savaşlarına katılmış ve bir seriyyenin de komutanlığını yapmıştır. Dihye Hz. Peygamber'in elçisi olarak onun İslâm'a davet mektubunu Bizans kralı Herakleios'a götürmekle meşhur olmuştur.⁵⁶⁰ Sûriye fetihleri sırasında Yermük savaşına iştirak etmiş ve bu savaşta bazı birliklere komuta etmiştir. Hz. Ömer zamanında Dımaşk'a bağlı Mizze köyüne yerleşmiştir. Muâviye zamanında 50/670 yılı dolaylarında vefat ettiği belirtilmiştir.⁵⁶¹ Hz. Peygamber'den 3 hadis rivayet etmiştir.⁵⁶²

Kays b. Abâye. Genç yaşında Bedir savaşına katılmış olan Kays b. Abâye ensârın Evs kolundandır. Sûriye fetihlerine iştirak etmiş, fetihlerin ardından Dımaşk'ın Dârayyâ köyüne yerleşmiştir. Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın bazı hususlarda onunla istişare ettiği belirtilmektedir. Vefat tarihiyle ilgili olarak Hz. Ömer zamanında, Sıffin savaşında veya Muâviye'nin halifeliği sırasında vefat ettiği şeklinde rivayetler bulunmaktadır.⁵⁶³

Sehl b. Hanzaliyye. Ensârın Evs kolundandır. Hz. Peygamber'in yanında bütün savaşlara katılmıştır. Daha sonra Dımaşk'a yerleşmiş⁵⁶⁴ ve Muâviye'nin hilafetinin (41-60/661-680) ilk yıllarında burada vefat etmiştir.⁵⁶⁵ Hz. Peygamber'den 3 hadis rivayet etmiştir.⁵⁶⁶

Ebû Hâşim Şeybe b. Utbe b. Rebîa. Ebû Hâşim, Kureyş'in ileri gelenlerinden Utbe b. Rebîa'nın oğludur. Mekke'nin fethinden sonra müslüman

⁵⁵⁸ Hakkındaki iblgiler için bk. İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 408; Dûlâbî, I, 55; Ebû Nuaym, **Ma'rife**, III, 193-7; İbn Asâkir, XI, 52.

⁵⁵⁹ İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 263.

⁵⁶⁰ Geniş bilgi bk. Ali Yardım, "Dihye b. Halife", **DİA**, IX, 294.

⁵⁶¹ Bk. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, IV, 311; Taberî, **Tarih**, IV, 59; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, II, 421; İbn Asâkir, XVII, 201; İbn Hacer, **el-İsâbe**, II, 321-3.

⁵⁶² İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 272.

⁵⁶³ Bk. Havlânî, s. 57; İbn Asâkir, XL, 444; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, VI, 280; İbn Hacer, **el-İsâbe**, V, 370, VII, 303.

⁵⁶⁴ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 401.

⁵⁶⁵ Ebû Zur'a, s. 69.

⁵⁶⁶ İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 272.

olmuş, Sûriye'nin fethine katılmış, Yermük savaşında bir gözünü kaybetmiştir. Fetihlerden sonra Dımaşk'a yerleştiği belirtilmiştir. Aynı zamanda Muâviye'nin dayısı olduğu bilinen Şeybe, Siffin savaşında öldürülmüştür.⁵⁶⁷ Hz. Peygamber'den 3 hadis rivayet etmiştir.⁵⁶⁸

Abdullah b. Sa'd el-Ensârî. Hz. Peygamber'in yanında gazvelere iştirak etmiş,⁵⁶⁹ daha sonra Dımaşk'a yerleşmiştir.⁵⁷⁰ Hz. Peygamber'den bir hadis rivayet etmiştir.⁵⁷¹

Evs b. Evs es-Sekafî. Babasının adı Ebû Evs şeklinde de verilmektedir. Dımaşk'a yerleşmiş ve burada vefat etmiştir.⁵⁷² Hz. Peygamber'den 24 hadis rivayet ettiği bildirilmiştir.⁵⁷³

Sâriye b. Züneym. Dımaşk'a yerleştiğini, burada onun adına bir evin bulunduğunu belirten bir rivayetten anlıyoruz.⁵⁷⁴ Vefat yeri ve tarihi hakkında her hangi bir malumata rastlayamadık.

Dırâr b. Hattâb. Kureyş'in Fihroğulları kolundan olan Dırâr, Mekke'nin fethinde müslüman olmuştur. İyi bir şair ve meşhur bir cengaverdir. Sûriye fetih ordularına katılmış, fetihlerden sonra Dımaşk'a yerleşmiş ve orada vefat etmiştir.⁵⁷⁵

Ebû Sa'lebe el-Huşenî. Kudâa kabilesinden olan Ebû Sa'lebe Cürhüm b. Nâş,⁵⁷⁶ Hz. Peygamber'in Hayber'in fethine hazırlandığı sırada müslüman olmuştur. Dımaşk'ın Dârayyâ köyüne yerleşmiş ve orada vefat etmiştir.

⁵⁶⁷ Bk. İbn Habib, **Muhabber**, 291; İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 407; Halife b. Hayyât, **Tabakât**, I, 27; İbn Asâkir, LXVIII, 287. Bu sahâbînin ismi Hüseyim şeklinde de verilmiştir. Bk. İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, VI, s. 316;

⁵⁶⁸ İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 274.

⁵⁶⁹ İbn Asâkir, XXIX, 53.

⁵⁷⁰ İb İbn Asâkir, XXIX, 48; İbn Hacer, **el-İsâbe**, IV, 97-8.

⁵⁷¹ İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 281.

⁵⁷² Ebû Nuaym, **Hilye**, I, 348; İbn Asâkir, II, 340, IX, 389-402; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, I, 164; İbn Hacer, I, **el-İsâbe**, 392.

⁵⁷³ İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 262.

⁵⁷⁴ Bk. İbn Asâkir, XX, 19-21.

⁵⁷⁵ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 407; İbn Abdilber, **el-İstîâb**, II, 748; İbn Asâkir, XXIV, 392.

⁵⁷⁶ Adı Lâşir b. Cürsûme ve Cürsûme b. Abdulhakem şeklinde de verilmiştir. Bk. İbn Asâkir, LXVI, 88.

Dârayyâ'ya ne zaman yerleştiği konusunda her hangi bir kayıt yoktur.⁵⁷⁷ Rivayetlerin çoğunda Abdulmelik b. Mervân zamanında, 75/694 yılında vefat ettiği bilinmektedir.⁵⁷⁸ Ancak Muâviye zamanında vefat ettiğini belirten rivayetlere de rastlamaktayız.⁵⁷⁹ Resûlullah'tan 40 hadis rivayet etmiştir.⁵⁸⁰

Amr el-Bikâlî. Yermük savaşında parmaklarını kaybetmiştir. Dımaşk'a yerleştiği bilinmektedir. Tabîinden Ebû Temîme el-Huceymî Dımaşk'a uğradığı bir esnada insanların hadis nakleden bir adamın etrafında toplandığını görünce merak edip kim olduğunu sorduğunda onun sahâbeden Amr el-Bikâlî olduğunu öğrenmiştir.⁵⁸¹ Dımaşk'ın Beyt-ü Ra's köyünde defnedilmiştir.⁵⁸² Hz. Peygamber'den bir hadis rivayet etmiştir.⁵⁸³

Beşir b. Akrabe el-Cühenî. Ebu'l-Yemân Beşir b. Akrabe, Sûriye'ye gelmiş, bir müddet Filistin'de ikamet etmiş ve daha sonra Abdulmelik b. Mervân zamanında (65-86/684-705) Dımaşk'a yerleşmiştir.⁵⁸⁴ Hz. Peygamber'den bir hadis rivayet etmiştir.⁵⁸⁵

Yezid b. Esved el-Cüreşî. Dımaşk'ın Zibdeyn köyüne yerleşmiştir.⁵⁸⁶ Hz. Peygamber'den 5 hadis rivayet etmiştir.⁵⁸⁷

Sa'd b. Temîm es-Sekûnî. Dımaşk'a yerleşmiş olan bu sahâbînin, orada imamlık yaptığı da bilinmektedir. Dımaşk'ta vefat etmiştir.⁵⁸⁸

⁵⁷⁷ Bk. Havlânî, s. 58; İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 416; Dûlâbî, I, 29; İbn Asâkir, LXVI, 84; İbn Hacer, **el-İsâbe**, V, 50-51 İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb**, I, 313.

⁵⁷⁸ Bk. İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 416; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb**, I, 313.

⁵⁷⁹ İbn Asâkir, LXVI, 89.

⁵⁸⁰ İbn Hazm, **Cevâmi'**, s.261.

⁵⁸¹ Bk. İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 421; İbn Hacer, **el-İsâbe**, IV, 580-81.

⁵⁸² Ebû Zur'a, s. 302.

⁵⁸³ İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 283.

⁵⁸⁴ Bk. İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 429; Ebû Nuaym, **Ma'rife**, III, 101.

⁵⁸⁵ İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, I, 233.

⁵⁸⁶ İbn Asâkir, XXVII, 316. İbnü'l-Esir, Sûriye'ye yerleştiğini söylemiş fakat yerleştiği merkezi belirtmemiştir. Bk. **Üsdü'l-gâbe**, V, 476.

⁵⁸⁷ İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 269.

⁵⁸⁸ Ebû Zur'a, s. 309; İbn Asâkir, XX, 226-31; İbn Hacer, **el-İsâbe**, III, 41.

Abdumuttalib b. Rebîa el-Hâşimî. Hâşimoğulları'ndandır. Medine'de ikamet ederken Hz. Ömer zamanında Dımaşk'a gelip yerleşmiş ve Yezid b. Muâviye zamanında 61/680-81 senesinde vefat etmiştir.⁵⁸⁹

Abdullah b. Mes'ade el-Fezârî. İbn Sa'd'ın, "Sâhibü'l-cüyûş" lakabıyla zikrederek Sûriye'ye yerleşen sahâbîler arasında gösterdiği İbn Mes'ade,⁵⁹⁰ Hz. Ali ile Muâviye arasında yaşanan mücadelede önce Hz. Ali'yi desteklemiş, fakat daha sonra Muâviye'nin yanında yer almıştır. 63 (683) yılında meydana gelen Harre savaşından sonra Dımaşk ordugâhının başına getirilmiştir. Mervân b. Hakem zamanında (64-65/683-684) Dımaşk'ta vefat etmiştir.⁵⁹¹ Hz. Peygamber'den iki hadis rivayet etmiştir.⁵⁹²

Leclâc el-Âmirî. Ebu'l-Alâ Leclâc el-Âmirî'nin elli yaşındayken Resûlullah'ın huzuruna gelip müslüman olduğu bildirilmektedir. 120 yıl yaşadığı belirtilen Leclâc, Dımaşk'a yerleşmiş ve burada vefat etmiştir.⁵⁹³

Urve b. Ca'd el-Ezdî. Irak fetihlerinden sonra Kûfe'ye yerleşmiş olan Urve, bölgede Halife Hz. Osman aleyhine gelişen hadiseler yüzünden onun emriyle Sûriye'ye sürgüne gönderilmiş ve burada Dımaşk'a yerleşmiştir.⁵⁹⁴

Sebre b. Fâtik el-Esedî. Mekke'nin fethinden sonra müslüman olmuştur. Sûriye'nin fethine katılmış, Hıms'ta bir müddet ikamet etmiş, daha sonra Dımaşk'a yerleşmiş ve orada vefat etmiştir. Ebu'd-Derdâ onun hakkında, "Üzerinde Hz. Muhammed'in nurundan bir nur var" demiştir.⁵⁹⁵ Hz. Peygamber'den 4 hadis rivayet etmiştir.⁵⁹⁶

⁵⁸⁹ Bk. İbn Asâkir, XXXVII, 371; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-gâbe**, III, 509; İbn Hacer, **el-İsâbe**, IV, 317-8; İbnü'l-İmam, s. 157; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb**, I, 282.

⁵⁹⁰ **et-Tabakât**, VII, 432. İbn Mes'ade'ye "Sâhibü'l-cüyûş" lakabının Rum topraklarına çok sefer düzenlemiş olmasından dolayı verildiği belirtilmiştir. Bk. İbn Hacer, **el-İsâbe**, IV, 196.

⁵⁹¹ İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-gâbe**, III, 384; İbn Hacer, **el-İsâbe**, IV, 196-8.

⁵⁹² İbn Hazm, **Cevâmi'**, 270.

⁵⁹³ İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-gâbe**, IV, 520; İbn Hacer, **el-İsâbe**, V, 506.

⁵⁹⁴ İbn Asâkir, XL, 211; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-gâbe**, IV, 26. Kûfe'de meydana gelen hadiseler için bk. Avcı, "Kûfe", **DİA**, XXVI, 240.

⁵⁹⁵ Bk. İbn Asâkir, XX, 125-32; İbn Hacer, **el-İsâbe**, III, 25.

⁵⁹⁶ İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 270.

Hutât b. Yezid. Temîm kabilesinden olan Hutât, Hz. Osman'ın Medine'de şehid edilmesinden sonra oradan ayrılıp Dımaşk'a yerleşmiştir. Dımaşk'ta vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir.⁵⁹⁷

Zümel b. Amr. Dımaşk'a yerleşen bu sahâbî Muâviye zamanında emniyet teşkilatında sahibü'ş-şurta olarak görevlendirilmiştir. 64/684 senesinde Mercirâhıt savaşında öldürülmüştür.⁵⁹⁸

Abbâs b. Mirdâs. Ebû'l-Heysem Abbâs es-Sülemî, Mekke'nin fethinden önce 8 (629-30) yılında Hz. Peygamber'in huzuruna gelerek müslüman olmuş, bundan sonraki gazvelere iştirak etmiştir.⁵⁹⁹ Daha sonra Dımaşk'a yerleştiği söylenmekle birlikte, buraya ne zaman geldiği ve vefatı konusunda bir malumat verilmemiştir.⁶⁰⁰ Hz. Peygamber'den 4 hadis rivayet etmiştir.⁶⁰¹

Cündeb b. Nu'man el-Ezdî. Hz. Peygamber'in huzuruna gelerek müslüman olmuş ve Hz. Ömer zamanında Sûriye fetih ordularına katılmış, Yermük savaşında bulunmuştur.⁶⁰² Dımaşk'ta vefat ettiği bildirilmektedir.⁶⁰³

Mâlik b. Avf. Huneyn gazvesine müşriklerin komutanı olarak katılan Mâlik, savaştan sonra Hz. Peygamber'in, "Mâlik müslüman olursa ona ailesini iade edeceğim ve ayrıca yüz deve vereceğim" şeklindeki teşvikiyle İslâm'a girmiştir. Sûriye'nin fethine katıldığını, fetihlerden sonra Dımaşk'a yerleştiğini bildiğimiz Mâlik'in, Sûriye'de geçen hayatı hakkında her hangi bir malumata rastlayamadık.⁶⁰⁴ Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın yanında Irak fetihlerine katıldığına dair bir rivayet de vardır.⁶⁰⁵ Soyu, Sûriye'de devam etmiştir.⁶⁰⁶

⁵⁹⁷ İbn Asâkir, X, 271-5; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, I, 454; İbnü'l-İmâm, 105-6.

⁵⁹⁸ İbn Asâkir, XIX, 76-9; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 469.

⁵⁹⁹ Bk. Fayda, "Abbâs b. Mirdâs", *DİA*, I, 27.

⁶⁰⁰ İbn Asâkir, XXVI, 402; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, III, 168-70

⁶⁰¹ İbn Hazm, *Cevâmi'*, s. 271.

⁶⁰² İbn Asâkir, XI, 319.

⁶⁰³ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 617.

⁶⁰⁴ İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 550-1.

⁶⁰⁵ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, V, 43.

⁶⁰⁶ İbn Asâkir, LXVI, 487.

Vâsile b. Hattâb. Hz. Ömer'in akrabalarındandır. Dımaşk'a yerleştiği bilinmektedir. Hz. Peygamber'den bir hadis rivayet etmiştir.⁶⁰⁷

Yukarıda isimlerini verdiğimiz sahâbîler dışında bazı sahâbîlerin daha Dımaşk'a yerleştikleri bilinmektedir. Fakat bu sahâbîler hakkında her hangi bir malumat bulamadığımız için onların sadece isimlerini zikredeceğiz. Bunlar Ebû Aziz el-Ezdî,⁶⁰⁸ Enes el-Cühenî,⁶⁰⁹ ve Dımaşk'ın Dârıyyâ'ya köyüne yerleşmiş olan Esved b. Esrem el-Muhâribî'dir.⁶¹⁰

Bunun yanında Dımaşk'a yerleşmiş olan bazı hamın sahabî isimlerine de rastlamaktayız. Bunlar, Hz. Peygamber'in hanımı Hadice bint Huveylid'in yeğeni Ümeyme bint Rukayka,⁶¹¹ Ebû Süfyan'ın kızı Cüveyriye,⁶¹² ve Ümmü Muhammed el-Ensâriyye'dir.⁶¹³

B. Hıms'a Yerleşenler

Hıms çok sayıda sahâbînin yerleşmesiyle meşhur bir şehirdir. Yüzlerce sahâbî buraya yerleşmiş, hayatlarını burada geçirmiş ve vefatlarının ardından buraya defnedilmişlerdir. Hatta Bedir ehlinden yetmiş sahâbînin Hıms'a yerleştiği belirtilmiştir.⁶¹⁴ Hıms bölgesi sahâbîlerin en çok ikamet ettiği yer olarak isim yaptığından her atâ dağıtımına önce buradan başlandığı belirtilmiştir.⁶¹⁵

⁶⁰⁷ İbn Asâkir, II, 361; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, V, s. 429.

⁶⁰⁸ İbn Asâkir, II, 361.

⁶⁰⁹ İbn Asâkir, IX, 386-8; İbn Hacer, **el-İsâbe**, I, 282.

⁶¹⁰ Havlânî, s. 56; İbn Asâkir, IX, 63-5; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, I, 99; İbn Hacer, **el-İsâbe**, I, 221.

⁶¹¹ İbn Asâkir, LXIX, 49; Umeyme'nin Mûte savaşına da iştirak ettiği bildirilmektedir. Bk. Muhammed Said Mubeyyez, **Mevsûât**, s. 72. Hz. Peygamber'den 8 hadis rivayet ettiği bildirilmektedir. Bk. İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 266

⁶¹² İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VIII, 239; İbn Asâkir, LXIX, 87; Cüveyriye'nin Yermük savaşına katıldığı da bildirilmektedir. Bk. Şennâvî, **Nisâu's-sahâbe**, s. 349.

⁶¹³ İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, VII, 392 .

⁶¹⁴ Hammâş, s. 97.

⁶¹⁵ Hammâş, s. 17.

Mantran, Hıms'a yerleşen sahâbîlerin sayısı hakkında beş yüz rakamını vermektedir.⁶¹⁶ Fakat biz bu sahâbîlerden ancak elli yedisinin ismini tespit etmiş bulunuyoruz.

Avf b. Mâlik el-Eşcaî. Ebû Abdurrahman Avf b. Mâlik, 8 (629) yılında müslüman olmuş, Hz. Peygamber zamanında Hayber, Mûte ve Tebük savaşlarına katılmış, Hz. Ebû Bekir zamanında Sûriye fetihlerine iştirak etmiştir. Fetihlerden sonra Hıms'a yerleşmiş, Yezid b. Muâviye kumandasında İstanbul seferine de katılmıştır. Kahramanlığıyla meşhur olan Avf, Hıms'ta 73/692 yılında vefat etmiştir.⁶¹⁷ Hz. Peygamber'den 70 hadis rivayet etmiştir.⁶¹⁸

Sevbân b. Cahder. Hz. Peygamber'in azadlısı olan Sevbân'ın vefatına kadar onun yanında kalıp hizmetinde bulunduğu rivayet edilmiştir. Sûriye fetihlerine iştirak ettiği konusunda bir malumat olmamakla beraber bu dönemde Sûriye'ye gidip yerleştiği, Remle'de bir ev, Hıms'ta bir ev ve Mısır'ın fethine iştirak edip orada da bir ev edindiği belirtilmiştir. 51/671 veya 54/674 yılında vefat eden Sevbân,⁶¹⁹ Hz. Peygamber'den 128 hadis rivayet etmiştir.⁶²⁰

Ebû Ümâme el-Bâhilî. Ebû Ümâme Sudey b. Aclân el-Bâhilî, Hudeybiye anlaşmasından önce müslüman olmuş ve Hz. Peygamber tarafından kabilesine İslâm'ı tebliğ maksadıyla görevlendirilmiştir. Hz. Peygamber'in yanında bazı gazvelere katıldığı bilinmektedir. Mısır'ın fethedilmesinden sonra bir müddet orada kalmış, daha sonra Hıms'a yerleşmiştir. Emevî halifesi Velid b. Abdulmelik zamanına (86-705/96-715) kadar yaşamıştır.⁶²¹ 86/705 yılında yetmiş bir veya doksan bir yaşında vefat etmiştir.⁶²² Resûlullah'tan 270 hadis rivayet ettiği belirtilmiştir.⁶²³

⁶¹⁶ Bk. "Humus", *DİA*, XVIII, 370.

⁶¹⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 400; İbn Asâkir, XLVIII, 36; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z- zeheb*, I, 306; ayrıca bk. Çakan, "Avf b. Mâlik", *DİA*, IV, 115.

⁶¹⁸ İbn Hazm, *Cevâmi'*, s. 259.

⁶¹⁹ Bk. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 400; Belâzurî, *Ensâb*, I, 123; İbn Asâkir, XI, 166; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, I, s. 296; İbnü'l-Cevzî, *Sıfâtü's-safve*, I, 670.

⁶²⁰ İbn Hazm, *Cevâmi'*, s. 258.

⁶²¹ Bk. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 412; İbn Asâkir, XXIV, 75-6; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 340.

⁶²² Bu konuda bk. Kemal Sandıkçı, "Ebû Ümâme", *DİA*, X, 251.

⁶²³ İbn Hazm, *Cevâmi'*, 258.

Amr b. Abese b. Hâlid. Süleym kabilesinden olan Amr, Ebû Zer el-Gıfârî'yle anne bir kardeştir. İlk müslümanlardandır. Ancak Hz. Peygamber'e Mekke'de kalma veya kabilesine dönme hususunda danıştığında Hz. Peygamber ona kabilesine dönmesini söylemiştir. Uzun yıllar sonra Mekke'nin fethinden kısa bir süre önce Medine'ye giderek Hz. Peygamber'in yanında Mekke'nin fethine, daha sonra da Tâif muhasarasına katılmıştır. Hz. Ebû Bekir zamanında Sûriye fetih ordularına katılmış ve Yermük savaşında (15/636) bir birliğin başında komutan olarak bulunmuştur. Sûriye'nin fethinden sonra Hıms'a yerleşmiş ve Hz. Osman'ın halifeliğinin (23-35/644-655) son yıllarında vefat etmiştir.⁶²⁴

Kubâs b. Üşeym. Kinâneoğulları'ndan olup Bedir savaşında müşriklerin yanında yer almış, ancak Hendek savaşından sonra müslüman olmuştur. Bu tarihten itibaren Hz. Peygamber'in yanında bazı savaşlara katıldığı bilinmektedir. Yermük savaşında Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın komutasındaki birliklerden birine komuta etmiştir.⁶²⁵ Fetihlerden sonra Hıms'a yerleştiği bilinmektedir. Emevî halifesi Abdulmelik b. Mervân zamanında (65-86/684-705) vefat etmiştir.⁶²⁶

İrbâd b. Sâriye es-Sülemî. İlk müslümanlardan Ebû Nuceyh İrbâd b. Sâriye Suffe ashâbındandır. Tebük gazvesine katılmak için binek hayvanı bulamayıp Hz. Peygamber'den yardım isteyen yedi kişiden biridir. Rasûlullah'a binek temin edemediğini söyleyince üzülererek ağlayan ve bu sebeple, "bekkâîn" diye anılan bu yedi kişi hakkında ayet nazil olmuştur (Tevbe 9/92).⁶²⁷ Fetihlerden sonra Hıms'a yerleşmiş ve 75 (694) yılında vefat etmiştir. Sûriye'ye yerleşen sahâbenin en yaşlılarından olduğu belirtilmiştir.⁶²⁸ Hz. Peygamber'den 31 hadis rivayet etmiştir.⁶²⁹

⁶²⁴ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 403; İbn Abdilber, **el-İstîâb**, III, 1193; İbn Asâkir, XLVI, 249; bk. Önkâl, "Amr b. Abese", **DİA**, III, 79.

⁶²⁵ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, s. 403; İbn Asâkir, XLIX, 223.

⁶²⁶ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 411; İbn Hacer, **el-İsâbe**, V, 310-1.

⁶²⁷ Bk. Selahattin Polat, "İrbâd b. Sâriye", **DİA**, XXII, 438.

⁶²⁸ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 412; İbn Hacer, **el-İsâbe**, IV, 398-9.

⁶²⁹ İbn Hazm, **Cevâmi'**, 261.

Abdullah b. Büsr el-Mâzinî. Ebû Safvan Abdullah b. Büsr, kaynaklarımızda, “Hıms’ta en son ölen sahâbî” şeklinde tanıtılmaktadır.⁶³⁰ Hıms’a yerleşmiş, buradan Akka’ya giderek Muâviye’nin yanında Kıbrıs’ın fethine katılmıştır. 88/707 yılında seksen dört yaşında vefat etmiştir.⁶³¹ Hz. Peygamber’den 7 hadis rivayet ettiği belirtilmektedir.⁶³²

Atiyye b. Büsr el-Mâzinî. Abdullah’ın kardeşidir. Hıms’a yerleştiği bilinmektedir.⁶³³

Abdurrahman b. Şibl. Ensârın Hazrec kolundandır. Hıms’a yerleşmiştir. Muâviye zamanında vefat ettiği belirtilen Abdurrahman’ın,⁶³⁴ Hz. Peygamber’den 14 hadis rivayet ettiği bildirilmektedir.⁶³⁵

Abdullah b. Şibl. Abdurrahman’ın kardeşidir. Hıms’a yerleştiği bilinmektedir.⁶³⁶

Ebû Kebşe el-Enmârî. İsmi kaynaklarda Amr b. Saîd, Âmir, Umeyr ve Süleym şekillerinde verilen Ebû Kebşe⁶³⁷ Hz. Peygamber’in yanında Tebük seferine katılmıştır.⁶³⁸ Hıms’a yerleştiği zikredilmektedir.⁶³⁹ Hz. Peygamber’den 11 hadis rivayet etmiştir.⁶⁴⁰

Vahşî b. Harb el-Habeşî. Uhud savaşında Hz. Hamza’yı şehid etmekle tanınan Vahşî, Cübeyr b. Müt’im en-Nevfelî’nin Sudanlı zenci kölesi olup Mekke’nin fethinde Tâif’e kaçmış, fakat daha sonra heyetler yılında (9/631) Tâif heyetiyle birlikte Hz. Peygamber’in huzuruna gelerek müslüman olmuştur.

⁶³⁰ İbn Abdilber, **el-İstîâb**, III, 874; İbn Asâkir, LXXII, 366; İbnü'l-Cevzî, **Telkihi fuhûmi ehli'l-eser**, Kahire, trs. s. 445; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, III, 186.

⁶³¹ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 413; Dûlâbî, I, 114; İbn Abdilber, **el-İstîâb**, III, 874; Ebû Zur'a, 77; İbnü'l-Îmâd, **Şezerâtü'z-zeheb**, I, 355.

⁶³² İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 267.

⁶³³ Müslim, **Tabakât**, I, 192; İbn Hacer, **el-İsâbe**, IV, 420.

⁶³⁴ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 402; İbn Asâkir, XXXIV, 424; İbn Hacer, **el-İsâbe**, IV, 266-7.

⁶³⁵ İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 263.

⁶³⁶ İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, III, 273-4.

⁶³⁷ Bk. Dûlâbî, I, 88; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, VI, 261; İbn Hacer, **el-İsâbe**, V, 283. Hz. Peygamber ‘in azadlısı Ebû Kebşe ile aralarında isim benzerli olduğu ve bazı müelliflerin bu iki ismi karıştırdıkları bilinmektedir. Bk. Ali Yardım, “Ebû Kebşe”, **DİA**, X, 176.

⁶³⁸ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 416; İbn Hacer, **el-İsâbe**, V, 283.

⁶³⁹ Zehebî, **Tecrid**, II, s. 197; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, VI, s. 261.

⁶⁴⁰ İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 264.

Yemâme savaşında peygamberlik iddiasında bulunan Müseylimetü'l-Kezzab'ı öldürmüştür. Sûriye fetihlerine katılmış, Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın emrinde savaşırken bazı kahramanlıklar göstermiştir. Fetihlerden sonra Hıms'a yerleşen ve orada vefat eden Vahşî'nin bölgede soyu devam etmiştir. Vefat tarihi kaynaklarımızda zikredilmemiştir.⁶⁴¹ Hz. Peygamber'den 4 hadis rivayet etmiştir.⁶⁴²

Ebû İnebe el-Havlânî. İsminin Abdullah veya Umâra olduğu belirtilmiştir. Yermük savaşına iştirak ettiği bilinmektedir. Hz. Ömer'in Câbiye'deki hutbesini dinlemiş, Muâz b. Cebel'le beraber olmuştur. A'ma olduğu kaydedilmiştir. Hıms'ta ikamet ettiği bilinen Ebû İnebe, Abdulmelik b. Mervân zamanına (65-86/684-705) kadar yaşamıştır.⁶⁴³ Hz. Peygamber'den 3 hadis rivayet etmiştir.⁶⁴⁴

Hâbis b. Sa'd et-Tâî. Hz. Ebû Bekir zamanında Sûriye fetih ordularına katılmış ve fetihlerden sonra Hıms'a yerleşmiştir.⁶⁴⁵ Sıffin savaşında (37/659) Muâviye'nin ordusunda yer aldığı ve bu savaşta öldürüldüğü belirtilmiştir.⁶⁴⁶

Mikdâm b. Ma'dikerb el-Kindî. Ebû Yahyâ Mikdâm b. Ma'dikerb'in Muâviye zamanında⁶⁴⁷ Hıms'a yerleştiği bilinmektedir.⁶⁴⁸ 87/706 senesinde doksan bir yaşında vefat etmiştir.⁶⁴⁹ Resûl-i Ekrem'den 47 hadis rivayet ettiği belirtilmiştir.⁶⁵⁰

⁶⁴¹ Halife b. Hayyât, **et-Tabakât**, I, 22, VII, 418; İbn Asâkir, LXII, 400.

⁶⁴² İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 270.

⁶⁴³ İbn Asâkir, LXVII, 120-3.

⁶⁴⁴ İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 273.

⁶⁴⁵ İbn Asâkir, XI, 348; İbn Hacer, **el-İsâbe**, I, 656. İbn Sa'd, bu sahâbîyi Sûriye'ye yerleşenler arasında saymış, rivayet ettiği bir hadisi vermiş ancak bunun dışında her hangi bir malumat vermemiştir. Bk. **et-Tabakât**, VII, 431-2.

⁶⁴⁶ İbn Abdilber, **el-İstîâb**, I, 279; İbn Asâkir, XI, 348, 352; **Üsdü'l-gâbe**, I, 376; İbn Hacer, **el-İsâbe**, I, 656.

⁶⁴⁷ İbn Asâkir, LX, 184.

⁶⁴⁸ İbn Hacer, **el-İsâbe**, VI, 193. İbn Sa'd, (**Tabakât** VII, 415) ve İbnü'l-Esir, (**Üsdü'l-gâbe**, V, 254-5) hangi merkeze yerleştiği konusunda bir bilgi vermemişler sadece Şâm'a yerleştiğini belirtmekle yetinmişlerdir.

⁶⁴⁹ İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, V, 254; İbn Asâkir, LXII, 400.

⁶⁵⁰ İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 260.

Nüfeyr b. Mâlik b. Âmir el-Kindî. Ebû Cübeyr Nüfeyr b. Mâlik, Hz. Peygamber'in huzuruna gelerek müslüman olmuş ve daha sonra Hz. Ebû Bekir zamanında Sûriye fetih ordularına katılmış ve fetihlerin ardından Hıms'a yerleşmiştir.⁶⁵¹ Kaynaklarda vefat tarihi hakkında bilgi verilmemiştir.

Keysan b. Abdullah. Kureyş kabilesinden olduğu söylenen bu sahâbî bir rivayete göre Hıms'a yerleşmiştir.⁶⁵² Ancak onun Tâif'e yerleştiğini belirten bir rivayet de bulunmaktadır.⁶⁵³ Ona ait bir hadisin Şâmlılar tarafından rivayet edilmesi ve çocuklarının Dimaşk'ta bulunduğunu belirten bir rivayetin bulunması onun Hıms'a yerleştiği yönündeki haberleri kuvvetlendirmektedir.⁶⁵⁴

Yukarıda kısaca tanıttığımız sahâbîler dışında Hıms'a yerleşen başka sahâbîler de bulunmaktadır. Fakat kaynaklarımızda bu sahâbîlerin hayatları hakkında her hangi bir malumat verilmemiştir. Bu yüzden onların isimlerini topluca vermeyi uygun gördük: Affân es-Sülemî,⁶⁵⁵ Hakem b. Umeyr es-Sümâlî,⁶⁵⁶ Abdullah b. Âiz es-Sümâlî,⁶⁵⁷ Abdurrahman b. Ebû Umeyre el-Müzenî,⁶⁵⁸ Muhammed b. Ebû Umeyre,⁶⁵⁹ Amr b. Muâviye el-Gâdırî,⁶⁶⁰ Abdullah b. Muâviye el-Gadırî,⁶⁶¹ Damre b. Sa'lebe el-Behzî,⁶⁶² Muâviye el-Hüzelî,⁶⁶³ Nüheyk b. Sureym es-Sekûnî,⁶⁶⁴ Seleme b. Nüfeyl el-Hadramî,⁶⁶⁵

⁶⁵¹ İbn Asâkir, XLII, 195-7.

⁶⁵² İbn Asâkir, LX, 278-9. İbn Hibbân, "Şâm'a yerleşti" şeklinde genel bir ifade kullanmış, yerleştiği merkez hakkında her hangi bir malumat vermemiştir. (**Tarihu's-sahâbe**, s. 220.)

⁶⁵³ İbn Abdilber, **el-İstîâb**, III, 1330-1; İbn Hacer, **el-İsâbe**, V, 471.

⁶⁵⁴ İbn Abdilber, **el-İstîâb**, III, 1331; İbn Asâkir, LX, 279.

⁶⁵⁵ İbn Hacer, **el-İsâbe**, IV, 423.

⁶⁵⁶ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 415.

⁶⁵⁷ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 415; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, III, 464; İbn Hacer, **el-İsâbe**, IV, 270.

⁶⁵⁸ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 417; İbn Abdilber, **el-İstîâb**, II, 841-2; İbn Asâkir, XXXV, 230-3; İbn Hacer, **el-İsâbe**, IV, 287. Hıms'ta vefat ettiği belirtilmiştir. İbn Asâkir, XXXV, 233.

⁶⁵⁹ İbn Abdilber, **el-İstîâb**, III, 1376; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, V, 108. Bir önceki sahâbînin kardeşidir

⁶⁶⁰ İbn Hacer, **el-İsâbe**, IV, 567-8.

⁶⁶¹ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 421; İbn Abdilber, **el-İstîâb**, III, 995; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, III, 395; İbn Hacer, **el-İsâbe**, IV, 204-5. Kaynaklarımızda belirtilmemekle beraber muhtemelen bir önceki sahâbîyle kardeşidir.

⁶⁶² İbn Abdilber, **el-İstîâb**, II, 749; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, III, 59; Zehebî, **Tecrid**, I, 273; İbn Hacer, **el-İsâbe**, III, 396.

⁶⁶³ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 422; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, V, 216.

⁶⁶⁴ Sûriye'nin fethine katıldığı ve daha sonra Hıms'a yerleştiği bildirilmektedir. Bk. İbn Asâkir, LXII, 323; İbn Hacer, **el-İsâbe**, VI, 376.

⁶⁶⁵ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 427; İbn Hacer, **el-İsâbe**, III, 130.

Gudayf b. Hâris el-Kindî,⁶⁶⁶ Ebû Sükeyne Mihlem b. Sivar,⁶⁶⁷ Şürahbil b. Evs el-Kindî,⁶⁶⁸ Cebele b. Ezrak el-Kindî,⁶⁶⁹ Abdurrahman b. Safvan b. Katâde,⁶⁷⁰ Heddâr es-Sekûnî,⁶⁷¹ Ebu's-Suâd el-Hımsî,⁶⁷² Şeddâd b. Şürahbil el-Ensârî,⁶⁷³ Sa'd b. Midhas,⁶⁷⁴ Haccâc b. Âmir es-Sümâlî,⁶⁷⁵ Ebû Mika'a Bekir b. Hâris,⁶⁷⁶ Câbir b. Azrak el-Gâdirî,⁶⁷⁷ Hâris b. Hâris el-Gâmidî,⁶⁷⁸ Hâris b. Kürz,⁶⁷⁹ Ebu'l-Hamrâ Hilâl b. Hâris es-Sehmî,⁶⁸⁰ Hanzale b. Ebû Hanzale es-Sekafî,⁶⁸¹ Hâlid el-Azrak el-Gâdirî,⁶⁸² Harâşe b. Hâris el-Muhâribî,⁶⁸³ Düleyce,⁶⁸⁴ Rafî' b. Sa'd el-Ensârî,⁶⁸⁵ Ziyad el-Elhânî,⁶⁸⁶ Sühaym b. Hufâf,⁶⁸⁷ Süfyan b. Ziyad el-Hımsî,⁶⁸⁸ Sinan b. Ravh,⁶⁸⁹ Şihâb el-Kureşî,⁶⁹⁰ Abdullah b. Derrâc,⁶⁹¹ Gânim b. Osman,⁶⁹² ve Hudeyr el-Eslemî.⁶⁹³

⁶⁶⁶ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 429, 443; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, V, 105; İbn Asâkir, XLVIII, 69; İbn Hacer, **el-İsâbe**, V, 247; a. mlf., **Tehzibu't-tehzib**, VIII, 216. Hz. Peygamber'den 3 hadis rivayet ettiği belirtilmiştir. Bk. İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 272.

⁶⁶⁷ İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, 6, 150; Zehebî, **Tecrid**, II, 174; İbn Hacer, **el-İsâbe**, VII, 155.

⁶⁶⁸ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 431; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, II, 511; İbn Hacer, **el-İsâbe**, III, 264-5.

⁶⁶⁹ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 432; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, I, 318; İbn Hacer, I, **el-İsâbe**, 564.

⁶⁷⁰ İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, III, 462; İbn Hacer, **el-İsâbe**, IV, 268. Resûlullah'tan bir hadis rivayet etmiştir. Bk. İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 271.

⁶⁷¹ İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, V, 386.

⁶⁷² İbn Abdilber, **el-İstîâb**, IV, 1668; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, VI, 137; İbn Hacer, **el-İsâbe**, VII, 143.

⁶⁷³ İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, II, 508; İbn Hacer, **el-İsâbe**, 260.

⁶⁷⁴ İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, II, 371; İbn Hacer, **el-İsâbe**, III, 68.

⁶⁷⁵ İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, I, 455-6; İbn Hacer, **el-İsâbe**, II, 27-8.

⁶⁷⁶ **Üsdü'l-gâbe**'de, "Ebû Meyfa'a" şeklinde geçmektedir. I, 240.

⁶⁷⁷ İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, I, 301; İbn Hacer, **el-İsâbe**, I, 240.

⁶⁷⁸ İbn Asâkir, XI, 407-10; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, I, 384; İbn Hacer, **el-İsâbe**, I, 662; a. mlf., **Tehzibu't-tehzib**, II, 126.

⁶⁷⁹ Zehebî, **Tecrid**, I, 107; İbn Hacer, **el-İsâbe**, 686.

⁶⁸⁰ İbn Abdilber, **el-İstîâb**, I, 185-6; İbn Asâkir, IV, 289-91.

⁶⁸¹ İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, II, 63; İbn Hacer, **el-İsâbe**, II, 116.

⁶⁸² İbn Hacer, **el-İsâbe**, II, 220. Hıms'ta vefat ettiği belirtilmiştir. İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, II, 89.

⁶⁸³ İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, II, 127; İbn Hacer, **el-İsâbe**, II, 233-4.

⁶⁸⁴ İbn Hacer, **el-İsâbe**, II, 326.

⁶⁸⁵ İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, II, 192; İbn Hacer, **el-İsâbe**, II, 365.

⁶⁸⁶ İbn Hacer, **el-İsâbe**, II, 486.

⁶⁸⁷ İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, II, 327; İbn Hacer, **el-İsâbe**, III, 29.

⁶⁸⁸ İbn Hacer, **el-İsâbe**, III, 103.

⁶⁸⁹ İbn Abdilber, **el-İstîâb**, II, 656; İbn Hacer, **el-İsâbe**, III, 155.

⁶⁹⁰ İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, II, 531; İbn Hacer, **el-İsâbe**, III, 295.

⁶⁹¹ İbn Hacer, **el-İsâbe**, IV, 66.

⁶⁹² İbn Hacer, **el-İsâbe**, V, 252.

⁶⁹³ İbn Asâkir, XII, 239. Künyesi Ebû Fevze, Ebû Ferve şekillerinde gelmiştir. Bk. İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, I, 465. Hudeyr'in Hz. Peygamber'den bir hadis rivayet ettiği bildirilmektedir. Bk. İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 294.

C. Filistin'e Yerleşenler

Evs b. Sâmit. Ensârdan olup Ubâde b. Sâmit'in kardeşidir. Hz. Peygamber'in yanında bütün savaflara iştirak etmiş ve fetihlerden sonra Filistin'in Remle kasabasına yerleşmiş, orada vefat etmiştir.⁶⁹⁴ Hz. Peygamber'den 2 hadis rivayet ettiği bilinmektedir.⁶⁹⁵

Şeddâd b. Evs b. Sâbit. Ebû Abdurrahman Şeddâd b. Evs de ensârın Hazrec kolundandır. Babası Evs b. Sâbit, şair sahâbî Hassân b. Sabit'in kardeşidir. Şeddâd, Yermük savaşına iştirak etmiş,⁶⁹⁶ fetihlerden sonra Filistin'e yerleşmiş ve 58/678 yılında doksan beş yaşında vefat etmiştir.⁶⁹⁷ Geride bir kız ve dört erkek olmak üzere beş çocuk bıraktığı bilinmektedir. Şeddâd'ın Filistin bölgesine yerleşmesiyle ilgili olarak Hz. Peygamber'in Filistin'in fethiyle ilgili müjdesini aktarmıştır. Belirtildiğine göre Şeddâd'ın, daralmış bir vaziyette oturup kalktığını gören Hz. Peygamber bunun sebebini sormuştu. Şeddâd, yeryüzünün kendisine daraldığını söylediğinde Hz. Peygamber, Allâh'ın izniyle Şâm ve Filistin'in fethedileceğini, kendisinin ve sonra da çocuklarının dinin önderleri olacağını müjdelemiştir.⁶⁹⁸ Hz. Peygamber'den 50 hadis rivayet etmiştir.⁶⁹⁹

Abdullah b. Amr b. Âs. Hicretin 7. Yılında Mekke'den Medine'ye hicret edip babasından önce müslüman olmuştur. Hz. Peygamber'in hadislerini yazmak için ondan izin almış olan Abdullah, ashâb arasında fazilet ve ibadetiyle tanınmıştır.⁷⁰⁰ Yermük savaşında babası Amr b. Âs'ın komuta ettiği birliklerin sancağını taşımış, Kayseriye'nin fethinde ise bir birliğin komutanlığını yapmıştır.⁷⁰¹ Hz. Ömer ve Osman zamanında Mısır'da yaşadığı daha sonra

⁶⁹⁴ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, I, 172; Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, I, 129.

⁶⁹⁵ İbn Hazm, *Cevâmi'*, s. 274.

⁶⁹⁶ İbn Asâkir, XXII, 403.

⁶⁹⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 401; İbn Asâkir, XXII, 417; İbnü'l-Cevzî, *Sıfâtü's-safve*, I, 710; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, I, 266; İbn Hacer, *Tehzibu't-tehzib*, IV, 287.

⁶⁹⁸ İbn Asâkir, XXII, 416, 418.

⁶⁹⁹ İbn Hazm, *Cevâmi'*, 260.

⁷⁰⁰ Hakkında geniş bilgi için bk. Kandemir, "Abdullah b. Amr b. Âs", *DİA*, I, 85.

⁷⁰¹ İbn Asâkir, LXIV, 392.

Filistin'in Askalân kasabasına yerleştiği belirtilmiştir. 65/684-85 yılında orada vefat eden Abdullah,⁷⁰² Hz. Peygamber'den 700 hadis rivayet etmiştir.⁷⁰³

Sevbân b. Yemred. Zü'l-Esâbi' lakabıyla da tanınmıştır.⁷⁰⁴ Fetih ordularına yardım için Yemen'den gönderilen orduda yer almış, fetihlerden sonra Kudüs'e yerleşmiştir.⁷⁰⁵ Kudüs'e yerleşmesiyle ilgili olarak onun Hz. Peygamber'e, "Senden sonra nereye yerleşelim?" şeklinde bir soru yönelttiği Hz. Peygamber'in de ona, "Kudüs'e yerleş" dediği rivayet edilmiştir.⁷⁰⁶ Kudüs'te medfun olduğu belirtilen Sevbân'ın,⁷⁰⁷ 2 hadis rivayet ettiği bildirilmektedir.⁷⁰⁸

Ebû Übey. Ebû Übey Abdullah b. Amr b. Kays ashâbın ileri gelenlerinden Ubâde b. Sâmit'in üvey evladı olup ensârın Hazreç kolundandır.⁷⁰⁹ Annesi meşhur hanım sahâbî Ümmü Haram bint Milhan'dır.⁷¹⁰ Filistin'e yerleşmiş ve soyu burada devam etmiştir. Onun Filistin'de ölen en son sahâbî olduğu belirtilmiştir.⁷¹¹

Akra' b. Şüfey el-Akkî. Kaynaklarda aktarılan bir rivayete göre Hz. Peygamber'in hastalanan Akra'yı ziyaret ettiği ve onun, "Bu hastalıktan öleceğim" demesi üzerine, "Asla! Sen yaşayacak, Şâm'a hicret edecek ve orada ölecek ve Filistin'de Rabve mevkiinde defnedileceksin" demiştir. Akra,' Hz. Ömer zamanında Filistin'e yerleşmiş ve burada vefat etmiştir.⁷¹²

Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh. Hz. Osman'ın süt kardeşi olup muhâcirlerdendir. Daha sonra Hz. Peygamber'e vahiy katipliği yaptığı sırada, irtidat edip Medine'yi terk ettiği ve Mekke'li müşriklere sığındığı belirtilmiştir. Mekke'nin fethinde Hz. Peygamber'in ölüm emrini verdiği kimseler arasında

⁷⁰² İbn Asâkir, XXXI, 238; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, I, 290.

⁷⁰³ İbn Hazm, *Cevâmi'*, s. 258.

⁷⁰⁴ Müslim, *Tabakât*, I, 195; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 340.

⁷⁰⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 424.

⁷⁰⁶ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, II, s.170; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 340.

⁷⁰⁷ İbn Hibban, *Tarihu's-sahâbe*, s. 95.

⁷⁰⁸ İbn Hazm, *Cevâmi'*, s. 277.

⁷⁰⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 402; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 4.

⁷¹⁰ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, VII, 217-8; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VIII, 375-6.

⁷¹¹ Hayatı hakkında daha fazla bilgi için bk. İbn Asâkir, XXVII, 73; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, III, 352; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 4.

⁷¹² İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, I, 130; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 254-5. Bu hadisi hadis kaynaklarında bulamadık.

bulunmakla birlikte Hz. Osman'ın aracı olması üzerine Hz. Peygamber onu affetmiş ve öldürülmekten kurtulmuştur. Hz. Osman zamanında Mısır'a vali olarak tayin edilmiştir. Bölgede önemli fetihler gerçekleştiren Abdullah, İfrîkiyye fatihi olarak tanınmıştır. Hz. Osman'ın öldürülmesiyle ortaya çıkan karışıklıklardan dolayı Filistin sınırları içinde yer alan Askalân'a veya Remle'ye yerleştiği ve vefatına kadar müslümanlar arasında ortaya çıkan hadiseler esnasında ne Hz. Ali'ye ne de Muâviye'ye bîat ettiği bildirilmiştir.⁷¹³ 36/656-7 yılında vefat eden Abdullah, Hz. Peygamber'den bir hadis rivayet etmiştir.⁷¹⁴

Hâris b. Abd ed-Devsî. Hz. Peygamber'in huzuruna kabilesi Devs'ten yetmiş kişiyle beraber gelip müslüman olduğu belirtilir. Yermük savaşına katılmış ve fetihlerden sonra Filistin'e yerleşmiştir. Muâviye zamanında vefat ettiği zikredilmektedir.⁷¹⁵

Ebû Reyhâne el-Ezdî. Ensârdan olduğu belirtilen Ebû Reyhâne'nin⁷¹⁶ ismi Şemgûn olup daha çok künyesiyle tanınmıştır. Sûriye'nin fethine katılmış ve daha sonra Kudüs'e yerleşmiştir.⁷¹⁷ Hz. Peygamber'den 9 hadis rivayet ettiği bilinmektedir.⁷¹⁸

Ebû Meryem el-Filistinî el-Ezdî. Ebû Meryem Amr b. Mürre Hz. Peygamber'in huzuruna gelerek müslüman oldu.⁷¹⁹ Onun Hz. Peygamber'in yanında bazı gazvelere katıldığı bilinmektedir.⁷²⁰ Filistin'e yerleştiği belirtilen Ebû Meryem,⁷²¹ Hz. Peygamber'den bir hadis rivayet etmiştir.⁷²²

⁷¹³ İbnü'l-İmam, s. 157.

⁷¹⁴ Bk. İbn Asâkir, XXIX, 18-44; İbnü'l-İmam, 157-159; ayrıca bk. Becher, C. H., "Abdullah b. Sa'd", *İA*, I, 41; Fayda, "Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh", *DİA*, I, 130-1.

⁷¹⁵ İbn Asâkir, XI, 455. İsmi, İbnü'l-Esir'in eserinde Hâris b. Abdîşems şeklinde geçmektedir. Bk. *Üsdü'l-gâbe*, I, s. 403.

⁷¹⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 425.

⁷¹⁷ İbn Asâkir, XXIII, 193.

⁷¹⁸ İbn Hazm, *Cevâmi'*, s. 266.

⁷¹⁹ İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 308-9.

⁷²⁰ İbn Abdilber, *el-İstiâb*, III, 1200; İbn Asâkir, LXVII, 208.

⁷²¹ Zehebî, *Tecrid*, II, 202; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 308-9. İbn Sa'd'ın eserinde Şâm'a yerleşenler arasında ismi geçmekle birlikte yerleştiği merkez hususunda her hangi bir malumat verilmemiştir. Bk. *et-Tabakât*, VII, 412.

⁷²² İbn Hazm, *Cevâmi'*, s. 281.

Yukarıda isimlerini verdiğimiz sahâbîler dışında şu sahâbîlerin de Filistin'e yerleştiği belirtilmiştir: Rabîa b. Âmir,⁷²³ Ubeyd,⁷²⁴ ve Ebû Ruveyha Rabîa b. Seken el-Fezeî.⁷²⁵

D. Ürdün'e Yerleşenler

Cünâde b. Ebû Ümeyye el-Ezdî. Sûriye'ye fetihlerden sonra, Hz. Osman zamanında bölgeye gelmiş⁷²⁶ ve Ürdün topraklarına yerleşmiştir. Muâviye zamanında Akdeniz seferlerine iştirak eden Cünâde, donanma komutanlığı yapmış, Mısır fetihlerine katılmış, daha sonra Sûriye'ye dönmüş ve 80/699 yılında vefat etmiştir.⁷²⁷

Ka'b b. Mürre el-Behzî es-Sülemî. Ka'b'ın, Basra'dan gelip Ürdün'e yerleştiği belirtilmiş, fakat ne zaman geldiği konusunda bir malumat verilmemiştir. 57/676-77 veya 59/678-9 yılında vefat ettiği zikredilmektedir.⁷²⁸ Resûlullah'tan 14 hadis rivayet etmiştir.⁷²⁹

Abdullah b. Amr b. Vikdân. Ebû Muhammed Abdullah b. Amr, Kureys'in Âmiroğulları kolundandır. Mekke'nin fethinden sonra müslüman olmuştur. Sûriye'nin fethine katıldığı ve daha sonra Ürdün'e yerleştiği bilinen Abdullah 57 (677) senesinde vefat etmiştir.⁷³⁰ Hz. Peygamber'den 3 hadis rivayet ettiği bilinmektedir.⁷³¹

Abdullah b. Havâle el-Ezdî. Hz. Peygamber'in yönlendirmesiyle Şam'a yerleşmiştir. Rivayete göre Hz. Peygamber bir defasında, “Şâm'da, Irak'ta ve

⁷²³ İbn Asâkir, XVIII, 66, XXVII, 73; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, II, 213.

⁷²⁴ İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 352.

⁷²⁵ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, II, 213; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 389.

⁷²⁶ Bk. Önkâl, “Cünâde b. Ebû Ümeyye”, *DİA*, VIII, 116.

⁷²⁷ Bk. İbn Asâkir, XI, 292-300; İbn Hacer, *Tehzibu't-tehzib*, II, 105; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, I, 328.

⁷²⁸ İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 458. İbn Sa'd (*et-Tabakât*, VII, 414) ve İbn Abdilber, (*el-İstiâb*, III, 1326) Basra'da ikametine dair bir şey söylememiş, “Ürdün'de oturuyordu” demekle yetinmiştir. Bk. İbn Abdilber, *el-İstiâb*, III, 1326.

⁷²⁹ İbn Hazm, *Cevâmi'*, s. 263.

⁷³⁰ İbn Asâkir, XXXI, 300-14. İbn Sa'd, bu sahâbîyi Abdullah b. es-Sa'dî şeklinde vermiş, Şâm'a yerleştiğini belirtmiş, fakat burada hangi merkeze yerleştiği hususunda malumat vermemiştir. Bk. *et-Tabakât*, VII, 407.

⁷³¹ İbn Hazm, *Cevâmi'*, s. 279.

Yemen’de ordugâhlar bulacaksınız” buyurunca Abdullah b. Havâle el-Ezdî, Resûlullah’tan kendisi için bir yer seçmesini istedi. Bunun üzerine, “Senin için Şâm’ı seçiyorum” buyurdu. Hz. Peygamber’in bu müjdesi aynen gerçekleşti ve bölgenin fethinden sonra Abdullah, Şâm’a gelip⁷³² Ürdün’e yerleşti.⁷³³ Muâviye zamanında 58/679 yılında, yetmiş iki yaşındayken vefat eden Abdullah,⁷³⁴ Hz. Peygamber’den 118 hadis rivayet etmiştir.⁷³⁵

E. Cezire’ye Yerleşenler

Adî b. Umeyre el-Kindî. Ebû Zürrâre Adî b. Umeyre Hz. Peygamber’in huzuruna gelerek müslüman olmuş fetihlerin ardından Kûfe’ye yerleşmiştir. Hz. Osman’ın şehid edilmesinden sonra ise Kûfe’yi terk edip Cezire’ye gelmiştir. Onun bu konuda, “Osman hakkında kötü konuşulan bir yerde oturmam” dediği belirtilmiştir. Muâviye’nin isteği üzerine Cezire sınırları içinde yer alan Ruhâ’ya yerleşmiş⁷³⁶ ve burada vefat etmiştir.⁷³⁷ Hz. Peygamber’den 10 hadis rivayet etmiştir.⁷³⁸

Vâbise b. Ma’bed el-Esedî. Ebû Şe’sâ’ Vâbise b. Ma’bed önceleri Kûfe’de ikamet ederken sonradan gelip Cezire’ye yerleşmiştir. Fakat, buraya ne zaman geldiği bilinmemektedir.⁷³⁹ İbn Asâkir, Cezire sınırları içinde yer alan Rakka kasabasına yerleştiğini belirtirken⁷⁴⁰ İbn Sa’d, genel bir ifade kullanarak “Cezire’ye yerleşti” demektedir.⁷⁴¹ Rakka tarihine dair bir eser yazmış olan Kuşeyrî, Rakka’ya yerleşen üç sahâbîden bahsetmiş ve bunlar arasında Vâbise’nin de ismini zikretmiştir.⁷⁴² Ayrıca onun Dımaşk’a gittiği ve orada da bir evinin

⁷³² İbn Abdilber, **el-İstîâb**, III, 894; İbn Asâkir, I, 56, 131; İbn Hacer, **el-İsâbe**, IV, 59-60. Hadis için bk. Ebû Davud, **Cihad**, 3; Taberânî, **Müsnedü’s-Şâmiyyin**, III, 152.

⁷³³ İbn Sa’d, **et-Tabakât**, VII, 414; İbn Hibban, **Tarihu’s-sahâbe**, s. 163.

⁷³⁴ İbn Asâkir, XXVII, 439; İbn Hacer, **el-İsâbe**, IV, 59-60.

⁷³⁵ İbn Hazm, **Cevâmi’**, s. 263.

⁷³⁶ İbn Asâkir, XL, 149.

⁷³⁷ İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, IV, 14.

⁷³⁸ İbn Hazm, **Cevâmi’**, s. 265.

⁷³⁹ Bk. İbn Sa’d, **et-Tabakât**, VII, 476; Müslim, **Tabakât**, I, 203; İbn Abdilber, **el-İstîâb**, IV, 1563; İbn Asâkir, LXII, 330; Ebû Nuaym, **Hilye**, II, 23.

⁷⁴⁰ **Tarihu medineti’d-Dımaşk**, LXII, 330.

⁷⁴¹ **et-Tabakât**, VII, 476.

⁷⁴² Kuşeyrî, **Tarihu Rakka**, s. 28.

olduğu belirtilmiştir. Rakka'da vefat eden Vâbise geride dört erkek evlat bırakmıştır.⁷⁴³ Hz. Peygamber'den 11 hadis rivayet etmiştir.⁷⁴⁴

Hureym b. Fâtik el-Esedî. Ebû Yahya Hureym b. Fâtik, Bedir ehliendir. Rakka'da ikamet etmiştir. Muâviye döneminde burada vefat ettiği bilinmektedir.⁷⁴⁵ Hz. Peygamber'den 10 hadis rivayet etmiştir.⁷⁴⁶

Zeyd b. Cârîye. İbn Sa'd'ın, "Muhammed b. Hâlid es-Sülemî'nin Dedesi" şeklinde verdiği bu sahâbînin⁷⁴⁷ Zeyd b. Cârîye olduğu belirtilmiştir.⁷⁴⁸ Cezire bölgesine yerleştiği bilinmektedir.⁷⁴⁹

E. Sûriye'de Nerede Yerleştikleri Bilinmeyenler

Sûriye'ye yerleştikleri bilinmekle beraber kaynaklarımızda hangi şehir veya kasabalarda ikamet ettiklerine dair her hangi bir bilgi verilmeyen sahâbîler de bulunmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu sahâbîler şunlardır:

Utbe b. Abd es-Sülemî. Hz. Peygamber'in yanında Benû Nadir Yahûdîleri'ne karşı yapılan sefere katıldığı bilinmektedir. Buna göre hicrî 4. yıldan önce müslüman olmuştur. Muâviye'nin valiliği esnasında Kıbrıs üzerine gerçekleştirdiği seferde bulunmuş ve daha sonra Sûriye'ye yerleşmiştir. Hangi şehirde ikamet ettiği zikredilmemektedir. 87/706 senesinde doksan dört yaşında vefat eden Utbe b. Abd,⁷⁵⁰ Hz. Peygamber'den 28 hadis rivayet etmiştir.⁷⁵¹

Utbe b. Nudder es-Sülemî. Hz. Peygamber'in yanında Hayber'in fethine katılmıştır. Emevî halifelerinden Abdulmelik b. Mervân zamanında 86/705 senesinde doksan dört yaşındayken vefat ettiği belirtilmektedir.⁷⁵² Bu sahâbînin

⁷⁴³ Kuşeyrî, **Tarihu Rakka**, s. 29; İbn Asâkir, LXII, 340.

⁷⁴⁴ İbn Hazm, **Cevâmî**, s. 264.

⁷⁴⁵ Bk. İbn Asâkir, XVI, 340-354; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, II, 130-1; İbn Hacer, **el-İsâbe**, II, 236.

⁷⁴⁶ İbn Hazm, **Cevâmî**, s. 265.

⁷⁴⁷ **et-Tabakât**, VII, 477.

⁷⁴⁸ İbn Hacer, **el-İsâbe**, II, s. 493.

⁷⁴⁹ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 477; İbn Hacer, **el-İsâbe**, II, s. 493.

⁷⁵⁰ Bk. İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 413; Halife b. Hayyât, **Tabakât**, I, 160; İbn Asâkir, XXXVIII, 275; İbn Hacer, **el-İsâbe**, s. IV, 362.

⁷⁵¹ İbn Hazm, **Cevâmî**, s. 261.

⁷⁵² İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 413; İbn Hacer, **el-İsâbe**, IV, 366; İbn Asâkir, XXXVIII, 286; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb**, I, 354. İbn Abdilber, yukarıda ismi geçen Utbe b. Abd ve Utbe b.

nereye yerleştigi konusunda ihtilaf vardır. İbn Sa'd, Sûriye'ye yerleşenler arasında ismini vermiş,⁷⁵³ İbn Asâkir yerleştigi şehrin Dımaşk olduğunu,⁷⁵⁴ İbn Hacer ise bu iki müellifin aksine Mısır'a yerleştigiğini belirtmiştir.⁷⁵⁵ İbn Sa'd'ın Mısır'a yerleşen sahâbîler arasında bu sahâbînin ismini vermemesi Sûriye'ye yerleşmiş olduğu yönündeki görüşü kuvvetlendirmektedir.

Ka'b b. Âsım el-Eş'arî. İbn Sa'd'ın, Sûriye'ye yerleşenler arasında sadece ismini verdiği Ebû Mâlik Ka'b b. Âsım'ın,⁷⁵⁶ İbn Hacer tarafından Mısır'a yerleştigi belirtilmiştir.⁷⁵⁷ Taberânî'nin Müsnedü'ş-Şâmîyîn'in de ona ait bir hadisin bulunması Sûriye'ye yerleştigi şeklindeki görüşü desteklemektedir.⁷⁵⁸

Ka'b b. Mâlik. Ensârın Hazrec kolundandır. İkinci Akabe biatinde bulunmuş, Hz. Peygamber'in yanında Bedir ve Tebük savaşları dışındaki gazvelere iştirak etmiştir. Tebük seferinden geri kalan üç sahâbîden biri olan Ka'b'ın, Hz. Osman'ın vefatından sonra Sûriye'ye yerleştigi rivayet edilmiştir. Vefat tarihi olarak 51/671 yılı verildiği gibi bu tarihlerden önce vefat etmiş olabileceği de belirtilmiştir.⁷⁵⁹ İbn Asâkir vefat ettiği yeri Medine olarak verirken⁷⁶⁰ İbn Hacer, onun Sûriye'de vefat ettiğini aktarmaktadır.⁷⁶¹ Hz. Peygamber'in şairlerinden olup ondan 80 hadis rivayet etmiştir.⁷⁶²

Ziyad b. Lebîd. Hazrec kabilesinden olup, hem ensârdan hem de muhâcirlerden sayılmıştır. Çünkü Resûlullah'ın hicretinden önce Mekke'ye gelmiş, müslüman olmuş ve Resûlullah'ın yanında bir müddet kaldıktan sonra Medine'ye hicret etmiştir. Bedir ehlinden olan bu sahâbî Hz. Peygamber'in diğer

Nudder isimlerinin aynı sahâbîye ait olduğunu ileri sürmektedir. Buna delil olarak da tabîinden Hâlid b. Mi'dan'ın her iki isimden de aynı hadisi rivayet etmiş olmasını göstermektedir. Bk. **el-İstîâb**, III, 1031-2. İbn Sa'd, İbn Asâkir, İbn Hacer ve İbnu'l-Îmâd bu sahâbîleri farklı kimseler olarak vermişlerdir. Bk. **et-Tabakât**, VII, 413; **el-İsâbe**, IV, 366; XVI, 667; **Şezerâtü'z-zeheb**, I, 354.

⁷⁵³ **et-Tabakât**, VII, 413.

⁷⁵⁴ **Tarihu medineti Dımaşk**, XXXVIII, 286.

⁷⁵⁵ İbn Hacer, **el-İsâbe**, IV, 366.

⁷⁵⁶ **et-Tabakât**, VII, 414.

⁷⁵⁷ İbn Hacer, **el-İsâbe**, V, 447.

⁷⁵⁸ Teberânî, III, 65.

⁷⁵⁹ Hakkında geniş bilgi için bk. Kandemir, "Ka'b b. Mâlik", **DİA**, XXIV, 4-5.

⁷⁶⁰ **Tarihu medineti Dımaşk**, LX, 179.

⁷⁶¹ **el-İsâbe**, V, 456-8.

⁷⁶² İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 259.

gazvelerine de iştirak etmiştir.⁷⁶³ Sûriye'ye yerleştiği bilinmektedir.⁷⁶⁴ Muâviye'nin hilafetinin ilk yıllarında vefat etmiştir.⁷⁶⁵

İyâz b. Züheyr. Kureyş'in Fihroğulları kolundan olan İyâz, Cezire bölgesindeki fetihleriyle meşhur sahâbî İyaz b. Ganm'ın amcası olup Bedir ehliindendir. Sûriye'ye yerleşmiş, 30/650-51 yılında vefat etmiştir.⁷⁶⁶

Ayyâş b. Ebû Rabîa el-Mahzûmî. İlk müslümanlardan olup Habeşistan'a hicret etmiştir. İbn Asâkir onun hakkında, "Sûriye'ye yerleşmiş ve burada vefat etmiştir" derken⁷⁶⁷ İbn İshak ve Vâkıdî, Sûriye'ye cihad maksadıyla gittiğini ve daha sonra Mekke'ye gelip burada vefat ettiğini bildirmektedirler.⁷⁶⁸ Ayrıca Yermük savaşında şehid olduğu şeklinde bir bilgiye de rastlamaktayız.⁷⁶⁹ Hz. Peygamber'den 2 hadis rivayet etmiştir.⁷⁷⁰

Yezid b. Esed b. Kürz. Becîyle kabilesinden olan Yezid, Hz. Peygamber'in huzurunda müslüman olmuştur. Daha sonra Sûriye'ye yerleştiği bilinmektedir.⁷⁷¹ Emevî Halifesi Yezid b. Muâviye zamanında Rumlara karşı yapılan seferlere katıldığı belirtilmiştir.⁷⁷²

Ebû Ruhm Muhammed b. Kays el-Eş'arî. Meşhur sahâbî Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin kardeşi olup⁷⁷³ kabilesinden elli iki kişiyle beraber Hayber'in fethi sırasında Hz. Peygamber'in yanına gelmiş, fetihlerden sonra Sûriye'ye yerleşmiştir.⁷⁷⁴ Hz. Peygamber'den 4 hadis rivayet etmiştir.⁷⁷⁵

⁷⁶³ İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, II, 274.

⁷⁶⁴ Müslim, **Tabakât**, I, 190.

⁷⁶⁵ İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, II, 273-4.

⁷⁶⁶ İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, IV, 323-3.

⁷⁶⁷ **Tarihu medîneti Dimaşk**, XLVII, 234. Buhârî'nin **et-Tarihu'l-kebir**'inde de Sûriye'yede vefat ettiği rivayet edilmiştir. Bk. VII, 46.

⁷⁶⁸ Bk. İbn Asâkir, XLVII, 238.

⁷⁶⁹ İbn Abdilber, **el-İstîâb**, III, 1232.

⁷⁷⁰ İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 278.

⁷⁷¹ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 428; İbn Asâkir, LXV, 100-6.

⁷⁷² İbn Asâkir, LXV, 106.

⁷⁷³ İbn Hacer, **el-İsâbe**, III, 382.

⁷⁷⁴ Bir rivayette bu heyette yer alanların altmış kişi olduğu bildirilmiştir. İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 434.

⁷⁷⁵ İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 271.

Sehm b. Amr el-Eş'arî. Hayber'in fethi sırasında o da Ebû Mûsâ el-Eş'arî ile birlikte Hz. Peygamber'in huzuruna gelenlar arasında yer almıştır. Daha sonra Sûriye'ye yerleştiği bilinmektedir.⁷⁷⁶

Rifâa b. Zeyd el-Cüzâmî. Hz. Peygamber'in huzuruna Hudeybiye anlaşması esnasında gelerek müslüman olmuş, günlerce Medine'de kalıp Kur'ân öğrenmişti. Hz. Peygamber'den, kavmini İslâm'a davet eden bir mektup yazmasını istediğinde bu isteği yerine getirilmiş ve kabilesine dönerek onları İslâm'a davet etmişti. Sûriye'ye yerleştiği bilinmektedir.⁷⁷⁷

Abdullah es-Sünâbihî. Sûriye'ye yerleştiği bildirilen Ebû Abdullah Abdullah es-Sünâbihî'nin⁷⁷⁸ sahâbîliği konusunda ihtilaf vardır.⁷⁷⁹

Ebû Fâtıma. Mısır'ın fethine iştirak ettikten sonra Sûriye'ye yerleşen Ebû Fâtıma Abdullah b. Enis el-Ezdî burada vefat etmiştir.⁷⁸⁰

Zü Mihmer. Habeşistan kralı Necâşî'nin yeğenidir.⁷⁸¹ Hz. Peygamber'in hizmetinde bulunduğu⁷⁸² ve daha sonra Sûriye'ye yerleştiği bilinmektedir.⁷⁸³ Hz. Peygamber'den 6 hadis rivayet etmiştir.⁷⁸⁴

Ebû Seyyâre el-Müteî. Kays kabilesinin Müte' koluna mensuptur.⁷⁸⁵ Sûriye'ye yerleştiği bilinmektedir.⁷⁸⁶

Müslim b. Hâris. Sûriye fethine katılmış,⁷⁸⁷ fetihlerden sonra buraya yerleşmiş ve Hz. Osman zamanında vefat etmiştir.⁷⁸⁸

⁷⁷⁶ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 434; İbn Hacer, **el-İsâbe**, III, 173.

⁷⁷⁷ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 435; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, II, 228.

⁷⁷⁸ Adı Abdurrahman b. Useyle şeklinde de verilmiştir. Bk. İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, III, 282.

⁷⁷⁹ İbn Sa'd, onu Sûriye'ye yerleşen sahâbîler arasında zikretmiştir. Bk. **et-Tabakât**, VII, 426. İbn Abdilber ise onu tabîinden saymıştır. Bk. **el-İstîâb**, III, 1002; İbnü'l-Esir ve İbn Hacer, görüş belirtmeyip konuyla ilgili rivayetleri vermekle yetinmişlerdir. Bk. **Üsdü'l-gâbe**, III, 282; **el-İsâbe**, IV, 230-31.

⁷⁸⁰ Halife b. Hayyât, **Tabakât**, I, 253; İbn Asâkir, LXVII, 127; Zehebî, **Tecrid**, II, 192.

⁷⁸¹ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 425;

⁷⁸² İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, II, 178; İbn Hacer, **el-İsâbe**, II, 348.

⁷⁸³ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 425; Müslim, **Tabakât**, I, 195; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, II, 178; İbn Hacer, **el-İsâbe**, II, 348.

⁷⁸⁴ İbn Hazm, **Cevâmî'**, s. 268.

⁷⁸⁵ İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, VI, s. 161. İsmi hakkında bk. İbn Hacer, **el-İsâbe**, VII, 166.

⁷⁸⁶ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 418. İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, VI, s. 161; İbn Hacer, **el-İsâbe**, VII, 166.

Ebû Hind ed-Dârî. Temimü'd-Dârî'nin anne bir kardeşi olup ismi Birr ve Bureyr b. Abdullah şekillerinde verilmiştir.⁷⁸⁹ Sûriye'ye yerleştiği bilinmektedir.⁷⁹⁰

Ka'b b. İyâz. Sûriye'ye yerleşen sahâbîlerdendir.⁷⁹¹ Hz. Peygamber'den 2 hadis rivayet ettiği bildirilmektedir.⁷⁹²

Ahvas b. Abd b. Ümeyye. Kureş'in Benû Ümeyye kolundan olan Ahvas'ın Emeviler'in ilk dönemlerinde Sûriye'de yaşadığı belirtilmiştir.⁷⁹³

Atiyye b. Amr es-Sa'dî. Benû Sa'd kabilesinden olan Atiyye, Hz. Peygamber'in huzurunda müslüman olmuştur. Daha sonra Sûriye'ye yerleşmiş ve burada vefat etmiştir. İbn Asâkir onun hakkında, "Nesli bugün Belkâ'dadır" demektedir.⁷⁹⁴

Ebû Sülmâ. Hz. Peygamber'e çobanlık yaptığı bilinen Ebû Sülmâ Hüreys'in⁷⁹⁵ Sûriye'ye yerleştiği belirtilmiştir.⁷⁹⁶ Hz. Peygamber'den 2 hadis rivayet etmiştir.⁷⁹⁷

Arîb Ebû Abdullah el-Müleykî. Yemenli olan bu sahâbî Sûriye'ye yerleşmiş⁷⁹⁸ ve Resûlullah'tan bir hadis rivayet etmiştir.⁷⁹⁹

Hânî el-Hemdanî. Yemen'den gelip Hz. Peygamber'in huzurunda müslüman olmuş ve daha sonra Yezid b. Ebû Süfyan komutasında Sûriye fetih ordularına katılmış⁸⁰⁰ ve fetihlerin ardından bölgeye yerleşmiştir.⁸⁰¹

⁷⁸⁷ İbn Hacer, **el-İsâbe**, VI, 83.

⁷⁸⁸ İbn Asâkir, LVIII, 81.

⁷⁸⁹ İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-gâbe**, VI, 323; İbn Hacer, **el-İsâbe**, VII, 364.

⁷⁹⁰ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 422; Müslim, **Tabakât**, I, 191.

⁷⁹¹ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 414; İbn Abdilber, **el-İstiâb**, III, 1323; İbn Hacer, **el-İsâbe**, V, 454.

⁷⁹² İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 275.

⁷⁹³ İbn Hacer, **el-İsâbe**, I, 188.

⁷⁹⁴ **Tarihu medineti Dimaşk**, XL, 461-4.

⁷⁹⁵ Dûlâbî, I, 64; Ebû Nuaym, **Ma'rife**, II, 246; İbn Asâkir, LX, 275-8.

⁷⁹⁶ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 433.

⁷⁹⁷ İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 276.

⁷⁹⁸ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 433; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-gâbe**, IV, 34.

⁷⁹⁹ İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 287.

Ebû Meryem el-Gassânî. Hz. Peygamber'in yanında savaşlara katıldığı belirtilen Ebû Meryem'in⁸⁰² Sûriye'ye yerleştiği bilinmektedir.⁸⁰³

Rabîa b. Amr el-Cüreşî. İbn Sa'd, "Sahâbeden olduğu söylenmiştir" dediği Rabîa b. Amr'ı Sûriye'ye yerleşenler arasında göstermiştir.⁸⁰⁴ Ancak İbn Hacer, geniş bir değerlendirme yapmış ve onu tabiîn arasında saymıştır. Yapılan değerlendirmeler onun sahâbî olmadığı yönündeki kanaati kuvvetlendirmektedir. Mercirâhıt savaşında (64/684) öldürölmüştür.⁸⁰⁵

Ebû Vâkıd. Ebû Vâkıd,⁸⁰⁶ Sûriye'nin fethine katılmış,⁸⁰⁷ fetihlerden sonra bölgeye yerleřmiř⁸⁰⁸ 65(684-85) senesinde vefat etmiştir.⁸⁰⁹

Ebu'ş-Şemves el-Belevî. Hz. Peygamber'in yanında Tebük savaşına iştirak ettiđi⁸¹⁰ ve daha sonra Sûriye'ye yerleştiği bilinmektedir.⁸¹¹

Hebbâr b. el-Esved. Kureyş'in Esedoğulları kolundandır. Mekte'nin fethinden sonra müslöman olmuş,⁸¹² daha sonra Sûriye'ye yerleşmiştir.⁸¹³

Ebû Şeybe el-Hudrî. Ensârdan olup Sûriye'ye yerleşmiş, Muâviye ile birlikte İstanbul'un fethi için gelen orduda yer almış, kuşatma esnasında kendisini tanıtarak ashaptan olduğunu belirtmiştir.⁸¹⁴ İstanbul kuşatmasında vefat ettiği rivayet edilmiştir.⁸¹⁵

⁸⁰⁰ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 437; İbn Asâkir, LXXIII, 355. İbn Hacer'in eserinde, "Abdurrahman Ebû Mâlik el-Hemedânî" şeklinde geçmektedir. Bk. **el-İsâbe**, IV, 300.

⁸⁰¹ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 437.

⁸⁰² İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, VI, 285.

⁸⁰³ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 437; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, VI, 284. Kaynaklarımızda bu sahâbînin adını tespit edemedik.

⁸⁰⁴ **et-Tabakât**, VII, 438.

⁸⁰⁵ **el-İsâbe**, II, 392-3.

⁸⁰⁶ İsmi, Hâris b. Avf, Avf b. Hâris ve Hâris b. Mâlik şekillerinde gelmiştir. İbn Asâkir, LXVII, 266.

⁸⁰⁷ İbn Hacer, **el-İsâbe**, VII, 370-1.

⁸⁰⁸ Halife b. Hayyât, **Tabakât**, I, 65.

⁸⁰⁹ İbn Asâkir, LXVII, 278.

⁸¹⁰ İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, VI, 167.

⁸¹¹ İbn Hacer, **el-İsâbe**, VII, 176.

⁸¹² İbn Abdilber, **el-İstîâb**, IV, 1536; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, V, 384-5.

⁸¹³ İbn Manzûr, XXVII, 63.

⁸¹⁴ İbn Asâkir, LXVI, 290; İbn Hacer, **el-İsâbe**, VII, 177. Bu sahâbînin ismini tespit edemedik.

⁸¹⁵ İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, VI, s. 169.

Mâlik b. Ahmer. Hz. Peygamber'in Tebük'e geldiğini duyunca huzuruna gelerek müslüman olmuş ve ondan insanları İslâm'a davet için kendisine bir mektup yazmasını istemişti. Hz. Peygamber onun bu isteğini yerine getirmiştir.⁸¹⁶ Sûriye'ye yerleştiği bilinmektedir.⁸¹⁷

Muâz b. Enes el-Cühenî. Müslim'in Sûriye'ye yerleşen sahâbîler arasında zikrettiği Muâz b. Enes⁸¹⁸ için İbnü'l-Esir, "Mısır'a yerleşti" demektedir.⁸¹⁹ Abdumelik b. Mervân döneminde hayatta olduğu bilinmektedir.⁸²⁰ Hz. Peygamber'den 30 hadis rivayet etmiştir.⁸²¹

Ebû Mersed el-Ganevî. Ebû Mersed Kennâz b. Husayn, Hâşimoğulları'nın müttefiği olup Bedir ehliendir.⁸²² Sûriye'ye yerleşmiştir. Fakat buraya ne zaman geldiği bilinmemektedir.⁸²³ Hz. Ebû Bekir zamanında yetmiş yedi yaşında vefat ettiği belirtilmiştir.⁸²⁴ Hz. Peygamber'den 2 hadis rivayet etmiştir.⁸²⁵

Zû Zevâid. Müslim, Sûriye'ye yerleşenler arasında saymış,⁸²⁶ İbnü'l-Esir ise onun Medine'ye yerleştiğini söylemiştir.⁸²⁷ Hz. Peygamber'den bir hadis rivayet etmiştir.⁸²⁸

Cündeb b. Abdullah. Ezd kabilesinden olan bu sahâbî, İbn Asâkir'e göre, Hz. Osman zamanında Kûfe'yi terk edip Sûriye'ye yerleşmiştir.⁸²⁹ İbn

⁸¹⁶ İbn Abdilber, III, 1340; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, V, 9.

⁸¹⁷ İbn Hacer, **el-İsâbe**, V, 506, 523.

⁸¹⁸ **Tabakât**, I, 190.

⁸¹⁹ **Üsdü'l-gâbe**, V, 193. İbn Hacer'in Mısır ve Şâm'da bulunduğunu belirtmesi ve önce Mısır'ı zikretmesi onun önce Mısır'a daha sonra Şâm'a yerleştiği intibahını vermektedir. Bu yüzden Müslim'in rivayeti daha kuvvetli gözükmemektedir. Bk. **el-İsâbe**, VI, 107.

⁸²⁰ İbn Hacer, **el-İsâbe**, VI, 236.

⁸²¹ İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 261.

⁸²² İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, VI, 282.

⁸²³ Müslim, **Tabakât**, I, 190; İbn Hacer, **el-İsâbe**, VII, 305.

⁸²⁴ İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, VI, 282.

⁸²⁵ İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 277.

⁸²⁶ **Tabakât**, I, 195. Ebû Zevâid şeklinde de tanınmaktadır. Bk. İbn Hacer, **el-İsâbe**, VII, 132.

⁸²⁷ **Üsdü'l-gâbe**, II, 174, VI, 123.

⁸²⁸ İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 291.

⁸²⁹ **Tarihu medineti Dimaşk**, XI, 309.

Abdilber ve İbnü'l-Esîr, Kûfe'den Basra'ya geçip oraya yerleştiğini belirtmektedirler.⁸³⁰ Hz. Peygamber'den 43 hadis rivayet etmiştir.⁸³¹

Lakîb b. Ertat es-Sekûnî. Hz. Peygamber'in yanında müşriklerle yapılan savaflara katıldığı belirtilen Lakîb'in daha sonra Sûriye'ye yerleştiği bildirilmektedir.⁸³²

Âmir b. Ebû Âmir el-Eş'arî. Hz. Peygamber'in yanında gazvelere iştirak ettiği ve daha sonra Sûriye'ye yerleştiği bilinmektedir.⁸³³

Âmir b. Mâlik ez-Zührî. Sa'd b. Ebû Vakkas'ın kardeşi olup ilk müslümanlardandır. Habeşistan'a hicret emiş, Hayber'in fethi sırasında Medine'ye dönmüş ve daha sonra Sûriye'ye yerleşmiştir. Hz. Ömer zamanında vefat ettiği rivayet edilmiştir.⁸³⁴

Züheyr b. Süred. Hevazin kabilesinin reisi olduğu ve Huneyn savaşından sonra İslâm'a girdiği belirtilmiştir.⁸³⁵ Sûriye'ye yerleştiği bildirilmektedir.⁸³⁶

Buraya kadar isimlerini verdiğimiz sahâbîler dışında Sûriye'ye yerleştiğini tespit ettiğimiz fakat kaynaklarda haklarında başka bir malumata rastlayamadığımız sahâbîler de şunlardır: Abdullah el-Havlânî,⁸³⁷ Abdurrahman b. Katâde es-Sülemî,⁸³⁸ Nuaym b. Hebbâr el-Gatafânî,⁸³⁹ Sinan b. Garafe,⁸⁴⁰ Süfyan b. Üseyd el-Hadramî,⁸⁴¹ Ebu'l-Buceyr,⁸⁴² Ceddu Ebu'l-Esed es-Sülemî,⁸⁴³

⁸³⁰ **el-İstîâb**, I, 252; **Üsdü'l-gâbe**, I, 360.

⁸³¹ İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 260.

⁸³² İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-gâbe**, IV, 521; İbn Hacer, **el-İsâbe**, V, 507.

⁸³³ İbn Asâkir, XXV, 432.

⁸³⁴ İbn Hacer, **el-İsâbe**, III, 484.

⁸³⁵ İbn Abdilber, **el-İstîâb**, II, 520; İbn Hacer, **el-İsâbe**, II, 473.

⁸³⁶ İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-gâbe**, II, 262-3; İbn Hacer, **el-İsâbe**, II, 473.

⁸³⁷ İbn Abdilber, **el-İstîâb**, III, 1002; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-gâbe**, III, 225; İbn Hacer, **el-İsâbe**, IV, 230. Bu sahâbî, tabî'n neslinin meşhurlarından Ebû İdris el-Havlânî'nin babasıdır.

⁸³⁸ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 417; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-gâbe**, III, 489; İbn Abdilber, **el-İstîâb**, II, 851. Abdurrahman, Hz. Peygamber'den bir hadis rivayet etmiştir. Bk. İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 281.

⁸³⁹ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 417; İbn Asâkir, LXII, 185.

⁸⁴⁰ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 421; İbn Hacer, **el-İsâbe**, III, 159.

⁸⁴¹ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 423; İbn Hacer, **el-İsâbe**, III, 101.

⁸⁴² İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 423.

⁸⁴³ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 423. Kaynaklarımızda bu sahâbînin ismini tespit edemedik.

Mâzin b. Hayseme,⁸⁴⁴ Ebû Hınş el-Ensârî,⁸⁴⁵ Ebû Hayre es-Sübâhî,⁸⁴⁶ Kays el-Cüzâmî,⁸⁴⁷ Büsr b. Cihâş el-Kureşî,⁸⁴⁸ el-Cülâh,⁸⁴⁹ Utbe b. Amr es-Sülemî,⁸⁵⁰ Nuâs b. Semân el-Kilâbî,⁸⁵¹ Garafe b. el-Hâris el-Kindî,⁸⁵² Umâra b. Ze'kere el-Kindî,⁸⁵³ Ebû Süfyan el Fezârî (Medlûk),⁸⁵⁴ Ebû Ferve el-Cühenî,⁸⁵⁵ Abdurrahman b. Âiş el-Hadramî,⁸⁵⁶ Abdullah b. Sîdan es-Sülemî,⁸⁵⁷ Umeyr b. Câbir b. Gâdire,⁸⁵⁸ Mudrek b. Hâris el-Gamidî,⁸⁵⁹ Ebû Seyyâre el-Mûteî,⁸⁶⁰ Ebû Züheyr el-Enmârî,⁸⁶¹ Ebû Ruhm es-Semeî,⁸⁶² Mihran,⁸⁶³ Fudâle,⁸⁶⁴ Gaziye b.

⁸⁴⁴ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 423; İbn Hacer, **el-İsâbe**, V, 520.

⁸⁴⁵ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 425.

⁸⁴⁶ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 426; Hakkındaki bilgiler için bk. İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, VI, 94; İbn Hacer, **el-İsâbe**, VII, 94.

⁸⁴⁷ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 426; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, IV, 415; İbn Hacer, **el-İsâbe**, V, 386.

⁸⁴⁸ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 427; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe** I, 215; İbn Hacer, **el-İsâbe**, I, 423. Büsr, Hz. Peygamber'den iki hadis rivayet etmiştir. Bk. İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 278.

⁸⁴⁹ İbn Sa'd, "İbnü'l-Eşed olduğunu zannediyorum" dediği bu sahâbîyi Sûriye'ye yerleşenler arasında zikretmiştir. **et-Tabakât**, VII, 429-30.

⁸⁵⁰ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 430.

⁸⁵¹ İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, V, 367. Müslim'in **Tabakât**'ında, "Nuvvâs" şeklinde geçmektedir. I, 190. İbn Sa'd, sadece ismini vermekle yetinmiş, hakkında her hangi bir malumat vermemiştir. **et-Tabakât**, VII, 430. Bu sahâbî Hz. Peygamber'den 17 hadis rivayet etmiştir. İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 263.

⁸⁵² Bu sahâbînin nereye yerleştiği konusunda kesin bir rivayet yoktur. Sûriye'ye yerleştiği belirtildiği gibi, (Bk. İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 431.) Mısır'a yerleştiğini bildiren bir rivayet de vardır. (Bk. İbn Hacer, **el-İsâbe**, V, 244-5.) Hakkında bilgiler için ayrıca bk. Berdicî, Ebû Bekir Ahmed b. Harun, (301/914) **Tabakâtü'l-esmâi'l-müfrede mine's-sahâbe ve't-tabîîn ve ashâbî'l-hadis**, Dimaşk 1987, s. 44; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, IV, 336. Hz. Peygamber'den bir hadis rivayet etmiştir. Bk. İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 287.

⁸⁵³ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 432; Hakkında daha fazla bilgi için bk. Dûlâbî, I, 78; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, IV, 139; İbn Hacer, **el-İsâbe**, IV, 478.

⁸⁵⁴ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 436. Hz. Peygamber'in huzuruna gelerek müslüman olmuş, Hz. Peygamber saçlarını okşamış ve daha sonra saçları beyazladığı halde Hz. Peygamber'in okşadığı yerin siyah kaldığı ve bu yüzden kendisine Medlûk (okşanmış) lakabının verildiği rivayet edilmiştir. Bk. İbn Asâkir, LVII, 191; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, V, 133.

⁸⁵⁵ İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, IV, 356. İsmi Hudeyr olduğu belirtilmiştir. Bk. İbn Hacer, **el-İsâbe**, V, 303.

⁸⁵⁶ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 438; İbn Asâkir, XXXIV, 456-77; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, III, 464, Abdurrahman, Hz. Peygamber'den bir hadis rivayet etmiştir. İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 280.

⁸⁵⁷ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 438; Kuşeyrî, **Tarihu Rakka**, s. 35; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, III, 273; İbn Hacer, **el-İsâbe**, IV, 108.

⁸⁵⁸ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 439; İbn Hacer, **el-İsâbe**, VII, 590.

⁸⁵⁹ İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, V, 130; İbn Asâkir, LVII, 181; İbn Hacer, **el-İsâbe**, V, 177.

⁸⁶⁰ İsmi Umeyre b. el-A'lem, Âmir b. Hilal veya Hâris b. Müslim olabileceği belirtilmiştir. Bk. İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, VI, 161; İbn Hacer, **el-İsâbe**, VII, 166. Hz. Peygamber'den 2 hadis rivayet etmiştir. Bk. İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 278.

⁸⁶¹ İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, II, 261; İbn Hacer, **el-İsâbe**, II, 537, VII, 131. Hz. Peygamber'den 2 hadis rivayet etmiştir. Bk. İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 276;

⁸⁶² İbn Hacer'in, "İbn Sa'd Sûriye'ye yerleşen sahâbîler arasında zikrediyor" dediği (**el-İsâbe**, II, 537, VII, 131.) Ebû Ruhm es-Semeî'nin adına İbn Sa'd'ın eserinde Sûriye'ye yerleşenler arasında

Hâris,⁸⁶⁵ Amr b. Hârîce,⁸⁶⁶ Umâre b. Ubeyd el-Has'amî,⁸⁶⁷ Urve b. Mûteb el-Ensârî,⁸⁶⁸ Urs b. Amîre,⁸⁶⁹ Arzeb el-Kindî,⁸⁷⁰ Adî b. Zeyd el-Cüzâmî,⁸⁷¹ Abdullah b. Ka'b el-Himyerî,⁸⁷² Abdullah b. Sebre el-Hemdânî,⁸⁷³ Âiz b. Kurt es-Sekûnî,⁸⁷⁴ Talha es-Sülemî,⁸⁷⁵ İsmâ b. Kays,⁸⁷⁶ Rûman,⁸⁷⁷ Rabah,⁸⁷⁸ Râfî' b. Umeyr,⁸⁷⁹ Hâris b. Abdişems el-Has'amî,⁸⁸⁰ Cez,⁸⁸¹ Bişr el-Ganevî,⁸⁸² Âmir b. Sa'd,⁸⁸³ Es'adü'l-Hayr,⁸⁸⁴ Büsr b. Abdurrahman,⁸⁸⁵ Süfyan b. Hemmân el-Muhâribî,⁸⁸⁶ Süleyman b. Ebû Süleyman,⁸⁸⁷ Ebû Rudeynî eş-Şâmî,⁸⁸⁸ Ebû Humeyze el-Müzenî,⁸⁸⁹ Ebu'l-Âliye el-Müzenî.⁸⁹⁰

Ebû Ruhm el-Beymâî' şeklinde rastlamaktayız (**et-Tabakât**, VII, 438); **el-İsâbe**'de isminin Ahzab b. Esid olduğu belirtilmiştir. Buhârî ve İbn Hibbân tarafından tabîinden sayılmıştır. Bk. VII, 331.

⁸⁶³ Buhârî, **et-Tarihi'l-kebir**, VII, 426; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, V, 281; onun Hz. Peygamber'in hizmetinde bulunduğu zikredilmektedir. Bk. İbn Hacer, **el-İsâbe**, VI, s. 183.

⁸⁶⁴ İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, IV, 363; İbn Hacer, **el-İsâbe**, V, 286. Resûlullah'ın hizmetinde bulunmuş olan bu sahâbî Yemen'lidir. Sûriye'de vefat ettiği bilinmektedir. Bk. İbn Asâkir, IV, 277.

⁸⁶⁵ Huzâa kabilesinden olan bu sahâbînin yerleştiği yer hakkında kesin bir malumat olmayıp bu konuda Sûriye, Hicaz ve Mağrib zikredilmektedir. Bk. İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, IV, 339. İbn Hacer, Mağrib'e yerleştiği yönünde kanaat belirtmektedir. Bk. **el-İsâbe**, V, 246.

⁸⁶⁶ İbn Abdilber, **el-İstiâb**, III, 1174; İbn Hacer, **el-İsâbe**, IV, 516. Onun, Hz. Peygamber'den 8 hadis rivayet ettiği belirtilmiştir. Bk. İbn Hazm, **Cevâmî'**, s. 266.

⁸⁶⁷ İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, IV, 141; İbn Hacer, **el-İsâbe**, IV, 480.

⁸⁶⁸ İbn Abdilber, **el-İstiâb**, III, 1067; İbn Hacer, **el-İsâbe**, IV, 409.

⁸⁶⁹ İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, IV, 21; İbn Hacer, **el-İsâbe**, IV, 400.

⁸⁷⁰ İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, IV, 20; İbn Hacer, **el-İsâbe**, IV, 399.

⁸⁷¹ İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, IV, 7-8; İbn Hacer, **el-İsâbe**, IV, 396-7.

⁸⁷² 58/678 senesinde vefat ettiği bilinmektedir. Bk. İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, III, 372; İbn Hacer, **el-İsâbe**, IV, 187.

⁸⁷³ İbn Hacer, "Mısır'a yada Sûriye'ye yerleşti." yetinmiştir. Bk. **el-İsâbe**, IV, 91.

⁸⁷⁴ İbn Abdilber, **el-İstiâb**, II, 700; İbn Hacer, **el-İsâbe**, III, 494.

⁸⁷⁵ İbn Abdilber, **el-İstiâb**, II, 771; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, III, s. 90; İbn Hacer, **el-İsâbe**, III, 436.

⁸⁷⁶ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 431.

⁸⁷⁷ İbn Hacer, **el-İsâbe**, II, 415. İsminin Rûman b. Ba'ce el-Cüzâmî olabileceği söylenmiştir. Bk. İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, II, 238; İbn Hacer, **el-İsâbe**, II, 415.

⁸⁷⁸ Künyesinin Ebû Ubeyde olduğu belirtilmiştir. İbn Hacer, **el-İsâbe**, II, 377; a. mlf., **Tehzibu't-Tehzib**, III, 209.

⁸⁷⁹ İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, II, 195; İbn Hacer, **el-İsâbe**, II, 368.

⁸⁸⁰ İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, I, 403; İbn Hacer, **el-İsâbe**, I, 676.

⁸⁸¹ İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, I, 336; İbn Hacer, **el-İsâbe**, I, 586.

⁸⁸² Yerleştiği merkez olarak Mısır ve Sûriye verilmiştir. İbn Hacer, **el-İsâbe**, I, 439. Ona, "Has'amî" şeklinde nisbe verenler de olmuştur. Bk. İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, I, s. 224.

⁸⁸³ İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, VI, 137-8.

⁸⁸⁴ İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, I, 86; İbn Hacer, **el-İsâbe**, I, 208. İsminin Ahmed ya da biraz önce ismini verdiğimiz Ebû Sa'd el-Hayr olabileceği de belirtilmiştir. Bk. İbn Hacer, **el-İsâbe**, I, 208.

⁸⁸⁵ İbn Hacer, **el-İsâbe**, I, 425.

⁸⁸⁶ İbn Hacer, **el-İsâbe**, III, 109.

⁸⁸⁷ Buhârî, **et-Tarihu'l-kebir**, IV, 15; İbn Hacer, **el-İsâbe**, III, 145.

VII. Sûriye’de Bir Müddet Kalan Sahâbîler

Bazı sahâbîlerin Sûriye topraklarına geldikleri bilinmekle beraber burada ne kadar süreyle kaldıkları hususunda fazla bir bilgi yoktur. Bu durumda olan sahâbîleri bir başlık altında vermeyi uygun gördük. İçinde çok meşhur olanların bulunduğunu tespit ettiğimiz bu sahâbîlerin Sûriye’de bulundukları esnada yaptıkları faaliyetleri bir sonraki bölümde vermeye çalışacağız.

Sa’d b. Ebû Vakkas. Sûriye’ye geldiği, ancak ne zaman ve hangi maksatla geldiği hususunda her hangi bir malumat verilmemiştir. Burada iki ay kaldığı bildirilmektedir.⁸⁹¹

Ebû Hureyre. Sûriye’de bir müddet kaldığı bilinmektedir. Yermük savaşına iştirak etmiş olan Ebû Hureyre’nin fetihlerden sonra zaman zaman Sûriye’de bulunduğu dair bilgiler mevcuttur.⁸⁹²

Abdullah b. Mes’ûd. Fetihler sırasında Yermük savaşına katılmıştır. Fetihlerden sonra Sûriye’den ayrıldığı ve daha sonra tekrar Dımaşk’a geldiği ve burada bir müddet kaldığı zikredilmektedir.⁸⁹³

Enes b. Mâlik. Sûriye’ye Emevî Halifesi Velid b. Abdulmelik zamanında (65-86/684-705) gelmiş ve burada bir müddet kalmıştır. Geldiği dönemde, bölgede Mikdâm b. Ma’dikerb ve Abdullah b. Büsr’den başka sahâbî kalmadığı belirtilmiştir.⁸⁹⁴

Ebû Zer Cündeb b. Cünâde. Filistin’in fethine iştirak etmiş, Câbiye’de Hz. Ömer’le beraber olmuş, Dımaşk ve Hims’ta da bir süre bulunmuştur. Mısır’ın

⁸⁸⁸ İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-gâbe*, VI, 109. İbn Hacer’in eserinde künyesi Ebû Rudeyn şeklinde geçmektedir. Bk. *el-İsâbe*, VII, 116.

⁸⁸⁹ İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-gâbe*, VI, 79; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 81.

⁸⁹⁰ İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 210.

⁸⁹¹ İbn Asâkir, XXXV, 429.

⁸⁹² Zehebî, *A’lamü’n-nübelâ*, II, 10. Hayatı hakkında geniş bilgi için bk. Kandemir, “Ebû Hureyre”, *DİA*, X, 160-7.

⁸⁹³ İbn Asâkir, XXXIII, 51-3, 194. Hakkında geniş bilgi için bk. İsmail Cerrâhoğlu, “Abdullah b. Mes’ûd”, *DİA*, I, 115.

⁸⁹⁴ Ebû Zur’a, s. 76; İbn Asâkir, IX, 336.

fethine katılmış ve orada da bir müddet kalmıştır.⁸⁹⁵ Dımaşk'ta bulunduğu sıralarda Sûriye valisi Muâviye ile araları bozulunca Halife Hz. Osman'ın emri üzerine Medine yakınındaki Rebeze'ye yerleşmiştir.⁸⁹⁶

Üsâme b. Zeyd. Muâviye'nin hilafeti esnasında Sûriye'ye geldiği bilinmektedir. Sûriye'de bulunduğu sırada Dımaşk'ın güneybatısında yer alan Mizze'de ikamet etmiştir. Bölgeye geldiğinde Muâviye'nin ona, "Kendine bir yer beğen!" dediği, onun da Mizze'yi tercih ettiği belirtilmiştir. Burada bir müddet kalmış, fakat daha sonra Medine'ye dönmüştür.⁸⁹⁷

Huzeyfe b. Yemân el-Absî. Yermük savaşına ve Dımaşk'ın fethine katılmış, Dımaşk'ın fethini Hz. Ömer'e haber vermekle görevlendirilmiştir. Cezire bölgesi fetihlerinde bulunmuş, bir müddet Nusaybin'de kalmıştır. Daha sonra Sûriye'den ayrılarak Irak fetihlerine iştirak etmiştir.⁸⁹⁸

Abdullah b. Hanzale. Medinelilerin Yezid b. Muâviye'ye itaat ve bağlılıklarını sağlamak amacıyla Emevîlerin Medine valisi Osman b. Muhammed'in Sûriye'ye gönderdiği heyet içerisinde yer aldığı bilinmektedir.⁸⁹⁹ Fakat burada ne kadar süreyle kaldığı konusunda bir malumat verilmemiştir. 63/683 yılında Emevî ordusuyla Medineliler arasında vuku bulan Harre vakasında öldürülmüştür.⁹⁰⁰

Abdurrahman b. Semure. Dımaşk'ta bir evinin olduğunu öğrendiğimiz Abdurrahman'ın burada bir müddet ikamet ettiği anlaşılmaktadır. Çünkü Dımaşk'ta durmamış, Basra'ya gitmiş, daha sonra Sicistan fetihlerine katılmıştır.⁹⁰¹ Onun 50/670 yılında Basra'da vefat ettiği belirtilmiştir.⁹⁰²

⁸⁹⁵ İbn Asâkir, LXVI, 174, 176, 223. Hayatı hakkında geniş bilgi için bk. Abdullah Aydın, "Ebû Zer el-Gıfârî", *DİA*, X, 267.

⁸⁹⁶ Ya'kûbî, *Tarih*, II, 172; Belâzurî, *Ensâb*, VI, 168. İbn A'sem el-Kûfî, *Fütûh*, Beyrut 1992, I, 9,13; İbnü'l-Cevzî, *Sıfâtü's-safve*, I,585; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, I, 196.

⁸⁹⁷ İbn Asâkir, VIII, 48-9. Mizze, günümüzde Sûriye'nin başkenti Dımaşk içinde kalmıştır.

⁸⁹⁸ Bk. Ya'kûbî, *Tarih*, II, 141; İbn Asâkir, XII, 259, 300; Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, I, 153.

⁸⁹⁹ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, III, 216. Ayrıca bk. Önkal, "Abdullah b. Hanzale", *DİA*, I, 104-5.

⁹⁰⁰ İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 58.

⁹⁰¹ İbn Asâkir, XXXIV, 404-6, 411.

⁹⁰² İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, I, 244.

Ukbe b. Âmir. Dımaşk'ta bir müddet kaldığı anlaşılmaktadır. Çünkü onun adına Dımaşk'ta bir evin olduğu zikredilir.⁹⁰³ Sûriye ve Mısır fetihlerine iştirak ettiği, Muâviye zamanında 58/677-60/679 yıllarında Mısır'da valilik yaptığı bildirilmektedir.⁹⁰⁴

Şüca' b. Ebû Vehb. Resûlullah'ın elçisi olarak Gassân valilerinden Hâris b. Ebû Şemr'e İslâm'a davet mektubunu iletmek üzere bu topraklara geldiği bildirilmiştir. Dımaşk'ta ancak üç günlük bir beklemeden sonra valiyle görüştürülen Şüca' daha sonra Medine'ye dönmüştür.⁹⁰⁵

İmrü'l-Kays b. Âbis el-Kindî. Fetih ordularıyla Sûriye'ye geldiği ve Yermük savaşına katıldığı bilinmektedir.⁹⁰⁶ Fetihlerden sonra Filistin'in Beysan kasabasına yerleşmiş, 17 (638) senesinde yaşanan Amvâs vebasından dolayı Sûriye'yi terketmiştir.⁹⁰⁷

Hâris b. Amr et-Tâî. Sûriye'de bir müddet bulunmuş, daha sonra Ermeniye bölgesinde savaşlara katılmak üzere bölgeden ayrılmıştır.⁹⁰⁸

Cüveyn b. Nâbiğa. Fetihlerden sonra Sûriye'ye geldiğini bildiğimiz Cüveyn, Muâviye'nin hilafeti esnasında Sûriye'den ayrılmış, mensubu olduğu Bekr b. Vâil⁹⁰⁹ kabilesinin bir boyu olan ve Musul civarında, Dicle nehrinin doğusunda oturan Şeybânîler'in⁹¹⁰ yanına dönmüştür.⁹¹¹

Ebû Cum'a' el-Ensârî.⁹¹² Hudeybiye musalahası esnasında müslüman olduğu bilinmektedir. Önce Sûriye'de ikamet ettiği,⁹¹³ fakat daha sonra Mısır

⁹⁰³ İbn Asâkir, II, 134.

⁹⁰⁴ İbn Asâkir, XL, 486, 501.

⁹⁰⁵ İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, II, 505. Bu görüşme için bk. s. 278.

⁹⁰⁶ İbn Asâkir, IX, 246; İbn Hacer, **el-İsâbe**, I, 262-4.

⁹⁰⁷ Bk. Süleyman Tülücü, "İmrü'l-Kays b. Âbis", **DİA**, XXII, 237.

⁹⁰⁸ İbn Hacer, **el-İsâbe**, I, 680.

⁹⁰⁹ Bu kabike hakkında bk. J. Schleifer, "Bekr b. Vâil," **İA**, II, 454.

⁹¹⁰ Kalkaşandî, Ahmed b. Abdullah, **Nihayetü'l-ereb fi ma'rifeti ensâbi'l-Arab**, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984, s. 283.

⁹¹¹ İbn Hacer, **el-İsâbe**, I, 628.

⁹¹² Adı Cündeb b. Siba' ve Seb' b. Habîb şeklinde gelmiştir. Bk. İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, VI, 52; İbn Hacer, **el-İsâbe**, VII, 56.

⁹¹³ İbn Hacer, **el-İsâbe**, VII, 56.

fetihlerine katılığı⁹¹⁴ ve fetihlerin ardından Mısır'a yerleştiği rivayet edilmiştir.⁹¹⁵ Hz. Peygamber'den 7 hadis rivayet etmiştir.⁹¹⁶

Habib b. Hâris. Hz. Ömer tarafından Hıms valisi Umeyr b. Sa'd'a elçi olarak gönderilmiştir. Onun Sûriye'de ne kadar kaldığı belirtilmemektedir.⁹¹⁷

Haccâc b. İlât b. Hâlid b. Nüveyr es-Sülemî. Bir süre Hıms'ta ikamet ettiği,⁹¹⁸ fakat burada temelli kalmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü onun, Ermeniyeye bölgesinde Kalikala⁹¹⁹ şehrinde medfun olduğu rivayet edilmiştir.⁹²⁰

Eymen b. Hureym b. Fâtik el-Esedî. Dımaşk'ta bir müddet ikamet ettiği fakat daha sonra Kûfe'ye yerleştiği bilinmektedir.⁹²¹

Amr b. Hamık el-Huzâî. Hudeybiye anlaşmasından sonra müslüman oldu. Hz. Peygamber'in vefatından sonra Sûriye, Mısır ve Kûfe'yi dolaştığı, Hz. Osman'ı şehid edenlerin elebaşısı olduğu ve Hz. Ali taraftarı olarak Cemel, Sıffîn ve Nehrevan savaşlarına katıldıktan sonra⁹²² Kûfe'de Emevîlerden kaçarken öldüğü bildirilmektedir.⁹²³ Sûriye'de ne kadar süreyle kaldığına dair bir malumat yoktur.

⁹¹⁴ İbn Hacer, **el-İsâbe**, VII, 56.

⁹¹⁵ İbn Hacer, **el-İsâbe**, VII, 56. Müslim, onu Sûriye'ye yerleşenler arasında zikretmiştir. Bk. **Tabakât**, I, 194.

⁹¹⁶ İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 267.

⁹¹⁷ İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, I, 441; İbn Hacer, **el-İsâbe**, II, 15.

⁹¹⁸ İbn Hacer, **el-İsâbe**, II, 30.

⁹¹⁹ Bugünkü Erzurum ilimiz olan bu şehrin, o dönemde Bizans Ermenilerinin merkezi olduğu ve Ermenice'de Karin denildiği belirtilmiştir. Bk. Streck, "Ermeniyeye," **İA**, IV, 318.

⁹²⁰ İbn Asâkir, XII, 101–110.

⁹²¹ İbn Asâkir, II, 340, 360; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, I, 188; Ayrıca bk. Taceddin Uzun, "Eymen b. Hureym", **DİA**, XI, 551.

⁹²² Önkâl, "Amr b. Hamık", **DİA**, III, s.84.

⁹²³ Onun Emevîlerin Kûfe valisi Ziyad'dan kaçıp bir mağaraya sığındığı ve burada 50/670 yılında yılan sokmasından öldüğü, başının kesilip Ziyad'a, onun da Muâviye'ye gönderdiği rivayet edilmiştir. Bunun İslâm'da ilk baş kesme olayı olduğu kaydedilmiştir. Bk. İbn Abdilber, **el-İstîâb**, III, 1173–4. Hakkındaki bilgiler için ayrıca bk. İbn Asâkir, XLV, 490, 95; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, IV, 217.

VIII. Sûriye'ye Ziyaret Maksadıyla Gelenler

Bazı sahâbîlerin Sûriye'ye fetihlerden önce geldiği bilinmektedir. Hz. Peygamber zamanında Hz. Ebû Bekir, Süleyt b. Harmele ve Nuayman b. Amr'ın, ticaret maksadıyla Busrâ'ya birlikte geldikleri rivayet edilmiştir.⁹²⁴ Aynı şekilde Talha b. Ubeydullah'ın da ticaret maksadıyla Sûriye'ye geldiği zikredilmektedir.⁹²⁵

Ashâbın meşhurlarından büyük kısmı ziyaret maksadıyla Sûriye topraklarına gelmiş burada kısa bir müddet bulunmuşlardır. Onların başında Halife Hz. Ömer gelmektedir. O, fetihlerin sonuna doğru bölgeye gelmiştir.

A. Hz. Ömer'in Bölgeye Gelmesi

Râşid Halifeler içinde Sûriye'ye gelerek çeşitli icraatlarda bulunan halife Hz. Ömer'dir. Bu kısımda, önce onun bu bölgeye gelişini, kaç defa geldiğini ve beraberinde hangi sahâbîleri getirdiğini incelemeye çalışacağız.

Hz. Ömer, halifeliği esnasında bölgeye birden fazla ziyarette bulunmuştur. Kaynaklarımız Hz. Ömer'in Sûriye'ye kaç defa ve hangi tarihlerde geldiği konusunda farklı bilgiler vermektedir. Vâkıdî, 17/638 yılında veba salgını sebebiyle gerçekleştirilemeyen ziyareti de hesaba katarak Hz. Ömer'in, hilafeti esnasında Sûriye topraklarına üç defa geldiğini, bunların 16/637, 17/638 ve 18/639 senelerinde olduğunu belirtmiştir. Bu durumda Vakıdî'ye göre 16/637 yılında Kudüs'ün teslim alınması törenlerine katılmış ve fetihler neticesinde ele geçen ganimetleri dağıtmış, 17/638 yılında taûn hastalığından dolayı Serg mevkiinden geri dönmüş ve kıtlık senesi (âmu'r-rimâde) adı verilen 18/639 yılında Sûriye'ye üçüncü ziyaretini gerçekleştirmiştir.⁹²⁶

⁹²⁴ İbn Asâkir, XXII, 161-2, XXX, 4.

⁹²⁵ İbn Adilber, **el-İstîâb**, II, 764; İbn Asâkir, XXV, 54.

⁹²⁶ İbn Asâkir, XLIV, 8. Rivayete göre bu kıtlık dokuz ay sürmüştür. İbn Sa'd, **et-Tabakât**, III, 283. Hz. Ömer, Hicaz'dan Sûriye'ye giderken Sûriye sınırının başlangıcı olan Serg'e gelince burada Ebû Ubeyde b. Cerrâh ve başka sahâbîlerle karşılaşmış, onların taûn tehlikesinin baş gösterdiğini haber vermeleri üzerine Sûriye'ye gitmekten vaz geçmiştir. Ya'kûbî, **Tarih**, II, 147; Taberî, **Tarih**, IV, 235; İbn Asâkir, XXV, 57-8; İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, II, 500;

Ya'kûbî ise Hz. Ömer'in ilkin 16/637 senesinde Kudüs'ün teslim alınması törenine katılmak için geldiğini, bir yıl sonra da yapmak istediği Şâm ziyaretini veba salgınından dolayı gerçekleştiremediğini söylemekte,⁹²⁷ ancak 18/639 yılı olayları arasında Hz. Ömer'in Şâm ziyaretiyle ilgili her hangi bir malumat vermemektedir. Bu durumda Ya'kûbî'ye göre Hz. Ömer bölgeye bir defa gelmiştir.

Taberî'nin Seyf ve İbn İshak yoluyla verdiği rivayetler de bu hususta karışıklığa yol açmıştır. Seyf'in rivayetine göre Hz. Ömer'in bölgeye dört defa geldiği, bunlardan ilk ikisinin 16/637 yılında diğer ikisinin de 17/638 yılında olduğu, fakat 17/638 yılındaki birinci ziyarette veba dolayısıyla Sûriye'ye giremediği aktarılmıştır.⁹²⁸ Seyf'in rivayetinde Hz. Ömer'in 17 yılındaki gelişi onun son gelişi olmuş ve bir daha da bölgeye gelmediği özellikle belirtilmiştir.⁹²⁹ İbn İshâk'ın rivayetine göre ise Hz. Ömer'in son Sûriye ziyareti 18/639 yılında olmuştur.⁹³⁰

Ziyaretlerle ilgili olarak, “Bunlardan birincisi 16/637 senesinde diğeri ise 18/639 senesinde gerçekleşmiştir” diyen İbn Asâkir konuyla ilgili değişik rivayetleri sunduktan sonra, “Bu da gösteriyor ki Hz. Ömer Câbiye'ye iki defa gelmiştir.” ifadesini kullanmaktadır.⁹³¹ Konuyla ilgili olarak sunduğumuz rivayetler içerisinde İbn Asâkir'in rivayeti daha doğru gözükmektedir. Çünkü kaynaklarda ziyaret konusunda verilen bilgilere bakıldığında Hz. Hz. Ömer'in ilk gelişi 16/637 yılında Filistin'in teslim alınmasıyla, ikincisi de 18/639 yılında valileri teftiş ve halkın sorunlarını dinleme maksadıyla gerçekleştiği anlaşılmaktadır.⁹³²

Burada şu hususa da değinmek istiyoruz: Bazı müellifler veba salgınından dolayı gerçekleştirilemeyen ziyareti de hesaba katarak ziyaret sayısının ikiden fazla olduğunu belirtmişlerdir. Vakıdî ve Taberî'nin Seyf yoluyla

⁹²⁷ Ya'kûbî, **Tarih**, II, 147, 150.

⁹²⁸ Taberî, **Tarih**, II, (1987) s. 487.

⁹²⁹ Taberî, **Tarih**, II, (1987) s. 487.

⁹³⁰ Taberî, **Tarih**, II, (1987) s. 489, 507.

⁹³¹ İbn Asâkir, II, 169.

⁹³² Hz. Ömer'in Câbiye ziyareti için ayrıca bk. Fayda, “Câbiye”, **DİA**, VI, 538

verdiği rivayetlerde bunu açıkça görmekteyiz. Yakubî ve İbn Asâkir ise gerçekleştirilemeyen ziyareti hesaba katmamışlardır.

Hiz. Ömer'in Sûriye ziyaretleri hakkında kaynaklarımızda geniş bir bilgi yoktur. Bu yüzden tespit edebildiğimiz bilgileri burada sırayla vermeye çalıştık. Hiz. Ömer ilk gelişinde şu faaliyetlerde bulundu: Kudüs halkıyla anlaşma yapmak maksadıyla geldiğinde burada yirmi gün kaldı.⁹³³ Kudüs'ün teslim alınmasından sonra burada bazı ziyaretler yaptı ve kutsal mescidin mekanını tespit etmek istedi.⁹³⁴ Orasının bir çöplük halinde olduğunu görünce kendisi de bizzat çalışarak Mescid-i Aksa'nın Hristiyanlık döneminden molozlar altında kalmış olan yerini temizletip Kubbetü's-Sahre'nin güneyindeki düzlükte cemaate namaz kıldırdı ve buraya bir mescid yaptırdı.⁹³⁵

Hiz. Ömer, Câbiye ziyaretinde insanları topladı ve onlara bir konuşma yaptı. Konuşmasında ganimetlerin dağıtılması konusunda yapacağı düzenlemelere işaret etti.⁹³⁶ Yüce Allâh'ın kendisini mal hususunda bekçi ve taksim edici kıldığını söyledi. Maddi hayata ilişkin olarak insanlara güven telkin edici ifadeler kullandı. Mal hususunda bir şey sormak isteyenlerin kendisine müracaat etmesini söyledi.⁹³⁷

Bu esnada bölge valileri Hiz. Ömer'in huzurunda toplandı. Her vali yanında birikmiş olan malları getirmişti. Hiz. Ömer bunları insanlara taksim etti.⁹³⁸ Hiz. Ömer'in önünde ganimet olarak getirilen mallar birikince bunların savaşımlara dağıtılması hususunda şunu söylediği belirtilmiştir:

"Allâh'ın ganimet olarak verdiği bu malı adaletle taksim edeceğim. Ancak Cüzam ve Lahmîler'e bu maldan dağıtmayacağım. Onların bunda hakları yok."

⁹³³ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, III, 283, İbnü'l-Cevzî, **Tarihu Ömer**, s. 87; Süyûtî, s. 146.

⁹³⁴ Ebû Ubeyd, **Emval**, s. 153; İbn Asâkir, VII, 171.

⁹³⁵ Bk. Nebi Bozkurt, "Mescid-i Aksâ", **DİA**, XXIX, 270. Ayrıca bk. a. mlf., "Kubbetü's-Sahre," **DİA**, XXVI, 305.

⁹³⁶ Ebû Ubeyd, **Kitabu'l-emvâl**, s. 245, ayrıca bk. Fayda, "Câbiye", **DİA**, VI, 538.

⁹³⁷ İbn Asâkir, VII, 310.

⁹³⁸ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, III, 283.

Hiz. Ömer'in bu sözleri üzerine tabînden Ebû Hudeyre Ahmed b. Ali el-Cüzâmî⁹³⁹ ayağa kalkıp, "Adaletli olman konusunda sana Allâh'ı hatırlatıyoruz ey Ömer!" deyince Hiz. Ömer şunları söyledi: "Adaleti ben de istiyorum. Ancak mallarını infak eden, mal sıkıntısı çeken ve diyarları dolaşan kavimleri, memleketlerinde oturan bir kavim gibi mi kabul edeceğim? Eğer hicret San'a'ya yapılmış olsaydı hiçbir Lahm ve Cüzamlı oraya hicret etmezdi" bunun üzerine Ebû Hudeyre, "Allâh bizi istediği bir ülkeye (Şâm'a) yerleştirdi ve sonra hicreti bizim memleketimize yönlendirdi. Biz de İslâm'ı kabul ettik, savaştık ve yardımcı olduk. Bu mudur hakkımızı almamıza engel olan şey? Ey Ömer!" deyince Hiz. Ömer, "Müslümanlarla beraber sizin de hakkınız vardır" dedi ve malları taksim etti.⁹⁴⁰

Sûriye topraklarında oturan Lahm ve Cüzam kabileleri için hicret söz konusu olmadığından Hiz. Ömer onlara bir şey vermek istememişti. O, ganimeti hak edenlerin fetihler uğruna memleketlerini terkeden müslümanlar olduğunu düşünüyordu. Fakat Ebû Hudeyre'nin İslâm'a girdiklerini belirten ve cihada yardımcı olduklarına dair söylediği sözler, Hiz. Ömer'i ikna etti ve netice de onlara da bölgeye cihad için gelen müslümanlar gibi davrandı.

Hiz. Ömer, Sûriye'den ayrılmadan önce buradaki müslüman topluma hitabında kendileri için gerekeni yaptığını, cündler tesis ettiğini, fey, erzak ve diğer maddi yardımları tahsis ettiğini belirtmiştir.⁹⁴¹ Fetihler neticesinde biriken mallar İslâm dininin bölgede yayılmasında büyük rol oynayan sahâbîlerin maddi ihtiyaçlarını teminde kullanılmış ve bu bölgeye yerleşen müslümanların geçimlerini temin etmelerinde büyük yararlar sağlamıştı.⁹⁴²

Hiz. Ömer, ilk Sûriye ziyaretinde yukarıda işaret ettiğimiz işlerden başka bazı bölgelere vali ve âmiller (vergi memurları) atadı.⁹⁴³

⁹³⁹ Künyesi Ebû Hadide el-Cüzâmî, Ebû Hudeyr el-Eczümî şekillerinde de gelmiştir. Bk. İbn Asâkir, LXVI, 132.

⁹⁴⁰ İbn Asâkir, II, 169-70, LXVI, 132. Ayrıca bk. Ebû Ubeyd, **Kitabu'l-emvâl**, s. 245.

⁹⁴¹ Taberî, **Tarih**, II, (1987) s. 490.

⁹⁴² Hammâş, s. 16.

⁹⁴³ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, II, 262.

Hız. Ömer'in Câbiye'deyken bir kadına recm cezası uyguladığı rivayet edilmiştir. Anlatıldığına göre bir adam Hız. Ömer'e gelerek, eşinin, kölesiyle zina ettiğini şikayet etti. Hız. Ömer sahâbeden Ebû Vâkid'ı olayı soruşturması için adamın evine gönderdi. Ebû Vâkid olayı araştırdı ve kadının suçunu itiraf etmesi üzerine Hız. Ömer'in emriyle recmedildi.⁹⁴⁴

Hız. Ömer'in bölgeye ikinci gelişi bölgeyi teftiş ve ahalinin durumunu bizzat yerinde görme maksadıyla olmuştur. Bu konuda şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allâh ömür verirse halkın arasında bir yıl dolaşacağım. Biliyorum ki halkın bana ulaştıramadığı ve başlarında bulunan kimselerin de bana iletmediği bir takım ihtiyaçları var. Sûriye'ye gider orada iki ay kalırım, sonra Cezire'ye gider orada iki ay kalırım, sonra Mısır'a gider orada iki ay kalırım, sonra Bahreyn'e gider iki ay da orada kalırım, sonra Kûfe'ye gider iki ay orada kalırım, sonra Basra'ya gider iki ay da orada kalırım. Allâh'a and olsun ki ne güzel bir yıl olur bu yıl."⁹⁴⁵ Hız. Ömer bu düşüncesini ancak Sûriye için gerçekleştirebilmiştir.

Hız. Ömer'in ikinci ziyaretine dair kaynaklarımızda fazla bir bilgi yoktur. Ulaşabildiğimiz bilgiler onun ölgedeki bazı vali ve komutanları evlerinde ziyaret edip teftiş ettiği hakkındadır. Bölgenin genel valisi Ebû Ubeyde'yi, Yezid b. Ebû Süfyan'ı, Amr b. Âs'ı, Ebû Musâ el-Eş'arî'yi,⁹⁴⁶ Dımaşk valisi Muâviye b. Ebû Süfyan'ı,⁹⁴⁷ Hıms valisi Said b. Âmir'i⁹⁴⁸ ve Dımaşk'ta İslâm'ı öğretmekle görevlendirdiği Ebu'd-Derdâ'yı ziyaret etti.⁹⁴⁹

Hız. Ömer, bu esnada Şürahbil b. Hasene'yi, başında bulunduğu ordunun komutanlığından azletti. Şürahbil, bunun kendisinden kaynaklanan bir acziyetten mi kaynaklandığını sorunca Hız. Ömer, böyle bir şeyin olmadığını, bu işe daha uygun biri olduğu halde kendisini tayin edemeyeceğini söyledi.⁹⁵⁰

⁹⁴⁴ İbn Manzûr, XXIX, 175.

⁹⁴⁵ Taberî, **Tarih**, II, (1987) s. 565.

⁹⁴⁶ İbn Asâkir, XLVII, 135-6.

⁹⁴⁷ İbn Asâkir, LIX, 112.

⁹⁴⁸ İbn Asâkir, XXI, 206.

⁹⁴⁹ İbn Asâkir, XLVII, 135-6.

⁹⁵⁰ Taberî, **Tarih**, IV, 240; İbn Asâkir, XXII, 475.

Hiz. Ömer'in Sûriye'yi ziyaret ettiğini haber alan Irak'taki müslümanlar halifelerinin Sûriye'yi ziyaret ettiği gibi kendilerini de ziyaret etmelerini istediler ve bunu bir mektupla bildirdiler. Fakat Hiz. Ömer Irak'ı ziyaret etmedi. Sûriye'de yapmak istediklerini gerçekleştirdikten sonra Medine'ye döndü. Kaynaklarda ikinci ziyaretinde burada ne kadar kaldığı belirtilmemiştir.

B. Hiz. Ömer'e Sûriye Ziyaretinde Eşlik Eden Sahâbîler

Kaynaklarımızda Hiz. Ömer'e Sûriye ziyaretinde eşlik eden sahâbîlerin isimleri zikredilmiştir. Bunlardan isimlerini tespit edebildiklerimiz şunlardır: Hiz. Osman,⁹⁵¹ Abdurrahman b. Avf,⁹⁵² Talha b. Ubeydullah,⁹⁵³ Zübeyr b. Avvâm,⁹⁵⁴ Ammar b. Yâsir,⁹⁵⁵ Abbâs b. Abdulmuttalib,⁹⁵⁶ Abdullah b. Ömer,⁹⁵⁷ Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm,⁹⁵⁸ Ubey b. Ka'b,⁹⁵⁹ Zeyd b. Sâbit,⁹⁶⁰ Suheyb-i Rûmî,⁹⁶¹ Ebû Saîd el-Hudrî,⁹⁶² Mikdâd b. Esved el-Kindî,⁹⁶³ Üseyd b. Hudayr b. Simak,⁹⁶⁴ Abdullah b. Sa'lebe b. Suayr,⁹⁶⁵ Abdullah b. Sürâka el-Ezdî,⁹⁶⁶ Câbir b.

⁹⁵¹ İbn Asâkir, XXXIX, 4.

⁹⁵² İbn Asâkir, XXXV, 238.

⁹⁵³ İbn Asâkir, XXV, 557-8.

⁹⁵⁴ Fetihler esnasında Yermük savaşına katılmış ve bazı birlikleri komuta etmişti. İbn Asâkir, XVIII, 332, 433; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb**, I, 207.

⁹⁵⁵ İbn Asâkir, XLIII, 349.

⁹⁵⁶ İbn Asâkir, XXVI, 275.

⁹⁵⁷ İbn Asâkir, XXXI, 79, 83. Ayrıca Hiz. Ömer'in onu valileri teftiş maksadıyla Sûriye'ye gönderdiği bilinmektedir. Bk. Bk. Kılıç, **Valilik**, s. 168

⁹⁵⁸ İbn Asâkir, XXVIII, 141, 149.

⁹⁵⁹ Ubey b. Ka'b, Kudüs'ün teslim alınmasının ardından Hiz. Ömer'in Kudüs halkıyla yaptığı anlaşma metnini yazmıştır. Hiz. Ömer, Câbiye'de yaptığı konuşmada onun Kur'ân bilgisini övmüş ve, "Kur'ân'dan bir şey sormak isteyenler Ubey b. Ka'b'a müracaat etsinler" demiştir. Bk. İbn Asâkir, VII, 309, 310, 346.

⁹⁶⁰ İbn Asâkir, XIX, 296, 308.

⁹⁶¹ İbn Asâkir, XXIV, 210-2.

⁹⁶² Hiz. Ömer'e eşlik ettiği bu ziyaretten başka Muâviye zamanında da Sûriye'ye ziyarette bulunduğu rivayet edilmiştir. İbn Asâkir, XX, 373-4.

⁹⁶³ Taberî, **Tarih**, IV, 59.

⁹⁶⁴ İbn Asâkir, IX, 73-98.

⁹⁶⁵ İbn Asâkir, XXVII, 181.

⁹⁶⁶ İbn Asâkir, XXIX, 12-6.

Semure,⁹⁶⁷ Râfi' b. Amr b. Uveymir,⁹⁶⁸ Râfi' b. Mükeys,⁹⁶⁹ Süfyan b. Vehb,⁹⁷⁰ ve Abdullah b. Ebû Hadred el-Eslemî.⁹⁷¹

C. Daha sonraki Dönemlerde Sûriye'ye Ziyarete bulunanlar

Hz. Ömer'le beraber bölgeyi ziyarette bulunan sahâbîlerden başka sonraki dönemlerde gelip ziyarette bulunanlar da vardır. Araştırmalarımızda sadece dört sahâbînin ziyaretini tespit edebildik. Bu sahâbîler, Selmân-ı Fârisî,⁹⁷² Sâib b. Yezid,⁹⁷³ ve Ka'b b. Ücre'dir.⁹⁷⁴

IX. Sûriye'de Hanım Sahâbîler

Kaynaklarımız Sûriye'ye gelmiş, burada cihada iştirak etmiş ya da daha sonra ziyaret için gelmiş veya buraya yerleşmiş hanım sahâbîlerden de bahsetmektedir. Ancak sayıları hakkında her hangi bir malumat verilmemiştir. Maalesef bölgeyle alakaları açısından tespit ettiğimiz hanım sahâbî sayısı çok zadır. Fakat bölgeye yerleşen hanım sahâbî sayısının isimlerini verdiklerimizden çok fazla olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü bizim tespitimize göre bölgeye kesin olarak yerleşen erkek sahâbî sayısı ikiyüz kırk civarındadır ve bunlardan evli olanlar eşleriyle bölgeye yerleşmişlerdir.

Kaynaklarımız, bölgeyle alakalı olarak isimleri verilen hanım sahâbîlerden sadece meşhur olanlarının isimlerini zikretmiş bulunmaktalar. Haklarında verilen malumat ise oldukça sınırlıdır. Daha çok Yermük savaşına katılan hanım sahâbîlerin cesaret ve kahramanlıkları ön plana çıkmıştır. Bu hususta tespit ettiğimiz hanım sahâbîler şunlardır:

⁹⁶⁷ İbn Asâkir, XI, 199-204.

⁹⁶⁸ İbn Asâkir, XVIII, 4.

⁹⁶⁹ İbn Asâkir, XVIII, 19.

⁹⁷⁰ İbn Asâkir, XXI, 358.

⁹⁷¹ İbn Asâkir, XXVII, 332.

⁹⁷² Belâzurî, **Ensâb**, II, 131; Ebû Zur'a, 61; Nevevî, **Tehzibü'l-esmâ**, I, 226; İbnü'l-Cevzî, **Sıfâtü's- safve**, I, 536.

⁹⁷³ Muâviye'nin hilafeti esnasında Sûriye'ye ziyarette bulunmuştur. Bk. İbn Asâkir, XX, 106, 112; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, II, 322; İbn Hacer, **el-İsâbe**, III, 22-3.

⁹⁷⁴ İbn Asâkir, L, 139. Sûriye'ye ne zaman geldiği husunda her hangi bir malumat yoktur.

Ümmü Habibe bint Ebu Süfyan

Hiz. Peygamber'in zevcelerinden olan Ümmü Habibe'nin adı Remle'dir. Dimaşk'a kardeşi Muâviye'yi ziyarete geldiği rivayet edilmiştir. Hiz. Peygamber'den 65 hadis rivayet eden Ümmü Habibe 44/664 yılında vefat etmiştir. Medine'de medfundur.⁹⁷⁵

Esmâ bint Ebû Bekir

Hiz. Ebû Bekir'in kızı Esmâ, aşere-i mübeşşereden Abdullah b. Zübeyr'le evlenmiştir. İki kemerli anlamına gelen Zâtü'n-Nitakayn lakabı kendisine Hiz. Peygamber tarafından verilmiştir.⁹⁷⁶ Eşiyle beraber Yermük savaşına katıldı. 73 yılında yüz yaşında Medine'de vefat etti.⁹⁷⁷ Hiz. Peygamber'den elli sekiz hadis rivayet etmiştir.⁹⁷⁸

Ümmü Haram bint Milhan

Ümmü Haram, ensârî bir hanım olup kocası Ubâde b. Sâmit gibi Hazrec kabilesine mensuptur. Adı Rûmeysâ'dır. Hiz. Peygamber'in onu ziyaret ettiği olurdu. Bir defasında yine ziyaret ettiği esnada evinde uykuya dalmış ve gördüğü rüya dolayısıyla gülerek uyanmıştı. Ümmü Haram'ın neler gördüğünü sorması üzerine Hiz. Peygamber, rüyasında ümmetinden bazı kimselerin denizde şehit düştüğünü gördüğünü söyledi. Bunun üzerine Ümmü Haram, Hiz. Peygamber'den kendisinin de o şehitlerden olması için duâ talebinde bulundu. Resûlullah onun için, "Sen de onlardansın" dedi.⁹⁷⁹ Onun, eşi Ubâde b. Sâmit'le beraber Muâviye'nin valiliği esnasında gerçekleşen Kıbrıs fethine (28/648-49) iştirak

⁹⁷⁵ Bk. İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 259. İbn Asâkir, LXIX, 132.

⁹⁷⁶ Hicret esnasında Hiz. Peygamber'e ve babası Hiz. Ebû Bekir'e Sevr mağarasında saklandıkları sırada yemek götürürken yemek çıkını elbisesinin kemeriyle bağladığı için Hiz. Peygamber bunun karşılığında ona cennette iki kemer verileceğini müjdeleyerek bu lakabı verdi. Bk. İbn Hişam, II, 486.

⁹⁷⁷ İbn Asâkir, LXIX, 5; İbn Hacer, el-İsâbe, VIII, 13.

⁹⁷⁸ İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 260.

⁹⁷⁹ İbn Asâkir, LXX, 209; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, VII, 217-8; İbn Hacer, **el-İsâbe**, VIII, 375-6. Hadisin kaynağı için bk. Bûhârî, **Cihad**, 3, 8, 63.

ettiği ve bu savaşta şehid olduğu rivayet edilmiştir.⁹⁸⁰ Türbesi bugün Kıbrıs Rum kesimi sınırları içinde yer alan Larnaka'dadır.

Ümmü'd-Derdâ

İbadet, fazilet ve zekasıyla meşhur olan bu hanım sahâbî, Ebu'd-Derdâ'nın hanımıdır. Adı Hayre bint Ebu Hadred'dir. Sûriye'ye Ebu'd-Derdâ'yla beraber gelmiş ve Hz. Osman zamanında burada vefat etmiştir.⁹⁸¹ Vefat tarihi eşi Ebu'd-Derdâ'nın vefatından bir yıl önce 30 (650) veya 31 (651) yılında olduğu bildirilmektedir.⁹⁸² Ancak İmam Ahmed'in Müsned'inde onun, Abdülmelik b. Mervan zamanında hayatta olduğunu, Abdülmelik'in haber göndermesi üzerine gelip hanımlarının yanında gecelediğini ve Abdülmelik'in ondan hadis öğrendiğini belirten bir rivayet yer almaktadır.⁹⁸³ Abdülmelik daha küçük yaşlardayken Ümmü'd-Derdâ vefat ettiğine göre bu rivayete ihtiyatla yaklaşılmalıdır. Ümmü'd-Derdâ Hz. Peygamber'den 5 hadis rivayet etmiştir.⁹⁸⁴

Ümmü Hâkim bin Hâris b. Hişam

Mekke'nin fethinde müslüman olan Ümmü Hâkim, eşi İkrime b. Ebû Cehil ile Şâm bölgesine fetih ordularıyla gelmiştir. İkrime burada şehid olunca Ümmü Hâkim sahâbeden Halid b. Said b. Âs ile evlenmiştir. Düğünleri 14/635 yılında yeni eşi Halid'in şehid düştüğü Mercu's-Suffer savaşından birgün önce olmuştu.⁹⁸⁵ Halid'in şehid düştüğü bu savaşta Ümmü Hâkim'in zırh giydiği ve eline aldığı bir çadır direğiyle yedi Rum askerini öldürdüğü rivayet edilmiştir. Onun daha sonra Yermük savaşına da katıldığı burada da büyük kahramanlıklar gösterdiği bildirilmektedir.⁹⁸⁶

⁹⁸⁰ İbn Hacer, **el-İsâbe**, VIII, 376.

⁹⁸¹ Bk. Müslim, **Tabakât**, I, 223; İbn Asâkir, LXXIX, 116; İbn Hacer, **el-İsâbe**, VIII, 123-4.

⁹⁸² İbn Hacer, **el-İsâbe**, VIII, 124.

⁹⁸³ **Müsned**, VI, 448.

⁹⁸⁴ İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 269.

⁹⁸⁵ Bk. Rıza Savaş, **Raşid Halifeler Döneminde Kadın**, s. 231-2.

⁹⁸⁶ Ebu Zur'a, s. 57; İbn Asâkir, LXX, 227; İbn Hacer, **el-İsâbe**, VIII, 379.

Ümmü Hâkim'in daha sonra Medine'ye döndüğü anlaşılmaktadır. Çünkü Halid'den sonra Hz. Ömer'le evlendiği ve ondan çocuk sahibi olduğu belirtilmiştir.⁹⁸⁷ Onun Sûriye'de ne kadar kaldığını bilemiyoruz.

Esmâ bint Yezid

İsmi Fûkeyhe şeklinde de gelmiştir. Künyesi Ümmü Âmir olup Hazreç kabilesine mensuptur. Bu hanım sahâbî Hz. Peygamber'e biat etmiş ve Hayber seferine katılmıştır.⁹⁸⁸ Hz. Peygamber'den 81 hadis rivayet etmiştir.⁹⁸⁹

Esmâ'nın Yermük savaşına iştirak ettiği ve bazı Rum askerlerini öldürdüğü rivayet edilmiştir.⁹⁹⁰

Sammâ bint Büsr el-Mâzinî.

Hıms'a yerleşmiş olan sahâbîlerden Abdullah b. Büsr ve Atiyye b. Büsr'ün kız kardeşidir.⁹⁹¹ Adı "Büheyme" olarak da geçmektedir.⁹⁹² İki kardeşiyle beraber Hıms'a yerleşen bu hanım sahâbî⁹⁹³ Hz. Peygamber'den 3 hadis rivayet etmiştir.⁹⁹⁴

Ümmü'l-Hakem bint Ebû Süfyan b. Harb.

Ebû Süfyan'ın kızıdır. Mekke'nin fethinden sonra müslüman olmuştur. Daha önce İyaz b. Ganm'ın eşiymen müşrik kadınların nikah altında tutulmasını yasaklayan Mümtahine sûresi 10. ayeti gereği İyaz tarafından boşanmıştır. Müslüman olduktan sonra Abdullah b. Osman es-Sekafî ile evlenen bu hanım sahâbî Sûriye'de ikamet etmiştir. Eşi Abdullah hakkında kaynaklarımız farklı bilgiler vermektedir. İbn Asâkir es-Sekafî nisbesini vermeksizin bir muhadramdan bahsedip onun Yermük savaşında şehid düştüğünü belirtmektedir. Üsdü'l-Gâbe ve

⁹⁸⁷ İbn Asâkir, LXX, 228.

⁹⁸⁸ İbn Asâkir, LXIX, 33; İbn Hacer, **el-İsâbe**, VIII, 282.

⁹⁸⁹ İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 259.

⁹⁹⁰ İbn Asâkir, XXXIII, 68; Abdulaziz Şennâvî, **Nisâu's-sahâbe**, s. 349.

⁹⁹¹ Hakkındaki bilgiler için bk. Müslim, **Tabakât**, I, 223; İbn Abdilber, **el-İstîâb**, III, 874; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, VII, 175-6.

⁹⁹² İbn Manzûr, XII, 47.

⁹⁹³ Müslim, **Tabakât**, I, 223.

⁹⁹⁴ İbn Hazm, **Cevâmi'**, s. 274.

el-İsâbe’de Abdullah b. Osman es-Sekâfî adında bir sahâbîden bahsedilmiş fakat Sûriye’ye yerleştiği konusunda her hangi bir bilgi verilmemiştir. Ancak eşi Ümmü’l-Hakem’in Sûriye’de ikametinden, İbn Asâkir’in, bu şahsın Yermük’te şehid düştüğünü belirtmesinden ve İbn Hacer’in, “Veda haccından sonra Sakif ve Evs kabilesinden müslüman olmayan hiç kimse kalmadı” şeklindeki görüşüne dayanarak onun da bir Sakifli olarak Hz. Peygamber zamanında İslâm’a girdiğini ve Yermük’te şehid düşen bir sahâbî olduğunu söyleyebiliriz.⁹⁹⁵

Cüveyriye bint Ebû Süfyan

Mekke’nin fethinde müslüman olan Cüveyriye, Muâviye’yle anne-baba bir kardeşir. Hz. Peygamber’e biat etmiş, daha sonra Yermük savaşına iştirak etmiş ve Dımaşk’a yerleşmiştir.⁹⁹⁶

Fatıma bint Velid b. Muğire

Halid b. Velid’in kız kardeşi olup Mekke’nin fethinde müslüman olmuştur. Fetihler sırasında Sûriye’de bulunmuş, daha sonra burada bir müddet kalmış ve 20/641 yılında Hz. Ömer’le evlenince Medine’ye yerleşmiştir. Halid b. Velid’in bazı işler hakkında onunla istişarede bulunduğu rivayet edilmiştir.⁹⁹⁷

Fatıma bint Karza

Kureyş’in Abdumenaf kolundan olup Muâviye’nin hanımıdır. Muâviye’yle beraber Kıbrıs’ın fethine iştirak ettiği bilinmektedir.⁹⁹⁸

Hind el-Havlânîyye

Bilal-i Habeşî’nin eşi olup Dârayyâlıdır. Sahâbî olduğu söylenmiştir.⁹⁹⁹ Ebû Nuaym, Bilal’in ashâbtan olduğu söylenilen eşinin başka biri olabileceğini belirtmiştir. Bilal-i Habeşî, Sûriye’ye yerleştikten sonra Dârayyâ’da Havlanlı bir

⁹⁹⁵ İbn Asâkir, XXXI, 4; LXX, 218-22; **Üsdü’l-gâbe**, III, 308; **el-İsâbe**, IV, 150; VIII, 378.

⁹⁹⁶ İbn Asâkir, LXIX, 87; Abdulaziz Şennâvî, **Nisâu’s-sahâbe**, s. 349.

⁹⁹⁷ İbn Asâkir, LXX, 42; İbnü’l-Esir, **Üsdü’l-gâbe**, VII, 232; İbn Hacer; **el-İsâbe**, VIII, 278.

⁹⁹⁸ İbn Hacer, **el-İsâbe**, VIII, 258; Muhammed Saîd Mubeyyez, **Mevsûât**, s. 615.

⁹⁹⁹ İbn Asâkir, LXX, 193.

hanımla evlenmiş, fakat bu hanım hakkında kaynaklarımızda her hangi bir malumat verilmemiştir.¹⁰⁰⁰

Ümmü Eban bint Utbe

Ümmü Eban, Sûriye fetihlerine kocası Eban b. Said b. Âs ve kardeşi Ebû Hâşim'le beraber katılmıştır.¹⁰⁰¹ Kocası Eban Ecnadeyn savaşında şehid düşmüştür.¹⁰⁰² Ümmü Eban Medine'ye döndükten sonra ashâbın ileri gelenlerinden Hz. Ömer, Hz. Ali, Zübeyr b. Avvâm ve Talha b. Ubeydullah kendisine evlenme teklifinde bulunduğunda Talha'nın teklifini kabul etti ve onunla evlendi. Sûriye'de ne kadar kaldığına dair her hagi bir malumat yoktur.¹⁰⁰³

Ümeyme bint Rukayka

Hz. Peygamber'in hanımı Hadice bint Huveylid'in yeğenidir. Hz. Peygamber'e biat etmiş, Mûte savaşına iştirak etmiş, Muâviye zamanında Sûriye'ye gelmiş orada bir ev edinmiştir.¹⁰⁰⁴ Hz. Peygamber'den 8 hadis rivayet etmiştir.¹⁰⁰⁵

Ümmü Muhammed el-Ensârîye

Adı Humeyde bint Nu'man olup Dımaşk'a yerleştiği rivayet edilmiştir. Çok sayıda evlilik yapmasıyla tanınmıştır. Son evli bulunduğu kimsenin Haccac b. Yusuf olduğu bilinmektedir.¹⁰⁰⁶

Hind bint Utbe b. Rebïa

Ebû Süfyan'ın hanımı olup Muâviye'nin de annesidir. O da kocası gibi Mekke'nin fethinde müslüman oldu. Yermük savaşına katılmış ve müslüman askerleri savaşa teşvik etmiştir.¹⁰⁰⁷

¹⁰⁰⁰ İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, VII, 290-1; Muhammed Saïd Mubeyyez, **Mevsûât**, s. 764.

¹⁰⁰¹ Buhârî, **Tarih**, I, 450; İbn Asâkir, LXX, 197; İbn Hacer; **el-İsâbe**, I, 170;

¹⁰⁰² İbn Asâkir, VII, 197.

¹⁰⁰³ İbn Hacer; **el-İsâbe**, VIII, 354.

¹⁰⁰⁴ İbn Asâkir, LXIX, 49; Muhammed Saïd Mubeyyez, **Mevsûât**, s. 72.

¹⁰⁰⁵ İbn Hazm, **Cevâmi'**, 279.

¹⁰⁰⁶ İbn Asâkir, LXIX, 100; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, VII, 392.

Onun fetihlerden sonra Sûriye'ye gelip oğlu Muâviye'yi ziyaret ettiği bilinmektedir.¹⁰⁰⁸ Hz. Ebu Bekir'in vefatından kısa bir süre sonra vefat ettiğini belirten bir rivayetin yanı sıra Hz. Ömer zamanında vefat ettiği şeklinde bir rivayet de bulunmaktadır.¹⁰⁰⁹

¹⁰⁰⁷ İbn Asâkir, LXX, 166; İbn Hacer, **el-İsâbe**, VIII, 346.

¹⁰⁰⁸ Kandemir, "Hind bint Utbe", **DİA**, XVIII, 65.

¹⁰⁰⁹ İbn Hacer, **el-İsâbe**, VIII, 347.

İKİNCİ BÖLÜM

YAŞADIKLARI HAYAT VE TOPLUMA YANSIYAN YÖNLERİ

Fetihlerden sonra Suriye'ye yerleşmiş olan çok sayıda sahâbî, bundan sonra bölgeyi kalp ve ruh ikliminde fethetmeye çalışmış, hal ve hareketleriyle toplumu İslâm'ın hayat bahşedici prensipleriyle tanıştırmaya gayret etmişlerdir. Allâh'ın Kur'ân'da övdüğü kimseler olan sahâbîlerle¹⁰¹⁰ karşılaşan insanların zihninde kalan ilk hatıra, her hallerinde ibadete sarılmış olmalarıydı. Yaşadıkları hayatla, çevrelerini kuşatmış olan insanlara örnek oluyorlardı. Onlardan bazıları, Sûriye bölgesinde namaza, takvaya ve zühde dair eşsiz hatıralar bırakmıştır. Bu hatıralar, insanların zihninde yer etmiş ve nesiller boyunca dilden dile aktarıla gelmiştir.

Yaşadıkları hayatla ve söyledikleri sözlerle topluma İslâm'ı öğreten sahâbe topluluğu, bulundukları yerlerde yeni nesillere en güzel örnek oldular. Kendilerine yakışmayan davranışlardan uzak durma hususunda ellerinden gelen gayreti gösterdiler. İdareciler de bu konuda onların dikkatlerini çekti. Nitekim ashâbın bu hususa dikkat etmesini isteyen Hz. Ömer, fetih ordularıyla Sûriye'ye gelmiş olan Ebu'd-Derdâ'ya, bölgeye yerleşmesini ve orada insanlara İslâm'ı öğretmesini emrederken, “Siz Muhammed'in örnek sahâbîlerisiniz” diyerek sahâbe neslinin üstlendiği misyonu hatırlatıyordu.¹⁰¹¹ Hz. Ömer'in haklı olarak işaret ettiği gibi Ebu'd-Derdâ ve onun konumundaki alim sahâbîlerin, Hz. Peygamber'in ashâbı içinde farklı bir yerleri vardı. Onlar dini en yüksek seviyede Hz. Peygamber'den öğrenme gibi bir payeye erişmiş kimselerdi.

Kur'ân'ı iyi bilen ve Hz. Peygamber'in sünnetinin varisleri olan bu seçkin sahâbîlerin, Allâh'ın rızasını kazanmaktan başka bir maksatları yoktu. O'nun rızasını kazanmak en büyük arzularıydı. Yaptıklarını O'nun rızası uğrunda ihlasla yapıyorlardı.

¹⁰¹⁰ Geniş bilgi için bk. Ergün Çapan, **Kur'ân-ı Kerim'de Sahâbe**, İstanbul: Işık Yayınları 2002, s. 70.

¹⁰¹¹ İbn Asâkir, XLVII, 106.

I. İslâm'ın İlk Davetçileri Olarak Sahâbîler

Allâh her ümmete bir peygamber göndermiştir.¹⁰¹² Bu elçiler vasıtasıyla göndermiş olduğu hak dinlerle bütün ümmetlere dünya ve ahiret hayatının saadetini temin etme yolunu göstermiştir. Peygamberler davet ve uyarı görevlerini tamamlayıp ahirete intikal ettiklerinde, bu vazifeyi onların geride bıraktıkları nesil devralmıştır.

İslâm, mensuplarına dinin neşredilmesini emretmektedir. Bunu, dinin üzerine bina edildiği esaslardan biri olarak kabul etmiş,¹⁰¹³ bu işin yapılmasını, İslâm ümmetine bir emir olarak bildirmiştir. İnsanların, hikmetle ve güzel öğütle İslâm'a çağrılmasını emretmiş¹⁰¹⁴ ve Allâh'a çağırانların en güzel sözlü kimseler olduğunu haber vermiştir.¹⁰¹⁵

İnsanlara yapılacak olan davet, amellerin ve sözlerin en güzeldir.¹⁰¹⁶ Bu şerefli görev, müslümanları diğer milletlerden daha hayırlı kılan bir vasıftır. Çünkü İslâm, bir müslümanın sadece kendi müslümanlığıyla yetinmesini yeterli görmemiş, İslâm'dan bihaber yaşayan toplulukların da İslâm nimetinden istifade etmesini istemiştir.¹⁰¹⁷ Bu sebeple Hz. Peygamber, daha hayattayken Arap Yarımadası ve yakın bölgelere İslâm davetçileri göndermiş, bu davetçiler vasıtasıyla mesajını çok sayıda bölgeye ulaştırmıştır. Bunun yanında İslâm'a girmiş olan bölgelere de muallimler göndererek onların İslâm'ı öğrenmelerini istemiştir.

Hz. Peygamber'le omuz omuza vererek İslâm'ı Arap Yarımadası'na hakim kılan sahâbe nesli, İslâmî davetlerinin sadece bu bölgeyle sınırlı olmadığını bilincindeydiler. Büyük bir misyon yüklendiklerini çok iyi kavramışlardı. Allâh'ın adının o günün iki büyük imparatorluğu olan Sâsânî ve Bizans topraklarında yücelmesi için büyük mücadele verdiler. Onlar, inandıkları

¹⁰¹² Yûnus 10/47.

¹⁰¹³ Abdurrezzak, Ebû Bekir b. Hemmam es-Sen'ânî, **Musannef**, Beyrut: 1983, V, 173.

¹⁰¹⁴ Nahl 16/125.

¹⁰¹⁵ Fussilet 41/33.

¹⁰¹⁶ Abdülkerim Zeydan, **İslâm Davetinin Esasları**, trc: Veli Ulutürk, Mehmet Karabulut, İstanbul 1998, s. 58.

¹⁰¹⁷ Hüseyin Yılmaz, "Kur'an'ın Işığında İslâm'a Davet", **E.Ü.İ.F.D.**, sayı: I, Sivas 1996, s. 334.

değerleri öğretip yaşatma uğruna Medine yurdunu terk edip Sûriye, Irak ve Mısır bölgelerine yerleştiler. Fetih hareketine katılan sahâbîler, özellikle muhâcir ve ensâr olanlar, her yönden bu hareketin liderliğini yaptılar.

Sûriye bölgesinde, bir taraftan fetihler devam ederken diğer taraftan da fethedilen bölgelerde eğitim-öğretim faaliyetlerini yürütmeleri için Medine'den muallimler isteniyordu. Nitekim Sûriye bölgesi komutanlardan Yezid b. Ebû Süfyan, Halife Hz. Ömer'e gönderdiği mektupta, "Sûriye ahalisi çoğalmış bulunuyor. Kendilerine Kur'ân'ı ve dinin emirlerini öğretecek kimselere ihtiyaç duymaktadırlar" diyerek¹⁰¹⁸ ondan, bölgeye bu işi yürütecek alimlerin gönderilmesini istiyordu. Onun talebini yerinde bulan Hz. Ömer, gönderdiği emirle, ashâbın ileri gelenlerinden Muâz b. Cebel, Ebu'd-Derdâ ve Ubâde b. Sâmit'i bu iş için görevlendirdi.¹⁰¹⁹ Onlar, kendilerinden sonra gelen nesillerin eğitimcileri oldular. Burada yetişen ilk tabiîn nesli, özellikle bu üç ismin ders halkalarında yetişti.¹⁰²⁰

İslâm'ı öğretecek olan sahâbîlerin ilmen, ruhen ve İslâm'ı pratikte yaşama açısından diğer sahâbîlerden önde olmaları önem arz ediyordu. Hz. Ömer'in İslâm'ı öğretmeleri için bölgede görevlendirdiği üç sahâbîde de bu özellik en açık şekilde görülüyordu. Üçü de ashâb arasında ilmî birikimleri, takva ve zühd hayatlarıyla tebarüz etmişlerdi. Bunlardan Muâz b. Cebel, Sûriye'ye gelmeden önce Hz. Peygamber'in emriyle bu işi Yemen topraklarında da yapmıştı.

Sûriye'ye yerleşmiş olan sahâbîler, çevrelerinde kenetlenmiş bulunan müslümanlara iki şekilde tesir ediyorlardı. Birincisi, İslâm'ı yaşayarak onlar üzerinde ciddi bir tesir meydana getiriyorlar, bir de Hz. Peygamber'den öğrendikleri hadisleri, yaşanması gereken prensipler olarak topluma aktarıyorlardı. Bu şekilde, bulundukları her bölgeye Hz. Peygamber'den

¹⁰¹⁸ İbn Asâkir, XLVII, 137.

¹⁰¹⁹ Zehebî, **A'lamü'n-nübelâ**, II, 344.

¹⁰²⁰ Hammâş, s. 97.

kendilerine miras kalan ilmi taşıdılar.¹⁰²¹ Karşılaştıkları her hangi bir durum karşısında konuşmalarına, “Ben, Resûlullah’ın şöyle dediğini işittim” diye başlayarak çevrelerinde bulunan insanlara, sünnet-i seniyyeye uygun bir hayat yaşama yönünde işaretlerde bulunuyorlardı.

Topluma Hz. Peygamber’in yaşadığı hayatı öğreten sahabîlerin dikkatimizi çeken bir özelliğini daha burada zikretmek istiyoruz. Bölgeye yerleşmiş olan bazı sahâbîler Resûlullah’tan rivayet ettikleri hadislerle amel hususunda tanındılar. Mesela Ebû Reyhâne’nin, Allâh yolunda nöbet tutmanın mükafatını anlatan hadisi rivayet ederek Filistin’de İslâm ordusunda nöbet tutan bir asker olarak tanınması,¹⁰²² atların perçeminde hayrın bulunduğunu belirten hadisi rivayet eden Urve b. Ca’d’ın evinde, yetmiş atın bağlı bulunması,¹⁰²³ malını Allâh yolunda harcayan ve fakir olarak Allâh’ın huzuruna çıkan kimselerin alacağı ecir konusundaki hadisi rivayet eden Saîd b. Âmir’in Hıms bölgesinin valisi olduğu halde Hz. Ömer’e ulaşan fakirler listesinde onun da isminin bulunması buna örnektir.¹⁰²⁴

A. Kur’ân-ı Kerim’le Meşguliyetleri

Müslümanlar, Sûriye bölgesinde İslâm’ı öğretirlerken bu ameliyenin gerekli kıldığı bütün vasıtaları haiz idiler. Manevi gıdalarını Kur’ân’dan almışlardı. Onlar, İslâm davasını yeni tanıştıkları topluma iletmede ruhen, bedenlen ve ilmen hazır vaziyetteydiler. Kur’ân’la hemhal olmuşlardı. Dünya ve ahiret saadetinin Kur’ân’la elde edileceğinin bilincindeydiler. Onun emir ve yasaklarına tam bir teslimiyetle riayet ettikleri gibi onu okuma yolunda da gayret gösterdiler.

¹⁰²¹ Sûriye bölgesinde Hz. Peygamber’in hadislerinin nasıl ve ne şekilde yayıldığı konusunda bk. Kemal Sandıkçı, **İlk Üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadis**, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları 1991, s. 88-120.

¹⁰²² İbn Hacer, **el-İsâbe**, III, 290-91.

¹⁰²³ İbn Asâkir, XL, 217. Kaynaklarımızda sahâbenin sünnete sarılma konusunda rastladığımız daha çarpıcı bir örnek Ebû Eyyûb el-Ensârî’den gelmiştir. O, Medine’de bulunduğu bir sırada vali Mervân b. el-Hakem’in arkasında namaz kıldığında Mervân’a, namazları müstehab vakitlerinde kılmasından dolayı muhalefet etmiş ve “Ben Nebî’nin (vakitlerin neresinde ve nasıl) namaz kıldırıldığını çok iyi biliyorum. Eğer sen (namaz kıldırılmakta) ona uyarsan biz de sana uyarız. Yok eğer sen Peygamber’e uymayacak olursan biz de sana uymayız (sünnete uymayan icraatında sana uymayız). cevabını vermiştir. Bk. İbn Asâkir, XVI, 50.

¹⁰²⁴ Ebû Nuaym, **Hilye**, I, 246; İbn Asâkir, 147-8.

Onlar, Kur'ân'a ne bilgi almak ne de kültürlerini zenginleştirmek için yaklaşıyorlardı. Kur'ân'ı, hayatlarına yön veren bir düstur kabul edip Allâh'ın kendilerinden nasıl yaşamaları gerektiğini kavramak için müracaat edilecek tek kitap olduğunu iyi kavramışlardı. Hz. Peygamber, Kur'ân'ı kendilerine emanet olarak bırakırken ona sımsıkı yapışmalarını söylemişti. Onlar da Hz. Peygamber'in işaret ettiği şekilde Kur'ân'a yaklaştılar. Hayatı Kur'ân'la anlamlandırmışlardı. Ayetler üzerinde gerektiği şekilde tefekkür ediyorlardı.

Resûlullah, ashâbına Kur'ân'ı öğrenmelerini, çünkü onun kıyamet gününde şefaathçi olacağını,¹⁰²⁵ Kur'ân'ı öğrenen ve öğreten kimselerin insanların en hayırlıları olduğunu bildirmişti.¹⁰²⁶ O, Kur'ân'ın nüzûlüyle sevinir bu sevincini ashâbıyla paylaşırdı. Onun günlük olarak okuduğu sûreler vardı. Yatmadan önce İhlas, Nas ve Felak sûrelerini okuduğu rivayet edilmiştir.¹⁰²⁷ Kur'ân'ı geceleri bazen sesli bazen de sessiz tilavet ettiği olurdu.¹⁰²⁸ Ashâbını Kur'ân okumaya teşvik etmiş, Kur'ân okuyan bir mü'mini hem kokusu hem de tadıyla güzel olan turunçgil meyvesine benzetmiştir.¹⁰²⁹ Kur'ân'ı okumada mahir olanların iyilik melekleriyle beraber olacağını, okumada zorlananlara ise iki ecir verileceğini söylemiştir.¹⁰³⁰

Onun ashâbıyla Kur'ân'a dair birçok hususta sohbet ettiği bilinmektedir. Bir defasında Ebû Said b. Muallâ'ya bir soruyla Kur'ân'da en büyük sûrenin hangisi olduğunu öğretmek istemiş ve onun Fâtîha sûresi olduğunu söylemişti.¹⁰³¹ Ebû Hureyre'ye, yatmadan önce Ayete'l-Kürsî'yi okumasını söylemiş ve bu sayede devamlı surette Allâh'ın korumasında olacağını ve Şeytan'ın kendisine zarar vermeyeceğini belirtmişti.¹⁰³² Bir defasında ashâbından birinin evlenmek istediği kadına mihir olarak verecek bir şey bulamadığı sırada ezberinde bulunan

¹⁰²⁵ Dârimî, *Dârimî, Fezâilü'l-Kur'ân*, 2.

¹⁰²⁶ Buhârî, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 21; Tirmizî, *Sevâbu'l-Kur'ân*, 15; Dârimî, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 2.

¹⁰²⁷ Buhârî, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 14. Muvatta, *Kur'ân*, 9.

¹⁰²⁸ Abdurrezzak, *Musannef*, II, 495.

¹⁰²⁹ Buhârî, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 17; Müslim, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 37.

¹⁰³⁰ Müslim, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 38.

¹⁰³¹ Buhârî, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 9.

¹⁰³² Buhârî, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 10.

Kur'ân'ı mihir yerine saymıştı.¹⁰³³ O, ashabına Kur'ân'ı devamlı okumalarını ve bu sayede onu unutmayacaklarını söylemişti.¹⁰³⁴

Hiz. Peygamber, ashâb-ı kirâmdan Kur'ân dinlemeyi severdi. Bir defasında Abdullah b. Mes'ûd'a, "Oku!" deyince Abdullah b. Mes'ûd'un, "Sana nazil olduğu halde nasıl okuyabilirim?" demesi üzerine, "Ben başkasından dinlemekten hoşlanırım" buyurmuştu. Abdullah b. Mes'ûd, Nisâ sûresinden okumaya başlamış ve 41. ayete gelince Hiz. Peygamber ağlamaya başlamıştı. Bunun üzerine Abdullah okumayı bırakmıştı.¹⁰³⁵ Abdullah b. Mes'ûd, "Ben Resûlullah'ın huzurunda yetmiş sûre okudum, bizzat ondan yetmiş küsur sûre öğrendim" demiştir. O, Hiz. Peygamber'in, ashâbın Kur'ân'ı kendilerinden öğrenmesi için ismini zikrettiğı dört kişiden biriydi.¹⁰³⁶ Kur'ân aşığı bir sahâbîydi. Onun, Kur'ân'ı çok güzel bir sesle okuduğı rivayet edilmiştir.¹⁰³⁷

Hiz. Peygamber, ashâbından Kur'ân'ı iyi bilenlere işaret etmiş ve Kur'ân'ı onlardan öğrenmelerini istemişti. Bu hususta Abdullah b. Mes'ud, Sâlim, Muâz b. Cebel ve Ubey b. Ka'b'ın ismini saymıştı.¹⁰³⁸ Ashabın, Kur'ân'ın kıraâtı konusunda gelip Abdullah b. Mes'ud'a danıştığı bilinmektedir.¹⁰³⁹

Ashâb Hiz. Peygamber'in Kur'ân-ı Kerim'e dair yaptığı tavsiyelere uymuş Kur'ân'la meşgul olma noktasında büyük gayeret göstermişti. Hiz. Ömer Kur'ân'ı iyi bilenlere değer veriyordu. Bir defasında Mekke'ye mevâlden birini âmil olarak tayin ettiği sırada kendisine neden böyle birini tayin ettiği sorulduğunda, sebep olarak onun Kur'ân'ı iyi okuduğunu ve ferâiz ilminde âlim olduğunu söylemişti.¹⁰⁴⁰

¹⁰³³ Buhârî, **Fezâilü'l-Kur'ân**, 22.

¹⁰³⁴ Buhârî, **Fezâilü'l-Kur'ân**, 23, Müslim, **Fezâilü'l-Kur'ân**, 33.

¹⁰³⁵ İbn Asâkir, XXXIII, 120. Hadis için ayrıca bk. Buhârî, **Fezâilü'l-Kur'ân**, 33, 35.

¹⁰³⁶ İbn Asâkir, XXXIII, 130; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, III, 387. Hiz. Peygamber Kur'ân'ı, kendilerinden öğrenmeleri için ashâba İbn Mes'ud'dan başka Muâz b. Cebel'i, Ubey b. Ka'b'ı ve Ebû Hüzeyfe'nin mevlâsı Salim'i göstermişti. Bk. Buhârî, **Fezâilü'l-Kur'ân**, 20; Buhârî, **Menâkibi'l-ensâr**, 14; Ebû Nuaym, **Hilye**, I, 229. Bunlardan Muâz b. Cebel, Sûriye'ye yerleşmiş, İbn Mes'ud bir müddet kalmış, Ubey b. Ka'b ise ziyarette bulunmuştur.

¹⁰³⁷ İbn Asâkir, XXXIII, 166.

¹⁰³⁸ Buhârî, **Fezâilü'l-Kur'ân**, 8.

¹⁰³⁹ Müslim, **Fezâilü'l-Kur'ân**, 50.

¹⁰⁴⁰ Müslim, **Fezâilü'l-Kur'ân**, 47.

Ashâb nesli Kur'ân'ı günlük okumayı adet haline getirmişti ve bunu başkalarına da söylüyorlardı. Hz. Ömer bir defasında, “Gece hizbini¹⁰⁴¹ kim okumaktan geri kaldı?” diye sormuş ve okuyamayanların onu zeval vaktinde okumalarını emretmişti.¹⁰⁴² Valilerine Kur'ân öğrenmeyi halka sevdirmeleri için talimatlar göndermişti. Buna göre, Kur'ân öğrenenlere burs verilmekteydi.¹⁰⁴³ İnsanların Kur'ân'dan Bakara, Nisâ, Mâide ve Nûr sûrelerini ezberlemesini istemişti. Zira bu sûreler, Kur'ân'ın emir ve ahkâmını ihtiva eden sûrelerdi.¹⁰⁴⁴

Sahâbîler fetihlerin akabinde bulundukları ortamlarda bütün müslümanların Kur'ân-ı Kerim'den istifade etmesi yolunda gayret gösterdiler. Halifeler de ordugâh şehirlere gönderdikleri emirnâmelerde askerlere Kur'ân öğretilmesi hususunu dile getirdiler. Hatta Hz. Ömer, valilerinden Kur'ân talebelerinin listesini isterdi. Zamanla bu tedbirler semeresini verdi ve çok sayıda insan Kur'ân öğrendi. Kur'ân'ı yüzünden okuyanların sayısı büyük bir artış gösterdi. Ayrıca yüzlerce kişi Kur'ân'ı ezberlemişti. Nitekim Hz. Ömer, valilerinden bulundukları bölgelerdeki tüm şehirlere Kur'ân öğretmeleri için hafızlar göndermelerini istediği vakit, Irak bölgesi komutanlarından Ebû Mûsâ el-Eş'arî, halifeye ordusunda üç yüz hafızın bulunduğunu bildirmişti.¹⁰⁴⁵ Sûriye'deki yaklaşık otuz bin kişilik ordu göz önüne alındığında burada da Irak ordusundakiler kadar hafızın bulunması muhtemeldir.

Sûriye bölgesinde ashabın ileri gelenleri arasından seçilmiş olan komutanlar ve kadılar, Kur'ân'ı ezberlemeleri ve çok okumalarıyla tanınmışlardı. Bunların başında başkumandan Ebû Ubeyde geliyordu.¹⁰⁴⁶ Burada İslâm'ı öğretmekle görevlendirilen Ebu'd-Derdâ,¹⁰⁴⁷ Muâz b. Cebel,¹⁰⁴⁸ ve Ubâde b.

¹⁰⁴¹ Bk. Kur'ân-Kerim'in yirmişer sayfadan oluşan otuz cüzünden herbirinin ayrıldığı dört eşit kısım. Bk. “Hizb,” *DİA*, XVIII, 182.

¹⁰⁴² Müslim, *Salâtü'l-müsafirîn*, 18; Muvatta, *Kur'ân*, 3.

¹⁰⁴³ Bk. Mevlânâ Şiblî, II, 182.

¹⁰⁴⁴ Alâuddîn Ali el-Muttakî, *Kenzu'l-ummâl fi süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle 1985, II, 313.

¹⁰⁴⁵ Ali el-Muttakî, *Kenzu'l-ummâl*, II, 228.

¹⁰⁴⁶ Bk. Önkâl, “Ebû Ubeyde b. Cerrâh”, *DİA*, X, 249.

¹⁰⁴⁷ İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed, *Muhabber*, s. 286; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 440; İbnü'l-Cevzî, *Telkih*, s. 440; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, II, 335; İbn Asâkir, XLVII, 188.

¹⁰⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 230, 236; İbnü'l-Cevzî, *Telkih*, s. 440; İbn Asâkir, LVIII, 401; Ebû Nuaym, *Hilye*, I, 228; İbn Habîb, *Muhabber*, s. 286; Zehebî, *Tarih*, sene:11-40, s. 177.

Sâmit, Kur'ân'ı daha Hz. Peygamber hayattayken ezberlemişlerdi.¹⁰⁴⁹ Muâviye zamanında Dımaşk'ta kadılık yapan Fedâle b. Ubeyd ise Hz. Peygamber zamanında kurrâ (Kur'ân hafızları ve kıraâtî konusunda uzman kimseler)¹⁰⁵⁰ arasında yer alıyordu.¹⁰⁵¹ Evs kabilesinden, Kur'ân'ı Hz. Peygamber hayattayken ezberleyen tek kimse olan Umeyr b. Sa'd el-Ensârî de Sûriye bölgesine yerleşmiş ve burada valilik yapmıştı.¹⁰⁵² Ebu'd-Derdâ'nın, Hz. Peygamber'in huzurunda Kur'ân tilavetinde bulunduğu da rivayet edilmiştir.¹⁰⁵³ Dımaşk'ta bir müddet ikamet ettiğini bildiğimiz Ukbe b. Âmir'in, güzel bir sesle Kur'ân'ı tilavet edenlerden olduğu rivayet edilmiştir. Hz. Ömer'in ona, "Bana Kur'ân oku!" dediği, onun da Tevbe sûresini okuduğu ve bunun üzerine Hz. Ömer'in ağladığı belirtilmiştir.¹⁰⁵⁴

Sahâbîler Sûriye'de de Kur'ân'a dair hatıralar bıraktılar. Bu konuda kaynaklarımızda sınırlı sayıda rivayetlere rastlamaktayız. Bize ulaşan rivayetleri burada sırayla vermek istiyoruz: Sahâbîlerin bazı durum ve olaylar karşısında Kur'ân'ın ayetlerini hemen tilavet ettiklerini görmekteyiz. Hz. Ömer Sûriye'ye geldiği esnada Dımaşk'ın saray ve köşklerini görünce Duhân sûresinin, "Onlar geride nice bahçeler, pınarlar, ekinler, güzel konaklar, zevk ve sefasını sürdükleri nice nimetler bırakmışlardı" şeklindeki 25-27. ayetlerini okumuştur.¹⁰⁵⁵ Fazl b. Abbas, cömertlik ve Allâh yolunda çokça yaptığı infakından dolayı yerilince, Kur'ân'dan hemen delil getirmiş, Allâh'ın başkalarını kendisine tercih edenlerin dışında kimseyi övmediğini söylemişti.¹⁰⁵⁶ Ebu'd-Derdâ'nın eşi Ümmü'd-Derdâ'nın Ebû İmrân adında bir kölesi vardı. Bir gün Ebû İmrân onu Kudüs'e götürürken yolda, Ümmü'd-Derdâ dağlara bakarak, "Ey Ebû İmran! Allâh'ın dağlara va'dettiğini işitiyorum" dediğinde Ebû İmran, yüksek sesle şu iki ayeti

¹⁰⁴⁹ İbnü'l-Cevzî, **Telkih**, s. 440; Zehebî, **A'lamü'n-nübelâ**, II, 6. Hz. Peygamber hayattayken ashâb arasında Kur'ân'ın tamamını ezberleyenler arasında şu isimlerin de bulunduğu bilinmektedir. Bunlar, Hz. Osman, Zeyd b. Sâbit, Ebu'd-Derdâ, Muâz b. Cebel, Ubâde b. Sâmit, Ubey b. Ka'b, Ebû Eyyûb el-Ensârî, Sa'd b. Umeyr el-Ensârî ve Temîmü'd-Dârî'ydi. Bk. İbnü'l-Cevzî, **Telkih**, s. 440.

¹⁰⁵⁰ Bu kavram hakkında bk. Mustafa Öz, "Kurrâ", **DİA**, XXVI, 445.

¹⁰⁵¹ Kandemir, "Fedâle b. Ubeyd", **DİA**, XII, 292-3.

¹⁰⁵² İbn Asâkir, XLVI, 482.

¹⁰⁵³ İbn Habib, **Muhabber**, s. 286; İbn Asâkir, XLVII, 188.

¹⁰⁵⁴ İbn Asâkir, XL, 500.

¹⁰⁵⁵ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, III, 283; İbn Asâkir, XLIV, 46.

¹⁰⁵⁶ İbn Asâkir, XLVIII, 333.

okumuştur.¹⁰⁵⁷ “(Düşün) o günü ki, dağları yerinden götürürüz ve yeryüzünün çırılçıplak olduğunu görürsün...”, “Sana dağlar hakkında soracaklar. De ki, Rabbim onları ufalayıp savuracak.”¹⁰⁵⁸

Onların belli yerlerde toplanıp Kur’ân okuduklarına dair bazı rivayetler bulunmaktadır. İnsanların Ümmü’-d-Derdâ’nın evinde toplandıkları ve tabîinden Huleyd b. Sa’d’ın güzel sesiyle onlara Kur’ân okuduğu rivayet edilmiştir. Yine böyle bir toplantıda ilk tabîin kuşağı arasında yer alan ve Dımaşk halkının zâhidlerinden olduğu bilinen Ebû Üseyd’in,¹⁰⁵⁹ Ümmü’-d-Derdâ’nın evinde Kur’ân dinlerken çok etkilendiği belirtilmiştir. Ümmü’-d-Derdâ’nın, Huleyd’e, “Ebû Üseyd geldiğinde ona (manen) ağır gelebilecek ayetleri okuma!” dediği, bu tür ayetlerin Ebû Üseyd’i etkilediği ve baygınlık geçirmesine yol açtığı, hatta Ümmü’-d-Derdâ’nın bazen onu teselli etmeye çalıştığı rivayet edilmiştir.¹⁰⁶⁰

Sûriye’de ziyaret maksadıyla bulunduğunu tespit ettiğimiz sahâbeden Ebû Musa el-Eş’arî’nin, Dımaşk’ta geceleri Kur’ân okuduğu, Muâviye’nin gidip onu dinlediği¹⁰⁶¹ ve sesinin güzel olduğu rivayet edilmiştir.¹⁰⁶² Dımaşk’a yerleşen sahâbîlerden Sa’d b. Temîm es-Sekûnî’nin Dımaşk’ın kuzeyinde yer alan Evzâ köyünde Kur’ân okuduğu ve onu dinleyenlerin olduğu belirtilmiştir.¹⁰⁶³

İnsanlara, çocuklarına Kur’ân öğretmeleri yönünde tavsiyelerde bulunuyorlardı. Tabîin neslinin fakihlerinden Recâ b. Hayve babasıyla beraber Muâz b. Cebel’in yanında bulundukları sırada Muâz, Hayve’ye, oğluna Kur’ân öğretip öğretmediğini sormuş, hayır demesi üzerine ona Kur’ân öğretmesini emretmiştir.¹⁰⁶⁴

Tabîin neslinin sahâbîlerle bulundukları bazı ortamlarda Kur’ân eksenli sohbetlerin yapıldığı bilinmektedir. Bu ortamlarda Kur’ân’ın kıraâtiyle ilgili

¹⁰⁵⁷ Kehf 18/47; Tâ hâ 20/105.

¹⁰⁵⁸ İbn Asâkir, XXII, 342.

¹⁰⁵⁹ İbn Asâkir, LXVI, 12.

¹⁰⁶⁰ İbn Asâkir, XVII, 68.

¹⁰⁶¹ Ebû Zur’a, s. 69; İbn Kuteybe, **Maârif**, s. 115.

¹⁰⁶² İbn Abdilber, III, 981. Hz. Peygamber’in onun sesini övdüğü bilinmektedir. Bk. Buhârî, **Fezâilü’l-Kur’ân**, 31; Müslim, **Fezâilü’l-Kur’ân**, 34.

¹⁰⁶³ İbn Asâkir, XX, 231.

¹⁰⁶⁴ İbn Asâkir, XVIII, 99.

hususların da dile getirildiği görülmektedir. Tabîinden Alkame b. Kays, Kûfe'den Sûriye'ye geldiği bir esnada Ebu'd-Derdâ ile karşılaşmıştı. Ebu'd-Derdâ ona, Kur'ân'ın kıraâtıyla ilgili olarak, “Siz, İbn Ümmü Abd'in (Abdullah b. Mes'ûd) kıraâtına göre mi okuyorsunuz?” deyip Leyl sûresinin ilk iki ayetinin nasıl okunduğunu sormuştu. Alkame, bahsedilen ayetleri okuyunca Ebu'd-Derdâ, “Onları Resûlullah'tan bu şekilde duymuştum” dedi.¹⁰⁶⁵ O, insanları Kur'ân'a teşvik etmede oldukça gayretliydi. Bazen karşılaştığı kimselere Kur'ân'la aralarının nasıl olduğunu sorardı.¹⁰⁶⁶

Sûriye'de bir müddet bulunduğunu bildiğimiz, Kur'ân okumayı çok seven ve insanları Kur'ân okumaya teşvik eden Abdullah b. Mes'ûd, Hıms'ta bulunduğu bir esnada çevresinde bulunanlara Yûsuf sûresini okuduğu ve o esnada onu dinleyenlerden birinin, “Bu sûre böyle nazil olmadı” demesi üzerine, Abdullah b. Mes'ûd'un, “Ben Resûlullah'ın huzurunda onu okuduğumda bana, ‘güzel okudun’ buyurdu” şeklindeki sözlerle karşılık verdiği belirtilmiştir.¹⁰⁶⁷ Abdullah b. Mes'ud'un Kur'ân bilgisi kuvvetliydi. Hangi sûrenin nerede ve hangi konuda nazil olduğu hususunda kendisinden daha bilgili birini bulduğu zaman bu uğurda sefere çıkacağını yeminle dile getiriyordu.¹⁰⁶⁸

Dımaşk'a yerleşmiş olan Vâsile b. Aska,' çevresinde bulunan müslümanları, Kur'ân'ı ezberlemeye teşvik ediyordu.¹⁰⁶⁹ Hıms'a yerleşen sahâbîlerden Gudayf b. Hâris el-Kindî, vefatı esnasında yanında bulunanlara, üzerine Yasin sûresini okumalarını istemişti.¹⁰⁷⁰ Kur'ân'ı Hz. Peygamber'den öğrenmiş ve daha sonra Hıms'a yerleşmiş olan Şihâb el-Kureşî'nin Hıms halkına Kur'ân okuttuğu bilinmektedir.¹⁰⁷¹

Bazı sahâbîlerin Kur'ân'ın tilavetinden etkilendiği ve dinlerken gözyaşlarını tutamadığı, yine Kur'ân okurken uzun uzun tefekküre dalanların

¹⁰⁶⁵ Buhârî, **Kitabu'l-isti'zan**, 38; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, VI, 448-9; İbn Asâkir, XLI, 157.

¹⁰⁶⁶ İbn Asâkir, LIX, 126.

¹⁰⁶⁷ Buhârî, **Fezâilü's-sahâbe**, 100; **Fezâilü'l-Kur'ân**, 8, 22.

¹⁰⁶⁸ Buhârî, **Fezâilü'l-Kur'ân**, 8.

¹⁰⁶⁹ İbn Asâkir, LVI, 504.

¹⁰⁷⁰ İbn Asâkir, XLVIII, 86.

¹⁰⁷¹ İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, II, 531.

olduğu bilinmektedir. Yermük savaşında veya Amvâs taûnunda şehid düşen ve çok ağlayan biri olarak bilinen Süheyl b. Amr'ın, Kur'ân okunduğunda dayanamayıp ağladığı rivayet edilmiştir.¹⁰⁷² Kudüs'e yerleşmiş olan Ebû Reyhâne, Kur'ân okurken uzun uzun tefekküre dalar, ayetlerin manaları üzerinde düşünürdü.¹⁰⁷³

Müslümanlar, savaş esnasında cesaret ve yiğitliğe teşvik edici şiirler okurlardı. Bu konuda Hassân b. Sâbit ve Abdullah b. Revâha'nın şiirleri meşhur olmuştu. Fakat zamanla bunun yerini Kur'ân ayetlerinin aldığı görülmektedir. Hz. Peygamber Bedir savaşından sonra, düşmanla karşılaşma anlarında, “Cihad Sûresi” adını verdikleri Enfâl sûresini okumayı sünnet haline getirmişti. Müslümanlar da cihad esnasında bu sünneti yerine getiriyorlardı. Yermük savaşında ise müslümanları Kur'ân okuyarak cihada teşvik eden sahâbînin Mikdâd b. Esved olduğu belirtilmiştir.¹⁰⁷⁴ Yine bu savaşta Muâz b. Cebel'in de savaş başlamadan önce orduya Nûr sûresinin 55. ayetini okuduğu rivayet edilmiştir.¹⁰⁷⁵

B. Cihada Önem Vermeleri

Cihad, Allâh'a güzel bir kul olmak, Allâh ve Resûlünün koyduğu prensipler çerçevesinde bir hayat yaşamak, İslâm'ı diğer insanlara tebliğ etmek, müslümanları ve ülkelerini düşmandan gelebilecek tehlikelere karşı korumak ve gerektiğinde savaşmaktır. Kur'ân-ı Kerim'de cehd kökünden türeyen cihad ve diğer türevleri Allâh yolunda savaşı ifade ettiği gibi yine bu manaya gelen harb ve kıtal kelimeleri de kullanılmıştır.¹⁰⁷⁶ Burada konumuz gereği Allâh yolunda savaşı ifade eden ayetler üzerinde durulacak, Hz. Peygamber'in bu konudaki hadisleri, onun ashâbını cihada nasıl teşvik ettiği ve ashâbının bu konudaki gayreti ele alınacaktır.

¹⁰⁷² İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 404-5; İbn Asâkir, LXXIII, 41.

¹⁰⁷³ Ebû Nuaym, **Hilye**, II, 29; Kandehevî, II, 626-7.

¹⁰⁷⁴ Taberî, **Tarih**, IV, 59.

¹⁰⁷⁵ İbn Kesir, **el-Bidâye**, IX, 555.

¹⁰⁷⁶ Bk. Bakara 2/190, 191, 193; Nisâ 4/74-76; Mâide 5/64; Enfâl 8/57; Tevbe 9/12-3.

Allâh, mü'minlerin mal ve mülkleriyle cihad etmesini emretmiş,¹⁰⁷⁷ bu şekilde cihad edenlerin kendi katında rütbe bakımından daha üstün olduğunu ve kurtuluşa erenlerin o kimseler olduğu haber vermiş,¹⁰⁷⁸ ve cihadın hakkıyla yapılmasını emretmiştir.¹⁰⁷⁹ Allâh, Resûlüne cihadı emrederken bunun kafir ve münafıklara karşı yapılacağını belirtmiş,¹⁰⁸⁰ müslümanların karşısında yer alanları Şeytan'ın dostları olarak nitelendirip¹⁰⁸¹ onlara karşı sert davranılmasını,¹⁰⁸² küfür ehlinin bu sertliği mü'minlerde görmelerini istemiş,¹⁰⁸³ onlara boyun eğmemesini ve var gücüyle savaşmasını emretmiştir.¹⁰⁸⁴ Onların topyekün savaşmaları durumunda müslümanların da onlara karşı topyekün savaşmasını istemiştir.¹⁰⁸⁵ Mü'minlere, dünya mal ve mülkünün Allâh yolunda cihad etmekten daha sevimli gelmesi durumunda Allâh'ın emri gelinceye kadar beklemelerini söyleyerek¹⁰⁸⁶ cihadı terketmenin tehlikesine işaret etmiştir. Allâh yolunda cihad eden mü'minlerin Allâh'ın rahmetini umduklarını,¹⁰⁸⁷ Allâh yolunda hicret edip cihad edenlerin gerçek mü'minler olduğunu ve onlar için mağfiret ve bol rızık bulunduğunu haber vermiştir.¹⁰⁸⁸ Mü'minlerden özür sahibi olanlar dışında Allâh yolunda cihad etmeyenlerin cihad edenlerle bir olmayacağını, Allâh yolunda mal ve canlarıyla cihad edenlerin derece bakımından daha üstün¹⁰⁸⁹ ve kendisinin sabredip cihad eden mü'minlerin yardımcısı olduğunu bildirmiştir.¹⁰⁹⁰ Mü'minlerin, bildikleri takdirde Allâh yolunda mal ve canlarıyla cihad etmelerinin kendileri için daha hayırlı olacağını haber verirken,¹⁰⁹¹ cihadın yeryüzünde fitne ortadan kalkıp din yalnızca Allâh'ın oluncaya kadar yapılacağını

¹⁰⁷⁷ Tevbe 9/41.

¹⁰⁷⁸ Tevbe 9/20.

¹⁰⁷⁹ Hac 22/78.

¹⁰⁸⁰ Tevbe 9/73.

¹⁰⁸¹ Nisâ 4/76.

¹⁰⁸² Tahrim 66/9.

¹⁰⁸³ Tevbe 9/123. Bu ayet, dinin ve devletin güvenliğini garanti altına almak için gayrimüslim komşulardan gelen zararları bertaraf etmeyi ve onların tecavüze cesaret edemeyecekleri şekilde mü'minlere güçlü ve metin olmayı emretmektedir. Bk. **Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meâli**, Hazırlayanlar: Ali Özek v.dğr.

¹⁰⁸⁴ Furkan 25/52.

¹⁰⁸⁵ Tevbe 9/36.

¹⁰⁸⁶ Tevbe 9/24.

¹⁰⁸⁷ Bakara 2/218.

¹⁰⁸⁸ Enfâl 8/74.

¹⁰⁸⁹ Nisâ 4/95.

¹⁰⁹⁰ Nahl 16/110.

¹⁰⁹¹ Saf 61/11.

belirtmiş¹⁰⁹² ve başka bir ayette de mü'minlerden, zulüm ve haksızlığa uğramış olan kimseler yolunda savaşmalarını istemiştir.¹⁰⁹³

Hız. Peygamber, Medine döneminde cihad iznini veren ayetin nüzulünden sonra cihada başlamış, vefatına kadar cihadını sürdürmüş ve ashabını da bu yönde teşvik etmiştir. O, cihadı İslâm'ın zirvesi olarak kabul etmişti.¹⁰⁹⁴ Ashâbına cihadı emretmiş,¹⁰⁹⁵ onu amellerin en faziletlieleri arasında saymış,¹⁰⁹⁶ Allâh yolunda bir ok atmayı bir köle âzâd etmekle denk tutmuştu.¹⁰⁹⁷ Kendisine insanların en faziletlisi sorulduğunda, malıyla ve canıyla Allâh yolunda cihad eden mü'min olduğunu söylemiştir.¹⁰⁹⁸ Allâh yolunda günün birkaç saatinde de olsa cihada çıkmanın dünyadan ve dünyadaki her şeyden daha hayırlı olduğunu bildirmiş,¹⁰⁹⁹ Allâh yolunda savaşanların cennette büyük derecelere kavuşacaklarını haber vermiş,¹¹⁰⁰ cennetin, kılıçların gölgesi altında olduğunu söylemiştir.¹¹⁰¹ Allâh yolunda bir askeri teçhiz etmenin, bu yolda infakta bulunmanın ve Allâh yolunda çarpışan ordulara katılıp nöbet tutmanın mükafatına işaret eden Resûl-i Ekrem cihaddan geri kalmama hususunda uyarıda bulunmuştur.¹¹⁰² Bu yüzden Hız. Peygamber'in terbiyesinde yetişen sahâbe nesli cihada gerekli ehemmiyeti vermiş ve hayatları boyunca bu ibadetten geri kalmamaya çalışmıştır.

Hız. Peygamber'in vefatından sonra cihad sancağını, cihadı İslâm'ın zirvesi kabul eden bir ruhla yetiştirmiş olan sahâbe-i kirâm omuzladı. Her bir sahâbî, kendisini İslâm'ın bir neferi olarak biliyordu. Cihad eğitim ve terbiyesini Resûl-i Ekrem'den alan bu nesil, büyük bir azimle Bizans ve Sâsânî topraklarına yöneldi.

¹⁰⁹² Enfâl 8/39. Ayette geçen, "Fitnenin yok olması" ifadesi, "şirkin oratadan kalkması" şeklinde tefsir edilmiştir. Bk. İbn Kesir, **Tefsiru'l-Kur'ân'il-Azim**, I-V, Beyrut: Dâru İhyâu't-Türâsi'l-Arabî, 1969. "Fitne" kavramının "mü'mini tevhid inancından vazgeçirme eylemi" olarak yorumlandığı da bilinmektedir. Bk. Bekir Topaloğlu, "Cihad", **DİA**, VII, 532.

¹⁰⁹³ Nisâ 4/75.

¹⁰⁹⁴ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, V, 231.

¹⁰⁹⁵ Abdurrezzak, **Musannef**, V, 173.

¹⁰⁹⁶ Buhârî, **Cihad**, 1, Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, III, 94.

¹⁰⁹⁷ Abdurrezzak, **Musannef**, V, 259-60.

¹⁰⁹⁸ Buhârî, **Cihad**, 2.

¹⁰⁹⁹ Buhârî, **Cihad**, 5, 6, 73; İbn Mâce, **Cihad**, 2.

¹¹⁰⁰ Buhârî, **Cihad**, 4.

¹¹⁰¹ Buhârî, **Cihad**, 112, Müslim, **Cihad**, 19; Ebû Dâvud, **Cihad**, 89.

¹¹⁰² Bk İbn Mâce, **Cihad**, 3, 4, 5, 14.

Gayeleri i'la-yı kelimetullah olan bu insanlar, cihad yükümlülüğünü güzel bir şekilde yerine getirdi. Karşılarında duran düşmanları bile, onlardaki bu cihad ruhunu görüp itiraf ediyordu.

Fetihler maksadıyla yurtlarından ayrılan sahâbîler cihad konusunda büyük gayret gösterdiler. Bu eşsiz neslin sabır ve metanetle sergiledikleri cihaddan maksatları, bütün insanlığın son ilahî dinin hakikatleriyle yüzleştirilmesiydi. Bu farziyetin bilinmesi onları kayıtsız şartsız cihad meydanlarına sürüklemişti.¹¹⁰³ Kur'ân, kimlikleri ve dinleri ne olursa olsun İslâm'ın tebliğine karşı duranlarla cihadı farz kılmış, yeryüzünde din yalnızca Allâh'ın oluncaya kadar savaşılmaması emrini vermiştir.¹¹⁰⁴ Cenâb-ı Allâh, cihada çıkmama konusunda başta bu nesli ve diğer tüm mü'minleri uyarmıştır: "Eğer (gerektiğinde savaşa) çıkmazsanız, Allâh sizi pek elem verici bir azap ile azaplandırır ve yerinize sizden başka bir kavim getirir; siz (savaşa çıkmamakla) O'na hiçbir zarar veremezsiniz. Allâh her şeye kadirdir."¹¹⁰⁵

Hulefâ-yı Raşid'in devrinde Sâsânî ve Bizans topraklarında hızlı bir fetih hareketi gerçekleştirildi. Kısa zamanda her iki imparatorluğa da ağır darbe vuruldu. İran Sasânîleri tamamen yıkılırken Sûriye, Cezire ve Mısır Bizans'ın elinden alındı ve Doğu Akdeniz'deki hakimiyetlerine son verildi.¹¹⁰⁶

Sahâbîler, Sûriye'de Kur'ân'ın kendilerine zerkettiği cihad şuruyla hareket ettiler. Halifeler, İslâm ordularını bölgeye sevkederlerken askerlerine Allâh yolunda cihadın önemine dair konuşmalar yapmışlardı.¹¹⁰⁷ Hz. Ebû Bekir İslâm ordusunu Sûriye istikametine gönderme hususunda ashâbın ileri gelenleriyle istişare ettiği sırada arkadaşları onu bu işe teşvik etmişlerdi. Bunun üzerine halife, Medinelileri cihada davet etmesi için sesi gür olan Hz. Bilâl'e emir vermişti.¹¹⁰⁸ Enes b. Mâlik, Hz. Ebû Bekir'in Sûriye'de cihad etmeye davet eden mektubunu Yemenlilere ulaştıınca onlar, Allâh ve Resûl'ü adına cihad etme hususunda bir

¹¹⁰³ Ahmed Adil Kemal, *et-Tarik ila Dimaşk*, s. 125.

¹¹⁰⁴ Enfâl 8/39.

¹¹⁰⁵ Tevbe 9/39.

¹¹⁰⁶ Demirkent, "Bizans", *DİA*, VI, 233.

¹¹⁰⁷ Hammâş, s. 78.

¹¹⁰⁸ Ahmed b. Zeynî ed-Dahlan, *Fütûhât*, s. 31.

tereddüt göstermemişlerdi. Onların cihada olan arzuları Halife Ebû Bekir'e söylenince pek sevinmişti.¹¹⁰⁹ Hz. Ebû Bekir, Sûriye istikametine gönderdiği cihad ordusuna eşlik etmiş ve onlarla iki mil kadar yaya yürümüştü.¹¹¹⁰

İbnü'l-İmam, sahâbenin sahip olduğu cihad ruhuna dair şunları söylemektedir: "Onlar İslâm'a girmede öncü kimselerdi. Şâm'ı keskin kılıçları ve mızraklarıyla, kalpleri ise hidayet ve imanla fethettiler. Mallarını ve canlarını Allâh yolunda harcadılar. Bu yolda kınayıcıların kınama ve ayıplamasından korkmadılar. Dini en sağlam şekilde bina edip direklerini en yücelere çıkardılar ve eşiklerini sağlam yaptılar. Şirk putlarının gidip eşi ve benzeri olmayan Allâh yolunda, dinin ikamesi gerçekleşinceye kadar hakkıyla cihad ettiler..."¹¹¹¹ İbn Haldûn ise bu hususta onları, insanların en bahadırları ve atılganları olarak tarif etmektedir.¹¹¹²

Ashâb cihada gerekli ehemmiyeti vermiş, hayatları boyunca bu ibadetten geri kalmamaya çalışmıştır. Onlar sağ oldukları müddetçe cihada devam edeceklerine dair Hz. Peygamber'e biat ettiklerini söylüyorlardı.¹¹¹³ Medine'de Hz. Ömer ve beraberindeki müslümanların düşündükleri en önemli konu Sûriye'deki cihad ordularıydı. Zihinleri bununla meşguldü.¹¹¹⁴ Hz. Ömer, fetihler sırasında başkomutan Hz. Ebû Ubeyde b. Cerrâh'a direktifler gönderiyor, cihada devam etmede sebat göstermesini istiyordu. Kendi görüşüyle karar verebileceği gibi kendisine gelen müslümanların görüşüne de müracaat etmesini tavsiye ediyordu.

Ebû Ubeyde'nin yanı sıra bölgede ashâbın ileri gelenleri arasında yer alan ve komandan olarak görev yapan Hâlid b. Velid, Yezid b. Ebû Süfyan, Amr b. Âs ve Şurahbil b. Hasene, cihadda en ön saflarda yer aldılar. Onlar Hz. Ömer zamanında bölgede büyük fetihler gerçekleştirdiler. Hz. Ebû Ubeyde'nin Sûriye'nin fethine dair gönderdiği mektup, Medine'de bulunan Hz. Ömer'e

¹¹⁰⁹ Ahmed b. Zeynî ed-Dahlan, **Fütûhât**, s. 32.

¹¹¹⁰ Ebû Yusuf, **Harâc**, s. 7.

¹¹¹¹ İbnü'l-İmam, s. 62.

¹¹¹² İbn Haldun, **Mukaddime**, I, 318.

¹¹¹³ Buhârî, **Cihad**, 33.

¹¹¹⁴ İbn Asâkir, II, 123.

ulaşınca onu Medinelilere okumuş ve: “İşte Ebû Ubeyde’nin mektubu, sizi cihada davet ediyor” demiş ve bundan çok mütessir olduğından üç defa tekbir getirmişti.¹¹¹⁵ Hz. Ömer vali tayin ederken onlara cihad hususunda nasihat etmeyi elden bırakmıyordu. Fetihlerden sonra Hıms’a Saîd b. Âmir’i vali tayin etmek istediğinde, “Seni şu insanların idaresine tayin ediyoruz. Onlarla düşman toprağına yürür cihad edersin” demişti.¹¹¹⁶

Bilâl-i Habeşî, Allâh yolunda savaşmanın faziletine dair Resûlullah’tan duyduğı hadisten dolayı fetih hareketine çıkmayı arzu etmiş ve bu arzusuna kavuşarak Sûriye topraklarında çok sayıda yerin fethine katılmıştı.¹¹¹⁷ Tabiînden Amr b. Mirdâs Dımaşk’a geldiğı bir sırada Bilâl-i Habeşî’nin insanları cihada teşvik edici sözler söylediğıne şahit olmuştu. Amr, bu konuda, “Sûriye’ye geçmiştim. Orada dudakları geniş bir adam gürdüm. Önünde bir silah vardı” dedikten sonra Bilâl’in, “Ey insanlar! Bu silahtan edinin ve onu doğıru yolda kullanın, onunla Allâh yolunda savaşın diyordu” şeklindeki sözlerini aktarmıştır. Ayrıca Amr, onu tanımadığından yanında bulunanlara onun kim olduğunu sormuş ve neticede onun Bilâl olduğunu öğrenmişti.¹¹¹⁸

Saîd b. Âmir’in de Bilâl gibi Medine’den ayrılıp Sûriye bölgesindeki cihad hareketine katılma arzusunda olduğunu görüyoruz. Hz. Ebû Bekir’e bu isteğini dile getirmiş fakat onun bir müddet sessiz kaldığını görünce bunun sebebini sorma gereğini duymuştu. İfadelerinden anlaşıldığına göre Hz. Ebû Bekir, Bilâl-ı Habeşî’de olduğı gibi¹¹¹⁹ takvası, tevazusu ve güzel amelleri sebebiyle onu da Medine’de yanında tutmak istiyordu. Fakat neticede Saîd’in arzusu gerçekleşmiş ve Sûriye’de cihad etmekte olan kardeşlerinin yanına gitmişti.¹¹²⁰

¹¹¹⁵ Ebû Yusuf, **Harâc**, s. 160; İbn Asâkir, XXV, 478.

¹¹¹⁶ Ebû Nuaym, **Hilye**, I, 247; İbn Asâkir, XXI, 145; İbnü’l-Cevzî, **Sıfâtü’s-safve**, I, 660-1; Muhammed Ragıb Halepî, **A’lâm**, I, 103-4.

¹¹¹⁷ Bk. Fayda, “Bilâl-i Habeşî,” **DİA**, 152-3.

¹¹¹⁸ İbn Asâkir, XLVI, 336.

¹¹¹⁹ Bunun için bk. s. 103.

¹¹²⁰ İbn Asâkir, XXI, 155.

Dımaşk'a yerleşmiş olan sahâbîlerden Sebre b. Fâtik el-Esedî'nin şu sözleri, onun Allâh yolunda cihada olan iştîyakını açık şekilde ortaya koymaktadır: Bu konuda şunları söylüyordu: “Eşimin bir erkek çocuğa gebe kalması veya atımın çiftleşme istemesi bana sevimli gelmez. İsterdim ki, içinde müşriklerden dengim olan biriyle çarpışmadığım bir günüm olmasın. Beni öldürürse öldürsün. Eğer ben onu öldürürsem, yaşadığım müddetçe hep benzeriyle karşılaşacağım günlerimin olmasını isterdim.”¹¹²¹

Dımaşk'ta bir müddet kalan Ebû Eyyûb el-Ensârî, cihad maksadıyla o günün tüm İslâm dünyasını dolaşmış, Sûriye, Irak ve Mısır cephelerinde savaşa katılmakla yetinmemiş, o zamanın şartlarına göre, ikamet ettiği yerden çok uzakta bulunan İstanbul'a, yaşı ilerlemiş olduğu halde cihad için gelmiş ve burada vefat etmişti.¹¹²² Hatta bu hususta onun, “Beni gücünüz yettiği kadar düşman yurdu içine, ileri götürüp defnediniz! Zira ben, Resûlullah'ı, ‘Konstantiniyye (İstanbul) surları dibine salih bir kul defnolunacaktır.’ buyururken duydum. Umarım o kişi ben olurum” dediği rivayet olunmuştur.¹¹²³ Onun cihadsız geçen bir yılı olmamıştı. Hz. Peygamber'in yanında tüm savaflara katıldığı gibi daha sonraki dönemlerde de cihadını devam ettirmiş ve son nefesine kadar bu yüce amelden geri kalmamıştı. Tevbe sûresinin 42. ayetinde geçen, “...kuvvetli de olsanız zayıf da olsanız cihada çıkınız...” şeklindeki ifadelerini Ebû Eyyûb ve Mikdâd b. el-Esved, “Her durumda cihadla emrolunduk” şeklinde te'vil etmişlerdi.¹¹²⁴ Ebû Eyyûb, Bakara sûresinin 195. ayetinde geçen “...ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayınız...” ifadesindeki “tehlike”nin cihaddan geri kalmak olduğunu vurguluyordu.¹¹²⁵

¹¹²¹ İbn Asâkir, XX, 132.

¹¹²² İbn Abdilber, IV, **el-İstîâb**, 1606; Mes'ûdî, **Murûcu'z-zeheb**, III, s. 33; İbn Asâkir, XVI, 33, 42, 60; İbnü'l-Esir, **el-Kamil**, III, 459; İbnü'l-Cevzî, **Sıfâtü's-safve**, I, 470; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb**, I, 246.

¹¹²³ İbn Abdirabbih, **el-Ikdü'l-ferid**, V, 129.

¹¹²⁴ İbn Abdilber, **el-İstîâb**, IV, 1607.

¹¹²⁵ İbn Asâkir, XVI, 57.

Sûriye’de Yezid b. Esved ise, yaşı ilerlemiş olmasına rağmen cihad etme arzusunda ısrar ediyordu. Kendisine, “Sen yaşlandın, zayıf düştün, cihada gitmen gerekmez” denildiği halde bundan vazgeçmiyordu.¹¹²⁶

Sûriye bölgesinde komutan olarak bulunmuş olan Habib b. Mesleme yaptığı savaşlarla meşhur olmuştu. Rivayete göre Hz. Ömer, onun cihad hareketindeki kahramanlıklarını duymuş fakat onunla henüz tanışmamıştı. Hacca geldiği bir esnada onunla tanışınca hazinenin kapılarının ona açılmasını emretmiş ve onun istediği kadar mal almasını söylemişti. Fakat Habib, hazineden silah dışında başka bir şey almamıştı.¹¹²⁷ Bu büyük komutan çalışmayı sevmesiyle ve müslümanlara hizmetiyle tanınmıştı.¹¹²⁸

Bazı sahâbîlerin cihada tüm malını tahsis ettiği şeklinde rivayetlere rastlamaktayız. Sahâbeden Hâris b. Hişâm b. Muğire’nin, bütün mal varlığını Sûriye topraklarında gerçekleşen cihada tahsis ettiği belirtilmiştir.¹¹²⁹ Ukbe b. Âmir, Hz. Peygamber’den, Allâh yolunda ok atanları ecirle müjdeleyen hadisi rivayet etmiş, kendisi de hadisin muhtevasına göre hareket etmiş ve vefatında yetmişten fazla yayının olduğu tespit edilmişti.¹¹³⁰ Başka bir rivayette seksen yayının olduğu belirtilmiştir.¹¹³¹

Bazı hanım sahâbîler de cihad hareketine katılmışlardı. Ecnâdeyn ve Yermük savaşına katılmış olan hanım sahâbîler, savaş esnasında müslümanların su ihtiyacını giderme ve yaralıları tedavi gibi işlerle meşgul oluyorlardı. Yaralıların savaş esnasında daha emniyetli bir yere nakli, onlara su ulaştırma ve şehid düşenlere mezar kazıma gibi ihtiyaçlar onlar tarafından yapılıyordu.¹¹³² Ayrıca bu hanım sahâbîlerden bazıları düşmanla bizzat çarpışmışlardı.¹¹³³

¹¹²⁶ İbn Asâkir, LXV, 112.

¹¹²⁷ İbn Asâkir, XII, 73.

¹¹²⁸ Muhammed Hamid Halife, *el-Ensâr*, s. 147.

¹¹²⁹ Bk. Ağırman, “Hâris b. Hişâm”, *DİA*, XVI, 197.

¹¹³⁰ İbn Asâkir, XL, 497.

¹¹³¹ İbn Asâkir, XL, 498.

¹¹³² Hammâş, s. 306.

¹¹³³ Bk. s. 34.

Bu dönemde savaş başlamadan önce ve savaş esnasında yapılan konuşmalara rastlamaktayız. Bu konuşmalar ekseriyetle ordu komutanları ve usta hatipler tarafından yapıyordu. Yapılan konuşmalarda Allâh hatırlatılıyor, cihaddan alınacak mükafata işaret ediliyor, düşmanın zayıf olduğuna vurgu yapılıyor, askerler cesarete teşvik ediliyor ve böylece onlar runeh savaşa hazır hale getiriliyordu. Söylenen her söz, yapılan her hareket dinleyenlerin zihninde bir iz bırakıyordu.

Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Yermük'te savaş başlamadan önce askerlerine bir konuşma yapmış, konuşmasında askerlerin Allâh'tan yardım dilemelerini ve sabırlı olmalarını istemişti. Sabrın öneminden bahsetmiş, askerlerin saflarını terk etmemelerini ve düşman üzerine yürüyüp de savaşı ilk başlatanların kendileri olmamaları konusunda uyarıda bulunmuştu. Ayrıca savaş emri verilinceye kadar susup içlerinden Allâh'ı zikretmelerini istemişti.¹¹³⁴

Ashâbın önde gelenlerinden Muâz b. Cebel de Yermük savaşında konuşmalar yapmıştı. O da konuşmasında sabrı tavsiye etmişti. Konuşmasının sonunda atından inmiş ve askerleri cesarete sevkedecek bir davranışta bulunarak, “Kim bu ata binip de üzerinde düşmanla çarpışacak?” diye sormuştu. Henüz ergenlik çağına yeni girmiş olan oğlu Abdurrahman öne atılmış ve atı alıp, “Babacığım, ben müslümanlar içinde benden daha karlı çıkacak bir süvari bulunmasını istemiyorum. Babacığım senin de piyade olarak savaşman yaraşır, çünkü müslümanların çoğunluğu piyade durumdadır. Seni piyade olarak savaşırken gördüklerinde inşallâh sabır gösterip onlar da savaşır” şeklindeki sözleriyle karşılık vermişti. Bu sözlerden sonra Muâz b. Cebel, “Ey oğul! Allâh seni de beni de muvaffak kılsın!” demişti.¹¹³⁵ Muâz bu savaşta yaptığı bir diğer konuşmasında askerler arasında dolaşarak, “Ey Kur’ân ehli ve Kur’ân’ı ezberleyenler, hidayet, hak ve rahmetin yardımcıları!” diye seslenmiş ve onlara cenneti hatırlatmıştı. Onu görenler sevinçle dolmuşlardı. Muâz konuşmasını

¹¹³⁴ İbn Asâkir, II, 148.

¹¹³⁵ İbn Asâkir, XXXV, 437.

bitirdikten sonra yerine dönmüştü.¹¹³⁶ Buna benzer bir konuşmayı Amr b. Âs da yapmış ve konuşmasını bitirdikten sonra yerine dönmüştü.¹¹³⁷

Yermük savaşında Bizans ordusundaki piskopos ve rahipler de askerlerini savaşa teşvik ediyorlardı. Muâz b. Cebel, bunu duyunca Allâh'a yakarıшта bulunmuş, düşmanın ayaklarının kaydırılması, kalplerine korku salınması, mü'minlerin üzerine sekinet indirilmesi için için duada bulunmuştu.¹¹³⁸

Hâlid b. Velid, Yermük savaşının başlamasından hemen önce Allâh'a hamd ve sena ettikten sonra bir konuşma yapmış, konuşmasında cihadın ihlasla yapılması gerektiğine işaret etmişti.¹¹³⁹

Yermük'te Hz. Peygamber'in önde gelen sahâbîlerinden Saîd b. Zeyd'e yakın bir yerde çarpışan Şürahbil b. Hasene, Tevbe sûresinin, "Allâh cennet karşılığında mü'minlerden canlarını ve mallarını satın almıştır." mealindeki 111. ayetini okuyup büyük bir sebat göstererek insanları savaşa teşvik etmişti. Onun sözleri üzerine çok sayıda kimse Saîd b. Zeyd'in bulunduğu yerde toplanmıştı.¹¹⁴⁰

Kabileleri Ezdlilerle beraber Yermük savaşına katılan Ebû Hureyre'nin, savaşın kızıştığı anlarda insanları Allâh'a, Naîm cennetlerine ve hurîlere koşuşmaya çağırarak konuşmalar yaptığı rivayet edilmiştir.¹¹⁴¹

Yezid b. Ebû Süfyan bu savaşta büyük cesaret göstermiş ve babası Ebû Süfyan'a uğrayarak ona sabır, takva ve savaşmaya teşvik eden sözler söylemişti.¹¹⁴²

Yermük savaşında, Ezd kabilesinden olan ve bazı birlikleri komuta eden Cündeb b. Amr, kendi kabilesine seslenmiş onlara, konuşmasında kahramanlık ve şehadete teşvik eden sözler söylemişti. Cündeb bu savaşta şehid olmuştu.¹¹⁴³

¹¹³⁶ İbn Asâkir, II, 149.

¹¹³⁷ İbn Asâkir, II, 149.

¹¹³⁸ İbn Asâkir, II, 151.

¹¹³⁹ Taberî, **Tarih**, IV, 58; İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, II, 411.

¹¹⁴⁰ İbn Asâkir, II, 156.

¹¹⁴¹ İbn Asâkir, II, 153-4; İbn Kesir, **el-Bidâye**, IX, 557

¹¹⁴² İbn Asâkir, II, 156.

¹¹⁴³ İbn Asâkir, XI, 317.

Ebû Süfyan'ın Yermük'te savaş taktiklerine dair sunduğu bilgilerin yanı sıra orduyu teşvik maksadıyla konuşmalar yaptığını görmekteyiz. Onun, savaşın en kızgın anında ve seslerin kesildiği bir sırada müslümanları savaşa teşvik eden konuşmalar yaptığı rivayet edilmiştir.¹¹⁴⁴

Savaşlarda Kur'ân okuyanların dışında cengaverliğe teşvik edici hikayeler anlatan kimseler de bulunuyordu. Bunlara, “Kussâs” deniyordu. Yermük savaşında İslâm ordusunu cihada teşvik eden hikayeler anlatan sahâbî yine Ebû Süfyan olmuştu.¹¹⁴⁵

Habib b. Mesleme, Rumlara karşı yaptığı bir seferde emrindeki İslâm ordusuna, sabır ve sebat göstermekten bahsetmiş, arkadaşları için Allâh'tan şehadet istemişti.¹¹⁴⁶

Bölgedeki fetihler esnasında şehid olan Yezid b. Şecere, bir sefer esnasında askerlere namaz ve cihadın fazilet ve mükafatına dair konuşma yapmıştı. Allâh'a hamd ve senada bulunduktan sonra şunları söylemişti: “Ey insanlar! Allâh'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın. Allâh'ın üzerinizdeki nimeti ne kadar da güzel! Şu renkler arasında benim görebildiğimi keşke siz de görebilseniz. Namaza durulduğu zaman göklerin, cennet ve cehennemin kapıları açılır. İki ordu karşılaştığı zaman göklerin, cennet ve cehennemin kapıları açılır, hûrîler süslenip gelirler. Sizden biriniz savaşa yöneldiği zaman hûrîler şöyle derler: “Allâh'ım ona yardım et! Savaştan kaçtığı zaman o kimseden hicap ederler ve yine de “Allâh'ım! Onu affet, kusurlarını bağışla!” derler. Annem, babam size feda olsun! Sizin daldan kopan yaprak misali yere düşen her damla kanınız sayesinde bir günahınız silinir. Hûrîler, Allâh yolunda ölen kimsenin yüzünden toprağı siler ve “Canımız sana feda olsun” derler ve ona yüz elbise giydirilir.”¹¹⁴⁷

Yermük savaşında hanım sahâbîler de bulunmuş ve sözleriyle savaşa destek vermişlerdi. Ümmü Habibe bint Âs eline aldığı çadır direğiyle savaşın en çetin anında geri çeklip karargaha sığınmaya çalışan müslüman askerlerin

¹¹⁴⁴ Taberî, **Tarih**, IV, 59; İbn Asâkir, II, 149, 157.

¹¹⁴⁵ Hammâş, s. 303.

¹¹⁴⁶ İbn Asâkir, XII, 74.

¹¹⁴⁷ İbn Asâkir, LXV, 231.

karşısına çıkıp yerici sözler söylemiş, bir an ordunun gerisine kaçan Amr b. Âs ve yanındakiler onun sesini duyunca dönüp cephedeki yerlerini almışlardı.¹¹⁴⁸ Ebû Süfyan, savaş esnasında kadınların bulunduğu yere gitmiş ve onlara, savaştan kaçan erkeklere izin vermemeleri için tenbihte bulunmuştu. Taş getirilmesini emretmiş ve getirilen taşları kadınların önüne bırakıp müslümanlardan kaçanlar olduğu takdirde onları taşlamalarını söylemişti. O sırada yaptığı konuşmasını, “Ey İslâm topluluğu! İşte gördüğünüz gibi önünüzde Resûlullah ve cennet, arkanızda ise Şeytan ve ateş duruyor.” sözleriyle bitirip yerine dönmüştü. Hâlid b. Velid’in de kadınlara böyle bir tenbihte bulunduğu rivayet edilmiştir.¹¹⁴⁹

Yermük savaşı öncesinde Bizans komutanlarından Mâhân, elçisini Hâlid b. Velid’e gönderip karşılıklı konuşma talebinde bulunduğu Hâlid bunu kabul etti. Mâhân, Hâlid b. Velid’e savaştan vaz geçmeleri durumunda adam başına on dinar, erzak, giyecek ve bir binek teklif etti. Ayrıca büyük bir orduyla geldiklerini söyleyip gözdağı vermeye çalışıyordu. Bu teklif ve sözler karşısında Hâlid b. Velid, kendilerini bu topraklara ne açlık ne de başka bir şeyin getirdiğini, sadece savaşıma geldiklerini söyleyip müslümanların korkusuzluğunu göstermiş ve yapılan teklifleri reddetmişti. Hâlid’in cesaret ve cengaverliği hakkında söylenenler Rum diyarlarına kadar ulaşmıştı. Bundan dolayıdır ki Hâlid’in konuşmasından sonra Mâhân’ın adamları birbirlerine bakıp “İşte kan içtiğinden bahsettiğimiz Arap budur!” demişlerdi.¹¹⁵⁰

Ecnâdeyn savaşında da bazı konuşmaların yapıldığını görmekteyiz. Muâz b. Cebel, bu savaşta da bir konuşma yapmış, konuşmasında askerlerin saflarını terketmemelerine, düşmanı bırakıp da ganimetlerle meşgul olmamalarına, hatta kendilerinin düşman topluluğunu bırakıp da ganimetlerle meşgul olmalarından korktuğunu dile getirmişti.”¹¹⁵¹

¹¹⁴⁸ İbn Asâkir, II, 155.

¹¹⁴⁹ İbn Asâkir, II, 150.

¹¹⁵⁰ İbn Asâkir, II, 145-7.

¹¹⁵¹ İbn Asâkir, XLVI, 26-7.

Ecnâdeyn gününde Amr b. Saîd b. Âs ise, düşman üzerine yürüdükleri esnada Enfâl sûresinin “Ey mü’minler! Toplu halde kafirlerle karşılaştığınız zaman onlara arkanızı dönmeyin!” mealindeki 15. ayetini okumuştur.¹¹⁵²

Ecnâdeyn savaşında şehid düşen Hişâm b. Âs’ın da bir konuşmasına rastlamaktayız. Hişâm bu savaşta bir ara müslüman askerlerin gerilemekte olduğunu görünce, kendisinin Hişâm b. Âs olduğunu haykırarak, cennetten kaçmamalarını söylemiş ve düşman saflarına dalarak şehid düşünceye kadar çarpışmıştı. Hişâm, Hz. Peygamber’e iman eden ilk müslümanlardandı.¹¹⁵³

Sûriye topraklarında çok sayıda sahâbî şehid düşmüştür. Onların kimler olduklarını birinci bölümde verdiğimizden burada sadece onların fetihler esnasında taşıdıkları şehadet arzusuna değineceğiz.

Kur’ân, Allâh yolunda öldürülenlerin sakın ölü sanılmamasını, bilakis onların diri olduklarını, Rableri katından rızka mazhar olduklarını ve Allâh’ın kendilerine verdiği rızıktan dolayı sevinç duyduklarını haber vermiş,¹¹⁵⁴ Allâh yolunda şehid düşenleri övmüş,¹¹⁵⁵ onları Allâh’ın nimetine erdirdiği zümrelerden biri olduğunu¹¹⁵⁶ ve Allâh’ın, mü’minlerden mallarını ve canlarını cennet karşılığında satın aldığını belirtmiştir.¹¹⁵⁷ Allâh yolunda öldürülmenin Allâh tarafından boşa çıkarılmayacağını haber vermiştir.¹¹⁵⁸

Hz. Peygamber şehid olan bir müslümanın, faziletinden dolayı dünyaya gelip tekrar şehid olmayı arzulayacağını belirtmiş,¹¹⁵⁹ bu hususta, “Muhammed’in canını kudret elinde tutan Allâh’a yemin olsun ki, isterdim ki Allâh yolunda savaşayım ve öldürüleyim, sonra yine savaşayım ve öldürüleyim ve sonra yine savaşayım ve öldürüleyim” buyurarak Allâh yolunda savaşıp şehid olmanın

¹¹⁵² İbn Asâkir, XLVI, 46.

¹¹⁵³ Bk. Salim Ögüt, “Hişâm b. Âs b. Vâil”, *DİA*, XVIII, 153.

¹¹⁵⁴ Âl-i İmrân 3/169.

¹¹⁵⁵ Ahzâb 33/23.

¹¹⁵⁶ Nisâ 4/69.

¹¹⁵⁷ Tevbe 9/111.

¹¹⁵⁸ Muhammed 47/4.

¹¹⁵⁹ Buhârî, *Cihad*, 6.

ehemmiyetine işaret etmiştir.¹¹⁶⁰ Bu uğurda yaralanan kimsenin kıyamet gününde Allâh'ın huzuruna rengi kan renginde ve kokusununda da misk kokarak geleceğini haber vermiş,¹¹⁶¹ ve Kur'ân-ı Kerim'in de işaret ettiği gibi şehidleri cennetle müjdelemişti.¹¹⁶²

Ashâb, Hz. Peygamber'e bir adamın gururundan dolayı, birinin de yiğitlik uğruna savaştığını ve bunlardan hangisinin Allâh yolunda olduğunu sorduğunda o, Allâh'ın sözü yücelsin diye savaşanın Allâh yolunda olduğunu haber vermiştir.¹¹⁶³ Hz. Ömer, askerleri şehid düşmüş olan bir seriyyeden bahseden bir topluğa uğradığı esnada onlara, insanlardan bazılarının riyâ, bazılarının dünya metâi uğruna, bazılarının da savaşmaktan başka çareleri kalmadığı için ve bazılarının ise gururundan dolayı savaştığını, fakat sadece Allâh'ın rızasını dileyerek savaşanların şehid olduğunu belirtmişti.¹¹⁶⁴ O, yaptığı bir duada, "Allâh'ım senden, senin yolunda, Peygamber'inin şehrinde şehadeti istiyorum" şeklinde Allah'tan temennide bulunmuştur.¹¹⁶⁵

Şehadetin kendilerine nasıl bir mertebe kazandıracağını bilen sahâbîler Sûriye topraklarında şehadeti arzuladılar. Bölgede vuku bulan Mûte, Ecnâdeyn, Yermük ve daha başka savaşlarda müslümanlar şehid oldular. Hz. Peygamber zamanında gerçekleşen ve ashâbın bir destan yazdığı Mûte savaşı öncesinde sahâbeden Abdullah b. Revâha'nın söyledikleri onların şehadet arzularını ortaya koyması açısından önemlidir. Abdullah b. Revâha, "Ey insanlar! Allâh'a yemin olsun ki hoşlanmadığınız şey, uğruna yollara düşüp de arzulamakta olduğunuz şehadetin ta kendisidir. Bu insanlarla ne kuvvet ne sayı ne de çokluğumuzla savaşacağız. Onlarla ancak Allâh'ın bizi aziz kıldığı bu dinle savaşacağız. Yürüyün! Sizi şu iki şeyden biri bekliyor: Ya zafer ya şehadet!" dediğinde orada bulunanlar, "Vallâhi, Revâha'nın oğlu doğru söyledi" demişlerdi.¹¹⁶⁶

¹¹⁶⁰ Buhârî, **Cihad**, 7; İbn Mâce, **Cihad**, I; Muvatta, **Cihad**, 14. Abdurrezzak, **Musannef**, V, 256.

¹¹⁶¹ Buhârî, **Cihad**, 10.

¹¹⁶² Buhârî, **Cihad**, 4; Müslim, **İmare**, 1889, 1903; Ebû Davud, **Cihad**, 2485, 2500.

¹¹⁶³ Buhârî, **Cihad**, 15; Abdurrezzak, **Musannef**, V, 268.

¹¹⁶⁴ Abdurrezzak, **Musannef**, V, 267.

¹¹⁶⁵ Abdurrezzak, **Musannef**, V, 261.

¹¹⁶⁶ İbn Hişâm, IV, 14.

Hiz. Ebû Bekir'in Sûriye istikametine sevkettiği ordularda yer alan ve bölgede komutanlık yapmış olan Hâlid b. Saîd b. Âs, Sûriye istikametine yürümeye başladıkları anda, cihadı ancak Allâh için yapacağını, bununla hiçbir dünya menfaatini talep etmeyeceğini ve Allâh yolunda şehid oluncaya kadar çarpışacağını söylüyordu. Orada bulunanlar ona hayır-duada bulunmuşlardı. Onun fetihler esnasında Mercusuffer veya Ecnâdeyn savaşında şehid düştüğü belirtilmiştir.¹¹⁶⁷

Süheyl b. Amr, Sûriye topraklarında fetihler esnasında Allâh yolunda bir saat de olsa cihad edenlerin alacağı mükafatı belirten hadisi rivayet etmiş, "Allâh yolunda savaşıp ölünceye kadar cihad edeceğini ve asla Mekke'ye dönmeyeceğini belirtmişti. Süheyl'in, Yermük veya Amvâs vebasında şehid düştüğü rivayet edilmiştir.¹¹⁶⁸

Sûriye'de fetihler esnasında Abdullah b. Huzâfe, bir grup arkadaşıyla beraber Rumlara esir düşmüş ve bu esnada arkadaşlarından biri kızgın yağa atılarak şehid edilmişti.¹¹⁶⁹

İkrime b. Ebû Cehil, Sûriye bölgesi fetihlerinde gösterdiği cesaret ve şehadeti arzu etmesiyle meşhurdur. Yermük savaşında şehid düşmeden önce Hâlid b. Velid'le aralarında gerçekleşen konuşmada şehid olma arzusunu açıkça ortaya koymuş ve neticede şehid düşmüştü.¹¹⁷⁰

Eşi Ubâde b. Sâmî'tle Sûriye'ye yerleşen hanım sahâbîlerden Ümmü Haram, Resûlullah'ın, kendisine şehid olacağını müjdelediği bir kimsedir. Ubâde b. Samit'le beraber 28 (648-49) yılında Kıbrıs'ın fethine katılmış ve bu esnada bineğinden düşerek şehid olmuş ve orada defnedilmiştir.¹¹⁷¹

¹¹⁶⁷ İbn Asâkir, XVI, 73, 81; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-gâbe**, II, 97-8.

¹¹⁶⁸ İbn Asâkir, LXXIII, 55.

¹¹⁶⁹ İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-gâbe**, III, s. 212. Geniş bilgi için bk. Ali Yardım, "Abdullah b. Huzâfe", **DİA**, I, 108.

¹¹⁷⁰ Bk. s. 72

¹¹⁷¹ Buhârî, **Kitabu'l-cihad ve's-siyer**, 8; Ebû Davud, **Cihad**, 2490; Havlânî, 71; İbn Asâkir, LXX, 209-18; İbn Hacer, **el-İsâbe**, VIII, 375-6; İbnü'l-Cevzî, **Sıfâtü's-safve**, II, 70; Süyûtî, 171.

Şehadet arzusıyla Sûriye fetihlerine iştirak eden bu seçkin insanlar fetihlerden sonra yaşadıkları ibadet hayatıyla tanındılar. Bölgede takva, zühd ve diğer üstün özellikleriyle örnek bir hayat bıraktılar.

II. İbadet Hayatları

A. Zühd Hayatları ve Bu Yöndeki Teşvikleri

Kur'ân, ibadeti emretmiş, insanın yaradılış gayesinin Allâh'a kulluk olduğunu haber vermiş,¹¹⁷² takvayı en hayırlı azık olarak göstermiş,¹¹⁷³ ticaret ve alış-verişin kendisini Allâh'ın zikrinden alıkoymadığı kimseleri övmüş,¹¹⁷⁴ mal-mülk sahibi olan zengin küfür ehlinin diyar diyar dolaşmalarının¹¹⁷⁵ ve dünya hayatının mü'minleri aldatmaması konusunda uyarıda bulunmuştur.¹¹⁷⁶

Resûlullah, ashâbından zâhid insanlara rağbet göstermelerini istemiş, Allâh'ın zühd hayatı yaşayan kimseleri seveceğini söylemiş,¹¹⁷⁷ dünya malına fazlasından gereğine rağbet edilmemesini,¹¹⁷⁸ dünyanın ahirete nazaran değerinin, denize parmağını batıran bir kimsenin parmağında kalan su miktarı kadar olduğunu haber vermiştir.¹¹⁷⁹ Dünyanın, mü'minlerin zindanı, küfür ehlinin ise cenneti olduğunu belirterek¹¹⁸⁰ mü'minlerin dünya hayatında çekici kılınmış haramlara karşı nefsinin hapsedtiğine işaret etmiştir. Malk-mülk ve evladın geçici olduğunu, insan için ancak salih amellerinin kalıcı olduğunu belirtmiştir.¹¹⁸¹ Ashâbına kendileri için fakirlikten korkmadığını ancak dünya sevgisinin onlara galebe çalmasından korktuğunu söylemiştir.¹¹⁸²

Sahâbîler, yaşadıkları zühd hayatıyla insanlara örnek oldular ve bu yönleriyle tanındılar. Hz. Peygamber'in teşvik ettiği ve öğrettiği zühd ve takvayı

¹¹⁷² Zâriyât 51/56.

¹¹⁷³ Bakara 2/197, 7/26.

¹¹⁷⁴ Nûr 24/37.

¹¹⁷⁵ Âl-i İmrân 3/196.

¹¹⁷⁶ Lokman 31/33; Fâtır 35/5.

¹¹⁷⁷ İbn Mâce, **Zühd**, 1.

¹¹⁷⁸ İbn Mâce, **Zühd**, 1, 2.

¹¹⁷⁹ İbn Mâce, **Zühd**, 3.

¹¹⁸⁰ Müslim, **Kitabu'z-zühd ve'r-rekâik**, 1.

¹¹⁸¹ Müslim, **Kitabu'z-zühd ve'r-rekâik**, 5.

¹¹⁸² Müslim, **Kitabu'z-zühd ve'r-rekâik**, 6.

günlük hayatlarında yaşayarak insanları etkilediler. Ashâbın önde gelenlerinin her anlarında zahidâne bir hayat yaşadıkları bilinmektedir. Abdullah b. Mes'ud bu hususta, tabiîn kuşağına sahâbîleri tanıtırken şu ifadeleri kullanmıştı: “Siz bugün Resûlullah’ın ashâbından daha uzun zaman çalışıyor ve daha çok namaz kılıyorsunuz. Buna rağmen onlar sizden daha hayırlı kimselerdi” bu ifadelerinden dolayı kendisine, “Niçin?” diye sorulması üzerine o, “Çünkü onlar dünyada sizden daha zâhid ve ahirete sizden daha çok rağbet gösteren kimselerdi” demişti.¹¹⁸³ Kaynaklarımızda onların zühd yaşantılarına, ibadetlerine ve insanları bu konuda teşviklerine dair geniş şekilde malumata rastlamak mümkündür.¹¹⁸⁴ Ancak konumuz gereği ashâb içinden, Sûriye bölgesine gelmiş, buraya yerleşmiş veya burada bir müddet kalmış olanların bölgede yaşadığı zühd hayatını vermeye çalışacağız.

Kur’ân’ı pratik hayatlarına yansıtan sahâbîlerin zühd ve takvaları hususunda çok sayıda rivayete rastlamaktayız. Örneğin, bölgeye ziyaretler gerçekleştiren Hz. Ömer, burada genel vali olarak görev yapan Ebû Ubeyde, İslâm’ı öğretmek için bölgeye yerleşen Ebu’d-Derdâ ve bu bölgede kısa bir müddet valilik yapmış, fakat büyük bir iz bırakmış olan Saîd b. Âmir’in hayatında zühd, en bariz şekliyle kendisini göstermişti. Zühdü kendileri yaşadıkları gibi, çevrelerinde bulunan kimselere de tavsiye ediyorlar ve zahidane bir hayattan başka gidilecek yol bulamadıklarını söylüyorlardı. Onlar, idarecisiyle ve tebaasıyla zühd ve takvayı yaşayan bir nesildi.

Hz. Ömer, daha Sûriye’ye ilk gelişinde insanların karşısına, insanın tabiatında varolan dünya metâna düşkünlüğü kırarak çıkmıştı. Onun Sûriye ziyareti esnasında verdiği hutbeye yamalı elbiseleriyle çıktığı ve üzerinde onlarca yamanın sayıldığı rivayet edilmiştir.¹¹⁸⁵ Yine bu ziyaret esnasında onu, ayakkabılarını çıkarmış vaziyette, başında sarığı, üzerinde entarisi olduğu halde ve atını sularken karşılayan müslümanlar, ona bu topraklarda yabancı milletlerin

¹¹⁸³ Abdullah İbnü’l-Mübârek, **Kitabü’z-zühd ve’r-rekâik**, Beyrut : Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts.

¹¹⁸⁴ Bu konuda geniş bilgi için bk. Abdullah İbnü’l-Mübârek, s. 122.; Ahmed b. Hanbel, **Kitabü’z-zühd**; nşr. Muhammed Celâl Şeref, İskenderiye: Daru’l-Fikri’l-Câmiî 1984, s. 234; Ebû Nuaym, **Hilye**, 256.

¹¹⁸⁵ İbnü’l-Cevzî, **Tarihu Ömer**, s. 127

ileri gelenlerinin karşısına bu vaziyette mi çıkacağını sorduklarında onlara, “Biz Allâh’ın İslâm’la şerefli kıldığı bir toplumuz ve şerefi İslâm’dan başka şeyde aramayız” şeklinde cevap vermişti. Başka bir rivayetteyse kendisini karşılayanlar arasında yer alan Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Hz. Ömer’e halkın huzurunda bu şekilde davranmaması gerektiğini hatırlatınca onun göğsüne vurmuş, “Yazıklar olsun ey Ebû Ubeyde! Keşke bunu senden başkası söylemiş olsaydı. Siz insanların en güçsüzleri, en hakirleri ve sayıca en az olanlarıken Allâh sizi İslâm’la şereflendirdi. Ne zaman izzeti ondan başka yerde ararsanız Allâh sizi zelil kılar” diyerek yoluna devam ettiği belirtilmiştir.¹¹⁸⁶ Yine bu ziyaret esnasında Hz. Ömer’e, binmesi için bir at getirildiği, ata bindikten sonra hareket esnasında vücudunun sallanmasının bir gurur işareti olacağını düşünmüş olmalı ki rahatsızlığını ifade edip binmekten kaçındığı rivayet edilmiştir.¹¹⁸⁷

Şimdi, kaynaklarımızda tespit edebildiğimiz kadarıyla Sûriye bölgesine yerleşmiş olan bazı sahâbîlerin zühd ve takvaya konu olmuş haberlerini incelemeye çalışalım.

1. Ebû Ubeyde b. Cerrâh’ın Zühd ve Takvası

Ebû Ubeyde Sûriye bölgesindeki başkomutanlığı yanında zühd ve takva hayatıyla da tanınmıştır. Bu komutan sahâbî 18 (639) yılında vuku bulmuş olan Amvâs taûnunda vefat etmiş, bu yüzden bölgedeki hayatı kısa sürmüştür. Burada geçirdiği hayatına dair bize ulaşan rivayetler sınırlı sayıdadır.

Ebû Ubeyde burada zâhidane bir hayat yaşamış ve Hz. Ömer, Sûriye ziyareti esnasında onun zâhidane hayatına bizzat şahid olmuştur. Hz. Ömer Sûriye’ye geldiğinde, “Kardeşim nerede?” diye sorunca orada bulunanlar, “ O da kimdir?” dediklerinde Hz. Ömer, onun Ebû Ubeyde olduğunu söylemişti. Hz. Ömer, bir devlet başkanı olarak yaptığı bu ziyarette valilerini teftiş etmek istiyordu. Çok geçmeden Ebû Ubeyde’yi buldu. Hz. Ömer, yanında bulunanlara dönmelerini söyleyip Ebû Ubeyde ile yalnız kalmak istedi. Daha sonra Ebû Ubeyde’nin evine gittiler. Onun evinde bir kılıç, zırh ve bineğinden başka bir şey

¹¹⁸⁶ Ebû Nuaym, **Hilye**, I, 47; İbn Asâkir, XLIV, 4-5.

¹¹⁸⁷ İbnü’l-Cevzî, **Tarihu Ömer**, s. 138; İbn Asâkir, XLIV, 306; Kandehlevî, II, 561.

göremeyince, “Kendine eşya edinseydin ya!” dedi. Bunun üzerine Ebû Ubeyde, “Ey Mü’minlerin Emiri, hakkımızda dedikodu olur” şeklinde karşılık verdi.¹¹⁸⁸ Başka bir rivayette ise Hz. Ömer’in gördüklerine ağladığı ve ardından, “Ey Ebû Ubeyde, sen hariç dünya hepimizi değiştirdi” dediği belirtilmiştir.¹¹⁸⁹

Bir rivayette de anlatıldığına göre Ebû Ubeyde, evininin teftişiyle ilgili olarak Hz. Ömer’e, “Sen üzerime gözyaşlarını mı akıtmak istiyorsun?” demiş, Hz. Ömer, evde bir şey bulamayınca, “Sen vali olduğun halde evinde bir keçe, bir yemek tabağı ve bir kılıç kabzasından başka bir şey bulamadım, yanında yiyeceğin var mı?” diye sormuş bunun üzerine o da kalkmış ve içerisinde ekmek kırıntıları bulunan bir küp getirmişti. Bu manzara karşısında Hz. Ömer gözyaşlarını tutamamıştır.¹¹⁹⁰

Teftişle ilgili olarak şöyle farklı bir rivayet de vardır: Halife Ömer, Sûriye’yi ziyaret ettiği esnada ona, müslümanların Sûriye valisi ve komutanı olan Ebû Ubeyde b. Cerrâh’ın ailesine bol miktarda harcama yaptığı haber verilince Ebû Ubeyde’nin bağışını azalttı. Bu durum karşısında Ebû Ubeyde her hangi bir itirazda bulunmadı. Hz. Ömer’in onun haya ve sabrını takdir ettiğini görmekteyiz. Çünkü o, âmirine karşı en ufak rahatsız edici bir davranışta bulunmamıştır. Belli bir müddet sonra halife, Ebû Ubeyde’nin durumunu sorunca kendisine, benzinin sarardığını, elbiselerinin eskidiğini ve (maddi) durumunun kötü olduğunu söylediler. Bunun üzerine Hz. Ömer, onu hayasından ve sabrından dolayı övmüş ve “Kendisine verdiğimiz zaman elindekini ailesine harcayan ve kısıp da vermediğimiz zaman sabredip elindekiyle yetinen kimseye vermemek olur mu?” diyerek bağışını eski seviyesine çıkardı.¹¹⁹¹

Hz. Ömer valilerini teftiş eder, onların elde ettiği malların kaynağını öğrenmek ve yaptıkları harcamaları bilmek isterdi. Onların ticaret yapmasına hoş bakmazdı. Bir defasında Hz. Ebû Ubeyde’ye yüz dinar ya da dört bin dirhem göndermiş ve meblağı götüren elçiye Ebû Ubeyde’nin onu ne yapacağını

¹¹⁸⁸ İbn Asâkir, XXV, 480.

¹¹⁸⁹ İbn Asâkir, XXV, 481.

¹¹⁹⁰ İbn Asâkir, XXV, 281.

¹¹⁹¹ İbn Asâkir, XXV, 480.

öğrenmesini istemişti. Ebû Ubeyde eline geçen paranın tümünü etrafında bulunanlara taksim etmişti.¹¹⁹²

2. Ebu'd-Derdâ'nın Zühd ve Takvası

Sûriye bölgesinde Ebu'd-Derdâ'nın yaşadığı zâhidâne hayat hakkında çok sayıda rivayet bulunmaktadır. Çünkü o, bölgede hem İslâm'ı öğretmek gibi önemli bir göreve memur kılınmış hem de bölgede yaklaşık yirmi yıl yaşamıştır. Bu sebeple Sûriye bölgesine yerleşen sahâbe içinde yaşadığı ibadet hayatı hakkında en fazla malumata sahip olduğumuz kimsedir. Burada onun zühd hayatını, insanlara bu konuda ne gibi tavsiye ve yönlendirmelerde bulunduğunu ortaya koymaya çalışacağız.

İslâm'ı öğretmek maksadıyla görevlendirilen üç sahâbîden biri olan Ebu'd-Derdâ, Dımaşk'ta ikamet ediyordu. Yaşadığı İslâm'la eşine ender rastlanan bir kişiliğe sahip olup son derece takva ve zühd sahibiydi. Cenab-ı Allâh'ı zikir, tesbih, tefekkür için geniş zaman ayırıyor ve hadiselerden ibret alma gibi ibadetleri çok yapıyordu. Birazdan üzerinde duracağımız gibi kaynaklarımız bu hususlarda onun ibret dolu sözlerini aktarmaktadır.

O, makam, mevki ve dünya malına önem vermiyordu. Dımaşk'a kadı olarak tayin edildiğinde insanlar onu tebrik için gelince bu işin ağır bir sorumluluğunun ve rağbet edilmemesi gereken bir iş olduğunu belirtmiş ve bu göreve tayin edilmesine sevinmemiştir.¹¹⁹³

Ticaretle meşguliyetin kendisini bir ölçüde ibadetten geri koyacağını düşünerek ticareti terkettiği bilinmektedir. Bu konuda yanlış anlaşılmasını da istemiyordu. Bununla ilgili olarak, “Ben Allâh'ın alışverişi helal, ribayı (faiz) haram kılmasından bahsetmiyorum. Lakin ben, ne ticaretin ne de alverişin kendilerini Allâh'ı zikretmekten alıkoymadığı kimselerden olmak istiyorum” diyordu. O, bu tutumunun ticaretin helal ve haramlığıyla alakalı olmadığını sadece

¹¹⁹² İbn Asâkir, XXV, 281.

¹¹⁹³ İbn Asâkir, XLVII, 150.

ticaretin kendisini Allâh'ı zikretmekten alıkoymasından dolayı böyle yaptığını ifade ediyordu.¹¹⁹⁴

Ebu'd-Derdâ önemli bir mevkide bulunmasına rağmen son derece mütevazî bir hayat yaşıyordu. Mal biriktirmekten sakınıyordu. Bundan sakınmasının sebebi, Allâh sevgisinin yanında dünya sevgisinin de kalbinde yer etmesi endişesiydi. Kalbin sevgi bakımından bölünüp parçalanmasından Allâh'a sığınırdu. Kendisine, “Kalbin bölünüp parçalara ayrılması nedir?” diye sorulduğunda, kendisinin fazlasıyla mal-mülk sahibi olmasını kasdetmişti. Böyle olduğu takdirde kalbinde hem Allâh hem de dünya sevgisinin olacağını ve bundan da son derece çekindiğini ifade ediyordu. O, insanların çoğunun hoşlanmadığı üç şeyden hoşlanıyordu. Bunların fakirlik, hastalık ve ölüm olduğunu, ölümü, Allâh'a kavuşturacağından dolayı, fakirliği Rabbe karşı tevazuya yönlendirdiğinden dolayı, hastalığı ise kendisine günahlarını düşündürdüğü için istediğini söylüyordu.¹¹⁹⁵

Ebu'd-Derdâ, fakir bir hayat yaşamakla birlikte eline geçen paraları Allâh yolunda sarfediyordu. Bu hususta Allâh yolunda her gün dinarlar sarf ettiğini söylemişti. Kendisine bunu neden yaptığı sorulunca, hesap gününün zorluğundan dolayı yaptığını belirtmişti.¹¹⁹⁶

Onun neredeyse her anı insanlara ahirete ve Kur'ân-ı Kerim'in işaret ettiği gibi dünya hayatının geçiciliğine dair bir mesaj vermekle geçmiştir. Bulunduğu her ortamı bu manada değerlendirmiştir. Bazen şehir harabelerinin kapılarında durur, ahalilerinin nerede olduğunu sorar, hüzünlenip ağlar ve yanında bulunanları ağlatıncaya kadar oradan ayrılmazdı.¹¹⁹⁷ Bulunduğu her ortamda nasihat ederdi. Bir ramazan gecesinde Dımaşk Mescidi'nde namaz kıldırdıktan sonra cemaate dönmüş, insanların dünya malına düşkünlük göstermelerinden dolayı şunları söylemişti: “Ey Dımaşklılar! Yaptıklarınızdan haya etmiyor musunuz? Allâh'a yemin olsun ki siz benim dinde kardeşlerim, mahallede

¹¹⁹⁴ Ebû Nuaym, **Hilye**, I, 210.

¹¹⁹⁵ Ebû Nuaym, **Hilye**, I, 217; İbn Asâkir, XLVII, 156,163; Kandehevî, III, 511.

¹¹⁹⁶ İbn Asâkir, XLVII, 107.

¹¹⁹⁷ Ebû Nuaym, **Hilye**, I, 217; İbn Asâkir, XLVII, 174.

komşularım ve düşmana karşı yardımcılarınısınız. Yaptıklarınızdan dolayı haya etmiyor musunuz? Sizden öncekilerin yaptığı gibi yiyemeyeceğiniz şeyleri topluyor, oturamayacağınız evler yapıyor, ulaşamayacağınız emeller peşinde koşuyorsunuz. Onlar büyük binalar inşa ettiler, uzun emeller peşinde oldular ve yığın yığın mal topladılar. Topladıkları heba olup gitti, evleri kabirlere dönüştü ve emelleri boşa çıktı.”¹¹⁹⁸ Ebu'd-Derdâ'nın bir defasında Dımaşk'ın çevresinde bulunan bağ-bahçeliklere gittiği, orada sulama kanallarının açıldığını ve köşklerin inşa edildiğini gördüğünde bunun dünya malına düşkünlük olduğunu belirtip önceki kavimlerden örnekler vererek nasihat ettiği rivayet edilmiştir.¹¹⁹⁹

O sadece dünyanın geçici olduğundan bahsetmiyordu. İnsanların işlediği güzel amelleri silip yok eden kibir, gurur v.b. kötü huyların zararlarına da dikkat çekiyordu. Bir defasında Dımaşk halkına şunları söylemişti: “Şu üç özellik kimde bulunursa gece namazına da kalksa, gündüzleri oruç da tutsa onun hal ve hareketleri, deha ve fesahati sizi kandırmasın; bunlar, kendini beğenme, kendisini ilgilendirmeyen konularda çok konuşma ve kendisine verilen bir şeyin benzerinin başkalarına verilmesini istememesidir. Bunlar cahil kimselerin özellikleridir. Size akıllı kimselerin özelliklerini haber vereyim mi? Onlar, kendilerinden üstün kimselere tevazu gösterirler, alttakileri de hakir görmezler, fazla konuşmaktan kaçınırlar, insanlara huylarına göre muamele ederler, günahlara düşmeme hususunda Allâh'la aralarına imanı yerleştirirler ve dünyada takva ve mahfiyetle yürürler.”¹²⁰⁰

Başka bir seferinde yine Dımaşk ahalisine yaptığı bir konuşmasında, kendilerine Allâh hatırlatıldığı zaman aldırış etmeyen, bir şeyi unuttuğu zaman kendisine hatırlatmayan ve yanlarından ayrıldığı zaman kendisini üzen bir topluluktan Allâh'a sığındığını belirtmişti.¹²⁰¹

Çok sayıda hadis rivayet etmiş olan Ebu'd-Derdâ, hadis rivayet ederken tebessüm ettiği için arkadaşları kendisine, “İnsanların senin aklından şüphe

¹¹⁹⁸ İbn Asâkir, XLVII, 133.

¹¹⁹⁹ İbn Asâkir, XLVII, 133.

¹²⁰⁰ İbn Asâkir, XLVII, 175.

¹²⁰¹ İbn Asâkir, XLVII, 176.

etmelerinden korkuyoruz” dediğinde o, “Hz. Peygamber bir hadis söylediğinde tebessüm ederdi.” cevabını vermiştir. Bununla Hz. Peygamber’i örnek aldığını belirtiyordu.¹²⁰² Bir hadis rivayet ettiğinde, “Allâh’ım bu şekilde değilse bunun benzeridir” diyordu.¹²⁰³ Böyle söyleyerek meydana gelebilecek hataların sorumluluğundan kaçınmak isterdi.¹²⁰⁴

İnsanların kendi amellerine güvenmemesi gerektiğine işaret ederdi. Hanımı Ümmü’ d-Derdâ, Ebu’ d-Derdâ’nın bir insanın iyi bir hal üzere öldüğünü duyunca, “mübarek olsun” dediğini belirtmektedir. Neden böyle yaptığı sorulunca, insanın, mü’min olarak sabahladığını, fakat fâsık olarak akşamlayabileceğini söyleyerek insanların iyi bir hal üzere ölmesini büyük bir kazanç olarak bilmesi gerektiğini vurgulamıştı.¹²⁰⁵

Tefekküre ve tezekküre çok zaman ayırırdı. Ümmü’ d-Derdâ’ya, eşinin en çok yaptığı ibadetin hangisi olduğu sorulduğunda o, bunların, tefekkür ve tezekkür olduğunu söylemişti. O canlı cansız, her şeyin Cenâb-ı Allâh’ı zikrettiğini sürekli hatırlatırdı. Yine tefekkürle ilgili olarak Sûriye’de ondan geride kalan sözlerden biri de, “Bir saatlik tefekkür bütün geceyi namazla geçirmekten hayırlıdır.” sözüydü.¹²⁰⁶

Allâh’ı tesbih ve zikir, dilinden eksik olmazdı. Kendisine günde ne kadar zikirde bulunduğu sorulunca tahminen yüzbin civarında olduğunu söylemişti. O kadar zikirde bulunan biriydi ki cahil kimseler kendisini mecnun zannedinceye kadar bunu yapacağını söylüyordu.¹²⁰⁷

Ebu’ d-Derdâ’nın samimi olduğu dostlarına, Allâh’ı hatırlatan, dünya malının geçiciliğine işaret eden sözler içeren mektuplar yazdığı aktarılmıştır. Selmân-ı Fârisî’ye gönderdiği mektuba, “Ey kardeşim” şeklinde sıcak ifadelerle başlamış ve mektubunda ona önemli nasihatlerde bulunmuştu. Ona, kulların

¹²⁰² Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, VI, 440; Zehebî, **A’lamü’n-nübelâ**, II, 335; İbn Asâkir, XLVII, 188.

¹²⁰³ İbn Asâkir, XLVII, 143.

¹²⁰⁴ Bk. Aydın, “Ebu’ d-Derdâ”, **DiA**, X, 311.

¹²⁰⁵ İbn Asâkir, XLVII, 172.

¹²⁰⁶ İbn Asâkir, XLVII, 149; İbnü’l-Cevzî, **Sıfâtü’s-safve**, I, 626.

¹²⁰⁷ İbn Asâkir, XLVII, 150.

savmaya güçlerinin yetmeyeceği belalar gelip çatmadan sağlığının ve boş zamanının kıymetini bilmesini, mescidi kendisine adeta ev edinmesini hatırlatmıştı. Bu konuda, “Hz. Peygamber’den, ‘Mescidler her muttaki kimsenin evidir.’ dediğini duydum” diyerek ona hadislerle nasihatte bulunmuştu. Ona, Allâh’ın mescidler kendisine ev edinenlere dünya ve ahiret hayatının rahatlığı konusunda kefil olacağını söylüyordu. Yetime merhamet etmesi, ona yakınlık göstermesi, yemeğinden ona da yedirmesi gerektiğini belirtiyordu. Kendisinin Hz. Peygamber’in, kalbinin sertliğinden şikayet eden bir adama, ‘Yetime yakınlık göster, onun başını okşa, yemeğinden ona yedir, bu senin kalbini yumuşatır ve ihtiyaç duyduğun şeylerin karşılanmasına vesile olur’ dediğini duydum” diyordu. Şükrünü hakkıyla yerine getiremeyeceği miktarda mal toplamamasını söylüyordu. Kendi yaşadığı hayat tarzına Selmân-ı Fârisî’yi de davet ediyordu. Yine mektubunun sonuna doğru, onun bir köle edindiğini fakat bunun kıyamet gününde hesabının ağır olacağını, bu yüzden kendisinden bir hizmetçi köle isteyen eşi Ümmü’ d-Derdâ’nın isteğini yerine getirmediğini belirtmişti. Bu şekilde, Selmân’a nasihatlerle dolu uzun bir mektup yazmıştı.¹²⁰⁸

İnsanların hayırlı olanlarının kimler olduğu hususunda da görüş belirtmiş ve insanları bu hususta teşvik etmişti. O, bu hayatta iki insanda hayır bulunduğunu belirtmiş ve bunların, vera sahibi olup susmayı tercih eden kimse ve konuşan alimler olduğunu söylemiştir.¹²⁰⁹

Ebu’ d-Derdâ ömrünü Allâh yolunda seferber etmişti. Her anını tefekkür, tedebbür ve zikirle geçiriyordu. Onun bu hayat tarzı toplum tarafından biliniyordu. Vefatı esnasında dahi insanlara, Hz. Peygamber’den duyduklarını aktarma gayretinde bulunmuştu.¹²¹⁰

3. Saîd b. Âmir’in Zühd ve Takvası

Hıms’ta 20 (640/641) yılında, bir yıldan az bir süre valilik yapan Saîd b. Âmir de takva ve zühdüyle tanınmıştı. Çeşitli icraatlarıyla Hz. Ömer’in takdir ve

¹²⁰⁸ Ebû Nuaym, **Hilye**, I, 214; İbn Asâkir, XLVII, 153; İbnü’l-Cevzî, **Sıfâtü’s-safve**, I, 631.

¹²⁰⁹ İbn Asâkir, XLVII, 145.

¹²¹⁰ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, VI, 443; İbn Hacer, **Tehzibu’t-Tehzib**, VIII, 151; Süyûtî, s. 173; İbnü’l-Îmâd, **Şezerâtü’z-zeheb**, I, 196.

sevgisine mazhar olan Saîd, bölgede son derece sade bir hayat sürmesiyle insanları hayrette bırakmış ve bu yönüyle meşhur olmuştur.

Yüksek mevkilere gelmekten çekinen ve elinde dünyalık olarak birkaç dirhem dahi olsa bulundurmamak istemeyen Saîd’le Hz. Ömer arasında geçen konuşmalar, Saîd’i tanımamız açısından kayda değer bilgilerdir. Hz. Ömer onu, Hıms’a vali tayin etmek isteyince bu işi kabul etmek istememişti. Ama Hz. Ömer, kendisi gibi insanlara ihtiyacı olduğunu, ayrıca halifelik gibi bir görevi yükendiğini, dolayısıyla bu işte kendisini yalnız bırakmamalarını söyledi. Hz. Ömer’le Saîd arasında geçen konuşmalardan sonra Saîd’in ikna olduğu ve bu işi istemeyerek de olsa kabul ettiği bildirilmektedir. Saîd bu işin kendisi için büyük bir vebal olacağını ve böyle bir imtihanla karşılaşmak istemediğini açıkça söylüyordu.¹²¹¹

Hıms’a vali tayin edildiğinde, Hz. Ömer kendisine maaş bağlayacaklarını söyleyince, buna ihtiyacının olmadığını ve başışının kendisine yettiğini ve müslümanların mallarından bir şey almak istemediğini belirtti. Bir defasında başışını aldığı anda ailesine yetecek kadar miktarı ayırmış ve kalanını infak etmişti. Ailesi, “Malın geri kalan kısmı nerede?” diye sorduğunda, “Onu borç olarak verdim” demişti.¹²¹²

Çevresinde bulunan insanlar mal-mülk konusunda ona nasihat etmeye çalıştıkları halde söylenenler ona etki etmiyordu. Bunu yapanlara Hz. Peygamber’in, “Fakirler o gün kanat çırpıp kuşlar misali gelecekler ve ‘Hesap için durdurun onları!’ dendiğinde fakirler, ‘Kendisiyle hesaba çekileceğimiz bir şey bırakmadık, bize bir şey vermediniz’ derler. Bunun üzerine Allâh, ‘Kullarım doğru söyledi’ der ve cennet kapısı açılır, onlar diğer insanlardan yetmiş yıl önce cennete girerler” şeklindeki hadisini aktarmıştı.¹²¹³

¹²¹¹ Ebû Nuaym, **Hilye**, I, 247; İbn Asâkir, XXI, 148; İbnü’l-Cevzî, **Sıfâtü’s-safve**, I, 660-1; Muhammed Ragıb Halepî, **İ’lâm**, I, 103-4.

¹²¹² Ebû Nuaym, **Hilye**, I, 247; İbnü’l-Cevzî, **Sıfâtü’s-safve**, I, 661; Muhammed Ragıb Halepî, **İ’lâm**, I, 104.

¹²¹³ İbn Asâkir, XXI, 146; İbnü’l-Cevzî, **Sıfâtü’s-safve**, I, 661. Hadisi, muteber hadis kaynaklarında bulamadık.

Hiz. Ömer bir defasında, fakirleri tespit ettirdiği listede Saîd b. Âmir'in de ismine rastlar. Buna şaşıır ve valilerinin nasıl fakir olabileceğini, atıyyesine ve maaşına ne olduğunu sorar. Orada bulunanlar, Saîd'in eline geöen her şeyi anında ihtiyaö sahiplerine infak ettiğini söyleyince Hiz. Ömer ağlar ve bin dinar gönderip selamını iletir. Dinarları gören Saîd, hanımına bunun bir imtihan olduğunu söyler ve dinarları karşılaştığı bir müslüman askere verir. Hanımı bunun üzerine, "Yararlanmamız için bir miktar ayırsaydın ya!" deyip sitemde bulunur.¹²¹⁴ Görüldüğü gibi Saîd b. Âmir, Sûriye'de, fakir olduğu halde elinde avucunda bulunanı Allâh yolunda sarf etmesiyle nam salmış bir sahâbiydi. O, dünya malı ile imtihan edilmekten korkuyordu.

Saîd b. Âmir'in dünya metainâ karşı kaygısız duruşu hayret edilecek derecededir. Bununla ilgili olarak Hiz. Ömer'le Saîd arasında geöen şu konuşmaya şahit olmaktayız: Hiz. Ömer, Saîd b. Âmir'e, "Mal olarak neyin var?" diye sorunca Saîd, "Silahım, bineğim, bir kölem ve eşime yardım eden bir hizmetçi" der. Hiz. Ömer, "Bundan başka bir şeyin yok mu?" deyince Saîd, "Bu bana yeter, çok bile" der. Hiz. Ömer, "Arkadaşların neden seni severler?" diye sorunca Saîd, "Onlara eşit davranıyorum." cevabını verir. Hiz. Ömer, ona yardım olsun diye bin dinar verince Saîd, "Buna ihtiyacım yok, onu benden daha fazla ihtiyaö içerisinde olana ver" demişti.¹²¹⁵

Onun, ruhî yönünü takviyeye ve tefekküre geniş zaman ayırdığını görüyoruz. Bu yüzden tüm zamanını insanların işine harcamaktan uzak duruyordu. Hiz. Ömer, Hıms'a gelip de halka, valilerini nasıl bulduklarını sorunca Hıms sakinleri onun hakkında dört konuda şikayetlerini dile getirmişlerdi. Bunlar, Saîd'in güneş yükselinceye kadar halkın arasına çıkmaması, geceleri kimseyi kabul etmemesi, ayda bir gün halkın arasına çıkmaması ve bazen de baygınlık gibi bir hale müptela olması şeklindeki şikayetlerdi. Hiz. Ömer bu şikayetleri yapanlarla onu yüzleştirince Saîd, kendisine sorulanları istemeyerek de olsa cevaplandırmıştı. Güneş yükselinceye kadar insanların arasına neden çıkmadığını açıklarken hizmetçisinin bulunmadığını bu yüzden kendisinin hamur

¹²¹⁴ Ebû Nuaym, **Hilye**, I, 246; İbn Asâkir, XXI, 147-8.

¹²¹⁵ İbn Asâkir, XXI, 160.

yoğurduğunu, mayalanması için beklediğini ve pişirip ekmek yapıp yedikten sonra ancak çıktığını belirtmişti. Geceleri niçin kimseyle konuşmadığını izah ederken, gündüzleri halkın işine, geceleri ise Allâh’a ibadet ve itaate ayırdığını söylüyordu. Ayda bir gün halkın arasına çıkmadığına dair şikayete karşı ise, bir kat elbisesinin olduğunu, onu yıkayacak bir hizmetçisinin de bulunmadığını¹²¹⁶ ve onu yıkayıp kuruttuktan sonra giydiğini, böylece ancak akşam vaktinde onların yanına çıkabildiğini anlatmıştı. Bazen baygınlık gibi bir hale müptela olmasını ise, Mekke döneminde sahâbeden Hubeyb b. Adî’nin Kureyşli müşrikler tarafından şehid edilmeden önce bedduada bulunduğunu, şehid edilip de bedeni paramparça edilirken kendisinin müşrikler safında olduğunu, bu gördükleri yüzünden ve ona yardım etmemesinden dolayı Allâh’ın kendisini ebediyyen affetmeyeceğini düşünüp bu hale düştüğünü söylemişti.¹²¹⁷

Zühd ve takvalarına dair örnekler verdiğimiz bu üç sahâbî dışında Sûriye bölgesinde haklarında bu konuda bilgi sahibi olduğumuz başka sahâbîler de bulunmaktadır. Bu sahâbîler, takva ve zühdlerinin yanı sıra sabır, tevekkül, cömertlik ve daha başka üstün meziyetleriyle de tanınmışlardı. Burada onların sahip oldukları üstün meziyetlere dair tespit ettiğimiz bilgileri de vermek istiyoruz.

Hiz. Ömer, bir defasında Muâz b. Cebel’e bir miktar para göndermiş ve elçisinden Muâz’ın parayı ne yapacağı konusunda malumat getirmesini istemişti. Muâz gönderilen paranın az bir miktarı hariç tümünü taksim etti. Muâz’ın parayı dağıttığını haber alan hanımı, ona sitem etmiş ve kendilerinin ihtiyaç içerisinde olduklarını belirtmişti. Muâz’ın bu davranışı karşısında Hiz. Ömer, müslümanlar

¹²¹⁶ Bir önceki paragrafta Hiz. Ömer’le aralarında geçen konuşmada bir hizmetçisinin olduğu, daha sonraki paragrafta ise hizmetçisi olmadığı şeklinde bir rivayete yer verdik. Saîd b. Âmir, muhtelen elindeki her şeyi infak ettiği gibi hanımına hizmet eden hizmetçiyi de Allâh yolunda âzad etmiş ve böylece maiyetinde kendisine hizmet edecek bir kimse bırakmamıştır. Hatta daha sonra hanımı kendisinden bir hizmetçi satın almasını istemiş fakat o, kendisinden daha fazla ihtiyaç sahibi kimselerin bulunduğunu belirtmiş ve eline geçen malı onlara harcadığını söylemişti. Bk. İbn Asâkir, XXI, 206.

¹²¹⁷ Ebû Nuaym, **Hilye**, I, 245; İbn Asâkir, XXI, 157; İbnü’l-Cevzî, **Sifâtu’s-safve**, I, 665.

arasında bu şekilde davranan kimseler bulundurduğundan dolayı Allâh'a hamd etmişti.¹²¹⁸

Muâz hakkında bize ulaşan bir rivayet de onun teheccüd namazı konusundadır. Tabîînden Sevr b. Yezid el-Hımsî, Muâz b. Cebel'in teheccüde kalktığını ve bu esnada şu şekilde dua ettiğini haber vermektedir: “Allâh'ım, gözler uykuda ve yıldızlar batmakta. Sen Hayy ve Kayyûm'sun. Allâh'ım, kendisiyle cenneti isteyeceğim ve ateşten kaçınacağım amelim az. Allâh'ım, bana katından kıyamet gününde karşılığını göstereceğin bir hidayet ver! Muhakkak ki sen va'dinden dönmezsin.”¹²¹⁹

Cezire bölgesi komutanı olarak tanınan ve hayatı Allâh yolunda cihadla geçen sahâbî İyaz b. Ganm, dünya metâına değer vermemekle meşhur olmuştur. İyaz, Hıms'ta iki yıl kadar valilik yapmış ve valiliği esnasında kendisinden devlet memurluğu isteyen akrabalarını reddetmiştir. Onun dünya malına değer vermediğini gösteren bir örnek de payına düşen ganimetlerle ilgilidir. Ganimetlerden payına düşen mal varlığını infak ettiği için elinde iki at ve bir deveden başak bir şey bırakmadığı belirtilmiştir.¹²²⁰ Hatta bir defasında yiyecek bir şey bulamayınca hizmetinde bulunan adama bir elbise vermiş ve satın karşılığında un almasını söylemişti.¹²²¹ İnfakıyla nam salmış olan İyaz, “Kendisinden bir şey istenildiğinde men etmeyen cömert adam” diye tanınmıştı.¹²²² İbn Sa'd, onun vefatı esnasında geride ne mal ne de bir borç bıraktığını rivayet etmiştir.¹²²³

Sûriye bölgesinde bir müddet ikamet eden Ebû Zer el-Gıfârî de zühdüyle tanınmıştır. Dünyalık biriktirmeme hususunda kararlı bir duruş sergileyen Ebû Zer, fakir bir hayat yaşamış ve kendisine bu hayatı biraz müreffeh bir hale getirmesi tavsiyesinde bulunanlara ahiret gününün hesabını hatırlatmıştır.¹²²⁴ Sûriye bölgesi komutanlarından olan Habib b. Mesleme, bir defasında Ebû Zer'e

¹²¹⁸ İbn Asâkir, XXV, 281.

¹²¹⁹ İbn Asâkir, LVIII, 438; İbnü'l-Cevzî, *Sıfâtü's-safve*, I, 492.

¹²²⁰ Zehebî, *A'lamü'n-nübelâ*, II, 354-5; hakkında geniş bilgi için bk. Asrî Çubukçu, “İyaz b. Ganm”, *DİA*, XXIII, 498-9.

¹²²¹ Zehebî, *A'lamü'n-nübelâ*, II, 355; İbn Asâkir, XLVII, 275.

¹²²² İbn Asâkir, XLVII, 277.

¹²²³ *et-Tabakât*, VII, 398.

¹²²⁴ İbn Asâkir, LXVI, 207.

üç yüz dirhem göndermiş ve onunla ihtiyaçlarını gidermesini istemişti. Ebû Zer parayı getiren adama, “Bunları ona geri götür, Allâh katında bizden daha zengin kimse yoktur. Sığınacağımız bir gölgeliğimiz, bir koyun sürüsü ve bize hizmet eden bir kölemiz var ve gerçekten ben kıyamet gününden korkuyorum” demişti. O bu kadar mal varlığının kendisine yeteceğini söylüyordu. Ebû Zer’in buna benzer başka maddi teklifleri de kabule yanaşmadığı,¹²²⁵ evindeki tüm eşyaların kıymetinin iki dirhemi geçmediği, hatta vefatı sırasında evinde kefenlik bez bulamayan hanımının ağladığı rivayet edilmiştir.¹²²⁶

Ebû Zer, Ebu’d-Derdâ’nın bir ev inşa etmekte olduğunu görünce bunu hoş karşılamamış ve “Allâh’ın yıkılmasını emrettiği bir ev mi yapıyorsun? Senin özür beyan edip bundan sakınman, bu evin içinde oturmandan daha fazla hoşuma gider” demişti.¹²²⁷ Ebû Zer, zühd ve takvaya dair insanlara nasihati elden bırakmıyordu. Onun şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Ey insanlar size nasihat ediyorum, size acıyorum. Kabirlerin yalnızlığından korunmak için gecelerin karanlığında namaz kılın! Kıyamet gününün aşırı sıcaklığından korunmak için bu dünyanın sıcak günlerinde oruç tutun! Büyük işlerin gerçekleşeceği o zor günden korunmak için tasaddukta bulunun!”¹²²⁸

Habib b. Mesleme’nin zühd anlayışı hakkında da bir rivayete rastlamaktayız. O, dünya malına heves duymanın kendisini helak edeceğine işaret etmişti. Hims’ta yüksek bir köşke çıkınca, “Bu, dünya ehlinin yararlanacağı bir nimettir, burada bir saat kalacak olsam helak olurum, buradan çıkıncaya kadar Allâh’a bin defa istiğfarda bulunacağım” demiş ve oradan çıkınca yüzünü birkaç defa yıkamıştı.¹²²⁹

¹²²⁵ Bu hususta bk. İbn Asâkir, LXVI, 208.

¹²²⁶ İbn Asâkir, LXVI, 219.

¹²²⁷ İbn Asâkir, LXVI, 210. Ebu’d-Derdâ muhtemelen Rumlardan geride kalmış olan evlerden birinde oturuyordu. Çünkü Hz. Ömer de onun bir ev inşa etmesine razı olmamış, Rumların geride bıraktığı evlerin kendisine fazlasıyla yeteceğine işaret etmiştir. İbn Asâkir, XVII, 108.

¹²²⁸ İbn Asâkir, LXVI, 214.

¹²²⁹ İbn Asâkir, XII, 79.

Dımaşk'ın Zibdeyn köyüne yerleşen Yezid b. Esved el-Cüreşî'nin abdal da denilen¹²³⁰ ermiş kişilerden olduğu rivayet edilmiştir. O, ebediyen gülmemeye, uzanıp yatmamaya ve kendisini hayatta tutabilecek kadar az yemeye yemin içmişti. Onun ölünceye kadar bu sözüne sadık kaldığı rivayet edilmiştir.¹²³¹

Kaynaklarda bölgeye yerleşen bazı sahâbîlerin zühde ilgili sözleri aktarılmıştır. Mesela Ebû Vâkîd Hâris b. Avf, zühde dair şu sözleri söylemiştir: “Çok sayıda ameller işledik, fakat ahireti talep konusunda zühdden daha iyi bir şey bulamadık” başka bir sözünde de, “İmanın güzelliklerine ulaşmak için zühdden başka başvurulacak bir şey bulamadık” demiştir.¹²³²

Sûriye topraklarında bazı sahâbîlerin insanları zühde, takvaya ve ibadete çağıran mektuplar yazdıklarını görmekteyiz. Diğer bölgelerde yaşayan din kardeşlerine gönderdikleri mektuplarla nasihatte bulunuyorlardı. Ebû Ubeyde, Sûriye'den Medine'de Halife Hz. Ömer'e, Ebu'd-Derdâ, sahâbeden Mısır âmili Mesleme b. Muhalled'e¹²³³ ve Irak'ta ikamet eden Selmân-ı Fârisî'ye nasihat içeren mektuplar yazmıştı. Ebu'd-Derdâ, Mesleme b. Muhalled'e gönderdiği mektupta ona nasihatte bulunmuş, kulun Allâh'a itaatle meşgul olması durumunda Allâh'ın onu seveceğini, Allâh'ın kulunu sevmesi durumunda da onu başkalarına sevdireceğini yazmıştı. Başka bir rivayette de bu sözlerine, “...kul Allâh'a karşı ma'siyetle amel ettiğinde Allâh ona buğzeder, Allâh buğzettiği zamanda kullarını da ona karşı buğzettirir.” ifadelerini eklediği bilinmektedir.¹²³⁴ Selmân-ı Fârisî'ye gönderdiği mektubunda da nasihatlerde bulunmuş, onun bir hizmetçi edindiğini duyunca, kıyamette bunun hesabının zor olacağını bildirmiş ve konuyla ilgili olarak bir hadisi mektubuna eklemişti. Yine ona, Hz. Peygamber'in ashâbından olmanın kendisini gururlandırmamasını söylemiş, Hz. Peygamber'den sonra aradan uzun zaman geçtiğine işaret etmişti.¹²³⁵ Ebu'd-Derdâ'nın daha başka

¹²³⁰ Abdal, gönül zenginliği, kalp temizliği ve insanların iyiliğine çalışmakla tanınan, “ermiş kişi” anlamında kullanılan bir terimdir. Geniş bilgi için bk. Süleyman Uludağ, “Abdal”, *DİA*, I, 59.

¹²³¹ İbn Asâkir, LXV, 111.

¹²³² İbn Asâkir, LXVII, 278.

¹²³³ Ensârın Hazrec kolundan olup Mısır'ın fethine katılmış ve Muâviye zamanında Mısır ve Mağrib bölgesinde âmillik yapmıştır. Bk. İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, V, 174.

¹²³⁴ İbn Asâkir, XLVII, 126.

¹²³⁵ İbn Asâkir, XLVII, 152; Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ*, I, 227

kimselere de mektuplar yazdığı bilinmektedir. Bu mektuplarında çeşitli mevzularda nasihatlerde bulunmuş, insanları hayırlı amellere teşvik etmiştir.¹²³⁶

Bölgeye yerleşmiş olan bazı sahâbîler çok ibadet etmekle tanınmışlardı. İbn Sa'd, Filistin'e yerleşmiş olan Şeddâd b. Evs için, "İbadet ve dinin emirleriyle amel etmede çok gayretliydi." ifadesini kullanmaktadır.¹²³⁷ Şeddâd, geceleri uzun uzun namaz kılmasıyla tanınmıştı.¹²³⁸ Amvâs taûnunda şehid düşen Süheyl b. Amr, çok namaz kılan, çok oruç tutan ve çok sadaka veren biriydi. Hatta çok namaz kıldığından ve çok oruç tuttuğundan rengi atardı.¹²³⁹ İrbâd b. Sâriye de Hims'ta zâhidâne bir hayat sürmesiyle tanınmıştı.¹²⁴⁰ Hatta onun, "İnsanların İrbâd böyle böyle yaptı demelerinden çekinmeseydim, malımı Allah yolunda infak eder, sonra Lübnan vadilerinden birine gider ve ölünceye kadar orada Allah'a ibadet ederdim" dediği aktarılmıştır.¹²⁴¹ Dımaşk'ın Dârâyâ köyüne yerleşmiş olan Ebû Sa'lebe el-Huşenî'nin, Cenâb-ı Allâh'ın azametini çok tefekkür ettiği ve çok secde ettiği bilinmektedir. Onun her gece uyanıp nasıl olduğunu görmek için gökyüzüne baktığı ve sonra da gidip secdeye kapandığı belirtilmiştir. Hatta onun secde halinde vefat ettiği rivayet edilmiştir.¹²⁴² Dımaşk'ta bir süre kalan Ukbe b. Âmir'i, bir sefer esnasında namaz kıldırması için arkadaşları kendisini imamete geçirmek için, "Sen Resûlullah'ın sahâbîsisin" dedikleri halde imamlık yapmaktan kaçınmıştı. Akabinde Hz. Peygamber'den bu konuda duyduğu, "Kim insanlara imam olur da namazı hakkıyla kıldırırsa hem ona hem de ona tabi olanlara büyük ecir vardır. Fakat bu işte bir noksanlık yaparsa, bu ona tabi olanlara değil sadece onun aleyhine olur."¹²⁴³ hadisini okumuştı. Sûriye'ye yerleşmiş ve burada vefat etmiş Ebû Fâtıma Abdullah b. Enis el-Ezdî çok namaz kılmasıyla tanınmıştı. Secdelerden dolayı alnında ve dizinde izler oluşmuştu. O, beraberinde bulunanlara Hz. Peygamber'in kendisine

¹²³⁶ İbn Asâkir, XLVII, 169.

¹²³⁷ **et-Tabakât**, VII, s. 401; ayrıca bk. İbnü'l-Cevzî, **Sıfâtü's-safve**, I, 708.

¹²³⁸ İbn Asâkir, XXII, 412.

¹²³⁹ Zehebî, **Tarih** (Yıl: Hicrî 11-40) s. 151.

¹²⁴⁰ Bk. Salahattin Polat, "İrbâd b. Sâriye", **DİA**, XVII, 438.

¹²⁴¹ İbn Asâkir, XL, 190.

¹²⁴² İbn Hâcer, **el-İsâbe**, VII, 51.

¹²⁴³ İbn Asâkir, XL, 499. Hadisin kaynağı için bk. İbn Mâce, **İkâme**, 47; Ebû Dâvud, **Salât**, 58.

çok secde yapmasını söylediğini rivayet etmişti.¹²⁴⁴ Filistin’e yerleşen Ebû Reyhâne el-Ezdî, kendinden geçercesine Kur’ân okuyup ayetler üzerinde tefekküre dalmasıyla tanınmıştı. Evi, Kudüs civarındaydı. Rivayete göre Akdeniz sahilinde katıldığı bir sefer esnasında komutanından evine bir geceliğine gitmek için izin istedi. Evine ulaştığında ailesine gitmeden önce mescide gitti. Orada Kur’ân okumaya başladı. Derken sabah ezanı okunmuştu. Sabah olunca karargahına dönmek için atını istedi. Orada bulunanlar, “Ey Ebû Reyhâne! Sen ailene gitmek üzere izin istemişsin, ailene gidecek kadar biraz kalsaydın da ondan sonra ayrılıp karargahına dönseydin” dedi. Bunun üzerine Ebû Reyhâne, “Kumandanım bana bir geceliğine izin vermişti, o da geçti. Ben yalan söylemem ve sözümünden de dönmem” deyip ailesine gitmeden karargaha döndü.¹²⁴⁵ Bir başka günde bir seferden dönüp evine geldiğinde akşam yemeğini yemiş, abdest almış ve sonra da seccadesine yönelmişti. Peşpeşe sûreleri okumaya başlamış ve nihayet müezzîn sabah ezanını okumaya başlayınca Kur’ân okumayı bırakmış ve ayrılmak üzere elbisesini giymişti. Bunun üzerine hanımı yanına yaklaşıp, “Ey Ebû Reyhâne! Gaza ettin, gazada yoruldu. Sonra bana geldin. Benim senden bir kismetim ve nasibim olmadı” deyince Ebû Reyhâne, “Evet, vallâhi aklıma gelmedi. Şayet aklıma gelseydi elbette üzerimde bir hakkın olurdu” demişti. Hanımı, “Seni meşgul eden neydi Ey Ebû Reyhâne?” diye sorunca o da, “Kalbim Allâhu Taâla’nın tarif ettiği cennetindeki elbiselere, cennet eşlerine, nimet ve lezzetlerine dalıp gitti ve nihayet müezzini işittim.” cevabını verdi.¹²⁴⁶ Dımaşk’ta kadılık yapmış olan Fedâle b. Ubeyd’in şu sözleri onun zühd ve takvayı ne kadar üstün tuttuğunu göstermektedir: “Allâh’ın bir hardal tanesi kadar da olsa benden bir şeyi kabul ettiğini bilsem, bu bana dünya ve dünyadakilerden daha hayırlı gelir. Çünkü Allâh, ancak muttakî olanlardan kabul edeceğini haber vermiştir.”¹²⁴⁷ Hıms’a yerleşen sahâbîlerden olan Hâbis b. Sa’d’ın da çok ibadet eden biri olduğu rivayet edilmiştir.¹²⁴⁸ Yine Hıms’a yerleşmiş olan sahâbîler arasında zikredilen Düleyce de çok ibadet etmesiyle tanınmıştı. Hatta onun, namazdayken kıyâmı çok

¹²⁴⁴ İbn Asâkir, LXVII, 128.

¹²⁴⁵ Abdullah İbnü’l-Mübârek, s. 230.

¹²⁴⁶ Abdullah İbnü’l-Mübârek, s. 229; Ebû Nuaym, **Hilye**, II, 29; Kandehlevî, II, 626-7.

¹²⁴⁷ İbn Asâkir, XLVIII, 495. Fedâle burada muttakilerin amellerinden bahsederken Mâide sûresi 37. ayetine işaret etmiştir.

¹²⁴⁸ İbn Asâkir, XI, 353.

uzatmasından dolayı sendelediği rivayet edilmiştir.¹²⁴⁹ Sûriye’de bir müddet kalmış olan Zeyd b. Sehl b. Esved ise çok oruç tutmakla tanınan bir sahâbîydi.¹²⁵⁰

Ashâb-ı Kirâm, zühd hayatları ve ibadetlerinin yanı sıra sabır ve tevekkülleriyle de insanlara örnek olmuşlardı. Her ne hususta olursa olsun Allâh’a tevekkül ve sabrı elden bırakmıyorlardı. Ecnâdeyn savaşında İslâm ordusunun karşısına Rumların büyük bir ordu çıkardığı haberi üzerine müslümanlar arasında Hz. Ebû Bekir’den yardım istenmesi gündeme geldi. Ortaya çıkan haberler sahâbeden Hişâm b. Âs’a ulaşınca Allâh’a tevekkül etme konusunda kesin tavrını ortaya koymuş ve şunları söylemişti: “Yardımanın yüce Allâh’ın katından olduğuna inanıyorsanız savaşın! Şayet yardımı Ebû Bekir’den bekliyorsanız ona gitmek için atıma binmiş bulunuyorum” bu sözler üzerine orada bulunanlardan bazıları, “Hişâm b. Âs, konuşacak söz bırakmadı” dediler. Çok geçmeden savaş başladı ve Rumlar mağlup oldu. Hişâm bu savaşta şehid olmuştu. Bir adam, Hişâm’ın yerde yatan cansız bedenine yanaşmış ve “İşte senin arzuladığın buydu” demişti.¹²⁵¹ Hâlid b. Velid, bütün başarılarına rağmen başkomutanlıktan alınca bunu, yaptığı bir konuşmayla halka bildirmişti. Hâlid, böyle bir durumda sabır ve itaatten başka bir şey yapmamıştı. Yanında bulunanlar da ona sabrı tavsiye etmişlerdi.¹²⁵²

Sahâbeden Ebû İnebe el-Havlânî’nin sahâbe hakkındaki sözleri onların Allâh’a olan tevekküllerinin bilinmesi açısından önemlidir. Bir defasında mescidde otururken birinin mescidden çıkıp kaçtığına şahid olur. Bunun sebebini sorunca orada bulunanlar vebadan dolayı kaçtığını söylerler. Ebû İnebe, “Böyle bir şeyi duyacak kadar yaşayacağımı düşünmemiştim” der. Ardından vebayla karşılaşan önceki kardeşlerinin durumunu onlara anlatmak ister ve şunları söyler: “Birincisi, onlar için Allâh’la karşılaşmak insanların bulunduğu mecliste bulunmaktan daha sevimliydi. İkincisi, sayıları az veya çok olsun düşmandan korkmazlardı. Üçüncüsü, dünya malına ihtiyaç duyup da onu bulamamaktan

¹²⁴⁹ Kabilesi hakkında her hangi bir malumat yoktur. Bk. İbn Hacer, **el-İsâbe**, II, 326.

¹²⁵⁰ İbn Asâkir, XIX, 391, 425.

¹²⁵¹ İbn Asâkir, LXXIV, 16.

¹²⁵² Ebû Yusuf, **Harâc**, 160.

korkmazlardı ve rızıkları konusunda Allâh’a güvenirlerdi. Dördüncüsü, vebayla karşılaştıkları zaman Allâh hükmünü verinceye kadar orayı terk etmezlerdi.”¹²⁵³

Onlar insanları günahlara karşı uyanık olmaya çağırıyorlardı. Hıms’ta kadılık yapmış olan Nu’mân b. Beşir b. Sa’d’ın şu sözleri insanları günahattan sakındırmayı amaçlıyordu. “İmtihan zamanında günahlarla amel etmek, tümünden helak olmaktır.”¹²⁵⁴

Onların, Allâh’ın Kur’ân-ı Kerim’de işaret ettiği, “öfkeyi yenme”¹²⁵⁵ gibi üstün bir meziyete sahip bulunduklarını ve bu konuda örnek olduklarını görmekteyiz. Sahâbeden Abdurrahman b. Âiz’in anlattığına göre bir adam, Hıms’a yerleşmiş olan Sebre b. Fâtik el-Esedî’ye küfürî sözler söylemişti. Sebre, ona cevap vermekten kaçınarak öfkesini yutmaya çalıştı, hatta o sırada öfkesi ağlamasına sebep olmuştu.¹²⁵⁶

Onlar kıyamet gününde Allâh huzurunda hesaba çekilme hususunda korkuya kapılırlardı. Hatta bu yüzden ağladıkları olurdu. Sahâbeden Ebû Raşid el-Havlânî, Filistin bölgesinde âmillik görevini yürütüyordu. Emevî halifesi Muâviye b. Ebû Süfyan onu, bölgenin haracı konusunda hesap vermesi için yanına çağırdığında ağlamıştı. Ona neden ağladığını sorduklarında halifeye hesap vereceğinden dolayı değil, kıyamet gününün hesabını hatırladığı için ağladığını belirtmişti. Bunu duyan Muâviye, onu hesaba çekmekten vaz geçmişti.¹²⁵⁷

Rakka’da sahâbeden Vâbise b. Ma’bed’i ziyaret eden bir grup tabînin zihninde kalan şey Vâbise’nin vakarlı duruşu, güzel görünüşü ve sakin oluşuydu.¹²⁵⁸ Onun çok zahid ve gözyaşlarını tutamayan biri olduğu belirtilmiştir.¹²⁵⁹

¹²⁵³ İbn Asâkir, LXVII, 123.

¹²⁵⁴ İbn Asâkir, LXII, 118.

¹²⁵⁵ Âl-i İmrân 3/134.

¹²⁵⁶ İbn Asâkir, XX, 125-32; İbn Hacer, **el-İsâbe**, III, 25 .

¹²⁵⁷ İbn Asâkir, XXXV, 94.

¹²⁵⁸ İbn Asâkir, LXII, 342.

¹²⁵⁹ Kuşeyrî, **Tarihu Rakka**, s. 32; İbnü’l-Esir, **Üsdü’l-gâbe**, V, 428.

Sûriye topraklarında ashâbın sahavet ve cömertliğine dair rivayetlere de sahip bulunmaktayız. Kendileri cömert davrandıkları gibi buna insanları da teşvik ediyorlardı. Amvâs taûnunda şehid olan Fazl b. Abbas'ın insanların en cömertlerinden olduğu rivayet edilmiştir.¹²⁶⁰ Sûriye'ye gelen orduda yer almış, bu sefer esnasında yemek yedirmiş ve tasaddukta bulunmuştu. Rivayete göre bu sefer sırasında arkadaşlarını geçer, namaz için bir yerde durur ve namazını bitirdikten sonra hızlıca yürüyüp kendisini geçen arkadaşlarına ulaşırdı. Her namaz için yeni bir abdest alırdı. Gecenin ilk saatlerinde uyur ve sonra kalkar, ordunun hareket vakti gelinceye kadar namaz kılardı. Yolculuk esnasında yanından geçtiği her müslümana selam verirdi. Bineğini bir köleye bağışladığı için eleştirilmiş fakat o, kendisini eleştirenlere Kur'ân'da Allâh'ın, başkalarını kendilerine tercih edenden başkasını övmediğini söylemiştir.¹²⁶¹ Sûriye'de bulunduğu sırada sözleriyle insanları cömertliğe teşvik ediyordu.¹²⁶² Hıms'da valilik yapan ve zühd yaşantısıyla tanınmış olan Umeyr b. Sa'd el-Ensârî de cömertliğiyle meşhur olmuştu. Hz. Ömer onun hakkında, "Müslümanların işleri hususunda kendisinden yardım almak için Umeyr gibi adamlarımın olmasını ne kadar isterdim" demiştir.¹²⁶³ Umeyr, kıt kanaat geçindiği halde, Hz. Ömer'in, harcaması için gönderdiği paraları elinde tutmuyor, onları çevresinde bulunanlara dağıtıyordu. Halife Ömer neden böyle yaptığını sorunca, bunu sırf Allâh rızası için yaptığını ve kimsenin de bilmesini istemediğini söylüyordu. Hz. Ömer bir deve yükü hurma vermek isteyince bunu geri çevirmiş ve ona ihtiyacının olmadığını belirtmişti.¹²⁶⁴ Hz. Osman zamanında Kûfe valiliğiyle meşhur olan ve daha sonra Rakka'ya yerleşen Velid b. Ukbe'nin de cömert biri olduğu rivayet edilmiştir.¹²⁶⁵ İlk Emevî halifesi Muâviye de cömertliği ve insanların ihtiyaçlarını gidermesiyle nam salmıştı.¹²⁶⁶ Kendisine bir yardım veya ihtiyaç için başvurulduğunda geri

¹²⁶⁰ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, I, 167.

¹²⁶¹ Haşr 59/9. Bilindiği gibi Mekkeli muhâcirler Medine'ye geldiklerinde ensâr olanlar, kendileri ihtiyaç sahibi oldukları halde din kardeşlerini kendilerine tercih etmişler, ellerinde bulunanı sırf Allâh rızasını gözetlediklerinden dolayı onlarla paylaşmışlardı. İşte Allâh (c.c.) ayette onların bu davranışlarını övmüştür.

¹²⁶² İbn Asâkir, XLVIII, 333.

¹²⁶³ İbn Asâkir, XLVI, 485.

¹²⁶⁴ İbn Asâkir, XLVI, 494.

¹²⁶⁵ İbn Asâkir, LXIII, 218.

¹²⁶⁶ İbn Tiktaka, Muhammed b. Ali b. Tabataba (709/1309) , *el-Fahrî*, Beyrut: Trs. s. 104. Geniş bilgi için bk. Aycan, *Muâviye* , s. 68.

çevirmezdi.¹²⁶⁷ Onun Medine’de oturan Hz. Âişe’ye para yardımıyla bulunduğu bilinmektedir.¹²⁶⁸

B. Mescid Ortamındaki Hayatları

1. Mescidler İnşa Etmeye Önem Vermeleri

Resûlullah yirmi üç yıl gibi kısa bir sürede tarihte eşine rastlanmayan bir nesil yetiştirmiş, nefsinden ve menfaatinden başka bir şey düşünemeyen bir müşrik toplumdan, asırlarına, asr-ı saâdet denilen, Allâh rızasını ve dine hizmeti ön planda tutan bir cemaat ortaya çıkarmıştı.¹²⁶⁹ Bu cemaat, dost-düşman herkese hayat bahşedecek bir mesajla hareket eden sahâbe topluluğuydu. Eğitimlerini Hz. Peygamber’in yanında Mescid-i Nebvî’de alan bu seçkin insanlar, birer eğitimci olarak Irak ve Sûriye başta olmak üzere fethedilen bölgelere dağılmışlardı.

Onlar bulundukları her ortamda insanlara İslâm’ı anlatmaya çalıştılar. İslâm’ı öğretme hususunda en çok mescidlerden yararlandılar. Bu konuda Hz. Peygamber’i örnek aldılar. Bundan dolayı göç ettikleri veya fethettikleri merkezlerde yaptıkları ilk iş mescid inşa etmek oluyordu.¹²⁷⁰

Fetihlerin ardından merkezi şehirlere yerleşen müslümanların sayısının artmasıyla mescidlerin sayısı da arttı. Hz. Ömer zamanından itibaren önemli merkezler başta olmak üzere bütün yerleşim birimlerinde mescidler inşa edildi. O, Sûriye, Irak ve Mısır topraklarına fetihlerle beraber yerleşmiş olan müslümanlara her şehre bir mescid yapılmasını emretmiş ve onun bu emri yerine getirilerek bölgede çok sayıda mescid inşa edilmiştir.¹²⁷¹ Hz. Ömer, fethedilen bölgelerin valilerine, cuma namazı için bir mescid, değişik mahallelerde oturan kabileler için de ayrı ayrı mescidler inşa edilmesini ve cuma namazı için herkesin cuma

¹²⁶⁷ Belâzurî, **Ensâb**, V, 122-3.

¹²⁶⁸ İbn Manzûr, XXV, 63.

¹²⁶⁹ Önkâl, **Resûlullah’ın İslâm’a Davet Metodu**, s. 102.

¹²⁷⁰ Nitekim Hz. Peygamber, hicreti sırasında Kubâ’da bir mescid inşa etmiş ve orada namaz kılmıştı. Bu, müslümanların yeryüzünde inşa ettikleri ilk mesciddi. Allah Teâla bu mescidi övmüş ve temelini takva üzerine bina edildiğini söylemiştir. (Tevbe 9/8). Hz. Peygamber, Medine’ye ulaştığında da kendisine nisbetle, “Mescid-i Nebvî” olarak isimlendirilen mescidini inşa etmişti. Bk. İbn Hişâm, II, 111, 114; Müslim, **Mesâcid**, 9.

¹²⁷¹ İbn Asâkir, II, 322.

mescidinde toplanmalarını belirten bir emir göndermişti.¹²⁷² Bununla hem mescidlerin yapılmasına önem verilmiş hem de cuma namazı için büyük mescidlerin yapılması öngörülüyordu.

Hz. Ömer, ayrıca kilise bulunan her yere bir mescid inşa edilmesini emrederek İslâm'ın yayılması için büyük bir siyaset uyguladı. Bu vesileyle diğer bölgelerde olduğu gibi Sûriye'de de çok sayıda mescid yapıldı. Mescidler kısa zamanda bölgenin her yerine yayıldı.¹²⁷³

Bölgede mescidlerin inşası husunda sahâbîlerin çeşitli faaliyetlerine rastlamaktayız. Şöyle ki, Hz. Ömer, şehri bizzat teslim almak üzere Kudüs'e geldiğinde Mescid-i Aksâ'nın yerini tespit ettirmiş ve buraya sade bir mescid inşa ettirmişti.¹²⁷⁴

Sûriye bölgesinde ilk mescidlerin Dımaşk ve Hıms'ta yapıldığını görmekteyiz. Bu mescidlerin planının başkomutan Ebû Ubeyde b. Cerrâh tarafından çizildiği bilinmektedir.¹²⁷⁵ Sûriye bölgesinde sahâbîlerin adını taşıyan mescidlere rastlamaktayız.¹²⁷⁶ Dımaşk'ta Ebû Ubeyde'nin adını taşıyan bir mescidin yanı sıra,¹²⁷⁷ Hâlid b. Velid Mescidi,¹²⁷⁸ Vâsile b. Aska' Mescidi, Eymen b. Hureym b. Fatik el-Esedî Mescidi, Dımaşk'ta kadılık yapan Fedâle b. Ubeyd el-Ensârî Mescidi ve Yezid b. Nübeyşe b. Kureşî Mescidi sahâbî isimleriyle bilinen diğer mescidlerdir.¹²⁷⁹ Bu mescidlerin Sûriye'ye yerleşen sahâbîlerin eliyle yapıldığı veya onların burada imam-hatiplik yapmalarından dolayı bu şekilde isimlendirildiği anlaşılmaktadır.

Fetihler esnasında İyaz b. Ganm komutasındaki İslâm ordusunun Halep halkıyla yaptığı sulh anlaşmasının maddelerinden biri, Halep'te inşa edilecek bir

¹²⁷² Kazıcı, **İslâm Eğitim Tarihi**, İstanbul: Bir Yayıncılık 1983, s. 26.

¹²⁷³ Hammâş, s. 98.

¹²⁷⁴ Geniş bilgi için bk. Nebi Bozkurt, "Mescid-i Aksâ", **DİA**, XXIX, 270.

¹²⁷⁵ İbn Asâkir, II, 246.

¹²⁷⁶ İbn Asâkir, II, 291.

¹²⁷⁷ İbn Asâkir, LXII, 135.

¹²⁷⁸ Bu mescid, Dımaşk kuşatması esnasında onun namaz kıldığı yere yapılmış olup bölgede namaz kılınan ilk mesciddir. Bk. İbn Asâkir, II, 311.

¹²⁷⁹ İbn Asâkir, II, 291, 292, 305, 360, 362.

mescidle ilgiliydi.¹²⁸⁰ Müslümanlar şehre girdikleri esnada kalkanlarını yere koyup namaz kıldılar. Daha sonra namaz kıldıkları bu yere bir mescid inşa edildi. Bu mescid o anın hatırası olarak Mescidü'l-Etrâs (Kalkanlar Mescidi) diye isimlendirildi.¹²⁸¹ Lazikiye'nin fethinden sonra, burada da bir mescid inşa edilmişti. Bu mescidin Ubâde b. Sâmit tarafından inşa edildiği belirtilmiştir.¹²⁸²

Hıms'ta kısa bir müddet valilik yapan Saîd b. Âmir'in, Rakka ve Ruhâ şehirlerinde mescid inşa ettirdiği bilinmektedir.¹²⁸³ Yine Hıms valilerinden Umeyr b. Sa'd el-Ensârî'nin ise Diyarımudar¹²⁸⁴ ve Diyarırebâ¹²⁸⁵ bölgelerinde mescidler inşa ettirdiği belirtilmektedir.¹²⁸⁶

Sahâbîlerin yerleştikleri köy ve kasabalarda da mescidler yaptırdıklarını görmekteyiz. Nitekim aralarında Hz. Peygamber'in müezzini, meşhur sahâbî Bilâl-i Habeşî'nin de bulunduğu beş sahâbînin yerleştiğini tespit ettiğimiz Dımaşk'ın Dârâyâ köyünde bir mescid inşa edilmişti.¹²⁸⁷ Dımaşk'ın 80 km. güneyinde bulunan Câbiye'de de bu dönemde bir mescidin inşa edildiği belirtilmiştir.¹²⁸⁸

Bölgede ashâbın ileri gelenlerinden Ebû Eyyûb el-Ensârî, Abdurrahman b. Hâlid komutasında düzenlenen seferlerin birinde konakladıkları karargahta, kendisine bir mescid edinmişti. Tabîünden Ubeyd b. Ya'lâ, Ebû Eyyûb'un mescidine gidip yanına oturduklarını, beraber namaz kıldıklarını ve ondan hadis dinlediklerini aktarmıştır.¹²⁸⁹

¹²⁸⁰ İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, II, 495; İbn Şeddâd, **el-A'laku'l-hatire**, I, 103.

¹²⁸¹ İbnü'l-Adim, **Zübdetü'l-Halep**, I, 16; Muhammed Ragıb Halepî, **A'lâm**, I, 91; ayrıca bk. Talip Yâzîcî, "Halep", **DİA**, XV, 240.

¹²⁸² Muhammed Ragıb Halepî, **İ'lâm**, I, 87.

¹²⁸³ Bk. Işıltan, **Urfa**, s. 100.

¹²⁸⁴ Ruhâ, Harran, Rakka, Samsat ve Ra'su'l-Ayn şehirlerini içine alan bölgedir.

¹²⁸⁵ Nusaybin, Cizre, Dâra, Musul ve Sincar şehirlerini içine alan bölgedir.

¹²⁸⁶ Işıltan, **Urfa**, s. 100.

¹²⁸⁷ Havlânî, s. 58.

¹²⁸⁸ İbn Asâkir, XXII, 411. İlk dönemlerde inşa edilen mescidler sadelik arz ediyordu. Zamanla kaynaştıkları yabancı toplumlardan etkilenen müslümanlar, mescidlerini zamanın mimari ve sanat anlayışını göz önünde bulundurarak inşa etmeye başladılar. Bk. Muhammed Kemal Hüseyin, **İntişârü'l-İslâm**, s. 30.

¹²⁸⁹ İbn Asâkir, XXXIV, 330.

Mescidlerle ilgili olarak şu hususa da değinmek istiyoruz: Fetihler esnasında ele geçirilen yerlerde, fethediliş şekline göre eski mabetlerin kısmen veya tamamen mescide çevrildiği ya da eski mabetlerin olduğu gibi bırakılarak yeni mescidlerin bina edildiği bilinmektedir. Dımaşk şehri kısmen barış yoluyla fethedildiğinden buradaki meşhur Ioannes (Yuhannâ) Kilisesi'nin yarısı Hristiyanlara bırakılmış, diğer yarısı mescide tahvil edilmiştir.¹²⁹⁰ Ayrıca Hıms'ta bulunan Ioannes Kilisesi'nin de kısmen mescide çevrildiği rivayet edilmiştir.¹²⁹¹ Kiliselerin mescide tahvil edilmesi konusunda Hz. Ömer'in Hristiyanlara, kiliselerinin ön kısımlarını müslümanlar için mescit olarak bırakmalarını şart koştuğu da aktarılmıştır.¹²⁹² Böyle bir şartın mescidlerin inşa edilmediği bir dönemde konulmuş olabileceğini söyleyebiliriz. İlk fetihlerle beraber ortaya konan bu uygulamalar, daha sonraki dönemlerde gerçekteşen fetihlerde de örnek teşkil etmiştir.¹²⁹³

Bölgede ashâbın eliyle çok sayıda mescidin inşa edildiği muhakkaktır. İsimlerini verdiğimiz bu mescidler sadece bizim tespit edebildiklerimizdir. Mevlâna şiblî, Emir Cemaluddin Ataullah b. Mahmud el-Hüseynî eş-şirâzî'nin (ö.927/1521) "Ravzatu'l-Ahbâb fi Siyeri'n-Nebî ve'l-Â ve'l-Ashâb" adlı eserinde geçen, "Hz. Ömer zamanında dört bin mescid yapıldığı" ifadesini abartılı buluyorsa da o günün İslâm coğrafyasını göz önüne aldığımızda bunun makul bir rakam olduğunu düşünebiliriz.¹²⁹⁴

O dönemde mescidlerin büyük fonksiyonlar icra ettiği bilinmektedir. Her şeyden önce namazın topluca edası için inşa edilen mescidler, aynı zamanda dini eğitimin yapıldığı merkezlerdi. Bunun yanında yoğun bir sohbet faaliyetinin olduğu ortamlardı. Bu açıdan mescidler hem dini hem de sosyal açıdan çeşitli

¹²⁹⁰ Hartman, "şâm", *İA*, XI, 299. Muâviye b. Ebû Süfyan Dımaşk'taki Ioannes Kilisesi'ni Dımaşk Mescidi'ne tamamen ilave etmek istedi fakat Hristiyanlar buna itiraz edince bundan vaz geçti. Aynı şekilde Abdulmelik b. Mervan da burayı mescide çevirmek istedi. Fakat Hristiyanlar bu sefer de reddettiler. Daha sonra Velid b. Abdulmelik Hristiyanları dinlemeyerek kiliseyi yıktırıp mescidin içine aldı. Bk. Belâzurî, *Fütûh*, 131-2.

¹²⁹¹ Belâzurî, *Fütûh*, 137.

¹²⁹² İbn Asâkir, II, 181.

¹²⁹³ Bk. Ahmet Önkâl-Nebi Bozkurt, "Cami", *DİA*, VII, 49.

¹²⁹⁴ Mevlânâ şiblî, II, 193.

faaliyetlerin gerçekleştiği en önemli mekanlar oldu.¹²⁹⁵ Tabiîn nesli sahâbe topluluğuyla, daha çok mescid ortamında beraber olmuş, sahâbeden gelen va'z ve nasihatleri bu mekanlarda dinlemişlerdi. Ashâbın ileri gelenleri sayesinde mescidler, diğer bölgelerde olduğu gibi Sûriye bölgesinde de İslâm'ın öğrenilmesinde en önemli merkezler haline geldi. Mescidler halkın iştiaqla gittiği merkezler oldu. İnsanlar burada Kur'ân okumayı ve dinleriyle ilgili en ince hususları dahi öğreniyor ve Hz. Peygamber'in hadislerini dinleme imkanını elde ediyorlardı. Onlar bildikleri hakikatları insanlarla burada paylaşmışlar, tabiîn nesliyle daha çok burada kaynaşmışlar, gerekli gördükleri yerde onları burada ikaz etmişlerdi.

Ashâbın, fetihlerin kalıcı olması ve İslâmî davetin yayılması düşüncesiyle gerçekleştirdikleri faaliyetler çok geçmeden Sûriye'de semeresini verdi. Mescidlerdeki ders halkalarında onbinlerce insan ders gördü. Şimdi ashâbın mescidlerde ortaya koyduğu faaliyetleri görmeye çalışalım.

2. Mescidlerdeki Görevleri

a. İmamlık Yapmaları

İmam, “cemaatle kılınan namaza önderlik eden kimse” ve “devlet başkanı” anlamlarını taşır.¹²⁹⁶ Ancak biz burada namaz imamlığı üzerinde duracağız. Bilindiği üzere ilk dört halife, devlet başkanlıklarının yanında namaz kıldırma görevini de kendileri üstlenmişlerdi. Fakat Hz. Ömer ve Ali'nin namaz kıldırırken öldürülmeleri üzerine Muâviye b. Ebû Süfyan tedbir almış ve namazı maksûrede kılmıştır.¹²⁹⁷

¹²⁹⁵ Bu konuda bk. Abdullah Kâsım el-Veşâlî, **el-Mescid ve neş'etuhu'l-ictimâî ala medâri't-tarih**, Beyrut: Müessesetü'l-Kütübü's-Sahâbî-Sekafiyye 1990, s. 101; Mustafa Ağırman, **H. Muhammed (s.a.v) Devrinde Mescid ve Fonksiyonları**, İstanbul: Ravza Yayınları, 1997, s. 109.

¹²⁹⁶ Bu konuda bk. Maverdi, **el-Ahkâmu's-sultânîyye**, s. 5, 137. Ayrıca bk. Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “İmam”, **DİA**, XXII, 178.

¹²⁹⁷ İbn Tıktaka, **el-Fahrî**, s. 106. Maksure, İslâm'da devlet başkanlarının maiyetleriyle birlikte namaz kılması için tahsis edilmiş yer anlamına gelmektedir. Buna mahfil de denmiştir. Devlet başkanlarının burada namaz kılmasına Hz. Ömer'in camide şehid edilmesi üzerine onun yerine halifelğe geçen Hz. Osman zamanında başlandığı bilinmektedir. Bk. M. Baha Tanman, “Mahfil” **DİA**, XXVII, 331.

Raşid Halifeler tayin ettikleri valileri namaz kıldırmakla da görevlendiriyorlardı. Valiler bulundukları merkezlerde halife adına namaz kıldırıyorlardı. Hz. Ebû Bekir, Sûriye fetih ordusunu sevkettiğinde orduya namaz kıldırması için genel komutan Ebû Ubeyde'yi görevlendirmişti.¹²⁹⁸ Bunun yanında vali ve komutanlar dışında sadece kadılık ve namaz kıldırmakla görevlendirdikleri kimseler de oluyordu. Hz. Ömer'in çeşitli şehirlere tayin ettiği kadılar, namaz kıldırmakla da görevlendirilmişlerdi. Ebu'd-Derdâ'yı kadılığı yanında namaz kıldırması için Dımaşk'a, Ubâde b. Sâmî't'i Hıms'a¹²⁹⁹ ve Muâz b. Cebel'i de Filistin'e tayin etmişti.¹³⁰⁰ Hz. Osman zamanında Sûriye bölgesi genel valiliğine getirilen Muâviye, savaş ve haraçtan sorumlu olduğu gibi halife adına namaz kıldırmakla da sorumluydu.¹³⁰¹

Bölgede sahâbîlerin namazda imamlıkları hususunda bize ulaşan rivayetler bulunmaktadır. Burada onları vermeye çalışacağız. Hz. Ömer, birkaç vakit de olsa bölgede namazda imamlık yapmıştır. Câbiye'ye yaptığı ziyarette ahaliye hem sabah hem de akşam namazını,¹³⁰² Filistin'e yaptığı ziyarette ise Mescid-i Aksâ'da sabah namazını kıldırdığı rivayet edilmiştir.¹³⁰³ Ebû Ubeyde'nin de Mescid-i Aksâ'da namaz kıldırdığı ve oraya Câbiye'den kalkıp gittiği rivayet edilmiştir.¹³⁰⁴

Bazı sahâbîlerin halife veya valilere namazda vekalet ettiklerine dair rivayetler bulunmaktadır. Dahhâk b. Kays'ın, halifeliği kırk gün kadar süren Muâviye b. Yezid zamanında Dımaşk'ta onun adına namaz kıldırdığı rivayet edilmiştir.¹³⁰⁵ Hıms'ta valilik yapmış olan Hâlid b. Yezid, mescide gelemediği zamanlarda sahâbeden Gudayf b. Hâris el-Kindî'ye namaz kıldırmasını söylediği bildirilmektedir.¹³⁰⁶

¹²⁹⁸ Belâzurî, **Fütûh**, s. 114. Ayrıca bk. Halife b. Hayyât, **Tarih**, s. 62.

¹²⁹⁹ Belâzurî, **Fütûh**, s. 148.

¹³⁰⁰ Zehebî, **A'lamü'n-nübelâ**, II, 344.

¹³⁰¹ Hammaş, **eş-Şâm**, s. 233.

¹³⁰² İbn Asâkir, XXVII, 181, XXXV, 238.

¹³⁰³ Havlânî, s. 70; İbn Asâkir, LXVI, 219.

¹³⁰⁴ İbn Asâkir, XXV, 486.

¹³⁰⁵ İbn Asâkir, LVIII, 245.

¹³⁰⁶ Ebû Zur'a, s. 307; İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 443.

Ashabın namazda imamlığı yanında namaz hususunda bazı faaliyetlerine dair şu bilgilere rastlamaktayız: Onlar namazlarda okudukları sûrelerin gündeme işaret etmesine önem veriyorlardı. Ebû Ubeyde, Yermük savaşının gerçekleştiği günün sabahında müslümanlara kıldırıldığı sabah namazında bu hususu göz önünde bulundurmuş, birinci rek’atta Allah’ın peygamberlerine karşı gelen kavimlerin durumundan bahseden Fecr sûresini, ikinci rek’atta da Semûd kavminin akibetinden bahseden Şems sûresini okumuştur. Bu sûre orada bulunanlara tesir etmişti. Üzerinden uzun asırlar geçtiği halde insanlar bunu dilden dile aktarmışlardır.¹³⁰⁷

Onlar cemaatle namaz kılmanın öneminden dolayı günde beş vakti mescidlerde kılmaya gayeret eder ve bu hususta gerektiği zaman uyarılarda bulunurlardı. Muâz b. Cebel, Hıms Mescidi’nde beş vakit namazın mescidde kılınması gerektiğini dile getirmiş, bunun Hz. Peygamber’in sünneti olduğuna işaret etmiş, mescidde namaz kılmaktan geri kalmanın Hz. Peygamber’in sünnetini terk etmek olduğunu söylemişti.¹³⁰⁸ Tabiînden İmam Zührî, Dımaşk’ta Enes b. Mâlik’i ziyaret ettiği esnada onun mescidde ağladığını görmüş ve bunun sebebini öğrenmek isteyince Enes, namazdan daha önemli bir şey bilmediklerini, fakat insanların bu gün ona gerekli hassasiyeti göstermediklerinden yakındığını dile getirmişti.¹³⁰⁹ Yine namazın vaktinde kılınması konusunda zaman zaman insanlara uyarıda bulunduğu bilinmektedir. Onun, tabiîn kuşağından Emevîlerin meşhur halifesi Ömer b. Abdulaiziz’e namazı geciktirdiği zaman muhalefet ettiği aktarılmıştır.¹³¹⁰ Vakıt namazlarını cemaatle kılmada azami gayeret gösteren

¹³⁰⁷ İbn Asâkir, XVII, 461. Tabiînden bu namazda bulunan birisi, Ebû Ubeyde, “Görmedin mi Rabbin Âd kavmine, beldelerde benzeri yaratılmamış sütunlar sahibi İrem halkına neler yaptı?” ayetinden başlayıp “Muhakkak Rabbin gözetlemektedir” ayetine gelince içinden, “Allâh bizi, (Ebû Ubeyde’nin) okuduğu sayesinde muzaffer kılsa ve bununla sevinsek. Düşmanlarımız küfür, kibir ve isyanda bu önceki milletlere benzemektedirler” der. Ebû Ubeyde ikinci rek’atta Şems sûresini okuduğunda bu sefer içinden, Semûd kavminin başına gelenlerin düşmanlarının da başına gelmesini temenni eder. Bk. İbn Asâkir, XVII, 461.

¹³⁰⁸ Ebû Nuaym, **Hilye**, I, 235.

¹³⁰⁹ İbn Asâkir, IX, 335.

¹³¹⁰ Ebû Zur’a, s. 332. Ömer b. Abdulaziz bu esnada halife değildir. Enes b. Mâlik onun hilafete gelişinden yedi yıl kadar önce vefat etmiştir.

Yezid b. Esved el-Cüreşî'nin, Dımaşk'ta yatsı namazlarını kıldıktan sonra gece karanlığında çıkıp köyü Zibdeyn'e gittiği kaydedilmiştir.¹³¹¹

Yakınlarının namaz kılmaları konusunda hassasiyet gösteriyorlardı. Ebû Mâlik el-Eş'arî, mensubu bulunduğu kabilesi Eş'arîleri, kadın, erkek ve çocuklarıyla toplayıp onlara namaz kıldırması ve kendilerine, Hz. Peygamber'in kıldığı şekilde namaz kıldırmasını belirtmişti.¹³¹²

Ashâbın zaman zaman birbirlerine namaza dair bazı hususları hatırlattıklarına şahit olmaktayız. Ebû Ubeyde ile sahâbeden İbn Kurt es-Sümâlî'nin mest üzerine mesh meselesini tartıştıkları rivayet edilmiştir. Ebû Ubeyde, Hıms'a geldiği bir sırada mestlerini çıkarmadan abdest almıştı. Bunu gören İbn Kurt es-Sümâlî, "Mestlerini çıkarıp da abdest alsaydın" dedi. Bunun üzerine Ebû Ubeyde'nin, "Dımaşk'tan çıktığımdan beri onları çıkarmış değilim ve oraya dönünceye kadar da çıkarmayacağım" dediği rivayet edilmiştir.¹³¹³

Ebu'd-Derdâ'nın namaza dair bazı hususlarda uyarılarda bulunduğu ve cemaati bilgilendirdiği rivayet edilmiştir. Bir defasında namaz kıldığı esnada bir adam önünden geçmişti. Namazını bitirdikten sonra adama bunu neden yaptığını sordu. Adam ne yaptığının farkında olmadığını söyleyince o, kendisinin namaz kılarken önünden geçtiğini, bu yüzden bir ya da iki yıllık amelini yok ettiğini söyledi.¹³¹⁴ Onun kış mevsimindeki cemaatinin genellikle mücahidlerle dolu olduğu haber verilmiştir. Bu konuda İbn Asâkir'de geçen bir rivayette, Ebu'd-Derdâ'nın çevresinde bulunup ona cemaat teşkil edenlerin, yaz aylarında Allâh yolunda gazâyâ çıktıkları, kışın ise kışlaklarda oturdukları ve Ebu'd-Derdâ'nın onlara namaz kıldırması belirtilmiştir.¹³¹⁵

Onlar yaptıkları konuşmalarla köylerde oturan müslümanların cuma namazına devam etmede gevşeklik göstermemelerini, şehir merkezinden uzak yerlerde oturmanın cumayı terketmelerine sebep olmamasına işaret ediyorlardı.

¹³¹¹ İbn Asâkir, LXV, 112.

¹³¹² İbn Asâkir, LXVII, 192.

¹³¹³ İbn Asâkir, XXIII, 338.

¹³¹⁴ Havlânî, s. 80; İbn Asâkir, XXXV, 355.

¹³¹⁵ **Tarih**, XLVII, 135.

Muâviye b. Ebû Süfyan bir hutbesinde bu konuya değinmiş ve Dımaşk çevresinde bulunan köylerin isimlerini zikrederek sakinlerinin cuma namazına koşmalarını ve onu bırakmamalarını söylemişti.¹³¹⁶

Onlar uzun uzun namaz kılmalarıyla da tanınmışlardı. Bu konuda bize ulaşan bir rivayet Ebû Zer el-Gıfârî hakkındadır. Tabîinden Ahnef b. Kays Dımaşk Mescidi'ne uğradığı bir esnada çok namaz kılan birine rastladı. Onun ne kadar namaz kıldığının farkında olmadığını düşünerek bu davranışını eleştirmek istedi ve ona, “Selamı tek rek’atta mı yoksa çift rek’atta mı verdin? ” diye sorunca o da, “Ben bilmesem de, Allâh bilir” dedi. Sonra Hz. Peygamber’i kastederek, “Arkadaşım Ebû’l-Kasım’ın, ‘secde eden hiçbir kul yoktur ki Allâh onunla o kimseyi bir derece yükseltmesin ve onunla bir hatasını silmemiş olsun’ dediğini işittim.” hadisiyle Ahnef’e cevap verdi. Ahnef ona ismini sorup da onun Ebû Zer el-Gıfârî olduğunu öğrenince kendisini sorduklarından dolayı suçlu hissetmiş ve buna üzölmüşü.¹³¹⁷

Dımaşk’ın Dârayyâ köyüne yerleşen Bilâl-i Habeşî’ye dair bize ulaşan bir rivayet ise ezan hakkındadır. Onun, Hz. Peygamber’in vefatından sonra ezan okumadığı bilinmektedir.¹³¹⁸ Fakat Bilâl, Hz. Ömer’in Câbiye’ye gelişi sırasında sahâbîlerin isteğı üzerine ezan okumuş ve dinleyenleri ağlatmıştı. Onun Sûriye’de bir kez ezan okuduğı ve onun da Hz. Ömer’in Câbiye’ye ziyareti sırasında gerçekleştiğı belirtilmektedir.¹³¹⁹

Namaz konusunda Hz. Peygamber’in sünnetine riayet etmede gayretliyidiler. Mâlik b. Hübeyre es-Sülemî, bir cenaze namazına katıldığında saf tutanları üçe ayırır ve akabinden üç saf oluştururdu. Bunu namaza katılanların sayısı az olduğunda yapardı. Bunu Hz. Peygamber’den duyduğu, “Üzerinde müslömanların üç saf halinde namaz kıldığı hiçbir kimse yoktur ki cennet ona vacip olmasın.” mealindeki hadis gereğı yaptığını söylüyordu.¹³²⁰

¹³¹⁶ İbn Asâkir, LIX, 164.

¹³¹⁷ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, V, 148; İbn Asâkir, LXVI, 175.

¹³¹⁸ İbn Asâkir, XXV, 489.

¹³¹⁹ Taberî, **Tarih**, IV, 241; İbn Asâkir, XIV, 404.

¹³²⁰ İbn Asâkir, LVI, 509. Hadis için ayrıca bk. Tirmizî, **Cenâiz**, 40.

Onların başkalarının huşu içerisinde mescidlerde ibadetini engelleyecek davranışların yapılmasından rahatsız oldukları ve bu konuda gerekli müdahaleyi yaptıkları aktarılmıştır. Ebû Ümâme'nin bir defasında, mescidde secdeye kapanıp ağlayan birini gördüğünde bunu evinde yapması gerektiğini söyleyip onu uyardığı bilinmektedir.¹³²¹

Seferi namazıyla ilgili hususlarda dinin insanlara tanıdığı kolaylıklardan yararlanıyorlar, bu konuda söz sahibi olduklarını ifade ediyorlardı. Sûriye bölgesinde iki ay kadar kaldığını bildiğimiz Sa'd b. Ebû Vakkas'ın bu zaman zarfında namazları kısaltarak kıldığı, beraberinde gelenlerin ise tam kıldığı ve niçin böyle kıldığına kendisine sorulması üzerine, "Muhakkak biz daha iyi biliyoruz" dediği rivayet edilmiştir.¹³²² Hz. Ömer Sûriye ziyareti sırasında burada kaldığı yirmi gün zarfında namazları kısaltarak kılmıştı.¹³²³ Zübeyr b. Avvâm'ın ise Yermük savaşından döndüğü sırada seferî olmasından dolayı atının üzerinde namaz kıldığı belirtilmiştir.¹³²⁴

b. Mescidlerde İlmî Faaliyetlerde Bulunmaları

(1) Mescidlerde Ders Vermeleri

Bu dönemde ilim için ayrı merkezlerin olmadığını ve bu işin mescidlerde gerçekleştirildiğini görmekteyiz.¹³²⁵ Sahâbîler bu merkezlerde Kur'ân'ı ve Hz. Peygamber'den görüp duyduklarını, ondan öğrendiklerini insanlara öğretiyorlardı. Onlardan, Sûriye'de yaşayanlar da mescidler vasıtasıyla etraflarında toplanan kimselere İslâmî bilinç verdiler ve tebliğde bulundular. Hz. Peygamber'den aktardıkları hadislerle toplumun ibadet, harama düşmeme vb. hususlarda bilinçlenmesinde önemli rol oynadılar. Böylece mescidler vasıtasıyla bölgede İslâm'ın öğrenilmesini temin ettiler.

¹³²¹ Bk. Kemal Sandıkçı, "Ebû Ümâme", *DİA*, X, 251.

¹³²² İbn Asâkir, XXXV, 429-32.

¹³²³ İbn Sa'd, *et-Tabâkat*, III, 283.

¹³²⁴ İbn Asâkir, XVIII, 337.

¹³²⁵ KAZICI, *İslâm Eğitim Tarihi*, s. 23.

Mescidlerde yürütülen eğitim-öğretim faaliyetlerinde bazı sahâbîler ön plana çıkmışlardı. Hz. Peygamber'den öğrendikleri ilmi, bu ortamda insanlara aktarıyorlardı. Bu hususta fıkıh bilgisiyle meşhur olanlar, Muâz b. Cebel, Ebu'd-Derdâ ve Ubâde b. Samit'ti. Onlar bölgede Halife Hz. Ömer tarafından öğretmen olarak görevlendirildiklerinden dolayı, ilmi faaliyetlerde öncü kimseler oldular. İslâm'ın anlatılması ve yaşanarak öğretilmesi konusunda bize ulaşan bilgiler daha çok bu üç sahâbînin ortaya koyduğu faaliyetlerden oluşmaktadır. Hz. Ömer, üçünün de Hıms'a gitmesini, derslere başlamalarını, sonra içlerinden birinin Hıms'ta kalarak bu işe devam etmesini, birinin Dımaşk'a ve diğerinin de Filistin'e hareket etmesini söyledi. Hz. Ömer'in belirttiği şekilde hareket eden bu üç sahâbî kısa zamanda bu merkezlere dağıldılar. Hıms'ta faaliyetler bir düzene girince Ubâde orada kaldı. Ebu'd-Derdâ Dımaşk'a, Muâz b. Cebel ise Filistin'e yerleşti.¹³²⁶

Bu isimler dışında bölgeye gelmiş olan diğer sahâbîlerin İslâm'ı öğretme noktasında her hangi resmi bir görevlendirilmeye tabi tutulmadıklarını, fakat bulundukları her ortamda Kur'ân'ı ve Resûlullah'ın sünnetini insanlara öğretme konusunda seferber olduklarını görmekteyiz. Özellikle Dımaşk, Hıms ve Filistin ordugâhlarında ikamet eden sahâbîler bu hususta daha fazla öne çıkmışlardı.¹³²⁷

Sûriye topraklarına gelip yerleşen bu mümtaz sahâbîler İslâm'ın öğretilmesinde ve bu bölgede hayat bulmasında büyük gayret gösterdiler. Hayatlarını bu işe vakfetteler. Mesela, Ebu'd-Derdâ'nın Sûriye'ye geliş ve vefat tarihini değerlendirdiğimizde yaklaşık yirmi yıl boyunca bu hizmeti yaptığını söyleyebiliriz.

Bu dönemde İslâmî ilimler günümüzdeki gibi bölümlere ve fasıllara ayrılmamıştı. Sahâbîler mescidlerde sadece Kur'ân ve Hz. Peygamber'in hadislerini öğretiyorlardı.¹³²⁸ Mesela bulunduğu her ortamda İslâm'ı öğretmeye gayret eden Ebu'd-Derdâ, Dımaşk Mescidi'ndeki Kur'ân-ı Kerim öğretimi işiyle

¹³²⁶ Zehebî, **A'lamü'n-nübelâ**, II, 344.

¹³²⁷ Ahmed Emin, **Fecrü'l-İslâm**, Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabî 1969, s. 188.

¹³²⁸ Muhammed İbrahim Ukle, "el-Hareketü'l-Fıkhiyye fi Bilâdi's-Şâm fi Asri'l-Emevî", **Mecelletü's-Şerîa ve'd-dirâsâtü'l-İslâmiyye**, Küveyt 1989, sayı: XIV, s. 232, 235.

meşhur olmuştu. Bu topraklarda sahâbe arasında İslâm'ı öğretmede emeği en fazla olan kimse oydu. Abdullah İbn Mes'ûd onun için, “Sûriye'nin âlimi” demiş ve bu dönemde Sûriye bölgesinin en büyük fıkıh âlimi olarak tanınmıştı.¹³²⁹ O, fıkıh, “İnsanın geçimini temin ederken helal ve haramı tanınması” şeklinde tanımlıyor, insanların helalı ve haramı tanımaları gerektiğine işaret ediyor ve bu konuda gerekli çabayı da gösteriyordu.¹³³⁰ Sahâbe içinde, Hz. Peygamber'in sözlerinin öğrenilmesi hususunda en gayeretli kimselerdendi.¹³³¹ Muâz b. Cebel, Ebu'd-Derdâ'nın ilmine işaret etmiş ve insanlara ondan ilim öğrenmeleri hususunda tavsiyede bulunmuştur.¹³³² Emevî halifelerinden Yezid b. Muâviye de onun ilmine işaret etmiş ve onun hastalıklara şifa veren alim ve fakih kimselerden olduğunu belirtmişti.¹³³³

Ebu'd-Derdâ, konuşmalarında ilme ve onu öğrenmeye teşvikte bulunuyor, halkla bu yönde azami derecede ilgileniyor, hem öğrenenlerin hem de öğretenlerin ecirde eşit olduklarını vurguluyordu.¹³³⁴ İnsanların Allâh'ın emirleri karşısında ağır davranmamalarını ve Allâh'ın rızık konusunda kendilerine kefil olduğu halde bu konuda hırslı olduklarını zaman zaman hatırlatıp böyle davranmalarının doğru olmadığına dikkat çekiyordu.¹³³⁵ İlmin yok olmasının alimlerin yok olmasıyla gerçekleşeceğini söylüyor, ilme önem vermemelerinden dolayı onları eleştiriyordu.¹³³⁶ İnsanları ilim öğrenmeye teşvik edip onlara, “Alimlerinizin ölüp gittiğini, cahil olanlarınızın da ilmi öğrenmediğini görüyorum” diyordu.¹³³⁷ Bununla tüm zamanlarını tamamen dünya işlerine ayırmamalarına işaret ediyor, Allah'ın emirlerini öğrenme ve yaşama hususunda ağır davranmamalarını söylüyordu.

¹³²⁹ Zehebî, **A'lâmü'n-nübelâ**, II, 342.

¹³³⁰ Muhammed İbrahim Ukle, **el-Hareketü'l-fıkhiyye**, s. 239.

¹³³¹ Muhammed Hamid Halife, **el-Ensâr**, s. 302.

¹³³² İbn Asâkir, XLVII, 121.

¹³³³ İbn Asâkir, XLVII, 123.

¹³³⁴ İbnü'l-Cevzî, **Sıfâtü's-safve**, I, 629.

¹³³⁵ İbn Asâkir, XLVII, 132.

¹³³⁶ İbn Asâkir, XLVII, 132.

¹³³⁷ Ahmed b. Hanbel, **Kitabu'z-zühd**, s. 64; Zehebî, **A'lâmü'n-nübelâ**, II, 348; Ebû Nuaym, **Hilye**, I, 213.

Ebu'd-Derdâ, Dımaşk ve çevresinde onbinlerce müslümana Kur'ân-ı Kerim ve dinin emirlerini öğretmiştir. Onun rahle-i tedrisinde onbinlerce talebe yetişmiştir. Onun ders halkaları kalabalık oluyordu. Bir defasında tabiînden Müslim b. Mişkem'e, dersinde hazır bulunan öğrencileri saymasını söylemiş ve bu şahıs o sırada bin altı yüz küsür öğrenci saymıştı.¹³³⁸ Ebu'd-Derdâ kalabalık öğrenci grubunun ortasına oturur, talebelerini onar kişilik guruplara ayırır ve her birinin başına iyi bilen birini tayin ederdi. Bazen kalkar talebelerin arasında dolaşır, onları kontrol ederdi. Bir talebe kıraâtını ilerlettiği vakit Ebu'd-Derdâ ona bizzat kendisi ders verirdi. Bu dönemde mescidlerde verilen derslerin sabah namazının ardından başladığı bilinmektedir.¹³³⁹

Ebu'd-Derdâ, Kur'ân öğrettiği öğrencilerine uzun zaman sonra kendileriyle karşılaştığında kontrol maksadıyla olmalı ki Kur'ân'la aralarının nasıl olduğunu sorardı. Dımaşk'ta bir gün Kur'ân öğretmiş olduğu Mi'dân b. Ebu Talha el-Ya'merî adındaki bir öğrencisiyle karşılaştığı bir esnada Kur'ân'la arasının nasıl olduğunu sorunca Mi'dân iyi olduğunu söylemişti.¹³⁴⁰

Ahmed b. Hanbel, Dımaşk Mescidi'nde Ebu'd-Derdâ'nın başından geçen bir olay aktarmaktadır. Ebu'd-Derdâ burada karşılaştığı bir müslümana Hz. Peygamber'in bir hadisini öğretmişti. Hadise şu şekilde cereyan etmişti: Mescide giren bir adam orada kimsenin olmadığını görmüş ve iki rek'at namaz kılarak şu duayı yapmıştı: "Allâh'ım, yalnızlığında sana güveniyor, seninle teselli oluyorum. Yalnızlığında bana merhamet et! Yanımda oturup bana faydalı olacak salih bir kimseyle yalnızlığımı gider!" O anda adam, mescide güzel görünümlü bir şahsın girdiğini ve iki rek'at namaz kıldıktan sonra gelip yanına oturduğunu gördü. Yaptığı duayı kendisine anlatınca ondan şu karşılığı aldı: "Ey yeğenim! Eğer doğru söylüyorsan yaptığın duaya senden daha fazla sevinirim. Ben senin Allâh'tan istediğin adam isem, sana daha önce başkalarına anlatmadığım bir hadisi rivayet edeceğim ve senden sonra da onu başkasına söylemeyeceğim. Umulur ki Allâh bununla sana fayda verir" demiş ve Resûlullah'ın şu hadisini

¹³³⁸ Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, II, 346.

¹³³⁹ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibar ala't-tabakâti ve'l-a'sar*, Beyrut, Müessesetü Risâle 1984, I, 41-2.

¹³⁴⁰ İbn Asâkir, LIX, 126.

aktarmıştı: Rivayete göre Hz. Peygamber, Fâtır sûresinin, “Sonra biz, Kitab’ı kullarımız arasından seçtiklerimize verdik. Onlardan kimisi nefesine zulmedicidir, kimi de muktesiddir. Kimi ise Allah’ın izniyle hayırlara koşandır (sâbık). İşte bu büyük lütfun ta kendisidir.” anlamına gelen 32. ayetini okumuş ve ardından şunları söylemiştir: “Sâbık (hayırlara koşan) kimseler, hesaba çekilmeden Cennete girer. Muktesid olanlar, kolay bir hesapla karşılaşır ve Allâh onları rahmetiyle Cennete koyar. Nefislerine zulmeden kimselere gelince, onlar kıyamet gününde kötü bir yerde durdurulacak olanlardır. Sonra hesap zamanları gelir ve Allâh onları rahmetiyle salıverir. Bu kimseler, ‘...Bizden üzüntüyü gideren Allâh’a hamdolsun...’ diyenlerdir.”¹³⁴¹ Bu, o günün ve o yerin üzüntüsüdür.” Onun sözlerini dinlemekte olan adam, “Sen kimsin?” diye sorunca o da, “Ben Ebu’d-Derdâ’yım” dedi.¹³⁴²

Ebu’d-Derdâ, bölgede geçirdiği yirmi yıllık hayatı, tümüyle İslâm’ın öğrenilmesine adadı. Sahâbî arkadaşları dahi onun ilmine işaret etmiş ve ondan son derece istifade etmişti.

Hz. Ömer’in emriyle bölgede İslâm’ı öğretmekle görevlendirilen Muâz b. Cebel de fakihiyle tanınmış ve ilmiyle İslâm’a hizmet etmiştir. Hz. Ömer, onun derin ilmine işaret etmiştir. Câbiye’ye yaptığı ziyarette Muâz için, “Kim fıkıh öğrenmek istiyorsa Muâz b. Cebel’e başvursun” demişti.¹³⁴³ İnsanlar onun ilminden istifade etmek için kendilerine tavsiyede bulunmasını isterlerdi.¹³⁴⁴

Muâz b. Cebel, Hıms’ta ikamet ettiği sırada buradaki büyük mescidde ilim öğretmiştir.¹³⁴⁵ Tabiînden Ebû Bahriye Yezid b. Kuteyb, Hıms Mescidi’nde Muâz b. Cebel’i gördüğünü, etrafında insanların halkalandığını ve konuşurken ağzından sanki bir nurun aktığını, adeta inci tanelerinin döküldüğünü belirtmiştir.¹³⁴⁶ Yine tabiînden Ebû Müslim el-Havlanî, Hıms Mescidi’ne

¹³⁴¹ Fâtır 35/34. Ayetin tefsirinde, nefislerine zulmedenlerin kıyamet gününde bir müddet üzüntü ve kederle karşılaşacakları ve ancak bundan sonra cennete gideceklerine işaret edilmiştir. Bk. İbn Keşir, **Tefsir**, VI, 548.

¹³⁴² Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, VI, 444; İbn Asâkir, LXVIII, 115.

¹³⁴³ İbn Sa’d, **et-Tabakât**, II, 348; İbn Asâkir, LVIII, 421.

¹³⁴⁴ İbn Asâkir, XLVII, 121.

¹³⁴⁵ Muhammed İbrahim Ukle, **el-Hereketu’l-fıkhiyye**, s. 240;

¹³⁴⁶ İbnü’l-Cevzî, **Sıfâtü’s-safve**, I, 490.

uğradığını ve orada Hz. Peygamber'in ashâbından otuz kadarını gördüğünü ve bunlar içinde Muâz b. Cebel'in onlara hocalık yaptığını belirtmektedir.¹³⁴⁷

Ebû Müslim'in Muâz b. Cebel'le Hıms'ta tanıştığı, bu tanışmanın şu şekilde gerçekleştiği aktarılmıştır: Ebû Müslim Hıms'a geldiği sırada mescide uğradı ve orada bir gencin insanlara ders anlattığını gördü. Bu esnada ona karşı içinde daha önce hiç kimse için duymadığı bir sevgi oluşmuştu. Ebû Müslim, gece olunca uyumak maksadıyla evine gittiğinde, sabahleyin onu tekrar görme arzusuyla dolmuştu. Ertesi gün mescide gitmiş ve onu namaz kılarken görünce yanına yaklaşmıştı. Önceki gün gördüklerini anlattıktan sonra ona karşı içinde oluşan sevgisini de dile getirmişti. Bunun üzerine Muâz, elini onun omuzuna koymuş ve dizlerini de dizlerine dayayarak üç defa, "Allâh! Beni gerçekten Allâh için sevdin ha!" deyince Ebû Müslim, "Evet, vallâhi seni Allâh için sevdim" şeklinde karşılık vermişti. Ebû Müslim bu karşılaşmada Ubâde b. Sâmit'le de tanışma fırsatını elde etmişti. Çünkü o gün Muâz'ın sohbetini dinleyenler içinde Ubâde de bulunuyordu. Ebû Müslim, onunla da konuşmuş ve sohbet etmişti.¹³⁴⁸

Tabiînden Ebû İdris el-Havlânî'nin de Muâz b. Cebel'in derslerine katıldığını görmekteyiz. Ebu İdris, elde ettiği ilmiyle "Dımaşk'ın kadı, vaiz ve alimi" diye adlandırılmıştır.¹³⁴⁹ Muâz b. Cebel'in ders halkalarından istifade edenlerden biri de tabiîn neslinin ileri gelenlerinden biri olan Recâ b. Hayve'dir.¹³⁵⁰ O da Muâz'ın derslerine iştirak etmiş, ondan çok şey öğrenmiş ve elde ettiği ilmi çevresinde bulunanlara aktarmıştır.¹³⁵¹

Hıms'ta hem kadı hem de Kur'ân muallimi olarak hizmet veren Muâz b. Cebel,¹³⁵² burada bir müddet ders verdikten sonra Hz. Ömer'in emriyle bu işi Filistin'de yapmak için görevlendirildi.¹³⁵³

¹³⁴⁷ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 393; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, V, 229; Ebû Nuaym, **Hilye**, I, 230.

¹³⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, V, 229.

¹³⁴⁹ Zehebî, **A'lâmü'n-nübelâ**, IV, 272.

¹³⁵⁰ Recâ b. Hayve tabiîn neslinin meşhur alimlerinden olup Filistin'lidir. Hicrî 112'de vefat etmiştir. İbn Hacer, **Tehzibu't-tehzib**, III, 236-7.

¹³⁵¹ Ebû Nuaym, **Hilye**, I, 236; İbnü'l-Cevzî, **Sıfâtü's-safve**, I, 497.

¹³⁵² Zehebî, **A'lâmü'n-nübelâ**, II, 344.

Ubâde b. Sâmit de bölgede eğitim-öğretim faaliyetlerini yürütmek üzere görevlendirilen sahâbîler arasında yer alıyordu. Ubâde bölgedeki faaliyetleri sırasında toplumda gördüğü olumsuzlukları eleştirir, hatta insanları azarlamaktan çekinmezdi. Onun İslâm'a muhalif gördüğü konularda insanları Dımaşk Mescidi'nde ikaz ettiği rivayet edilmiştir. Hatta bir defasında yaptığı eleştiri ve ikazlardan dolayı o sırada Şam'da bulunan meşhur sahâbî Ebû Hureyre'ye şikayet edilmiştir.¹³⁵⁴

Sûriye'de Ebu'd-Derdâ, Muâz b. Cebel ve Ubâde b. Sâmit'in mescidlerde ortaya koyduğu ilmi faaliyetlerinden başka diğer bazı sahâbîlerin de yer yer faaliyetlerine rastlamaktayız. Bu sahâbîlerden biri Ebu'd-Derdâ'nın vefatından sonra Dımaşk kadılığa getirilen Fedâle b. Ubeyd'dir. O da diğer sahâbîler gibi insanları ilim öğrenmeye teşvik ediyordu. O, ders sırasında talebelerine, "Birbirinize öğretin, destek olun ve ilminizi arttırın ki Allâh hayrınızı fazlalaştırsın. Sizi ve sizi sevenleri sevsin. Bize sorularınızı getirin. Konuşmalarınızın arasına istiğfarı da katın!" derdi.¹³⁵⁵

Abdurrahman b. Ganm de Hz. Ömer tarafından insanlara dini öğretsin diye görevlendirilenler arasında yer almaktadır.¹³⁵⁶ Hangi merkezde görevlendirildiği bilinmemekle beraber onun Dımaşk'ta halka ders verdiği şeklinde rivayetlere rastlamaktayız.¹³⁵⁷ Hatta onun yanında Şam'daki bütün tabî'n neslinin İslâm'ı öğrendiği rivayet edilmiştir.¹³⁵⁸

Abdullah b. Mes'ûd'un Sûriye'de bulunduğu sırada insanları ilim öğrenmeye teşvik ettiği bilinmektedir. Tabî'nden Ebû İdris Havlânî, Sûriye'de bir müddet bulunmuş olan Abdullah b. Mes'ûd hakkında, "Onun Dımaşk'ta, 'İlim öğreniniz, ilim fayda verir.' dediğini unutmuş değilim" demektedir.¹³⁵⁹

¹³⁵³ Zehebî, **A'lâmü'n-nübelâ**, II, 344.

¹³⁵⁴ Zehebî, **A'lâmü'n-nübelâ**, II, 10.

¹³⁵⁵ İbn Asâkir, XLVIII, 304.

¹³⁵⁶ İbn Sad, **et-Tabakât**, VII, Zehebî, **A'lâmü'n-nübelâ**, IV, 46.

¹³⁵⁷ İbn Hacer, **el-İsâbe**, IV, 294.

¹³⁵⁸ Zehebî, **A'lâmü'n-nübelâ**, IV, 46.

¹³⁵⁹ İbn Asâkir, XXXIII, 52.

İlim öğretme faaliyeti sefer halinde dahi devam ediyordu. Ashâbın ileri gelenlerinden Ebû Eyyûb el-Ensârî, konakladıkları bir karargahta kensine bir mescid edinmişti. Bu mescidde tabînden Ubeyd b. Ya'lâ, arkadaşlarıyla beraber Ebû Eyyûb'un yanına oturduklarını ve ondan hadis dinlediklerini aktarmıştır.¹³⁶⁰

Onlar bulundukları ortamlarda ilme teşvikte bulunmayı ve ilmi övmeyi ihmal etmiyorlardı. Hıms'a yerleşmiş olan Ebû Ümâme, ilim meclislerini övmüş ve bu meclislerin Allâh'ın kitabının insanlara ulaştırılması gereken yerler olduğunu belirtmiştir. Bir defasında çevresindeki topluluğa, Resûlullah'ın kendisi aracılığıyla gönderileni kendilerine tebliğ ettiğini, kendilerinin de ashabtan işittikleri hadisleri tebliğ etmelerini söylemişti.”¹³⁶¹

(2) Hadis Öğretmeleri

Sahâbîler bölgede Kur'ân-ı Kerim öğretmenin yanı sıra dinin ikinci kaynağı olan hadisleri öğretmede de büyük gayret gösteriyorlardı. Kendileri Hz. Peygamber'den öğrendikleri bu paha biçilmez sözleri insanlara aktarmada son derece arzulu oldukları gibi, Hz. Peygamber'i görmemiş olan tabî'n nesli de bu sözleri onlardan öğrenme konusunda arzuluydu. Bu yüzden onların, beraber bulundukları ortamlarda hem birbirlerine hem de etraflarında bulunan insanlara hadis öğrettiklerini görmekteyiz.

Hadisler daha çok mescidler vasıtasıyla insanlara aktarılıyordu. Ebû Müslim el-Havlânî Hıms Mescidi'ne¹³⁶² yatsı namazını kılmak için girdiği bir esnada orada otuza yakın adam gördüğünü ve hepsinin de, “Resûlullah'tan işittim ki” şeklinde konuşmalar yaptıklarını belirtmektedir. Ebû Müslim bu esnada Muâz'dan, Allâh için birbirlerini seven ve Allâh için birbirlerini ziyaret eden mü'minlerin alacağı ecirden bahseden hadisi dinlemişti.¹³⁶³

¹³⁶⁰ İbn Asâkir, XXXIV, 330.

¹³⁶¹ Havlânî, s. 100; İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 412.

¹³⁶² Müsned'de, bu karşılaşmanın Hıms Mescidi'nde olduğunu belirten rivayetin yanında bunun Dımaşk Mescidi'nde olduğunu belirten bir rivayet de vardır. Bk. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, V, 233-39.

¹³⁶³ Havlânî, s. 68-9; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, V, 236; İbn Asâkir, LVIII, 425-27; İbnü'l-Cevzî, **Sıfâtu's-safve**, I, 490

Dımaşk Mescidi'nde bazı sahâbîlerin kendi aralarında Hz. Peygamber'in hadisleri üzerinde konuştukları bilinmektedir. Aralarında Muâz b. Cebel'in de bulunduğu bazı sahâbîler, sohbetleri esnasında Hz. Peygamber'den gizli şirk konusunda duydukları hadis üzerinde konuşmuşlardı.¹³⁶⁴ Abdurrahman b. Ganm, Ebu'd-Derdâ, Ubâde b. Sâmit, Şeddâd b. Evs ve Avf b. Mâlik, Câbiye Mescidi'nde sohbetleri esnasında şirk konusunda Resûlullah'tan duydukları hadisleri birbirlerine aktarmışlardı.¹³⁶⁵ Yine buna benzer bir ortamda Ebû Ubeyde ve Muâz b. Cebel kendi aralarında bir hadis üzerinde fısıldaştıkları sırada orada bulunan Ebû Sa'lebe'nin, iki kişinin bir başkası yanında fısıldaşmasına cevaz vermeyen hadisi hatırlatması üzerine niyetlerinin fısıldaşmak olmadığını, sadece Hz. Peygamber'in bir hadisini birbirlerine hatırlattıklarını söylemişlerdi.¹³⁶⁶ Dımaşk'ta Hureym b. Fâtik ile Vâbise b. Ma'bed arasında geçen sohbette de bu iki sahâbînin birbirlerine hadis aktardıklarını görüyoruz. Vâbise'nin ileride zuhur edecek fitnelerle ilgili olarak Abdullah b. Mes'ûd'dan duyduğu hadisi zikretmesi üzerine Hureym, bu hadisi kendisinin bizzat Resûlullah'tan duyduğunu söylemişti.¹³⁶⁷

Hz. Ömer Sûriye ziyareti esnasında Ebu'd-Derdâ'yı evinde ziyaret etmiş, bu vesileyle uzunca sohbet etmişler ve bu esnada Hz. Ömer ondan bazı hadisler dinlemişti.¹³⁶⁸ Ebu'd-Derdâ'nın hadis rivayetinde önemli yeri vardı. Onun rivayet ettiği hadisleri dinlemek için çeşitli bölgelerden talebelerin geldiği bilinmektedir. Tabiînden Kesîr b. Kays el-Hımsî'nin anlattığına göre Medineli bir adam, merak ettiği bir hadisi sormak için Dımaşk'a, Ebu'd-Derdâ'nın yanına gelmişti.¹³⁶⁹

Bir defasında Ubâde b. Sâmit minberde bir hatibin Muâviye b. Ebû Süfyan'ı övdüğünü görünce bir avuç toprak alıp hatibin yüzüne serpmişti.

¹³⁶⁴ İbn Asâkir, XXXV, 314.

¹³⁶⁵ Ebû Nuaym, **Hilye**, I, 269.

¹³⁶⁶ İbn Asâkir, LXVI, 102.

¹³⁶⁷ İbn Asâkir, LXII, 336.

¹³⁶⁸ İbn Asâkir, XLVII, 135-6.

¹³⁶⁹ İbn Asâkir, L, 43.

Muâviye kendisine kızınca, “Meddahları görünce ağızlarına toprak saçın!” hadisini okumuştur.¹³⁷⁰

Başka bir rivayette Ubâde, Muâviye’yi yaptığı bir alış-verişten dolayı eleştirmiş ve bunun Hz. Peygamber’in sünnetine uymadığını belirterek bu hususta bildiği bir hadisi okumuştur.¹³⁷¹

Muâviye’nin sarayında Hz. Peygamber’den en çok hadis rivayet eden sahâbîlerin başında yer alan Ebû Hureyre’nin halife ve orada bulunanlara sabaha kadar hadis rivayet ettiği belirtilmiştir.¹³⁷²

Ensârdan Sehl b. Hanzaliyye, Hz. Peygamber’den duyduğu sözleri Muâviye’ye aktarırdı. Muâviye, bir süvari birliğinin geldiği bir sırada bu konuda Hz. Peygamber’den bir söz duyup duymadığını sorunca, İbn Hanzaliyye, kıyamete dek atların perçemlerinde hayrın saklı olduğunu, üzerlerindeki süvarilerin Allâh’tan yardım göreceğini ve onlara infakta bulunan kimsenin elindekini kısmayıp cömert davranan kimse gibi sevap kazanacağını bildiren bir hadisi rivayet etmişti.¹³⁷³

Selmân-ı Fârisî’nin Beyrut’a Ebu'd-Derdâ’yı ziyarete gittiği sırada yanında bulunan kimselere, Allâh yolunda nöbet tutmanın faziletinden bahseden hadisi aktardığı bilinmektedir.¹³⁷⁴

Ensârdan Ebû Cum’a el-Ensârî, Kudüs’te bulunduğu bir sırada namaz kıldıktan sonra içlerinde tabînin ileri gelenlerinden Recâ b. Hayve’nin de bulunduğu bir gruba, Hz. Peygamber’den bizzat duyduğu bir hadisi dinlemenin kendileri için bir hak ve mükafat olduğunu belirtmiş ve rivayet etmeyi düşündüğü hadisi onlara rivayet etmişti.¹³⁷⁵

¹³⁷⁰ Zehebî, **A’lamü’n-nübelâ**, II, 8.

¹³⁷¹ Bk. İbn Asâkir, XXVI, 199.

¹³⁷² İbn Asâkir, LXVII, 341.

¹³⁷³ İbn Asâkir, LXVIII, 124.

¹³⁷⁴ Belâzurî, **Ensâb**, II, 131; Ebû Zur’a, 61; İbn Asâkir, XLVII, 114.

¹³⁷⁵ İbn Hacer, **el-İsâbe**, VII, 57.

Amvâs taûnunda şehid olan sahâbîlerden Ebû Mâlik el-Eş'arî'nin Dımaşk Mescidi'nde insanlara hadis okuduğu bilinmektedir.¹³⁷⁶

Tabiûnden Ebû Yahya el-Kilâî, sahâbeden Mikdâm b. Ma'dikerb'i mescidde ziyaret etmiş ve ondan, Hz. Peygamber'den duyduklarını anlatmasını istemiş ve o sırada kendisinden bazı hadisler dinlemişti.¹³⁷⁷

Hz. Peygamber'in hizmetinde bulunan sahâbîlerden Ebû Sülmâ, Dımaşk Mescidi'ne uğradığı bir esnada orada bulunanlar, "Haydin kalkın! Resûlullah'ın hizmetinde bulunan bir kimseden, başkalarının elde edemediği hadisi soralım" deyip ondan hadis dinlemek istemişlerdi. Ebû Sülmâ'nın o esnada, Hz. Peygamber'den kelime-i tevhidi söyleyenin cennete gireceği konusunda duyduğu hadisi aktardığı, parmaklarını kulaklarına götürerek bu hadisi Resûlullah'tan defalarca duyduğunu belirttiği rivayet edilmiştir.¹³⁷⁸

Abdullah b. Büsr'ün, Dımaşk Mescidi'nde namaz vaktini beklediği bir esnada çevresinde bulunanlara hadis anlattığı rivayet edilmiştir.¹³⁷⁹

Dımaşk'a yerleşen ve Hz. Peygamber'in en son vefat eden sahâbîlerinden olan Amr el-Bikâlî insanların en fakihlerindendi. İnsanlar onun etrafında toplanır kendisinden hadis dinlerlerdi.¹³⁸⁰

Gudayf b. Hâris el-Kindî, Abdulmelik b. Mervân'la aynı ortamda bulunmuş ve bu vesileyle ona bidat çıkarmanın kötülüğü konusunda bildiği bir hadisi söylemişti.¹³⁸¹

Onlar, rivayet ettikleri hadisin hayata aktarılması hususunda gayet titiz davranıyorlardı. Ukbe b. Âmir'in, aktardığı her hadisin muhtevasıyla amel etme hususunda hassas davranan biri olduğu rivayet edilmiştir.¹³⁸² Bazı sahâbîler de rivayet ettikleri hadislerle tanınır hale gelmişlerdi. Atların perçeminde hayrın

¹³⁷⁶ İbn Asâkir, LXVII, 196.

¹³⁷⁷ İbn Asâkir, LX, 190.

¹³⁷⁸ İbn Asâkir, LX, 275.

¹³⁷⁹ İbn Asâkir, XII, 243.

¹³⁸⁰ Bk. Hammâş, s. 97.

¹³⁸¹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, IV, 105; Ebû Zur'a, s. 307; İbn Asâkir, XLVIII, 82.

¹³⁸² İbn Asâkir, XL, 500.

bulunduğunu belirten hadisin ravisi, Sûriye'ye yerleşmiş olan Urve b. Ca'd'ın evinde, yetmiş atın bağlı bulunduğu rivayet edilmiştir. Rivayet ettiği hadisin onun üzerindeki tesiri açık şekilde kendisini göstermişti.¹³⁸³ Ebû Ümâme el-Bâhilî vefatı esnasında kendisine, Hz. Peygamber'den öğrendiği gibi telkin yapılmasını istemişti.¹³⁸⁴ Fetihler esnasında Sûriye'de bulunduğunu bildiğimiz Fâtıma bint Velid b. Muğire de Hz. Peygamber'den öğrendikleriyle amel etmiş ve bu hususta insanlara örnek olmuştur. Sûriye'de bulunduğu esnada giydiği izar hakkında kendisine soru soranlara, “Ben Hz. Peygamber'in izarı emrettiğini duydum” demişti.¹³⁸⁵

İnsanlar hadis dinlemek için Dımaşk'a yerleşmiş olan Vâsile b. Aska'ın da yanına gelir ondan hadis dinlemek isterlerdi. Bir defasında ona, “İçinde yanlışlık, fazlalık ne de noksanlık bulunan bir hadis söyle dediklerinde o, “Hadisi mana olarak aktardığımız zaman bu size yeter” demişti.¹³⁸⁶

Bazı sahâbîlerin ise bir hadisi öğrenmek için Sûriye'ye yerleşmiş olan Ebû Fâtıma Abdullah b. Enis'in yanına geldiği bilinmektedir. Câbir b. Abdullah, Abdullah b. Enis'in bildiği bir hadisi ondan öğrenmek için buraya ta Medine'den gelmişti.¹³⁸⁷

Kaynaklarımızda adı zikredilmeyen fakat mescidlerde ilim öğretme hususunda faaliyetlerine rastladığımız sahâbîlerden de bahsedilmektedir. Dımaşk Mescidi'nde adı belirtilmeyen bir sahâbînin insanlara hadis okuduğu ve halkın onun etrafında toplanıp hadis dinlediği belirtilmektedir.¹³⁸⁸

Burada şu hususa da değinmek istiyoruz: Hz. Peygamber'den en fazla hadis rivayet ettiği bilinen bazı sahâbîlerin bölgede bir müddet kalmalarından dolayı Sûriyeli müslümanların daha çok hadis dinlemiş olduğunu söyleyebiliriz.

¹³⁸³ İbn Asâkir, XL, 217. Hadis için bk. Buhârî, **Cihad**, 43; Müslim, **İmâre**, 26; Muvattâ, **Cihad**, 19.

¹³⁸⁴ İbn Asâkir, XXIV, 73.

¹³⁸⁵ Bk. İbn Asâkir, LXX, 42; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, VII, 232.

¹³⁸⁶ İbn Asâkir, LXII, 326.

¹³⁸⁷ Buhârî, **İlim** 19.

¹³⁸⁸ İbn Asâkir, LXVIII, 97.

Mesela çok hadis rivayet etmiş olan Ebû Saîd el-Hudrî ¹³⁸⁹ ve Abdullah b. Ömer, ¹³⁹⁰ Halife Hz. Ömer'in Cabiye ziyaretine iştirak etmişlerdi.

İsimlerini tespit ettiğimiz yüzlerce sahâbînin bölgedeki faaliyetleri sayesinde binlerle ifade edilebilecek sayıda hadis burada yaşayan insanlara ulaştırıldı. Onların rivayet ettikleri hadisler, dilden dile dolaşıyor, insanların zihninde yer ediyor ve onların hayatlarına yön veren prensipler haline geliyordu. Onlar, öğrendikleri hadisleri ezberlerinde tutabilmek ve hayatlarını buna göre tanzim etmek için gayret sarf ediyorlardı. Geriden gelen nesillerin bu paha biçilmez sözleri öğrenmeleri için tavsiyelerde bulunuyorlardı.

(3) Fıkḥî Konuları Müzakere Etmeleri

Sahâbîlerin çeşitli konularda birbirlerine sorular yönelttiklerini görmekteyiz. Muâz b. Cebel, ilmiyle bölgedeki müslümanlara hizmet ediyor ve onlardan gelen fıkḥî meselelerde hüküm veriyordu. Cezire bölgesinin fethi esnasında düşman tarafı sulh isteyince ordu komutanı İyaz b. Ganm meseleyi başkomutan Ebû Ubeyde'ye danışmış o da konuyu, ilmiyle nam salmış olan Muâz b. Cebel'e havale etmişti. ¹³⁹¹

Ebû Müslim'in anlattığına göre Hıms Mescidi'nde ilim öğrenenler kendilerine zor gelen bir konuyla karşılaştıklarında veya bir konuda ihtilaf ettiklerinde onu Muâz b. Cebel'e götürüyorlar ve onun görüşüne itimad ediyorlardı. ¹³⁹²

Birbirlerine yönelttikleri sorular vesileyle Hz. Peygamber'den öğrendiklerini birbirlerine aktarıyorlardı. Ebû Cendel, Dımaşk'ta, Bilâl-i Habeşî'ye abdestle ilgili olarak ayakları mesh konusunda sorular sormuş Bilâl, Resûlullah'ın ayakları ve başı meshettiğini haber vermişti. ¹³⁹³

¹³⁸⁹ İbn Asâkir, XX, 373-4.

¹³⁹⁰ İbn Asâkir, XXXI, 79, 83.

¹³⁹¹ Ebû Yusuf, **Harâc**, s. 43.

¹³⁹² Havlânî, s. 68-9; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, V, 236; İbn Asâkir, LVIII, 425-27; İbnü'l-Cevzî, **Sıfâtü's-safve**, I, 490

¹³⁹³ İbn Asâkir, LXVI, 121.

Ebû Hâşim b. Utbe'nin, Dımaşk Mescidi'nde bir mevzuda ortaya çıkan tartışmaya şahid olduğu ve bunu, bildiği bir hadisle çözüme kavuşturduğu bilinmektedir. Buna göre müslümanların orta namazın hangi namaz olduğu konusunda tartıştıklarını görünce Hz. Peygamber'den duyduğu bir hadisle bu namazın ikindi namazı olduğunu belirtmişti. O esnada Ebû Hureyre'nin de mescidde bulunduğu ve bunu onayladığı rivayet edilmiştir.¹³⁹⁴

İbadetler hususunda çıkan bazı ihtilafların aydınlatılması hususunda sahâbîlere müracaat edildiği bilinmektedir. Dımaşk'ta vitir namazının vacip olup olmadığı konusunda ensârdan Ebû Muhammed Kays b. Abâye ile bir Kinâneli arasında ihtilaf çıkınca Kinâneli bunu sormak için o sırada burada bulunan Ubâde b. Sâmî'e gittiğinde Ubâde, Ebû Muhammed'in yanıldığını söylemişti.¹³⁹⁵

İnsanlar ibadetler konusunda zihinlerine takılan hususlarda ashabın bilgisine başvuruyor, bu şekilde ilimlerinden istifade ediyolardı. Tabîîn alimlerinden Mekhûl, Dımaşk Mescidi'nde Enes b. Mâlik'e cenaze namazı için yeni bir abdestin alınıp alınmayacağını sorunca Enes, namazdan daha yeni çıktıklarını ve bunun için yeni bir abdeste gerek bulunmadığını söylemişti.¹³⁹⁶

Tabîînden Âsım b. Ubeyd es-Sekûnî'nin, gece namazı hakkında Muâz b. Cebel'e soru sorduğu rivayet edilmiştir.¹³⁹⁷

Tabîînden Umeyr el-Esved Ehl-i Kitaptan olan kimselerin yemeklerinin yenilip yenilmeyeceği konusunda Ebu'd-Derdâya soru sormuştu.¹³⁹⁸

Ebû Mâlik el-Eş'arî'nin ise Dımaşk Mescidi'nde cemaatten gelen bazı soruları cevaplandığı rivayet edilmiştir.¹³⁹⁹

Sûriye'ye yerleşen sahâbîler, Medine günlerinde Resûl-i Ekrem'den öğrendikleri İslâm'ı bütün canlılığıyla kendilerinden sonra gelen bir nesle

¹³⁹⁴ İbn Asâkir, LXVII, 287.

¹³⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, V, 315.

¹³⁹⁶ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 453; İbn Asâkir, IX, 334.

¹³⁹⁷ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 443; İbn Asâkir, XXV, 245.

¹³⁹⁸ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 442. İbn Asâkir, XLV, 409.

¹³⁹⁹ İbn Asâkir, LXVII, 196.

aktardılar. Böylece tabîîn gibi bir nesil ortaya çıktı. Onların ders halkalarında tabîînden meşhur alimler yetişti. Recâ b. Hayve,¹⁴⁰⁰ Ebû İdris el-Havlânî¹⁴⁰¹ ve Mekhûl ed-Dımaşkî bunlardandır.¹⁴⁰²

Bölgede ashâbın ileri gelenleri, gerek mescidlerde, gerekse başka mekanlarda, çevrelerinde kenetlenmiş bulunan bu insanları ilim bakımından, İslâm'ın arzu ettiği düzeye çıkarma gayretini en güzel şekilde ortaya koydular.

c. Yaptıkları Konuşmalar

Sahâbîler bulundukları her ortamda, Allâh'ın, kendilerini tebliğ etmekle mükellef kıldığı İslâm'ı anlatarak toplumu bilinçlendirmeye çalışıyorlardı. Verdikleri va'z ve hutbelerde, yaptıkları konuşmalarda insanları dini yaşamaya davet ediyorlardı. Veciz sözleriyle toplumun zihninde ibadete, takvaya ve İslâm'ın temel prensiplerine şevk uyandırmaya gayret gösteriyorlardı. İnsanları günahlara düşmeme konusunda uyarıyorlar, bu dünya hayatının geçici olduğuna işaret ederek ahiret için hazırlık yapmaları hususunda dikkatli olmalarını söylüyorlardı. Bölgedeki valiler, kadılar ve burada eğitim-öğretim işinde görevli olanlar bu manada insanlara hitap ettiler.

Sûriye'ye yaptığı ilk ziyarette Câbiye'de bir hutbe veren Hz. Ömer,¹⁴⁰³ bu hutbesinde müslümanlara bazı nasihatlerde bulunmuş, feyin nasıl dağıtılacağı konusunda yapacağı düzenlemelere işaret etmiş,¹⁴⁰⁴ bazı sahabî isimlerini vererek ilimleri açısından onları övmüş, onlara sahip çıkılmasını ve kendilerinden istifade edilmesini belirtmiş, savaşla ele geçen toprakları ganimet gibi dağıtmayacağını belirtmiş ve müslümanların, gayrimüslimlerle münasebetlerinde dikkat edecekleri hususlara işaret etmiştir.¹⁴⁰⁵ Bu hutbeyi dinleyenler arasında yer alan Abdullah b. Zübeyr b. Avvam'dan gelen rivayete göre Hz. Ömer, sahâbeye ve onlardan sonra gelenlere ikramda bulunma ve cemaate sarılma konularını

¹⁴⁰⁰ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 454; İbn Asâkir, XVIII, 55, 96; Zehebî, **A'lamü'n-nübelâ**, IV, 557.

¹⁴⁰¹ Zehebî, **A'lamü'n-nübelâ**, IV, 272.

¹⁴⁰² İbn Sad, **et-Tabakât**, VII, 453.

¹⁴⁰³ İbn Asâkir, XXVII, 181.

¹⁴⁰⁴ Ebû Ubeyd, **Kitabu'l-emvâl**, s. 245

¹⁴⁰⁵ Bk. Fayda, "Câbiye", **DİA**, VI, 538.

ihtiva eden hadisi aktarmıştı.¹⁴⁰⁶ Kaynaklarımızda Hz. Ömer'in bu hutbesinin tam metni maalesef verilmemiştir.

Bölgede valilerin yaptıkları konuşmalara da rastlamaktayız. Burada askeri vali olarak görev yapan Ebû Ubeyde Şâm'da verdiği bir hutbede, İslâm'da üstünlüğün soy-sopta olmadığını, kendisinin Kureyşli biri olduğunu, müslümanlardan her hangi birisinin, siyahî ya da beyaz ırktan olsun, takvada kendisine üstün geldiğinde onun ayağının tozu olmayı arzu edeceğini söylemişti.¹⁴⁰⁷

Sûriye fetih ordusu komutanlarından Yezid b. Ebû Süfyan'ın Dımaşk'ta okuduğu bir hutbe esnasında Şâm halkına Allah'tan, zorluktan sonra kolaylık, insanın kendini ifade edememesinden sonra anlaşılır bir dille konuşmayı nasip etmesini temenni ettikten sonra, kendilerinin konuşan bir liderden çok, dediğini yapan bir lidere muhtaç olduklarını bilmelerini söylemişti.”¹⁴⁰⁸

Hıms'ta valilik yapmış olan Ümeyr b. Sa'd'ın da Hıms halkına bir konuşma yaptığı ve bu konuşmasında çeşitli nasihatlerde bulunduğu bilinmektedir. Konuşmasında, kendisini dinleyenlere İslâm'ı, dayanıklı bir kapısı bulunan sağlam bir binaya benzetmiş, böyle bir binanın görkemliliğinin hak ve adaletten kaynaklandığına işaret ederek bunun farkında olmalarını, hak ve adaletin yok edilmesi durumunda İslâm'ın çözülüp gideceğini belirtmişti. İdareci sınıfın toplumdaki önemine işaret ederek idarecilerin hak ve adaletle riayet ettikleri müddetçe İslâm'ın kuvvet ve varlığını koruyacağını söylemişti. İdarecinin işine sağlam bir şekilde yapışmasını belirtirken bunun, kılıçla öldürmek veya kamçıyla vurmamak olmadığını, aksine hak ve adaletle hükmetmek olduğunu söylemişti.”¹⁴⁰⁹

Hz. Ömer zamanında Hıms'ta valilik yapmış olan Abdullah b. Kurt el-Ezdî, insanları verilen nimetlere şükürde bulunmaya davet etmişti. Bir bayram gününde hutbe vermek için minbere çıkıp da insanların üzerinde rengarenk elbiseler görünce, kendilerine verilen nimetlerin ne de güzel olduğunu, kendilerini

¹⁴⁰⁶ İbn Asâkir, VIII, 338, XXVIII, 144.

¹⁴⁰⁷ İbn Asâkir, XXV, 482.

¹⁴⁰⁸ İbn Asâkir, LXV, 249.

¹⁴⁰⁹ İbn Asâkir, XLVI, 485; Muhammed Kürd Ali, **Hıttatu's-Şâm**, I, 100.

nasılda çepeçevre sardığını, Allâh'ın kendilerine nimetini cömertçe nasıl da yaydığını söyledikten sonra Allâh'ın nimet verdiği bir kavmin, şükrünü eda ettiği müddetçe kendilerine nimetlerin verilmeye devam edeceğini belirtmişti.¹⁴¹⁰

Sûriye bölgesinde önce valilik yapan ve daha sonra halifeliği ele geçirip yirmi yıl kadar da bu makamda kalan ilk Emevî halifesi Muâviye'nin, insanlara çeşitli yerlerde hitab ettiği bilinmektedir. Fakat onun konuşmaları görevinden dolayı daha çok siyasi nitelikli olmuştur. Bunun yanında onun va'z ve nasihat içerikli bazı konuşmaları da bulunmaktadır. Bir cuma gününde Dımaşk Mescidi'nin minberinde insanlara seslenirken, onlardan, din ve dünya işleri hususunda kendisinden daha bilgili bir kimseyi bulamayacaklarını hatırlatarak söyleyeceklerini iyi düşüncelerini istemiş, namazda kıbleye yönelmelerinin manasını hakkıyla kavramalarını, saflarını düzgün yapmalarını ve sefih kimselere sahip çıkıp elerinden tutarak onlardan gelebilecek hatalara engel olunmasını, aksi takdirde Allâh'ın, sefih olanları başlarına musallat edeceğini ve kendilerine bu yüzden kötü bir azap dokunacağını belirtmişti. Mallarından infakta bulunmalarını, kişinin, “Malım mülküm azdır” dememesini, fakir kimsenin yaptığı tasaddukun Allâh katında zenginin yaptığı tasadduktan daha değerli olduğunu belirtmiş ve iffetli bir kimseye zina iftirasında bulunmaktan sakınmalarını hatırlatarak asırlar önce yaşayan bir kadına dahi zina iftirası atmaları durumunda bile bunun kıyamet gününde hesabının sorulacağını belirtmişti. Bu konuşmasında Dımaşk çevresinde bulunan köylerin isimlerini zikrederek sakinlerinin cuma namazına koşmalarını ve uzaklığı bahane ederek onu bırakmamalarını da söylemişti.¹⁴¹¹ Bir defasında yaptığı konuşmada kendisinin insanların en hayırlısı olmadığını, aralarında kendisinden daha hayırlı kimseler bulunduğunu, bu kimselerin Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Amr b. Âs olduğunu ve daha başka faziletli kimselerin de bulunduğunu ifade etmişti. Onun, vefatı esnasında konuştuğu son söz olarak, “Allâh'tan korkun! Allâh'tan korkmayanlar hakiki ilme ulaşamayacaklardır” dediği rivayet edilmiştir.¹⁴¹²

¹⁴¹⁰ İbn Asâkir, XXXIII, 9.

¹⁴¹¹ İbn Asâkir, LIX, 163.

¹⁴¹² İbn Asâkir, LIX, 211.

Görüldüğü gibi bölgedeki valiler, yaptıkları konuşmalarda, takvaya, ibadete ve ilim öğrenmeye teşvik ettikleri gibi bazı konuşmalarında idareyle ilgili hususlara da değinmişlerdir.

Bölgeye İslâm'ı öğretmek için yerleşmiş olan sahâbîlerin de konuşmaları bulunmaktadır. Bunlar arasında Ebu'd-Derdâ, Ubâde b. Sâmit ve Muâz b. Cebel'in ismi geçmektedir. Ebu'd-Derdâ, Hıms halkına yaptığı bir konuşmada, insanlara verilen nimetlerin başında şükreden bir kalp, zikreden bir dil ve salih bir eş olduğunu belirtmişti. Bolluk anında Cenâb-ı Hakk'ı unutmayıp şükürde bulunan kimsenin darlık anında yapacağı dualara Allah'ın icabet edeceğini söylemişti.¹⁴¹³ Bir hutbesinde de ahiret hayatından ve orada hesaba çekilmekten bahsettiği aktarılmıştır.¹⁴¹⁴

Bölgede eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdüren sahâbîlerden Ubâde b. Sâmit, daha Hıms'a gelişinin ilk gününde bir hutbe vermişti. O, Hıms'a sahâbeden Abdullah b. Kurt el-Ezdî'nin yerine kadı olarak tayin edilince insanlara bir konuşma yaparak ahirete dair nasihatlerde bulunmuştu. Konuşmasında dünyayı, iyilerin de kötülerin de kendisinden yediği bir yeşilliğe benzetmiş, ahiretin gerçekleşeceğinden şüphe olmayan bir hakikat olduğunu, orada muktedir bir hükümdarın hüküm vereceğini ve bu hususta dikkatli ve uyanık olunmasını belirtmişti. Ayrıca dünyanın da ahiretin de oğulları bulunduğunu, kendilerinin dünyanın değil ahiretin oğulları olmasını ve gerçekten kıyamet gününde her anneye oğullarının tabi olacağını söyleyerek insanların ahiret için çalışmalarını, bunu yaptıkları takdirde mükafatını hesap gününde alacaklarına işaret etmişti.¹⁴¹⁵ Ubâde b. Sâmit bu konuşmayı yaptıktan sonra o sırada yanında bulunan Şeddâd b. Evs'in de insanlara va'z ve nasihatle bulunmasını arzu etmişti. Hikmetli sözler söyleyen ve akıcı bir konuşma yeteneği bulunduğu rivayet edilen Şeddâd, o esnada kalkmış ve nasihatlerle dolu bir konuşma yapmıştı. Konuşmasında, her ne kadar insanların çoğu Kur'ân'ı terk etseler de kendilerinin ona sarılmalarını söylemiş, hayra götüren sebepler göreceklarını, Allâh'ın hayrı bütün yönleriyle

¹⁴¹³ İbn Asâkir, XLVII, 172.

¹⁴¹⁴ Kandehlevî, III, 488.

¹⁴¹⁵ İbn Asâkir, XXXII, 10.

toplayıp cennete, şerri de bütün yönleriyle toplayıp cehenneme koymuş olduğunu belirtmiş, cenneti kazanmanın zor, cehenneme gitmenin kolay olduğunu; cennetin, sabrı ve zoru tercih edenlerin olacağına değinmiş, cehennemin heva ve şehvetlerle kuşatıldığından bahsetmiş, zorluk ve sabrı kuşananların cennetin kapısını aralayacağını ve cennet ehlinden olacağını söylemişti. Onlara, insanlarla muamelelerinde hakkı gözetmelerini ve hak sayesinde, ancak hakla hüküm verilecek bir günde, hak ehlinden olanların makamına konuk edileceklerini ifade etmişti.”¹⁴¹⁶

Muâz b. Cebel’in de Dımaşk’ta hutbe verdiği bilinmektedir. Fakat hutbelerinde neler söylediğine dair bir malumata sahip değiliz.¹⁴¹⁷ Ancak onun Hıms Mescidi’inde yaptığı bir konuşmasında ibadetler konusunda insanları hassas davranmaya çağırdığı bilinmektedir. Bu konuda beş vakit namazın mescidde kılınması gerektiğini dile getirdiği, bunun Hz. Peygamber’in sünneti olduğuna işaret ettiği, mescidde namaz kılmaktan geri kalmanın Hz. Peygamber’in sünnetini terk etmek olduğunu söylediği şeklinde bir rivayete sahip bulunuyoruz.¹⁴¹⁸

Saydığımız bu isimlerden başka diğer bazı sahâbîler de insanlara konuşmalar yapmışlardı. Hıms’ta kadılık yapmış olan Nu’mân b. Beşir, insanlara minberden seslenirken onları Şeytan’ın tuzaklarına karşı uyarmıştı. Sözlerinde, Şeytan’ın çok sayıda tuzaklarının bulunduğunu, bunların başında, Allâh’ın verdiği nimetlerle insanı şımartması, Allâh’ın verdiğiyle böbürlenmeye itmesi, Allâh’ın kullarına karşı kibir taslamaya ve Allâh’ı bırakıp heva ve hevesine takılmaya sevketmesi olduğunu söylemişti.¹⁴¹⁹

Ebû Ümâme el-Bahilî de insanlara konuşmalar yapmış ve bu sayede va’z ve nasihatte bulunmuştu. Bir hutbesinde sabra sarılmalarını, sevseler de sevmeseler de sabrın güzel bir haslet olduğunu söylemişti. Ayrıca dünya hayatının, süsünü ve zinetini göstererek kendilerini celbettğini söylemiş ve

¹⁴¹⁶ İbn Asâkir, XXXII, 11.

¹⁴¹⁷ Kandehlevî, III, 488.

¹⁴¹⁸ Ebû Nuaym, **Hilye**, I, 235.

¹⁴¹⁹ İbn Asâkir, LXII, 118.

ardından dünya mal ve mülküne karşı onları uyarmıştı.¹⁴²⁰ Başka bir hutbesinde de kendisini dinleyenlere, insanlara Allah'ı sevdirdikleri takdirde Allah'ın da kendilerini seveceğini belirtmişti. Bir defasında da mü'min kimsenin dünyada, onu kıskanan bir mü'min, ona buğzeden bir münafık, onu öldürmek isteyen bir kafir ve ona dost olmak isteyen Şeytan arasında olduğunu ve dolayısıyla mü'minin çok dikkatli olması gerektiğine işaret ettiği rivayet edilmiştir.¹⁴²¹

Gudayf b. Hâris el-Kindî, bir cuma va'zında insanlara seslenirken Allâh'ın kendilerine rehin olarak verdiği şeylerin ne olduğunu bilip bilmediklerini sormuş, bu hususta dikkatli olmalarını, rehin olarak verilenlerin altın ve gümüş olmadığını, şayet bunlar olmuş olsaydı boyunlarına takmaktan kaçınacaklarını söylemiş, kendilerinin ahirete doğru sefer halinde olan insanlar olduğunu ve zamanı gelen kimsenin Allâh'a doğru yola çıkacağını belirtmiş ve daha sonra Kur'ân'dan, "Herkes kazandığına karşılık rehin tutulacaktır" anlamına gelen Müddesir sûresinin 38. ayetini okumuştur.¹⁴²² Gudayf bununla insanların yaptıkları ameller hususunda dikkatli olmalarını, yaptıklarından dolayı hesaba çekileceklerini ve herkesin ahiret için ne yaptığını düşünmesini istiyordu.

Sûriye'de fetihler esnasında bazı sahâbîlerin, cihadın faziletine, Allah yolunda şehid olanların alcağı mükafata işaret ettikleri, Allah sevgisini hatırlattıkları, düşmanın zayıf olduğuna vurgu yaptıkları, konuşmalarıyla askerleri cesarete teşvik ettikleri ve bu sayede onları runeh savaşa hazır hale getirmeyi amaçladıkları bilinmektedir. Bu konuşmalar savaş başlamadan önce yapıldığı gibi savaş esnasında da yapılabiliyordu. Konuşmalar ekseriyetle ordu komutanları ve usta hatipler tarafından yapılıyordu. Daha önce geniş şekilde değindiğimiz gibi bölgede yapılan iki büyük savaş olan Ecnâdyen ve Yermük savaşlarında sahâbenin ileri gelenlerinden çoğu, konuşmalarıyla cihada ve Allah yolunda şehid olmaya teşvikte bulundular. Ecnâdeyn'de Muâz b. Cebel,¹⁴²³ Amr b. Said b. Âs¹⁴²⁴ ve Hâris b. Hişam¹⁴²⁵ konuşmalar yaptılar. Yermük savaşında da başta

¹⁴²⁰ İbn Asâkir, XXIV, 72.

¹⁴²¹ İbn Asâkir, XXIV, 72.

¹⁴²² Ebû Zur'a, s. 307.

¹⁴²³ İbn Asâkir, XLVI, 26-7.

¹⁴²⁴ İbn Asâkir, XLVI, 46.

komutanlar olmak üzere Ebû Ubeyde b. Cerrâh,¹⁴²⁶ Hâlid b. Velid,¹⁴²⁷ Amr b. Âs,¹⁴²⁸ Yezid b. Ebû Süfyan¹⁴²⁹ ve Şürahbil Hasene, bu isimlerden başka yine ashâbın ileri gelenlerinden Muâz b. Cebel,¹⁴³⁰ Ebû Hureyre,¹⁴³¹ Cündeb b. Amr,¹⁴³² Ebû Süfyan¹⁴³³ ve bu savaşa iştirak etmiş olan hanım sahâbîlerden Ümmü Habibe bint Âs konuşmalar yaptılar.¹⁴³⁴ Ebû Süfyan Yermük savaşında, “savaşa teşvik eden hikayeler anlatan kimseler” manasına gelen, “kussas” olarak tanınmıştı.¹⁴³⁵

Sûriye’de fetihler esnasında şehid olan Yezid b. Şecere’nin¹⁴³⁶ ve komuta ettiği bir sefer esnasında Habib b. Mesleme’nin askerlere konuşmalar yaptıkları bilinmektedir.¹⁴³⁷

Bölgedeki sahâbîler bulundukları ortamlarda yaptıkları konuşmalarla insanları özellikle ahiret konusunda uyanık olmaya davet ettiler. Bunu cuma hutbelerinde yaptıkları gibi savaş meydanlarında da yapıyorlardı. Bu şekilde toplumun İslâm’ı yaşaması hususunda söyledikleri sözlerle etkili oldular.

III. Toplumla İlişkileri

Dini öğrenmenin en güzel yolu onu iyi bilenlerle aynı ortamı paylaşmaktır. Hz. Peygamber’le beraber olma gibi bir payeye sahip olan sahâbe nesli, dini ondan öğrendi. Hz. Peygamber’den sonra dini öğretme görevi haliyle onlara kaldı. Yaşadıkları hayatla topluma örneklik teşkil eden bu insanlar, bildikleri hakikatleri insanlarla paylaşmak adına bulundukları her ortamı değerlendirdiler. Kendilerini dinleyenlere İslâm hakkında bildikleri her şeyi öğretmeye çalıştılar.

¹⁴²⁵ Bk. Salim Ögüt, “Hişâm b. Âs b. Vâil”, *DİA*, XVIII, 153.

¹⁴²⁶ İbn Asâkir, II, 148.

¹⁴²⁷ Taberî, *Tarih*, IV, 58; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 411.

¹⁴²⁸ İbn Asâkir, II, 149.

¹⁴²⁹ İbn Asâkir, II, 156.

¹⁴³⁰ İbn Asâkir, XXXV, 437.

¹⁴³¹ İbn Asâkir, II, 153-4; İbn Kesir, *el-Bidâye*, IX, 557

¹⁴³² İbn Asâkir, XI, 317.

¹⁴³³ Taberî, *Tarih*, IV, 59; İbn Asâkir, II, 149, 157.

¹⁴³⁴ İbn Asâkir, II, 155.

¹⁴³⁵ Hammâş, s. 303.

¹⁴³⁶ İbn Asâkir, LXV, 228.

¹⁴³⁷ İbn Asâkir, XII, 74.

Sûriye’de bulunan sahâbîler halkla ilişkilerinde güzel hatıralar bıraktılar. Onlar, Hz. Peygamber’den öğrendiklerini ve onunla yaşadıkları hatıraları çevrelerine bulunan insanlara anlatıyorlardı. Mesela, Dımaşk’a yerleşmiş olan ve burada yirmi yıl kadar yaşayan Ebu’d-Derdâ, Sûriye’deki sahâbîler arasında insanlarla ilişkilerine dair hakkında en fazla bilgi bulunan sahâbîdir.

Hz. Peygamber’i görmemiş olanlar, yanlarına gelip hadis dinleme arzusunda bulundukları gibi onlarla sohbet de ederek bu şekilde onlardan istifade ediyorlardı. Onlar, Sûriye toplumuyla kucaklaşmış, onlarla hemhal olmuşlardı. Hem idarecilerle hem de halkla aynı ortamı paylaşmışlar, muhataplarına İslâm’ı öğrenmeleri hususunda etki etmişlerdi.

A. İdarecilerle İlişkileri

Ashâbın ileri gelenleri gerekli gördükleri durumlarda idarecileri ikaz ve eleştiriden geri durmadılar. Zaman zaman onlara nasihatler de ettiler. Kaynaklarımızda bu konuda tespit edebildiğimiz rivayetleri vermeye çalışacağız.

1. İdarecilere Yaptıkları İkaz ve Eleştiriler

a. Hz. Ömer’in Bu Husustaki Faaliyetleri

Hz. Ömer zamanında insanların idaresine tayin edilenlerin hepsi sahâbe neslindedi. Hz. Ömer onların denetimine önem verirdi. Ehil kişilerin başa getirilmesi ve takibi hususunda azami gayret gösterirdi. Onun bölgedeki bazı icraatları bunu açıkça göstermektedir.

Halife Hz. Ömer, bütün İslâm topraklarından haberdar olmaya ve gördüğü olumsuzlukları düzeltmeye çalışıyordu. Halifeliği süresince bölgenin denetimi hususuna önem vermiş, karşılaştığı problemleri halletmede büyük çaba sarf etmiş ve halktan gelen şikayetleri dinleme hususunda hassas davranmıştır.

Hz. Ömer atadığı valileri denetliyor, onların halka iyi davranması hususunda gerekli tedbirleri alıyordu. Hatta bu konuda, “...Onları size dininizi öğretsinler, sünneti tanıtsınlar, aranızda adaletle hükmetsinler diye gönderiyorum.

Şayet valiler bunları bırakıp da kötülük yapacak olurlarsa bunu bize bildirin. Yemin olsun ki şikayette bulunan kimsenin sıkıntısını gidereceğim...” diyordu.¹⁴³⁸ Birini memur tayin ettiği zaman ondan, ince ve zarif elbiseler giymeyeceğine, saf undan yapılmış ekmek yemeyeceğine, kapılarında kapıcı bulundurmayaacağına, Türk atına binmeyeceğine ve muhtaç olanlara kapılarını her zaman açık tutacağına dair söz alırdı. Memurlar bu hususlara riayet edeceklerine dair söz verirlerdi. Bu şartlar çoğunlukla tayin mektubuna kaydedilir ve halka ilan edilirdi.¹⁴³⁹ Valilerine yazdığı mektuplarda insanları yargılama sırasında fakir ve yabancı kimselere yumuşak davranılmasını ve onlarla iyi münasebetler kurulmasını isterdi.¹⁴⁴⁰

Hiz. Ömer’in bir devlet başkanı olarak yaptığı ikinci Sûriye ziyaretinde bölgede görev yapan vali ve komutanları teftiş ettiğini görmekteyiz. Onun teftiş ettikleri arasında Ebû Ubeyde b. Cerrah, Yezid b. Ebû Süfyan, Amr b. Âs, Ebû Musâ el-Eş’arî ve Ebu’d-Derdâ gibi isimler vardı. Hiz. Ömer evlerini dahi görüp haklarında doğrudan bilgi edinmişti.

Sûriye valisi Ebû Ubeyde’nin evini teftiş ettiğinde onun son derece mutevazi bir hayat yaşadığını görmüştü.¹⁴⁴¹ Bir akşam vaktinde de sırayla Yezid b. Ebû Süfyan’ı, Amr b. Âs’ı, Ebû Musâ el-Eş’arî’yi ve Ebu’d-Derdâ’yı evlerinde ziyaret etti. İlk üç sahâbînin, kapıları kapalı ipek ve yün minderler üstünde, kandillerin ışığı altında oturduklarını gördü. Rivayete göre her üçünü de kırbaçlamış ve müslümanların feylerinden alınmış olduğunu belirttiği eşyaları toplatmıştı. Ebu’d-Derdâ’nın evine gittiğinde diğerlerinin aksine, kapısının açık olduğunu, yün ve ipek minderler de bulunmayan evinde karanlıkta oturduğunu gördü. Beklediğinden de mutevazi bir durumla karşılaşan Hiz. Ömer, Ebu’d-Derdâ’ya rahat bir şekilde geçimini temin etmesi için gerekli maaşı tayin ettiğini söyleyince Ebu’d-Derdâ, Resûl-i Ekrem’den duyduğunu belirttiği, bir müslümanın dünyalık olarak elde edeceği şeyin bir yolcunun azığı kadar olması gerektiğini anlatan hadisi aktardı. Hiz. Ömer, hadiste işaret edilen hakikati tasdik

¹⁴³⁸ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, III, 281. Taberî, *Tarih*, IV, 294.

¹⁴³⁹ Taberî, *Tarih*, IV, 301; İbnü’l-Cevzî, *Siretu Ömer*, 102.

¹⁴⁴⁰ Fayda, “Hulefâ-yı Râşidîn”, *DİA*, XVIII, 332.

¹⁴⁴¹ İbn Asâkir, XXV, 281.

edince Ebu'd-Derdâ, “Ondan sonra biz ne yaptık ey Ömer!” diyerek insanların dünyaya ve israfa daldıklarını belirtmiş ve daha sonra sabaha kadar ağlaşıp sohbet etmişlerdi.¹⁴⁴²

Hiz. Ömer’in ikinci Sûriye ziyareti esnasında Dımaşk valisi Muâviye b. Ebû Süfyan’ı da teftiş ettiğı bilinmektedir. Dımaşk’a yaklaştığı esnada Muâviye onu karşılamış ve bir müddet beraber yürümüşlerdi. Bu sırada Hiz. Ömer, Muâviye’ye ihtiyaçları için gelen insanları kapısında uzun süre beklettiğı haberinin kendisine ulaştığını haber verince Muâviye bunu doğruladı. Bunun üzerine Hiz. Ömer ona kızdı ve bunun nedenini sordu. Muâviye, düşman casuslarının bulunduğu bir bölgede yaşadıklarını, düşmanların kendisinden korkması için böyle yapmak zorunda olduğunu belirtti. Bu açıklamalar karşısında Hiz. Ömer söylediklerinin doğru olması halinde böyle bir tedbirin güzel olduğunu, aksi takdirde bunun bir hile olacağını belirtti ve kendisini bu hususta serbest bıraktığını söyledi.¹⁴⁴³

Hiz. Ömer bir defasında da Muâviye’nin Bizans valileri gibi yaşadığını görünce onu eleştirmişti. Muâviye bunun sebebini izah ederken kendisinin zengin ve varlıklı insanların bulunduğu bir muhitte oturduklarını, bunu yapmadan halkın nazarında devletin itibarını korumanın mümkün olmayacağını belirtmek söylemişti.¹⁴⁴⁴

Hiz. Ömer, Sûriye’ye geldiğinde teftişler dışında başka icraatlarda da bulundu. Şürahbil b. Hasene’yi, başında bulunduğu ordunun komutanlığından azledince Şürahbil, bunun kendisinden kaynaklanan bir acziyetten mi kaynaklandığını sorunca Hiz. Ömer, böyle bir şeyin olmadığını, bu işe daha uygun biri olduğu halde kendisini tayin edemeyeceğini belirtmişti.¹⁴⁴⁵

Cezire bölgesi fatihi İyaz b. Ganm, sorumlu olduğu Cezire bölgesinin haracını göndermekte gecikince Hiz. Ömer, bir mektupla meselenin önemine işaret etmiş, müslümanların bununla geçindiklerini ve bu konuda gevşek

¹⁴⁴² İbn Asâkir, XLVII, 135-6.

¹⁴⁴³ İbn Asâkir, LIX, 112.

¹⁴⁴⁴ İbn Asâkir, LIX, 114.

¹⁴⁴⁵ Taberî, **Tarih**, IV, 240; İbn Asâkir, XXII, 475.

davranmamasını belirtmişti. Bu mektubu alan İyaz, bundan sonra haracı toplamada sıkı davranmış ve topladığı haracı geciktirmeden Hz. Ömer'e göndermişti.¹⁴⁴⁶

Bilindiği gibi Hz. Ömer'in, bölgedeki bazı memurları teftiş maksadıyla Medine'ye çağırdığı da oluyordu. Hıms'a âmil olarak gönderdiği Umeyr b. Sa'd'ı da haraç meselesinden dolayı denetlemek istemiş bu hususu görüşmek için onu Medine'ye çağırmıştı. Umeyr, bir yıl geçmesine rağmen Medine'ye topladığı gelirlerden her hangi bir şey göndermemişti. Hz. Ömer neden göndermediğini öğrenmek için ona bir mektup gönderdi. Mektubu alan Umeyr, heybesini, içinde yemek yemek için bir tabak, su içmek ve abdest almak için bir matara ve asasını alıp yola koyulmuştu. Medine'ye ulaştığında rengi solmuş, üstü başı tozlanmış ve saç-sakalı uzamış vaziyetteydi. Umeyr, Hz. Ömer'in bulunduğu yere gitti. Selam verip huzuruna durdu. Hz. Ömer durumunu sorunca, sağlığının yerinde olduğunu, dünyalık olarak bir probleminin olmadığını ve dünyayı bir boynuzlu hayvan misali boynuzlarından çekip sürüklediğini söyledi. Hz. Ömer, toplamış olduğu gelirleri getirmiştir düşüncesiyle yanında ne olduğunu sorunca Umeyr, yanında içine azığını koymak için bir heybesinin, içinde yemek yemek ve onunla başına su dökmek için bir tabağının, abdest almak ve su içmek için matarasının, kendisini savunmak ve üzerine yaslanmak için bir asasının bulunduğunu söyledi. Ardından da dünyanın bu saydıklarından değersiz olduğunu belirtti. Hz. Ömer onun yaya olarak geldiğini öğrenince müslümanların, binmesi için kendisine bir binek bağışlamaları gerektiğini söyleyip yanından geldiği müslümanların ne de kötü kimseler olduğunu ifade edince Umeyr, ne onların böyle bir teklifte bulunduğunu ne de kendisinin bunu talep ettiğini belirtti. Hz. Ömer'e, Allâh'tan korkmasını ve Allâh'ın kendisini gıybetten nehyettiğini söyledi. Hz. Ömer göreviyle ilgili sorular sorunca Umeyr, vergileri toplamak için müslümanların salih olanlarını bu işle görevlendirdiğini, elde edilen geliri de gerekli yere harcadığını ve artmış olsaydı kendisine getirmiş olacağını söyledi. Hz. Ömer, mal olarak bir şey getirip getirmediğini sorunca Umeyr, getirmediğini söyledi. Umeyr, evine gitmek için izin isteyince Hz. Ömer izin verdi. Yanında bir şey getirip getirmediğini

¹⁴⁴⁶ İbn Asâkir, XLVIII, 280.

araştırmak ve söylediklerinde samimi olup olmadığını öğrenmek için peşinden adam gönderdi. Neticede Umeyr'in zâhidâne bir hayat yaşadığı tespit edilmiş ve hatta kendisine yardım edilmiştir.¹⁴⁴⁷

Hiz. Ömer, valilerinin durumunu araştırırken onları bölge halkına sorar, haklarında bilgi edinirdi. Hims halkından bir grubun kendisine uğradığı bir esnada Hiz. Ömer, valileri Abdullah b. Kurt el-Ezdî hakkında soru sordu. Bu arada onun iki katlı bir ev yaptığını öğrendi. Valilerinin lüks bir hayat sürmelerine izin vermeyen Hiz. Ömer valisine, bahsedilen bu evin yakılması için haber gönderdi. Mektup kendisine ulaşınca Abdullah odun toplayıp evini ateşe verdi ve durumu halifeye bildirdi. O, valisini toplumdaki miskinlere, yetimlere ve dullara rağmen böyle bir ev yapmasından dolayı eleştirmişti. Hatta bu yaptığından dolayı onu valilikten azledip yerine Ubâde b. Sâmit'i valiliğe getirdi ve Ubâde'ye, onu kendisine göndermesini emretti. Abdullah b. Kurt Medine'ye gelince, onu kabilesi Sümâle'nin yurduna¹⁴⁴⁸ çoban olarak gönderdi. Hiz. Ömer bir yıl sonra onu yanına çağırdı. Durumundan hoşnut oldu ve ona Hims'a dönmesi için izin verdi.¹⁴⁴⁹

b. Bazı Sahâbîlerin İdarecileri İkaz ve Eleştirileri

Sûriye'de sahâbenin önde gelenlerinden bazılarının valileri eleştirdiklerini görmekteyiz. Bunların başında Ebu'd-Derdâ, Ubâde b. Sâmit, Ebû Zer el-Gıfârî, Yezid b. Esed, Abdurrahman b. Sehl, İrbâd b. Sâriye, Ebû Saîd el-Hudrî ve Ma'n b. Yezid gelmektedir. Onların Emevî valileri Muâviye b. Ebû Süfyan, oğlu Yezid, Abdulmelik b. Mervân'ı ve bazı Emevî valilerini eleştirdikleri görülmektedir. Muâviye hem Şam'daki valiliği sırasında hem de halifeliği esnasında eleştiriye maruz kalmıştır.

Onlardan bazıları Muâviye'yi bazı tasarrufları yüzünden zaman zaman eleştirdiler. Mesela Dimaşk'ta bir müddet kalan Ebû Zer, bazı icraatlarından dolayı Muâviye'yi en sert şekilde eleştirenler arasında yer almaktadır. Rivayetlere göre İbn Sevdâ (Abdullah ibn Sebe) Ebû Zer'in yanına gelerek Muâviye'nin

¹⁴⁴⁷ Ebû Nuaym, **Hilye**, I, 247; İbn Asâkir, XLVI, 490.

¹⁴⁴⁸ Sümâle, Sakîf kabilesinin bir kolu olup Taif'te ikamet etmekteydi. Bk. Ömer Rıza Kehhale, **Mu'cemu kabâilî'l-Arab**, I, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle 1982, s. 152.

¹⁴⁴⁹ İbn Asâkir, XXXII, 10.

mülkün Allah'ın mülkü olduğunu ve onun bu mülkü müslümanları bir tarafa bırakarak kendi kuvvetiyle ele geçirdiğini ve bu işten müslümanların adını silmek istediğini anlattı. Bunun üzerine Ebû Zer, Muâviye'ye gidip “Neden bunu, müslümanların malı Allah'ın malıdır” şeklinde isimlendirmedikten hesap sordu. Muâviye buna, “Biz Allah'ın kulları değilmiz ve mal da O'nun değil midir?” şeklinde karşılık verdi. Ebû Zer böyle dememesini söyleyince Muâviye de “Müslümanların malı” diyeceğini belirtti.¹⁴⁵⁰

Ebû Zer, müslümanların dünyalık olarak ellerinde bulunduracakları malın bir günlük yiyeceklerinden fazla olmaması gerektiğini savunuyordu. Burada bulunduğu sırada zenginlere seslenerek onların mallarını fakirlerle paylaşmalarını ve onlara destek olmalarını söylüyordu. Ellerinde tutup biriktirdikleri mallarla kıyamette onların yüzlerinin dağlanacağını söyleyerek onları mal biriktirdiklerinden dolayı tehdit ediyordu.¹⁴⁵¹ Ebû Zer ve Muâviye arasında Tevbe sûresi 34. ayette yer alan “...Altın ve gümüşü yığıp da onları Allâh yolunda harcamayanlar yok mu, işte onlara elem verici bir azabı müjdele!” ifadeleri üzerine ihtilaf çıktı. Muâviye bu ayetin Ehl-i Kitap, Ebû Zer ise hem Ehl-i Kitap hem de kendileri hakkında indiğini söylüyordu.¹⁴⁵²

Ebû Zer'in bu şekildeki çıkışları sebebiyle fakirler, zenginlerin kapısına dayanıp kendilerine yardım etmeye mecbur olduklarını söylemeye başladılar. Zenginler ise fakirlerin bu tutumlarından şikayet etmeye başladılar. Bunun üzerine Muâviye, Ebû Zer'e bin dinar gönderip tutumunu denemek istedi. Muâviye ertesi sabah elçisini çağırdı ve Ebû Zer'e gidip önceki gün verdiği dinarları alıp gelmesini söyledi. Fakat Ebû Zer eline geçen parayı o gece infak ettiğini, Muâviye'nin kendisine üç gün mühlet vermesi durumunda dağıttığı dinarları toplayacağını söyledi.¹⁴⁵³

Ebû Zer'in bir eleştirisi de Muâviye'nin Dimaşk'ta yaptırdığı Hadra Sarayı hakkındadır. Ebû Zer bu eleştirisini, “Eğer bunları Allâh'ın malından

¹⁴⁵⁰ İbnü'l-Esir, **el-Kamil**, III, 114.

¹⁴⁵¹ İbnü'l-Esir, **el-Kamil**, III, 114.

¹⁴⁵² Belâzurî, **Ensâb**, VI, 167; İbn Asâkir, LXVI, 174, 197; İbnü'l-Cevzî, **Sıfâtü's-safve**, I, 596.

¹⁴⁵³ İbnü'l-Esir, **el-Kamil**, III, 114.

yaptıysan bu hiyanettir. Kendi malından yaptıysan bu bir israftır.” sözleriyle yaptı. Onun bu sözleri karşısında Muâviye ses çıkarmadı.¹⁴⁵⁴

Muâviye, bu olanlardan sonra Halife Hz. Osman’a mektup yazıp Ebû Zer’in kendisini zor durumda bıraktığını belirterek şikayette bulundu. Bunun üzerine Hz. Osman, ondan Ebû Zer’i kendisine göndermesini istedi. Muâviye emredileni yaptı. Netice olarak Ebû Zer, Muâviye’nin icraatlarını eleştirmesinden dolayı Sûriye’den ayrılmak zorunda kaldı.¹⁴⁵⁵

Ebû Zer, İslâm devletinde her hangi bir idari görevde yer almamış olmakla beraber Sûriye’deyken İslâm’ın yaşanmasındaki hassasiyeti ve bu yöndeki tavizsizliğiyle tanınmıştı. Ebû Zer’in Sûriye’de bulunduğu sıralarda Muâviye’nin, onunla görüşmemeleri hususunda halkı uyardığı da rivayet edilmiştir.¹⁴⁵⁶

Ebu’d-Derdâ da Muâviye’yi eleştirenler arasında yer almıştır. Örneğin Muâviye’nin bir su tasını değerinden aşağı bir fiyata veya daha yüksek değerde aldığını gören Ebu’d-Derdâ, bu davranışından dolayı onu Hz. Peygamber’den aktardığı bir hadisle uyarmıştı.¹⁴⁵⁷

Bu dönemde Muâviye’yle zaman zaman karşı karşıya gelen bir sahâbî de Ubâde b. Samit’tir. Hak bildiği hususta taviz vermeyen bir kişiliğe sahip olan Ubâde b. Sâmit’in Allâh’ın dininin korunması ve emr-i bi’l-ma’ruf konusundaki gayreti büyüktü. Muâviye’ye karşı sert çıkışları ve itirazları bulunmaktadır. Kimi zaman Muâviye ona hak vermiş, kimi zaman da onu Hz. Osman’a şikayet etmiştir.¹⁴⁵⁸ Bir defasında minberde bir hatibin Muâviye b. Ebû Süfyan’ı övdüğünü görünce bir avuç toprak alarak hatibin yüzüne serpmişti. Muâviye kendisine kızınca, “Meddahları görünce ağızlarına toprak saçın!” mealindeki hadisi okudu ve bu olaydan sonra Medine’ye döndü. Fakat Hz. Ömer, “Senin ve senin gibilerinin olmadığı yeri Allâh kötü duruma sokar, Muâviye’nin senin

¹⁴⁵⁴ Belâzurî, **Ensâb**, VI, 167; İbn Asâkir, LXVI, 174, 197; İbnü’l-Cevzî, **Sıfâtü’s-safve**, I, 596.

¹⁴⁵⁵ Belâzurî, **Ensâb**, VI, 167; İbn Asâkir, LXVI, 174, 197; İbnü’l-Esir, **el-Kamil**, III, 115.

¹⁴⁵⁶ Buhârî, **Kitabu’z-zekat**, 4; İbn Asâkir, LXVI, 194.

¹⁴⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, VI, 448.

¹⁴⁵⁸ Zehebî, **A’lamü’n-nübelâ**, II, 9.

üstünde âmirliği yoktur” deyip onu tekrar Sûriye’ye gönderdi.¹⁴⁵⁹ İnandıklarından asla taviz vermeyen bir yapısı vardı. Onun ölçüsü her sahâbîde olduğu gibi Kur’ân ve sünnet olup onların “evet” dediğine destek vermek, “hayır” dediğine karşı çıkmaktı.¹⁴⁶⁰

Başka bir rivayette de şu bilgiler aktarılmıştır: Bir savaş sonrasında Muâviye, ganimetler arasında bulunan gümüş kapların satılmasını emretmişti. Halk da bunları altın veya gümüş para ile satın aldı. Ubâde, Resûlullah’ın hadisine dayanarak gümüş ile gümüşün farklı miktarlarda değişilemeyeceğini ileri sürmüş ve böyle bir alış-verişe itiraz etmişti. Bu haberin Muâviye’ye ulaşması üzerine Ubâde’yi yanına çağırıp kendisinin de Hz. Peygamber’le beraber olduğunu ve ondan hadis işittiğini söyledi. Daha sonra Ubâde’nin rivayet ettiği hadisi sordu. Ubâde, hadisi söyleyince Muâviye bunu söylememesini istedi. Fakat Ubâde, zoruna da gitse bunu söyleceğini belirtti.¹⁴⁶¹

Muâviye halifeliği sırasında Yezid b. Esed tarafından da eleştirilmişti. Hz. Ali taraftarı olan Hucr b. Adî’yi öldürmek istediği sırada Yezid b. Esed onu bundan vaz geçirmeye çalıştı. Bu hususta, “Allâh sana onu cezalandırman karşılığında bir şey vermez fakat cezadan daha hayırlı olan af sayesinde sana karşılığını verecektir.” sözüyle Muâviye’yi uyarmıştı.¹⁴⁶²

Muâviye’yi tenkid etmekten çekinmeyen bir sahâbî de Abdurrahman b. Sehl’dir. Fetihler sırasında Abdurrahman b. Sehl’in bulunduğu bir yerden, şarap taşıyan bir kervan geçiyordu. Bunu gören Abdurrahman mızrağıyla şarap tulumlarını delmeye başlamıştı. Orada bulunanlar ona engel olmaya çalışmışsa da bunda başarılı olamamıştı. Bu durum Muâviye’ye haber verilince, “Bırakın onu, o aklı gitmiş bir ihtiyardır” dedi. Bunu duyan Abdurrahman, “Allâh’a yemin olsun ki aklım asla gitmiş değil, ancak Resûlullah, şarab içmekten bizi men etti” diyerek bu davranışının sebebini açıkladı.¹⁴⁶³

¹⁴⁵⁹ Zehebî, **A’lamü’n-nübelâ**, II, 8.

¹⁴⁶⁰ Muhammed Hamid Halife, **el-Ensâr**, s. 145.

¹⁴⁶¹ İbn Asâkir, XXVI, 199.

¹⁴⁶² İbn Asâkir, LXV, 106.

¹⁴⁶³ İbn Asâkir, XXXIV, 420.

Muâviye’yi yaptığı bir davranıştan dolayı eleştirenlerden biri de İrbâd b. Sâriye’dir. Bir defasında Muâviye, sahâbeden Mikdâm b. Ma’dikerb’e ganimetten bir merkep verince İrbâd b. Sâriye’nin tepkisiyle karşı karşıya kaldı. İrbâd o esnada Mikdâm’a, “Senin onu almaman ve Muâviye’nin de onu sana vermemesi gerekirdi, senin yerine ateşte yanıyor gibiyim ve sen sanki onu tümüyle boynunda taşıyorsun” deyip eleştirince Mikdâm merkebi îade etmişti.¹⁴⁶⁴

Dımaşk’a geldiğini bildiğimiz Ebû Saîd el-Hudrî de Muâviye’yi eleştirenler arasındadır. Dımaşk’a geldiğinde Muâviye’nin yanına çıkarak beğenmediği tavırlarını tenkid etmiş, Hz. Peygamber’in, doğruyu bilenini bunu her ortamda söylemesi hususundaki buyruğundan hareketle ona uyarılarda bulunmuştur.¹⁴⁶⁵

Ma’n b. Yezid’in veliahtlık sistemini ihdas etmesinden dolayı Muâviye’yi eleştirdiği bilinmektedir. Muâviye’nin yanında bulunduğu bir esnada Muâviye, “Kureyşli bir kadın, Kureyşli bir erkekten, dinleri açısından Hz. Muhammed (s.a.v.)’den, dünyaları açısından ise benden daha hayırlı birini doğurmamıştır” demişti. Bunun üzerine Ma’n, “Kureyşli bir kadın, Kureyşli bir erkekten, dinleri açısından Hz. Muhammed (s.a.v.)’den daha hayırlısını, dünyaları açısından ise senden daha şerli birini doğurmamıştır” diyerek onu yalanlamaktan çekinmedi. Muâviye bunun sebebini sorunca, saltanat gibi bir geleneği ihdas ettiğini ve bu yüzden insanların daha şimdiden iktidar mücadelesine girişmiş olduklarını söyleyerek eleştirisine devam etti.¹⁴⁶⁶

Ma’n, bir hastalığı sırasında Muâviye’nin yanına girdiğinde iki cariyeinin onu üşümesin diye bir örtüyle örttüklerini görünce ağlamıştı. Muâviye’nin bunun üzerine, “Seni ağlatan nedir? Benim için istediğiniz buydu” dediği belirtilmektedir.¹⁴⁶⁷ Müellif, Muâviye’nin, “Benim için istediğiniz buydu.” sözüyle saltanatta kalmayı arzuladığını belirtmektedir.¹⁴⁶⁸

¹⁴⁶⁴ İbn Asâkir, XL, 190.

¹⁴⁶⁵ Bk. Raşid Küçük, “Ebû Saîd el-Hudrî”, *DİA*, X, 223.

¹⁴⁶⁶ İbn Asâkir, LXIX, 443.

¹⁴⁶⁷ İbn Asâkir, LXIX, 444.

¹⁴⁶⁸ İbn Asâkir, LXIX, 444.

Muâviye'nin vefatından sonra Emevî Devleti'nin başına geçen oğlu Yezid'in de bazı davranışlarından dolayı bölgedeki bazı sahâbîler tarafından eleştirildiği bilinmektedir. Ebû Berze Nadle b. Ubeyd, Yezid'i eleştirenler arasındadır. Hz. Hüseyin'in şehid edilip de başının Dımaşk'a, Yezid b. Muâviye'nin yanına getirildiği esnada Yezid'in, mızrağının ucuyla Hz. Hüseyin'in dudaklarına dokunmasından dolayı ona, mızrağını kaldırmasını söylemiş ve "Ben Resûlullah'ın o dudakları öptüğünü gördüm" dediği rivayet edilmiştir. Ebû Berze, bu sözleri söyledikten sonra kalkıp gitmişti.¹⁴⁶⁹

Yezid'in, Abdullah b. Hanzale tarafından da eleştirildiği bilinmektedir. Abdullah, Medinelilerin Yezid b. Muâviye'ye itaat ve bağlılıklarını sağlamak amacıyla Emevîlerin Medine valisi Osman b. Muhammed'in Sûriye'ye gönderdiği heyette Dımaşk'a gelmişti.¹⁴⁷⁰ Yezid burada kendisine ikramda bulunup iyi davrandı. Hatta yüzbin dirhem bağışta bulundu. Abdullah Medine'ye döndüğünde, Yezid'in içki içtiğini, namaz kılmadığını ve günlerini iştret alemlerinde geçirdiğini belirterek hilâfet makamına layık olmadığını söyledi. Yaptığı bağışı da sırf ondan sakınmak için kabul ettiğini belirtti. Görüldüğü üzere Abdullah b. Hanzale de diğer sahâbîlerin yaptığı gibi İslâmî hayat tarzına muhalif gördüğü davranışlara tepkisini göstermişti.¹⁴⁷¹

Ashâb tarafından eleştiriye maruz kalan idarecilerden biri de meşhur Emevî halifesi Abdulmelik b. Mervân'dır. Gudayf b. Hâris, Abdulmelik b. Mervân'ın kendisinden hikayeler anlatmasını isteyen teklifini reddederek tepkisini ortaya koydu.¹⁴⁷² Abdulmelik bir defasında ona, insanları iki şey üzerinde bir araya getirdiklerini haber verince, Gudayf bunların neler olduklarını sordu. Abdulmelik bunların, minberde ellerin kaldırılması, sabah ve ikinci vaktinden sonra kıssalar anlatmak olduğunu söyledi. Bunun üzerine Gudayf, bunların kendilerinin bid'atlarından başka bir şey olmadığını söyledi ve kesinlikle bunlara uymayacağını belirtti. Abdulmelik bunun sebebini öğrenmek isteyince Gudayf'ın,

¹⁴⁶⁹ İbn Asâkir, LXII, 85, LXVIII, 95; İbnü'l-Esir, **el-Kamil**, IV, 85.

¹⁴⁷⁰ İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, III, 216. Abdullah b. Hanzala hakkında bk. Önkal, "Abdullah b. Hanzale", **DİA**, I, 104-5.

¹⁴⁷¹ İbnü'l-Esir, **el-Kamil**, IV, 102.

¹⁴⁷² İbn Asâkir, XLVIII, 76.

Hız. Peygamber'den, "Bir kavmin ortaya çıkardığı hiçbir bid'at yoktur ki, bununla onun benzeri bir sünnet ortadan kalkmış olmasın." hadisini aktarır sünnete sarılmanın bid'at çıkarmaktan daha hayırlı olduğunu söylediği rivayet edilmiştir.¹⁴⁷³

Yukarıda adı geçen halifeler dışında bazı komutan ve valilerin de sahâbîler tarafından eleştirildikleri bilinmektedir. Hâlid b. Velid'in oğlu Abdurrahman'ın Hıms valisiyken bir sefer esnasında dört savaş esirini aç-susuz bırakarak öldürdüğü haberi Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye ulaşınca dehşet içerisinde ayağa kalkmış ve Hız. Peygamber'in bu şekilde öldürmeyi yasakladığını rivayet etmişti. Bu hadisi duyan Abdurrahman b. Hâlid'in dört köle âzâd ettiği rivayet edilmiştir.¹⁴⁷⁴

Hıms'a yerleşen sahâbîlerden Heddâr es-Sekûnî'nin, Emevî halifelerinden Velid b. Abdulmelik'in oğlu Abbâs'ı¹⁴⁷⁵ Hıms valisiyken eleştirdiği bilinmektedir. Rivayete göre onu saf buğday unundan yapılmış ekmek yemesinden dolayı tenkid etmiş ve Hız. Peygamber zamanında buğday ekmeğinin henüz insanlar arasında yayılmadığını hatırlatmıştır.¹⁴⁷⁶

Ashâbtan Ebû Ümâme el-Bâhilî'nin, Hıms valisi Hâlid b. Yezid'i¹⁴⁷⁷ ziyaret ettiği bir sırada giydiği elbiseler dolayısıyla eleştirdiği rivayet edilmiştir. İpek bir elbise giyen Hâlid bunun hakkında bir şey duyup duymadığını sorunca Ebû Ümâme, "Evet, duydum. İpeği ahiretten nasibi olmayan kimse giyer" dedi. Hâlid bunu Resûlullah'tan mı duyduğunu sorunca Ebû Ümâme cevap vermedi. Hâlid bunu üç defa tekrarlamışsa da ona cevap vermeyen Ebû Ümâme sonunda,

¹⁴⁷³ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, IV, 105; Ebû Zur'a, s. 307; İbn Asâkir, XLVIII, 82.

¹⁴⁷⁴ İbn Asâkir, XXXIV, 330-1.

¹⁴⁷⁵ Babası Halife Velid zamanında (86-96/705-715) Hıms'ta valilik yapmış ve bu dönemde Bizans'a karşı yapılan seferlere komutan olarak katılmıştır. Bk. Hakkın Dursun Yıldız, "Abbas b. Velid b. Abdulmelik", **DİA**, I, 29.

¹⁴⁷⁶ İbn Asâkir, XXVI, 43-48.

¹⁴⁷⁷ Meşhur Emevî halifesi Yezib b. Muâviye'nin oğludur. Hıms'ta uzun süre valilik yaptığı ve 86 (705) yılında burada öldüğü bilinmektedir. Hakkında geniş bilgi için bk. Muhammed Abdülkadir Harîsât, "Hâlid b. Yezid," **DİA**, XV, 293.

“Allâh’ım affet, biz hadis rivayet edip yalan söylemeyen ve yalanlanmayan bir toplumdaydık.” karşılığını verdi.¹⁴⁷⁸

İdarecileri ve diğer müslümanları dinin çizmiş olduğu sınırları gözetme, onları çiğnememe ve zahidâne bir hayat yaşamaları hususunda uyaran ve gereken durumlarda onları eleştirmekten çekinmeyen sahâbîler, gerektiği yerde va’z ve nasihatte bulunmaktan da geri durmadılar.

2. İdarecilere Yaptıkları Nasihatler

Sahâbe-i kirâm, Hz. Peygamber’in, “Din nasihattir.”¹⁴⁷⁹ hadisinin gereğini bulundukları hemen her ortamda yerine getirdiler. Bu nasihatler başta Hz. Ömer olmak üzere sahâbenin ileri gelenleri tarafından yapılıyordu. Hz. Ömer, halkın huzuru için valilerine sık sık nasihatlerde bulunurdu. Bir yere memur tayin ederken iyi cins atlara binmemelerini, pahalı elbiseler giymemelerini, saf undan yapılmış ekmek yememelerini,¹⁴⁸⁰ cemaatle namaz kılmaktan geri kalmamalarını ve vergi tahsildarlarına yemek yedirmemelerini söylerdi.¹⁴⁸¹ Medine’ye gelen heyetlere valileri hakkında sorular sorar, onların hastaları ve köleleri ziyaret edip etmediğini ve ihtiyaç sahibi kimselere nasıl davrandıklarını öğrenmek isterdi.¹⁴⁸² Zaman zaman halkın huzur ve selametini gözetmeleri hususunda valilerine mektuplar gönderirdi. Halka adaletli davranmalarını belirtir ve kınayıcıların kınamasından korkmamalarını söylerdi.¹⁴⁸³ Ebû Ubeyde’ye yazdığı bir mektupta insanların kınamasından çekinmemesini söylediği bilinmektedir.¹⁴⁸⁴

Hz. Ömer, Saîd b. Âmir’i, Hıms’a vali tayin etmek istediği sırada ona çeşitli nasihatlerde bulunmuştu. Onu, kendisiden daha değerli olmayan bir topluluğa, fakirlerini dövmek veya ırzlarını çiğnemek için değil, onlarla beraber

¹⁴⁷⁸ İbn Asâkir, XXIV, 71.

¹⁴⁷⁹ Buhârî, **İman**, 42; Tirmizî, **el-Birr ve’s-sile**, 17.

¹⁴⁸⁰ Taberî, **Tarih**, IV, 303.

¹⁴⁸¹ İbn Asâkir, XLVII, 280.

¹⁴⁸² Taberî, **Tarih**, IV, 320.

¹⁴⁸³ İbn Asâkir, LXIV, 279.

¹⁴⁸⁴ İbnü’l-Cevzî, **Siretu Ömer**, s.104.

düşmanlarına karşı cihad etmek ve aralarında ganimeti taksim etmesi için göndermek istediğini söylemişti.”¹⁴⁸⁵

Sûriye bölgesi başkumandanı Ebû Ubeyde de nasihat eden biriydi. Muâz b. Cebel, onun insanlara en çok nasihat eden kimse olduğunu söylemiştir.¹⁴⁸⁶ Ebû Ubeyde insanlara çok nasihat ettiği gibi müslümanlardan da, idarecilerine tavsiye ve nasihatlerde bulunmalarını istemiştir.¹⁴⁸⁷

Ebû Ubeyde ve Muâz b. Cebel’in, Hz. Ömer’e nasihatler içeren müşterek bir mektup yazdıkları bilinmektedir. Bu mektuplarında her iki sahâbî, halifelerine ümmetin idaresini elinde bulundurduğuna ve bu hususta adaletli olmasına, gözlerin şaşkına döneceği kıyamet gününden sakınmasına dikkat çekmişlerdi.¹⁴⁸⁸

Ebû Ubeyde, Sûriye ziyareti sırasında da Hz. Ömer’e bazı tavsiyelerde bulunmuştu. Câbiye’ye geldiği sırada Hz. Ömer’i, yerli halk ellerini göğüslerine koyup def çalarak karşıladıklarında Hz. Ömer bundan hoşlanmadığını belirtip bunu yapmamalarını emredince Ebû Ubeyde, bunun Arap olmayanların biati anlamına geldiğini ve onları bundan men etme durumunda onlarla yapılan ahdin bozulmuş olacağı şeklinde anlaşılabileceğini söyleyince Hz. Ömer her hangi bir müdahalede bulunmadı.¹⁴⁸⁹

Hz. Ömer’e nasihatlerde bulunan bir sahâbî de Saîd b. Âmir’dir. Hz. Ömer, Saîd’i Hıms’a vali olarak tayin etmek istediği esnada aralarında bazı konuşmaların gerçekleştiği ve bu konuşmalar arasında Saîd’in ona bazı nasihatlerde bulunduğu bilinmektedir. Ona Allâh’tan korkmasını, nefsi için istediği şeyi müslümanlar için de istemesini, gücünü ve hükmünü Allâh’ın kendisinden idare etmesini istediği, yakında ve uzakta bulunan tüm müslümanlara göstermesini, bir işte iki hüküm vermemesini böyle yaptığı takdirde insanların ihtilafa düşeceğini, sonra işin karışacağını ve kendisinin haktan uzaklaşacağını

¹⁴⁸⁵ Ebû Nuaym, **Hilye**, I, 247; İbnü’l-Cevzî, **Sıfâtü’s-safve**, I, 660-1; Muhammed Ragıb Halepî, **İ’lâm**, I, 103-4.

¹⁴⁸⁶ İbn Asâkir, XXV, 486-7.

¹⁴⁸⁷ İbn Asâkir, XXV, 486.

¹⁴⁸⁸ Ebû Nuaym, **Hilye**, I, 237.

¹⁴⁸⁹ Havlânî, s. 74.

söylemişti. Ona doğrulukla muamele etmesini ve Allâh yolunda kınayıcıların kınamasından korkmamasını hatırlatmıştı. Hz. Ömer, buna kimin güç yetirebileceğini söyleyince Saîd, Allâh'ın, kendisi gibi sırtına bu işi yüklediği kimsenin bunu yapabileceğini, işinin emretmek olduğunu ve kendisine itaat edileceğini belirtmişti. Emrinin terk edilmesi halinde de yarınki günde Allah'ın huzurunda elinde bir delilin olacağını söylemişti.¹⁴⁹⁰

Sûriye bölgesinde ismi İslâm'a davetle meşhur olmuş olan Ebu'd-Derdâ da zaman zaman idarecilere nasihat etmiştir. Onun Muâviye b. Ebû Süfyan'a müteaddit defalar tavsiyelerde bulunduğu bilinmektedir. Bir defasında Muâviye'yi ziyaret etmek istemiş fakat yanına gittiğinde kapısını kapalı bulmuştu. Rivayete göre Muâviye'nin yanına girmesine izin verilmemişti. Bunun üzerine o esnada şu sözleri söylediği aktarılmıştır: “Kim emirin kapısına gelirse geçer oturur. Onu kapalı bulursa hemen yanı başında açık bir kapı bulur. İstiğfarda bulunursa mağfiret olunur, bir şey isterse kendisine verilir.”¹⁴⁹¹ Ebu'd-Derdâ bununla, Allâh'ın evinin kapısının sürekli açık olduğunu ki bunun da mescidler olduğunu belirtmiş ve kapısı kapalı olduğundan Muâviye'ye sitemde bulunmuştu. Bazı rivayetlerde Ebu'd-Derdâ'nın bir ihtiyaçtan dolayı bu ziyareti gerçekleştirdiği, fakat hâcibin, Muâviye'nin o esnada meşgul olmasından dolayı onu içeri almadığı bildirilmiştir.¹⁴⁹²

Ebu'd-Derdâ'nın, Sûriye bölgesi komutanlarından sahâbeden Habib b. Mesleme'ye de tavsiyelerde bulunduğu bilinmektedir. Bir defasında ona, “Mazlumun bedduasından sakın! Ben, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini işittim” diyerek, “Kul zulme uğrayıp da kendisine yardım edilmediği zaman bakışlarını gökyüzüne diker, Allâh'a çağrıda bulunur, O'na seslenir ve Allâh da onun sesine karşılık verip şunları söyler: Ey kulum! Sana bu dünyada da ahirette de yardım edeceğim.” mealindeki hadisi okumuştur. Ebu'd-Derdâ, görüldüğü üzere aktardığı

¹⁴⁹⁰ Ebû Nuaym, **Hilye**, I, 247; İbn Asâkir, XXI, 158; İbnü'l-Cevzî, **Sıfâtü's-safve**, I, 660-1; Muhammed Ragıb Halepî, **İ'lâm**, I, 103-4.

¹⁴⁹¹ İbn Asâkir, XLVII, 189 .

¹⁴⁹² İbn Asâkir, XLVII, 190-1.

bu hadisle idarecilerin mazlumlara destek olması hususunda büyük bir nasihatte bulunmuştu.¹⁴⁹³

Muâviye, bir idareci olarak ileri gelen sahâbîlerin yaptığı tavsiyelerin muhatabı olması yanında kendisi de bazı sahâbîlere çeşitli konularda tavsiyelerde bulunmuştur. Mesela, Mâlik b. Hübeyre'yi büyük bir nasihatçi olarak tanıtarak nasihatlerde bulunması hususunda teşvik etmiştir.¹⁴⁹⁴

Muâviye, Abdurrahman b. Şibl'i insanlara nasihat etmeye teşvik etmiştir. Ona, insanlara tavsiyelerde bulunması için haber göndermiş, kendisinin Resûlullah'ın ashâbı içinde ileri gelenlerden ve fikhî konuları en iyi bilenlerden olduğunu hatırlatark Hz. Peygamber'den duyduklarını insanlara öğretmesini istemiştir. Bunun üzerine Abdurrahman'ın insanları toplayıp onlara Hz. Peygamber'den duyduğu bazı hadisleri aktardığı kaydedilmiştir.¹⁴⁹⁵

İdareciler kendi aralarında nasihatleştikleri gibi sahâbenin ileri gelenleri de idarecilerere çeşitli nasihatlerde bulunmuşlardır. Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin Muâviye'yi ziyaret ettiği ve bu vesileyle ona nasihatte bulunduğu bilinmektedir. Bir defasında aktardığı bir hadisle ona önemli bir hakikati hatırlatmıştı. Kaynaklarda hangi olaydan dolayı belirtilmediği halde Ebû Eyyûb'un Muâviye'ye, Hz. Peygamber'in, "Ey Ensâr topluluğu! Benden sonra başkalarının size tercih edildiğini göreceksiniz. Bu durumda sabrediniz!" hadisini aktardığı bilinmektedir. Ebû Zer bununla onu, yaptığı bir uygulamadan dolayı haksız bulmuş ve ayrıca bazı tavsiyelerde bulunmuştur.¹⁴⁹⁶

Ebû Meryem Amr b. Mürre el-Ezdî'nin de Muâviye'ye nasihat ettiği bilinmektedir. Muâviye'nin halife olduğunu duyan Ebû Meryem onu ziyaret etmişti. Muâviye onu yanına getiren şeyin ne olduğunu sorunca içinde bulunduğu konumu ilgilendiren bir hadisi iletmek maksadıyla geldiğini belirtmiş ve "Kim insanların idaresini üstlenir de onların ihtiyacını gidermezse Allâh da kıyamet gününde onun ihtiyacını gidermez." hadisini okumuştur. Onunla sohbet eden

¹⁴⁹³ İbn Asâkir, LXVIII, 115.

¹⁴⁹⁴ İbn Asâkir, LXVI, 512.

¹⁴⁹⁵ İbn Asâkir, XXXIV, 427; İbn Hacer, **el-İsâbe**, IV, 267.

¹⁴⁹⁶ İbn Asâkir, XVI, 56.

Muâviye hâcibini çağırması ve Ebû Meryem'e bu hadisi ona da okumasını söylemişti. Ebû Meryem hadisi tekrar edince Muâviye, mesuliyetin kendisinden kalktığını belirtmiş, bundan sonra mesuliyeti kapıcıya yüklediğini ve ona kim gelirse gelsin izin vermesini emretmiştir. Bu esnada Muâviye'nin yüzünü kapatıp ağladığı belirtilmiştir.¹⁴⁹⁷ Ebu Meryem'in bu davranışının hemen ardından Muâviye tedbirler aldı. Bu sözlerin ardından onun ihtiyaç sahibi kimseleri tespit için adam görevlendirdiği rivayet edilmiştir.¹⁴⁹⁸

Muâviye'ye annesi Hind bint Utbe'nin de zaman zaman tavsiyelerde bulunduğu görülmektedir. Hz. Ömer zamanında oğlunu Şâm'da ziyaret eden Hind'in ona, halifenin Allâh rızasını ön planda tutan biri olduğunu hatırlatarak her konuda halifeyi dinlemesini, kendi yakınlarına gereğinden fazla bir şey vermemesini tavsiye etmiş, aksi halde halifenin kendisini azledebileceğini hatırlatmıştı.¹⁴⁹⁹

Mikdâm b. Ma'dikerb de Muâviye'yi uyarmaktan çekinmemiştir. Amr b. Esved¹⁵⁰⁰ ile beraber Muâviye'yi ziyaret ettiği bir esnada Muâviye onlara Hz. Hasan'ın vefat ettiği haberini verince Mikdâm, Bakara sûresinden (2/156), "...Muhakkak ki biz Allâh'a aidiz ve O'na döneceğiz" mealindeki istircâ ayetini okudu. Bunun üzerine Muâviye, "Bunu bir musibet olarak mı görüyorsun?" diye sorunca, "Neden musibet olarak görmeyeyim? Resûlullah'ın onu kucağına aldığını ve 'bu bendendir, Hüseyin de Ali'dendir' dediğini işittim" karşılığını vermişti.¹⁵⁰¹

Tabiînden Semure b. Sehm, sahâbeden Ebû Hâşim b. Utbe b. Rebia'yı ziyaret ettiği bir esnada yanlarına Muâviye b. Ebû Süfyan'ın girdiği ve Ebû Hâşim'in bu esnada ağladığı rivayet edilmiştir. Muâviye neden ağladığını sorunca Ebû Hâşim, Resûlullah'ın kendisine bir söz va'dettiğini, fakat kendisinin bu söze

¹⁴⁹⁷ İbn Asâkir, LXVII, 209. Bu hadis bir rivayette, "İhtiyaç sahiplerine ve yoksullara kapısını kapatan hiçbir vali yoktur ki Allâh onun ihtiyacına göklerin kapılarını kapatmamış olsun" şeklinde geçmektedir. Bk. İbn Asâkir, LXVII, 209. Hadis için bk. Tirmizî, **Ahkâm**, 6.

¹⁴⁹⁸ İbn Asâkir, LXVII, 210.

¹⁴⁹⁹ Bk. Kandemir, "Hind bint Utbe", **DİA**, XVIII, 65.

¹⁵⁰⁰ Amr b. Esved'in tabiînden olduğu ve Sûriye'de ikamet ettiği bilinmektedir. Bk. İbn Asâkir, XLV, 414; İbn Hacer, **el-İsâbe**, V, 167.

¹⁵⁰¹ İbn Asâkir, LX, 189.

sadık kalamadığını üzülererek dile getirmişti. Hz. Peygamber'in kendisi için, "Umulur ki sen çok miktarda mal elde edersin de onları insanlara dağıtırsın, topladığın maldan bir hizmetli ve Allâh yolunda bineceğin bir binek sana yeter" dediğini belirtmiş ve akabinden, "Ben mala kavuştum fakat elimde tuttum" demişti.¹⁵⁰²

Sûriye'ye yerleşen hanım sahâbîlerden Umeyme bint Rukayka, Muâviye'yi ölüm döşeğindeyken ziyaret etmiş, bu sırada hastalıktan dolayı ateşler içinde bulunan Muâviye, "Bize bir şeyler söylemez misin ey Rukayka'nın kızı?" dediğinde Rukayka üzüntüsünü dile getiren şu beyti okumuştur:¹⁵⁰³

Ona ağlamayayım mı ona ağlamayayım mı ?

Siz ona ağlamaz mısınız ey gençler

Bazı sahâbîlerin Muâviye veya oğlu Yezid'in tekliflerini çekinmeden reddettikleri görülmektedir. Ebu'd-Derdâ, Muâviye'nin oğlu Yezid'e kızını vermemiş ve onu fakir biriyle evlendirmişti.¹⁵⁰⁴ Daha sonra Muâviye, oğlu Yezid için Dımaşk kadısı Fedâle'den kızını istemişti. Onun da kızını vermekten kaçındığı ve şu iki beyitle karşılık vererek Yezid'e beyitlerden ibret almasını söylemişti.¹⁵⁰⁵

Eğer nefsim bana itaat ederse

Çok sayıda torunları olur

Lakin o nefis, bir kuş misali üzerime konmak için uçmakta

Düşük kimselere akraba olmaktan da kaçınmakta

Kaynaklarda bazı sahâbîlerin Emevî halifelerinden Abdulmelik b. Mervân'a tavsiyelerde bulunduğu bilinmektedir. Abdullah b. Ömer, ona yazdığı bir mektupta, kendisinin görevi dolayısıyla bir çoban olduğunu ve her çobanın sürüsünden mes'ul olduğunu söylemiş, kıyamet gününü hatırlatarak Allâh'ın

¹⁵⁰² İbn Asâkir, LXVII, 289.

¹⁵⁰³ İbn Asâkir, LIX, 186.

¹⁵⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, **Kitabu'z-Zühed**, s. 62; Ebû Nuaym, **Hilye**, I, 215; İbnü'l-Cevzî, **Sıfâtu's-safve**, I, 633.

¹⁵⁰⁵ İbn Asâkir, XLVIII, 306.

insanları kıyamet gününde toplayacağını ifade eden Nisâ sûresinin 87. ayetine de¹⁵⁰⁶ yer vermişti.¹⁵⁰⁷

Abdumelik b. Mervân'a tavsiyelerde bulunan bir sahâbî de Beşir b. Akrebe'dir. Abdumelik, ondan Amr b. Saîd b. Âs el-Eşdak'ın öldürüldüğü gün (70/690), ayağa kalkıp konuşmasını isteyince, "Kim sırf gösteriş ve desinler diye konuşursa Allâh kıyamet gününde onu gösteriş yapanların durağında tutar." hadisini okumuştur.¹⁵⁰⁸

Enes b. Mâlik'in de Abdumelik b. Mervân'la görüştüğü ve ona bazı hadisleri rivayet ettiği bilinmektedir. Bir efasında ona, "İman Yemen'de, Lahm ve Cüzam kabilelerindedir. Küfür ve kalplerin kasveti ise şu iki yerde, Rebîa ve Mudar kabilelerindedir." hadisini rivayet etmişti.¹⁵⁰⁹

Enes b. Mâlik, Abdumelik'in oğlu Velid'le de görüşmüş ve ona da hadis rivayet etmişti. Ebû Ümâme el-Bahilî ve Abdullah b. Büsr'le birlikte onu ziyaret ettiği ve kıyamet konusunda Hz. Peygamber'den dinlediği hadisleri ona okuduğu zikredilmektedir.¹⁵¹⁰

Velid b. Abdumelik'le görüşüp ona hadis rivayet eden bir diğer sahâbî de Mikdâm b. Ma'dikerb'dir. Hıms'ta yaptırmış olduğu bir mescid dolayısıyla Velid b. Abdumelik'le mescid hakkında konuşurken, Hz. Peygamber'den duyduğu, "Dünyada bir mescid inşa eden hiçbir kul yoktur ki Allâh ona cennette bir mescid inşa etmesin." hadisini aktarmıştı.¹⁵¹¹

Sahâbîlerden bazılarının idarecilerle görüştükleri bilinmekle beraber, beraberlikleri esnasında yaptıkları konuşmalara dair her hangi bir malumat verilmemiştir. Mesela Rakka'ya yerleşmiş olan Hureym b. Fâtik el-Esedî'nin

¹⁵⁰⁶ Ayet şu şekildedir: "Allâh'tan başka ilah yoktur. Geleceğinde şüphe olmayan kıyamet gününde sizi mutlaka toplayacaktır. Allâh'tan daha doğru sözlü kim olabilir?"

¹⁵⁰⁷ Ebû Zur'a, s. 73.

¹⁵⁰⁸ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 429; İbn Asâkir, X, 299. Bu hadisi, hadis kaynaklarında bulamadık.

¹⁵⁰⁹ İbn Asâkir, XL, 229; Benzeri hadisler için bk. Buhârî, **Kitabu'l-meğâzî**, 76. Sofuğlu bu konuyla ilgili olarak, "İmanın Yemen'e mensup olmasında, iman ve İslâm'ı mal ve canlarıyla te'yid eden ensârın neseb yönünden Yemenli olmalarına işaret vardır" demiştir. Bk. Mehmed Sofuğlu, **Sahih-i Buhârî ve Tercemesi**, IX, İstanbul: Ötüken Yayınları 1987, s. 4080.

¹⁵¹⁰ Ebû Zur'a, s. 75; İbn Asâkir, XI, 335.

¹⁵¹¹ Ebû Zur'a, s. 73. Bu hadis için bk. Müslim, **Mesâcid**, 24-5.

Muâviye ile görüştüğü rivayet edilmiştir.¹⁵¹² Ebû Abdullah es-Senâbihî de Abdulmelik b. Mervân'la görüşmüş hatta Abdulmelik onu yanına oturtmuş ve onunla aynı minderi paylaşarak kendisine değer vermişti.¹⁵¹³

Yaptıkları faaliyet ve söyledikleri sözlerle Sûriye'de İslâmî bir toplum oluşturmaya gayret eden sahâbîler, bulundukları her ortamı bu manada değerlendirmeye çalıştılar. İnsanlarla kaynaşıp İslâm'ı öğretme hususunda nasihati elden bırakmadılar.

B. Halkla İlişkileri

Yaşadıkları şehirlerde halkın bütün kesimleriyle iç içe bir hayat süren sahâbîler çevrelerindeki insanlara her yönüyle rehberlik ediyorlardı. Onlara nasıl davranacaklarını ve İslâm adına neler öğreteceklerini iyi biliyorlardı. İnsanlarla ilişkilerinde İslâm'ın önem verdiği sabır, tevazu, şefkat, merhamet, kararlılık, v.b. hususiyetlerin göz önünde bulundurulması gerektiğini bilen sahâbîler, bu prensipleri en güzel şekilde kullandılar. Ashâbın önde gelenleri bölgede hem kendileri gibi sahâbî olanlarla hem de diğer müslümanlarla güzel şekilde kaynaştılar. Mesela Sûriye'ye yerleşen sahâbîler içerisinde insanlarla sık şekilde görüşüp buluştuğuna dair hakkında bilgi sahibi olduğumuz Ebu'd-Derdâ'nın çevresinde bulunanlara sürekli samimi ifadeler kullandığı bilinmektedir. O, hata işleyen bir kimseyi en güzel şekilde uyarmasını biliyordu. Karşısındaki muhatabının hatasını düzeltirken ona, “kardeşim” diyerek hitap ederdi.¹⁵¹⁴ Bu hitap şekli bizce onun tevazusunu, din kardeşlerine duyduğu sevgiyi göstermektedir. O, bölgeye yerleşmiş olan sahâbîler içinde en mütevazî olanlarındandı ve bunu insanlarla ilişkilerinde gösteriyordu.

Şâm halkına, “Ben size nasihat eden bir kardeşinizim” diyen Ebu'd-Derdâ,¹⁵¹⁵ münzevi bir hayat yaşamayı tercih etmemiş, insanlarla azami derecede içli dışlı olmuş ve bu vesileyle onlara İslâm adına bildiği hakikatleri öğretmeye çalışmıştır. Karşılaştığı her müslümana ya bir ayeti ya da Resûl-i Ekrem'den

¹⁵¹² İbn Asâkir, XVI, 352.

¹⁵¹³ İbn Asâkir, XLV, 120.

¹⁵¹⁴ Havlânî, s. 80; İbn Asâkir, XXXV, 355.

¹⁵¹⁵ İbn Asâkir, XLVII, 152.

duyduğu bir hadisi aktardığı görülmektedir. Sözlerini genellikle ya bir ayet ya da bir hadisle bitirirdi. Onun hemen her söz ve hareketinde bir mesaj vardı. Çevresindeki insanlar bunu görüyordu.

Onun halkla en üst seviyede bir diyalog gerçekleştirdiğine şahit olmaktayız. Bu görüşmeleri sayesinde bölgede büyük bir etki bırakmıştı. Bu nedenledir ki insanlar Ebu'd-Derdâ ve onun gibi bölgede iz bırakmış olan sahâbîlerin hatıralarını birbirlerinden dinlemek isterlerdi.¹⁵¹⁶

Onu ziyarete gelenler, kendilerine nasihat etmesini isterlerdi.¹⁵¹⁷ Ebu'd-Derdâ yaptığı nasihatlerde insanların dillerine sahip çıkmaları gerektiğine işaret ediyor, konuştukları yüzünden hesaba çekileceklerini hatırlatıyordu. Şeytan'ın, insanları dilleri yüzünden kandıracağını ve sonunda böyle kimselerin dilleriyle işledikleri günahlardan dolayı rezil olacaklarını söylüyordu.¹⁵¹⁸

Onun dünya malına fazla itibar etmemesi insanları etkiliyordu. Onun bu tavrı sahâbeden Ebu's-Suâd el-Hımsî'yi hayrette bırakmıştı. Onunla karşılaştığı bir sırada, “Sübhânallâh, ne bir şey alıyor ne de satıyor!” deyince Ebu'd-Derdâ, “Dünyası için mal biriktiren ahiretinde kaybeder” şeklinde karşılık vermişti.¹⁵¹⁹

Münzevi bir hayat süren Sehl b. Hanzaliyye'nin,¹⁵²⁰ Dımaşk'ta Ebu'd-Derdâ ile aynı ortamda bulunduğunu görmekteyiz. Ebu'd-Derdâ bir karşılaşmasında ona, “Bize fayda verecek ve sana da zarar vermeyecek olan bir söz söylemez misin?” deyince, Sehl o esnada Hz. Peygamber'den bir hadis aktardı. Ebu'd-Derdâ duyduklarından dolayı çok sevindi. Ebu'd-Derdâ bu şekilde güzel sözler işitme arzusuyla değişik zamanlarda gerçekleşen beraberliklerinde ondan daha başka hadisler de dinlemişti.¹⁵²¹

¹⁵¹⁶ İbn Asâkir, XLVII, 134.

¹⁵¹⁷ İbn Asâkir, XLVII, 168; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, I, 282.

¹⁵¹⁸ İbn Asâkir, XLVII, 127.

¹⁵¹⁹ İbn Abdilber, *el-İstîâb*, IV, 1668; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 143.

¹⁵²⁰ Sûriye'ye yerleşmiş ve burada vefat etmiş olan Sehl b. Hanzaliyye'nin, insanların arasına ancak namaz vakitlerinde çıktığı rivayet edilmiştir. Bk. İbn Asâkir, LXXIII, 19.

¹⁵²¹ İbn Asâkir, LXXIII, 20.

Ebu'd-Derdâ'nın evi, soru sormak ve bir şeyler öğrenmek maksadıyla gelen ziyaretçilerle dolup taşıyordu. Bu tür karşılaşmalarda insanlara, kendilerini dünyaya kaptırıp uzak emeller peşinde koşmamalarını söylüyor, ölümün yakın olduğunu hatırlatıyordu. Bir gün, “Ey Dimaşk ahalisi, size nasihat eden kardeşinizin sözünü dinleyiniz!” diyerek söze başlamış ve konuşmasını şöyle devam ettirmişti: “Bana ne oluyor da mal topladığınız halde yiyemediğinizi, binalar inşa ettiğiniz halde içlerinde oturamadığınızı, uzak emeller peşinde koştuğunuzu, topladıklarınızın heba olup gittiğini, peşinde koştuğunuz emellerin birer aldatmaca olduğunu ve meskenlerinizin kabirlere dönüştüğünü görüyorum.”¹⁵²² Ebu'd-Derdâ'nın benzeri bir konuşmayı Hıms'ı ziyaret ettiği esnada Hıms halkına da yaptığı rivayet edilmiştir.¹⁵²³

Çeşitli meclislerde gerek sahâbîler, gerekse sahâbe ve tabiîn arasında geçen konuşmalardan Hz. Peygamber'i görmemiş olan nesiller oldukça istifade ediyordu. Ebu'd-Derdâ bir defasında işlediği bir günah sebebiyle ağır eleştirilere ma'ruz kalan bir adama rastladı. Ona bağırıp çağıranlara hitap ederek, “Bu adamı bir kuyuya düşmüş bulsanız çıkarmaz mısınız?” diye sorunca onlar, “Evet” dediler. Ebu'd-Derdâ, “O halde kardeşinize sövmeyiniz, sizi afiyete erdirmiş olan Allâh'a hamd ediniz!” dedi. Oradakiler, “Sen ona buğzetmiyor musun?” dediklerinde Ebu'd-Derdâ, “Ben onun işlediği davranışa buğzediyorum, onu terk ettiğinde benim kardeşimdir” şeklinde karşılık verdi.¹⁵²⁴ O, hataları en güzel şekilde ortadan kaldırmayı gayet iyi biliyordu.

Köyde ikamet etmenin insanı cemaatle namazdan alkoyacağını bilen Ebu'd-Derdâ, tabiînden Mi'dan b. Ebû Talha el-Ya'merî adında birine şehirde mi yoksa köyde mi ikamet ettiğini sorduğunda, onun köyde ikamet ettiğini söylemesi üzerine bu davranışını Hz. Peygamber'den işittiği, içinde ezan okunmayan ve cemaatle namaz kılınmayan köylerde oturmayı yeren hadisi söyleyerek eleştirmişti.¹⁵²⁵

¹⁵²² Ebû Nuaym, **Hilye**, I, 217; İbn Asâkir, XLVII, 131.

¹⁵²³ İbn Asâkir, XLVII, 131.

¹⁵²⁴ İbn Asâkir, XLVII, 177; İbnü'l-Cevzî, **Sıfâtü's-safve**, I, 640; Mahmud Samî, **Ashâb**, s. 267.

¹⁵²⁵ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, VI, 446.

Ebu'd-Derdâ'nın hemen her hareketi ve sözü zühd ve takva adına bir masaj yüklüydü. Bir defasında Ebu'd-Derdâ'nın yanında bulunanlar ona, “Senin diğer şehirlerde bulunan arkadaşların şiirler söylemekteler, sen de şiir söylemez misin?” dediklerinde Ebu'd-Derdâ, “Evet söylerim” diyerek şu beyitleri okumuştur.¹⁵²⁶

Kişi kendisine yüce şeylerin verilmesini ister

Ama Allâh, ancak dilediğini verir

Kişi menfaatim, malım der

Allâh'a karşı takvalı olmak istifade edilecek en yüce fazilettir

Burada görüldüğü üzere Ebu'd-Derdâ her durumda insanları takvaya ve zühde davet ediyordu.

Ebu'd-Derdâ'nın halkla iç içe yaşadığına, sünnet ve düğün merasimlerine iştirak ettiğine dair rivayetler aktarılmıştır. Bu rivayetler onun halkla ne derece iç içe yaşadığını göstermektedir.¹⁵²⁷

Zaman zaman bazı kimseler ona gelir sorunlarını açar, onun fikrine müracaat ederdi. Sevdığı amcası kızıyla evlenen bir genç, annesi tarafından kızı boşaması için zorlanınca Ebu'd-Derdâ'nın yanına gelmiş ve meseleyi ona anlatmıştı. Ebu'd-Derdâ ona, “Ne annene itaatsizlik etmeni, ne de hanımını boşamanı isterim” diyerek kararı hususunda onu serbest bırakmıştı. Genç dönüp gitmiş ve hanımını boşamıştı.¹⁵²⁸

Sahâbeden Enes el-Cühenî, Ebu'd-Derdâ'yı hastalığı esnasında ziyaret etmişti. Bu sırada ona, iyileşmesini arzuladığını, hastalanmasının kendilerini üzdüğünü belirtmişti. Onun bu sözleri üzerine Ebu'd-Derdâ, hastalıkların, ne kadar çok da olsa günahları sileceğini ve bunu Hz. Peygamber'den duyduğunu

¹⁵²⁶ İbn Asâkir, XLVII, 183.

¹⁵²⁷ Zehebî, **A'lamü'n-nübelâ**, II, 346.

¹⁵²⁸ İbn Asâkir, LXVIII, 111.

belirtmişti.¹⁵²⁹ Bu konuda sabrı tavsiye etmiş, musibetlerin insaları isyana düşürmemesi gerektiğini dile getirmek istemişti.

Ashâbın büyükleri, karşılaştıkları müslümanlara iyilikte bulunma, sabırlı olma hususunda tavsiyelerde bulunurlardı. Ebu'd-Derdâ sohbet ettiği bir müslümana, iyilikte bulunması konusunda nasihatler etmişti.¹⁵³⁰ Başka bir adama ise, malını Allâh yolunda sarf etmesini, kendisine küfreden kimseyi Allâh'a havale etmesini ve kötülük işlediği zaman istiğfarda bulunmasını söylemişti.¹⁵³¹

Abdullah b. Safvan,¹⁵³² Ebu'd-Derdâ'nın damadı olup onun Derdâ ismindeki kızıyla evliydi. Dimaşk'a geldikleri bir sırada Ümmü'd-Derdâ, damadının ve kızının hacca gideceğini öğrenince kendileri için de dua etmelerini istemiş ve "Müslüman kişinin, kardeşi için gıyabında yaptığı dua kabul olunur. Onun yanı başında görevli bir melek bulunur ve o kimse kardeşine dua ettiğinde o melek, 'Aynısı senin de olsun' der." hadisini aktarmıştı. Daha sonra kayınpederi Ebu'd-Derdâ ile karşılaşan Abdullah aynı hadisi ondan da dinledi.¹⁵³³

Ebu'd-Derdâ insanları öğrenmeye teşvik ediyor ve onlara, öğrendikleriyle amel etmeleri yönünde nasihatlerde bulunuyordu. Kıyamet gününde en çok korkacağı şeyin kendisine, "Öğrendin, neden amel etmedin?" sorusu olacağını söylüyordu. "Bilmeyene bir, bilip de amel etmeyene yedi kez yazıklar olsun!" diyordu.¹⁵³⁴ Bildikleriyle amel etmeyenlerin büyük hata içinde olduklarını söylüyordu.

Dimaşk halkı bir defasında Ebu'd-Derdâ'ya hasat zamanında hurmaların azlığından dolayı şikayette bulunmuştu. Bunun üzerine Ebu'd-Derdâ, "Bahçelerin duvarlarını yükseltip bekçilerini çoğalttınız. Böylece tepelerine bela indi" diyerek

¹⁵²⁹ İbn Asâkir, IX, 386.

¹⁵³⁰ İbn Asâkir, XLVII, 178.

¹⁵³¹ İbn Asâkir, XLVII, 180.

¹⁵³² Hz. Peygamber hayattayken dünyaya gelmiştir. Hz. Peygamber zamanında yaşı küçük olduğundan sahâbî kabul edilmemiştir. İbn Asâkir, Sûriye'de bir evinin olduğunu belirtmektedir. Mekke'de 73/692 yılında, Emevîlere karşı çıkan Abdullah b. Zübeyr'le beraber öldürülenlerdendir. Bk. İbn Asâkir, XXIX, 202-6; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, III, 279; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab*, I, 308; Ali Yardım, "Abdullah b. Safvan" *DİA*, I, 131.

¹⁵³³ İbn Asâkir, XXIV, 144. Hadis için bk. Müslim, *Zikir*, 86, 88.

¹⁵³⁴ İbn Asâkir, XLVII, 147-8.

kendilerini eleştirmişti.¹⁵³⁵ Bu meyvelerde fakirlerin de hakkının olduğunu, onu başkalarından gizlemenin ve bu hususta bencillik yapmanın hata olduğunu söylüyordu.

Ebu'd-Derdâ bir cenaze gördüğünde çevresinde bulunanlara ölümü ve kabir alemini hatırlatırdı. Bir defasında katıldığı bir cenazede, adamın biri, “Bu kimin cenazesi?” diye sorunca Ebu'd-Derdâ, “Bu sensin, bu sensin!” demiş ve Zümer sûresi 30. ayetinin, “Muhakkak sen öleceksin onlar da ölecekler.” mealindeki kısmını okumuştı. Katıldığı bir başka cenazede insanların ağladığını görünce bir gün kendilerinin de aynı akibete ma'ruz kalacaklarını söylemişti.¹⁵³⁶ Bir defasında bir adamı cenazede gülerken görmüş ve ona, “Ölüm korkusu seni gülmekten alıkoymaz mı?” deyip uyarmıştı.¹⁵³⁷

O, Allah korkusunun insanları haram işlemekten alkoyacağına işaret ederdi. Bir defasında arkadaşları ona Rahman sûresinin 46. ayetindeki, “Rabbinden korkan için iki cennet vardır” ifadesiyle alakalı olarak, “(Kendisine iki cennet va'dedilen kimse) zina edip hırsızlık yapsa da mı” diye sorduklarında Ebu'd-Derdâ, “Bir kimse Rabbinden korkarsa zina etmez ve hırsızlık yapmaz” şeklinde karşılık vermişti.¹⁵³⁸

Müslümanlardan, çocuklarına güzel isim koymalarını isterdi. Bir defasında karşılaştığı bir adama, kendisinin ve çocuğunun ismini sormuştu. Duydukları hoşuna gitmediğinden, “Hepsi Şeytan işi şeyler” demişti.¹⁵³⁹

O, bulunduğu ortamlarda bildiği hakikatleri dile getirerek sorunların çözümünde yardımcı olur, insanın haklı da olsa affa sarılmasını tavsiye eder, insanın karşılaştığı musibetlerin Allah katında hataları sileceğini söylerdi. Bir defasında Kureyş'ten biri, bir ensârînin dişini kırmıştı. Ensârî bunun üzerine Muâviye'den yardım istedi. Muâviye ona, kendisini razı edeceğini söyledi. Suçlu adam Muâviye'yi bezdirinceye kadar önünde eğilince Muâviye, durumunun

¹⁵³⁵ İbn Asâkir, XLVII, 191.

¹⁵³⁶ İbn Asâkir, XLVII, 193.

¹⁵³⁷ İbn Asâkir, XLVII, 194.

¹⁵³⁸ İbn Asâkir, XLVII, 187.

¹⁵³⁹ İbn Asâkir, XLVII, 186.

arkadaşına bağlı olduğunu belirtti. O esnada Muâviye'nin yanında oturmakta olan Ebu'd-Derdâ ensâriyi davasından vaz geçirmek için duruma müdahale etti ve Resûlullah'tan, "Bedenine bir musibet gelen hiçbir adam yoktur ki Allâh bu sayede onun derecesini yüceltmemiş ve bir hatasını silmemiş olsun." hadisini işittiğini söyledi. Ensârî, Ebu'd-Derdâ'ya, "Bunu Resûlullah'tan gerçekten işittin mi?" diye sorunca Ebu'd-Derdâ işittiğini ve kalbinin de onu hissettiğini belirtti. Bunun üzerine ensârî, davasından vaz geçti ve adamı Allâh'a havale ettiğini söyledi. Muâviye davanın sulh ile neticelenmesinden memnun kalarak ensâriye bir miktar para verilmesini emretti ve böylece onun gönlünü aldı.¹⁵⁴⁰

Ebu'd-Derdâ, dünya malının ve evladın bir fitne kaynağı olduğunu dile getiriyor, malı ve evladı çoğalan bir kimsenin şeytanlarının da çoğalacağını söylüyordu.¹⁵⁴¹

Bir defasında ziyaretine gittiği bir hasta ona, "Ey Ebu'd-Derdâ! Muhakkak ki sen dünyayı elinin tersiyle itmiş bir vaziyette sabahlamışsın. Bana Allâh'ın, kendisiyle beni faydalandıracağı bir şey söyle! Ben de sana bunları tekrarlayacağım" demesi üzerine o esnada çeşitli nasihatlerde bulundu. Ona, namaz kılmasını, zekat vermesini, Ramazan orucununu tutmasını ve çirkin davranışlardan uzak durmasını söyledi. Adam, yapılan tavsiyeleri unutmamak için Ebu'd-Derdâ'ya üç defa tekrarlamıştı.¹⁵⁴²

Nifak hususunda insanları uyarır, tehlikelerine işaret ederdi. Tabiînden Cübeyr b. Nüfeyr, Ebu'd-Derdâ'nın evine gittiği bir esnada onu, nifaktan Allâh'a sığınırken işitmişti.¹⁵⁴³ Ebu'd-Derdâ'ya neden nifaktan çokça istiazede bulunduğunu sorunca o, nifakın çok gizli bir tehlike olduğunu ve insanı her an dininden ayrılacılığını söylemişti.¹⁵⁴⁴

Gayrimüslim de olsa insanlar hakkında kötü konuşulmamasını ister ve insanların birbirlerini küçümsemelerini hoş karşılamazdı. Bir defasında

¹⁵⁴⁰ İbn Manzûr, XXIX, 230.

¹⁵⁴¹ İbn Asâkir, LXVIII, 110.

¹⁵⁴² İbn Asâkir, LXVIII, 111.

¹⁵⁴³ Ebû Zur'a, s. 60.

¹⁵⁴⁴ İbn Asâkir, XLVII, 182.

arkadaşları arasında uzanmış, yüzüne bir örtü çekmişti. O esnada oradan bir rahip geçti. Adam aşırı derecede şişmandı. Orada bulunanlar şişmanlığına hayret etmişlerdi ve rahip için, “Allâh ona lanet etsin, ne de iri yarı, nasıl da şişman biri!” dediklerinde Ebu’d-Derdâ yüzünden örtüyü atmış ve “Biraz önce lanetlediğiniz kimdi?” diye sorunca, arkadaşları yanlarından geçmekte olan bir rahip olduğunu belirttiler. Bunun üzerine Ebu’d-Derdâ, “Hiç kimseyi lanetlemeyiniz, lanet edenler kıyamet gününde Allâh katında kesinlikle doğrulardan olamazlar” dedi.¹⁵⁴⁵

İnsanları nafil ibadetlere teşvik ederdi. Hicrî 122’de vefat eden Dimaşk kadısı Nümejr b. Evs el-Eş’arî,¹⁵⁴⁶ Ebu’d-Derdâ’nın, kendisine üç şey öğrettiğini, bunların vitri kılıp uyumak, her aydan üç gün oruç tutmak ve kuşluk vaktine girildiği anda dört rek’at namaz kılmak olduğunu söylemişti.¹⁵⁴⁷

İnsanları hayırlı amellerin her türlüsüne teşvik ederdi. Birgün ağaç dikmekle meşguldü. Yanına uğrayan birisi, “Sen Resûlullah’ın arkadaşı olduğun halde ağaç dikiyorsun öyle mi?” deyip yaptığı işi adeta küçümseyip yadırgamıştı. Ebu’d-Derdâ, “Hele acele etme de Hz. Peygamber’in bu konuda ne dediğini bir dinle!” demiş ve şu hadisi nakletmişti: “Kim bir ağaç eker, ondan insan olsun başka bir canlı olsun, Allâh’ın yarattıklarından her kim yerse onun için sadaka olur.”¹⁵⁴⁸ Yine bir gün fidan dikmekle meşgulken oradan geçen bir adam, “Bu yaşına rağmen hâlâ mı ağaç dikiyorsun? Oysa bu ağaç ancak yıllar sonra meyve verir” deyince buna da, “Bunda ne kaybım var ki, meyvesinden başkaları yiyecek, bana da sevap yazılacak.” sözleriyle karşılık vermişti.¹⁵⁴⁹

Halk, ölüm döşegindeki Ebu’d-Derdâ’dan kendilerine nasihat etmesini istemişlerdi. İçlerinden biri, “Bana tavsiyelerde bulun! Umarım ki Allâh bunlarla bana fayda verir ve ben de seni onlarla hatırlarım” deyince ona hitap ederek, kendisinin merhamet olunmuş bir ümmet içinde yer aldığını, farz namazları

¹⁵⁴⁵ İbn Asâkir, XLVII, 187.

¹⁵⁴⁶ İbnü’l-Esîr, **Üsdü’l-gâbe**, V, 360.

¹⁵⁴⁷ İbn Asâkir, LXVIII, 114.

¹⁵⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, VI, 444.

¹⁵⁴⁹ Muhammed Abdurraûf Münâvî (1031/1622), **Feyzü’l-kadir şerhu’l-câmiu’s-sağir**, Beyrut: Daru’l-Ma’rife, ts.V, 480. Hadis için bk. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, III, 391.

kılmasını, zekatı vermesini, Ramazan orucunu tutmasını, büyük günahlardan uzak durmasını söyleyerek İslâm'ın temel şartlarını yerine getirmesini emretmişti.¹⁵⁵⁰ Karşısındaki adamın söylediklerinden memnun kalmadığını görünce sözlerini birkaç defa tekrarladı. Bunun üzerine adam kızgınlık gösterip Bakara sûresinden, “İndirdiğimiz açık delilleri ve insanlara apaçık gösterdiğimiz hidayet yolunu gizleyenlere hem Allâh hem de bütün lanet ediciler lanet eder.” anlamındaki 159. ayetini okuduktan sonra çekip gitti. Ebu'd-Derdâ, “Beni oturtun!” dedikten sonra adamı geri çağırmasını söyledi. Adam gelince ona uzun uzun nasihatte bulundu, ahiret hayatını, kabir alemini anlattı ve anlattıklarının apaçık hakikatler olduğunu söyledi.¹⁵⁵¹ Yine bu durumdayken yanında bulunanlara, “Size Resûlullah'tan duyduğum bir hadisi anlatacağım. Öleceğimi hissetmeseydim bunu size anlatmazdım” diyerek Resûlullah'tan duyduğu bir hadisi aktarmıştı. O esnada, “Allâh'a, O'nu görüyormuşcasına ibadet et! Sen O'nu görmesen de O seni görür. Kendini ölmüş olanlardan say! Mazlumun bedduasından sakın! Çünkü bedduası kabul edilir, sizden kimin, emekleyerek dahi olsa, yatsı ve sabah namazını cemaatle kılmaya gücü yeterse bunu yapsın!” hadisini rivayet etmişti.¹⁵⁵² Bu esnada tabînden yanında bulunan Yusuf b. Abdullah b. Selam'dan, ölümü için salâ vermesini istedi. Evi bu haberi duyup gelenlerle dolmuştu. Bu haldeyken yanında bulunanlara Hz. Peygamber'den namaz konusunda işitmiş olduğu hadisleri aktarmakla meşguldu.¹⁵⁵³ Ölüm yatağındayken niçin ağladığını sorduklarında, günahlarından dolayı ağladığını söylemişti. Doktor çağırarak istediklerini söylediklerinde, istemediğini ve bunun kendisini rahatsız edeceğini belirtti. “Neyi arzuluyorsun?” diye sorduklarında, “Cenneti” şeklinde karşılık verdi.¹⁵⁵⁴

Sûriye bölgesi komutanlarından olan Habib b. Mesleme ölüm döşeginde bulunan Ebu'd-Derdâ'yı o esnada ziyarete gelmişti. Ebû Derdâ'dan kendisine fayda verecek bir şeyler dinlemek istiyordu. Bunun üzerine Ebu'd-Derdâ ona,

¹⁵⁵⁰ İbn Asâkir, XLVII, 127.

¹⁵⁵¹ İbn Asâkir, XLVII, 127-8.

¹⁵⁵² İbn Asâkir, LXVIII, 112.

¹⁵⁵³ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, VI, 443; İbn Hacer, **Tehzibu't-tehziib**, VIII, 151; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb**, I, 196; Süyûtî, s. 173.

¹⁵⁵⁴ İbn Asâkir, XLVII, 191; İbnü'l-Cevzî, **Sıfâtü's-safve**, I, 641.

mazlumun bedduasından sakınması konusunda tavsiyede bulundu.¹⁵⁵⁵ Bu sırada ziyaretçileri o kadar çoğalmıştı ki daha geniş bir mekan olduğu için onu evinden alıp yakın bir kiliseye taşıdılar. Yanında bulunan tabînden Ebû İdris el-Havlânî tekbirler getiriyordu. Ebu'd-Derdâ onun bu tavrından memnun kaldı ve ölmek üzere olan bir kişinin başında böyle yapılmasını istedi. Yanına oğlu Bilâl'i çağırdı. Bu son dakikalarında ona ölüm hakkında tavsiyelerde bulundu. Sûriye bölgesinde İslâm'ın yayılmasında en büyük rolü oynayan bu sahâbî kelime-i tevhidi tekrarlayarak son nefesini verdi.¹⁵⁵⁶ Burada bütün ömrünü İslâm'ın öğrenilmesine adanmış gibi bu hayattan ayrılırken de etrafındaki topluluğa takva ve zühdle dolu bir hayat bırakmıştı. Kızmaması, öfkelenmemesi, öğretilmiş ilmin ve yaşadığı hayatın, onu ne kadar da mülayim ve sabır dolu bir insan haline getirdiğinin en açık örneğiydi. Burada İslâm'ı tebliğ hususunda üzerine aldığı görevi en mükemmel şekilde yerine getirdi.

Sûriye'de her yönüyle örnek bir hayata sahip olan bir başka sahâbî de ilk fetihler sırasında bölgede başkomutanlık görevini üstlenen Ebû Ubeyde'dir. Dini konularda halkı irşad etmiş, davranışlarıyla onlara örnek olmuştur. Bir defasında kışlada askerlere yaptığı konuşmasında, ahirete hazırlık hususunda dikkatli olmaları gerektiğini hatırlattıktan sonra, elbiselerini temiz tutan nice insanların, dinlerini kirlettiklerini, dünya hayatında mevki ve makam sahibi olan nice kimselerin kıyamet gününde zelil ve hakir düşeceklerini dile getirmiş, geçmişte işledikleri kötülükleri, bugün işleyecekleri iyiliklerle yok etmede acele etmelerini söylemiş, yer ile gök arasını dolduracak şekilde kötülük işlemiş olan birinin dahi işleyeceği iyi bir amelle o kötülükleri affetirerek Allâh katında yükselebileceğini belirtmişti.”¹⁵⁵⁷

Ebu Ubeyde'nin evi ziyarete gelenlerle dolup taşardı. Tabînden bir grup onu hastalığında ziyaret etmişti. Evine geldiklerinde kapıda, hanımına onun nasıl olduğunu sordular. Hamını, onun hastalığa sabretmesinden dolayı Allah'tan ecir

¹⁵⁵⁵ İbn Asâkir, XLVII, 195.

¹⁵⁵⁶ İbn Asâkir, XLVII, 196-7.

¹⁵⁵⁷ İbn Asâkir, XXV, 482; İbnü'l-Cevzî, *Sıfâtü's-safve*, I, 368.

kazanmış olarak sabahladığını söyledi. O sırada Ebû Ubeyde, “(Hastalık günahlara) keffaret olur.” anlamındaki hadisi aktardı.¹⁵⁵⁸

Ebû Ubeyde, Amvâs’ta veba hastalığına yakalandığı sıralarda vefatından hemen önce müslümanları toplayıp onlara nasihatlerde bulunmuştu. “Sizlere bazı tavsiyelerde bulunacağım, eğer bunları kabul edip de yaparsanız hep hayır üzere kalırsınız” diyerek başladığı konuşmasında, namazı kılmalarını, zekâtı vermelerini, Ramazan orucunu tutmalarını, tasaddukta bulunmalarını, hac ve umre yapmalarını, idarecilere tavsiye ve nasihatte bulunmalarını, onları aldatmamalarını, dünya hayatının meşgalelerine dalıp ahireti unutmamalarını, bir kimsenin bin yıl yaşasa bile ölümle muhakkak karşılaşacağını, insanoğlu için ölümden kurtulmanın mümkün olmadığını, insanların en akıllılarının, Rablerine en itaatkar olanlar ve ahiret hayatının önemini bilenler ve bunun için hazırlık yapanlar olduğunu söyledi. Konuşmasının sonunda onlara Allâh’tan rahmet ve selamet diledi. Ardından Muâz b. Cebel’e dönerek, kendisinin cenaze namazını kıldırmasını istedi. Bir müddet sonra ruhunu teslim etti. O esnada Muâz b. Cebel bazı önemli tavsiyelerde bulundu ve onun hakkında şunları söyledi: “Ey insanlar, günahlarınızdan dolayı Allâh’a samimi bir tövbede bulunun! Kim Allâh Teâlâ ile günahlarından tövbe etmiş halde karşılaşır, onun bağışlanması Allâh üzerinde bir haktır. Kimin üzerinde bir borç varsa onu ödesin. Çünkü kul, borcuna karşılık rehin tutulacaktır. Kim kardeşiyle küs durumdaysa barışsın. Bir müslümanın kardeşiyle üç günden fazla dargın durması doğru değildir ve büyük günahtır. Siz ey müslümanlar, kendisinden daha iyi kalpli, dünya meşgalesinden daha uzak, herkesi en çok seven ve insanlara kendisinden daha çok nasihat eden birini görmediğim bir adamın ölümüyle sarsılmış bulunuyorsunuz. Ona rahmet okuyun! Allâh ona merhamet etsin. Haydin onun cenaze namazını kılmaya!”¹⁵⁵⁹

Bu sözlerin sahibi Muâz b. Cebel de İslâm’ın Sûriye bölgesinde yayılması ve öğretilmesinde önmeli rol oynayan sahâbîlerdendir. Vefatı öncesinde ziyaretine gelen tabîinden Hâris b. Umeyre ez-Zebîdî göz yaşlarını tutamamıştı. Muâz, neden ağladığını sorunca, “Seninle beraber defnedilecek ilme ağlıyorum”

¹⁵⁵⁸ İbn Asâkir, XXII, 222.

¹⁵⁵⁹ İbn Asâkir, XXV, 486-7.

demişti. Bunun üzerine Muâz ona şu tavsiyelerde bulundu: “Eğer sen ilim talep ediyorsan mesele yok. İlmî, İbn Ümmü Abd (Abdullah b. Mes’ûd), Uveymir (Ebu’d-Derdâ) ve Selmân-ı Fârisî’den öğren! Alimlerden uzak kalmaktan sakın!” Muâz bu üç sahâbînin ilmine işaret etmiş, onların hakkı en iyi bilen kimseler olduğunu belirtmiş, ona ancak böyle yapmakla hata ve yanlışlardan kurtulabileceğini söylemişti.”¹⁵⁶⁰

Muâz sohbetine katılan kimselere nasihati elden bırakmıyordu. Ebû İdris el-Havlânî’ye, insanlarla sohbet meclislerinde bulunduğu, konuşmasının dinlenilmediği ve insanların gafil davrandıklarını gördüğü anda onların bu durumundan dolayı Allah’a yönelmesini tavsiye etmişti.¹⁵⁶¹

Ebû Müslim el-Havlânî bir defasında Hıms Mescidi’ne¹⁵⁶² yatsı namazını kılmak için girdiğinde orada insanlara ilim öğretene Muâz b. Cebel’le karşılaşmış ve ilk defa gördüğü bu şahsa karşı içinden daha önce hiç kimse için duymadığı bir sevgi oluşmuştu. Evine gittiğinde hep onu düşündü ve sabahleyin onu tekrar görmeye karar verdi. Ertesi gün mescide gitti ve namaz kılarken gördüğü Muâz’ın yanına oturdu. Önceki gün yaşadıklarını anlattıktan sonra ona karşı içinde oluşan sevgisini de dile getirdi. Bunun üzerine Muâz, elini onun sırtına koyup dizlerini onun dizlerine dayayarak üç defa, kendisini gerçekten Allâh için mi sevdiğini sordu. Onun, “Evet, vallâhi seni Allâh için sevdim” şeklinde karşılık vermesi üzerine ona, Resûlullah’ın, Allâh için birbirlerini seven ve Allâh için birbirlerini ziyaret eden mü’minlerin alacağı ecirden bahseden hadisini rivayet etti. Ebû Müslim, bu ikinci karşılaşmada Ubâde b. Sâmit’le de tanışma ve onunla sohbet etme fırsatını elde etmişti. Çünkü o gün Muâz’ın sohbetini dinleyenler içinde Ubâde de bulunuyordu.¹⁵⁶³

Kaynaklarda Sûriye’de başka sahâbîlerin de halkla diyalogları ve onlara yönelik tavsiye ve nasihatleri aktarılmıştır. Bu konuşma ve bilgilendirmeler bölge

¹⁵⁶⁰ İbn Asâkir, LVIII, 445.

¹⁵⁶¹ Ebû Nuaym, **Hilye**, I, 236.

¹⁵⁶² Bu karşılaşmanın Dımaşk Mescidi’nde olduğunu belirten rivayet de vardır. Bu rivayetler için bk. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, V, 233-39.

¹⁵⁶³ Havlânî, s. 68-9; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, V, 236; İbn Asâkir, LVIII, 425-27; İbnü’l-Cevzî, **Sıfâtü’s-safve**, I, 490

halkının İslâm'ın hayat bahşeden prensiplerini öğrenmesine önemli katkıda bulunmuştur. Bir defasından tabîinden bir zat, Dımaşk halkına, “Muhakkak ki sizler, depresyon, sûret değiştirme (hayvan sûretine çevrilme) ve üzerinize taşların yağması gibi felaketlerle karşılaşacaksınız” dediği sırada orada bulunanlar, “Bunu nereden biliyorsun?” diye sorunca bunu orada bulunan sahâbî Ebû Mâlik el-Eş'arî'ye sormalarını söyledi. Bunun üzerine Ebû Mâlik bu konuyla ilgili duyduğu bir hadisi aktardı. Rivayet edildiğine göre sahâbîler bu kötü hadiselerin sebebini Hz. Peygamber'e sormuşlar ve ondan anlatılanların zuhur etme sebebinin şarkıcı kadınlar edinmek ve içki içmek olduğunu öğrenmişlerdi.¹⁵⁶⁴

Bilâl-i Habeşî, Dımaşk'ın Dârıyyâ köyüne yerleştiği zaman köy sakinleriyle kaynaşma açısından onlarla akrabalık ilişkileri kurmayı tercih etmişti. O ve kardeşi burada oturmakta olan Kinde kabilesi mensuplarına bu niyetlerini açtılar ve onlardan iki kızla evlenmek istediklerini söylediler. Bu teklifi kabul edilince bu köyden evlenip onlarla hısımlar oldular.¹⁵⁶⁵

Kaynaklarda sahâbeden Şeddâd b. Evs'in de halkla bazı diyaloglarına dair rivayetler aktarılmıştır. Konuşmalarında, Resûl-i Ekrem'den öğrendiklerini etrafında bulunanlara öğretmede oldukça gayret gösterdiği ve insanların bu sözleri duyup ezberlemesini istediği görülmektedir. Sûriye'de bir sefer esnasında Mercu's-Suffer mevkiinde konakladıkları sırada yanında bulunanlara abise¹⁵⁶⁶ yemeği yapacağını söylemişti. Onların bu yemeğin nasıl yapıldığını ondan öğrenmek için etrafında toplandıklarını ve büyük bir ilgiyle kendisini takip ettiklerini görünce, kendisinden bu yemeğin nasıl yapıldığını değil, Allâh Resûlü'nden işitmiş olduğu hadisleri öğrenmelerini tavsiye ederek Hz. Peygamber'den duyduğu bir hadisi okudu.¹⁵⁶⁷ Yine bir dostunu ziyaret esnasında dostuna sorduğu, “Nasıl sabahladın?” sorusuna, geceyi ibadet ve Allah'a itaat ile geçiren dostundan, “Allâh'ın nimeti ve fazlıyla sabahladım.” cevabını alınca

¹⁵⁶⁴ İbn Asâkir, LXVII, 190. Hadis için bk. Tirmizî, **Fiten** 39, 61; Ebû Dâvûd, **Melâhim**, 10; İbn Mâce, **Fiten**, 29; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, II, 163.

¹⁵⁶⁵ İbn Asâkir, XIV, 383; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, II, 94.

¹⁵⁶⁶ Un ve hurma karışımıyla yapılan bir tür yemek. Bk. İbn Manzûr, **Lisânu'l-Arab**, Beyrut, y.y., II, 663.

¹⁵⁶⁷ İbn Asâkir, XXII, 405.

günahlarının silinmesine ve hatalarının affolunmasına sevinmesini söylemiş ve ardından bu konuda Hz. Peygamber'den duyduklarını aktarmıştı.¹⁵⁶⁸

Sûriye'de ilmiyle insanları irşad eden bir sahâbî de Dımaşk'ta Ebu'd-Derdâ'nın vefatından sonra kadılık yapan Fedâle b. Ubeyd'dir. Bulunduğu ortamlarda İslâm'ın hakikatlerini anlatmaya çalışıyordu. Çevresinde bulunan insanlara Cenab-ı Allâh'ın ancak takva sahibi insanların sadakasını kabul edeceğini, insanın yaptığı hayırlardan bir zerresinin bile kabul edilmesi durumunda bunun kurtuluşa vesile olacağını belirtiyordu.¹⁵⁶⁹ Fedâle, kadılık görevine başladığı günlerde kendisine gelen bir şahıs onunla aynı divan defterine yazılmak istediğini, bu sayede ona yakın olmayı arzuladığını söylemişti. Bunun üzerine o, “Bu adamın ismini Allâh'ın işçileri listesinden silin ve Fedâle'nin işçileri arasına yazın!” dedi. Adam cevaptan rahatsız olunca insanların kıyamet gününde beraber çalıştıkları kimselerle çağrılıp haşrolunacaklarını söyledi. Birilerine yakın görünmenin insanlara hiç değer kazandırmayacağını, asıl değerın Allah'a yakınlık ve O'nun emirlerine uymaktan geçtiğini bir nükte ile anlatmak istedi.¹⁵⁷⁰

Fedâle b. Ubeyd, bir defasında, “Bana tavsiyelerde bulun!” diyen bir yakınına şunları söylemişti: “Şu üç şeyi benden öğren ki, Allâh bunlarla sana fayda sağlasın. Tanışmadığın şahıslara gidip onlarla tanışabiliyorsan bunu yap! Bir mecliste konuşmayıp da dinleyebiliyorsan dinle! Ziyaret edilmediğin halde başkalarını ziyaret edebiliyorsan bunu da asla ihmal etme!”¹⁵⁷¹ Bulduğu her fırsatta çevresinde bulunan insanlara nasihat eden ve onlara ahireti hatırlatan Fedâle, yaşadığı toplumda kendisine teveccüh gösterilen ve sözlerinden istifade edilen sahâbîlerden biri olmuştur.

Dımaşk ve Hıms valiliği yapmış olan Umeyr b. Sa'd el-Ensârî'nin de yaptığı konuşmalarla insanlara bildiği hakikatleri aktardığı rivayet edilmiştir. Evinde kendisini ziyarete gelen tabînden Ebû Talha el-Havlânî ve arkadaşlarıyla

¹⁵⁶⁸ İbn Asâkir, XXII, 406.

¹⁵⁶⁹ Bk. Kandemir, “Fedâle b. Ubeyd”, *DİA*, XII, 293.

¹⁵⁷⁰ İbn Asâkir, XLVIII, 301.

¹⁵⁷¹ İbn Asâkir, XLVIII, 305.

sohbet etmiş ve sohbetinde onlara Hz. Peygamber'in bir hadisini hatırlatmıştı. Rivayete göre Umeyr yanındaki hizmetçi çocuğa atları sulamasını söylemiş, çocuk atları sularken dişi atı orada göremeyince çocuğa nerede olduğunu sormuştu. Çocuk, atın uyuz hastalığına yakalandığını, yaralarından kan damladığını ve hastalığının diğer atlara bulaşmasını önlemek için onu çölde bıraktığını söylemesi üzerine Umeyr, hastalığın diğer atlara bulaşmayacağını belirtmiş ve ardından, "Hastalığın sirayeti, uğursuzluk ve baykuşun zarar vermesi yoktur." hadisini aktarmıştı.¹⁵⁷²

Sahâbe-i kiramdan Vâbise b. Ma'bed, Rakka'da kendisini ziyaret gelen tabînden Hilal b. Yesaf ve arkadaşlarına nasihat ve tavsiyelerde bulunmuş ve onlara bir hadis öğretmişti. Yaşlılığı sebebiyle bir değneğe yaslanarak namaz kılmak zorunda kalan Vâbise'ye böyle yapmasının sebebi sorulduğunda Ümmü

¹⁵⁷² İbn Asâkir, XLVI, 480; Ebû Nuaym, **Hilye**, I, 250. Hadis için bk. Buhârî, **Tıbb**, 19; Müslim, **Selâm**, 106, 111. Cahiliye döneminde insanlar hastalığın sirayet etmesini Allah dışında başka varlıklara izafe ediyorlardı. Hz. Peygamber buna karşı çıktı ve ancak Allah dilediği takdirde hastalığın sirayet edebileceğini belirtti. Bk. İbn Hacer, **Fethu'l-barî bi şerhi sahihi'l-Buhârî**, X, 170. Hastalığın bulaşıp bulaşmayacağı konusuna gelince İbrahim Canan, Dr. Zeki Çıkman'dan şu yorumu aktarmıştır: "Sirayet yoktur" ibaresi, "Veba bulunan yere girmeyiniz ve veba bulunan yerden çıkmayınız! (Buhârî, **Tıb** 30; Müslim, **Selâm** 92)" hadisi ile mütalaa edilecek olursa iki kesin ifadenin belirginliği ortaya çıkar:

1-Allah Teala takdir etmedikçe hastalık ortaya çıkmaz. Günümüz intaniye kliniklerinde yüzbinlerce doktor ve personel çalışmaktadır. Bunlar devamlı enfeksiyon viral hastalıklarla muhatap olmalarına rağmen diğer klinik personellerine göre ölüm ve hastalık oranları eş değerdedir. Bu tespit bile sârî hastalık iddiasının çürüklüğünü anlatmaya yeterlidir. Şayet temizlik ve dezenfeksiyon konularına dikkat edilmezse, her vaziyette olduğu gibi buralarda da hastalık insidansı (yüzdesi) artabilir. Bu da İslâm'ın öngördüğü temizlik şiarı ile ilgilidir.

2-İnsanlara karantina emredilmektedir. Bunun gerekçeleri şunlardır:

a) "Veba bulunan yere girmeyiniz!" ibaresi "Kendi varlığınızı ve sıhhatinizi tehlikeye atmayınız!" demektir.

b) "Veba bulunan yerden çıkmayınız!" ibaresi "hastalara yardımcı olmaktan uzak durmayınız ve kaçmayınız, bünyenizde sessizce bulunan hastalık etkenini dışarıya taşıyarak bağışıklığı bulunmayan insanlara bulaştırarak onların sıhhat ve hayatlarını tehlikeye sokmayınız!" ifadelerini taşımaktadır. Kaldığı hasta yanında bulunan ve sıhhatli olan insanlar bu hastalıklara karşı mukavemet ve bağışıklık kazanmışlardır. Bk. **Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi**, Ankara: Akçağ Yayınları 1991, XI, 364-65.

Kays bint Mihsan el-Esedîyye'den,¹⁵⁷³ Hz. Peygamber'in ömrünün sonlarına doğru böyle yaptığını duyduğunu söyleyerek cevap vermişti.¹⁵⁷⁴

Abdullah es-Sünâbihî sahâbeden Şeddâd b. Evs ile gittiği bir hasta ziyaretinde yaptığı va'z ve nasihat esnasında hasta olan şahsa, hastalığın hata ve günahların affolunmasına vesile olacağını belirtip dolayısıyla günahlarının affolunmasına sevinmesini söylemişti.¹⁵⁷⁵

Dımaşklı müslümanlar Vâsile b. Aska'ı ziyarete gelir ondan hadis dinlemek isterlerdi. Bir defasında yanına gelenler, kendisinden hiçbir ilave veya eksiltme yapmaksızın bir hadisi aynen Rasûlullah'tan duyduğu şekilde rivayet etmesini istemişlerdi. Böyle bir şart koşmalarına kızan Vâsile, ellerinde yazılı halde bulunan Kur'ân'ı dahi harflerinde eksiltme veya fazlalık yaparak okuduklarını, dolayısıyla Hz. Peygamber'den duyduğu hadislerde lafzen değişmelerin olabileceğini söylemiş, hadisin manasını anlamanın kendilerine yeteceğini belirtmiş ve bunu da Hz. Peygamber'den iştiğini, bu yüzden hadisleri manen aktarmada bir sakınca olmayacağını ifade etmişti.¹⁵⁷⁶ Onun son derce misafirperver olduğu ve insanlara ikram etmeyi çok sevdiği görülmektedir. Sabah veya akşam vakitlerinde evinin avlusunda yemek yediği zaman insanları buna davet ettiği aktarılmıştır.¹⁵⁷⁷ Bu toplantılar aynı zamanda İslâmî prensiplerin insanlara öğretilmesi imkanını da hazırlamıştır. Bir defasında yanında bulunanların hadis dinlemek istedikleri bir anda onlara, "Sizden biri mushafı evinin duvarına asar, sabah akşam ona bakar da bir sûre ezberlemez!" diyerek onları Kur'ân'ı ezberlemeye teşvik etmişti.¹⁵⁷⁸ Dımaşk yakınlarında bulunan Bilât'ta bir mescidin inşa edildiğini duyunca oraya giden Vâsile b. Aska' mescidi

¹⁵⁷³ Kuşeyrî, **Tarihu Rakka**, s. 32; Ümmü Kays bint Muhsan el-Esedîyye, Mekke'de müslüman olmuş, Hz. Peygamber'e biat etmiş ve hicrette bulunmuş bir hanım sahâbîdir. İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, VII, 379, İbn Hacer, **el-İsâbe**, VIII, 453.

¹⁵⁷⁴ İbn Asâkir, LXII, 342.

¹⁵⁷⁵ İbn Asâkir, XXXV, 119.

¹⁵⁷⁶ İbn Asâkir, LXII, 363. Hz. Peygamber'in, kendisine müracaat edip ezberledikleri hadisleri bir müddet sonra aynı lafızlarla aktarmada güçlük çektiklerini söyleyen sahâbîlere haramı helal, helali haram kılmayacak şekilde değişik lafızlarla (manen) rivayet etmelerinde bir sakınca bulmadığı ve bunu mananın bozulmaması kaydına bağladığı bilinmektedir. Bu konuda bk. İ. Lütfi Çakan, **Hadis Usûlü**, İstanbul: M.Ü.İ.F.Y. 1991, s. 66-9.

¹⁵⁷⁷ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 408;

¹⁵⁷⁸ İbn Asâkir, LVI, 504.

yaptıranlar hakkında “Hz. Peygamber’den duydum” kaydıyla, “Kim Allâh için bir mescid inşa ederse Allâh da cennette ona daha güzelini inşa eder.” hadisini okumuştur.¹⁵⁷⁹

Tabiîn kuşağından bazı kimselerin, şehirlerinde yaşayan sahâbîleri dolaşarak onlardan bir şeyler öğrenmeye çalıştıkları görülmektedir. Onlardan bir grup bir defasında Vâsile b. Aska’ı ziyaretlerinin ardından Ebû Ubey el-Ensârî’yi ziyaret etmişlerdi. Ebû Ubey’in onlara sinameki otunun faydası hakkında Hz. Peygamber’den öğrendiği hadisi aktardırğı rivayet edilmiştir. Hadisi ziyaretçiler içeri girer girmez aktarması o anda sinameki otuyla meşgul olduğu intibahını uyandırmaktadır.¹⁵⁸⁰

Dahhâk b. Kays bildiği hakikatleri anlatma hususunda sözünü esirgemeyen birisiydi. Bir defasında Dımaşk Mescidi’nin müezzini yanına gelip selam vermiş ve ona, “Seni Allâh için seviyorum” demişti. Ancak Dahhâk, “Lakin ben sana, Allâh için buğzediyorum” diyerek onu kızdıracak bir karşılık verdi. Müezzinin kendisine niçin kızdığını sorması üzerine, onun insanlara öğrettikleri karşılığında ücret aldığını duyduğunu ve bu yüzden buğzettğini söyledi.¹⁵⁸¹ Görüldüğü gibi onlar zaman zaman, insanları yaptıklarından dolayı tenkid ve ikaz etmekten çekinmiyorlardı.

Evi kendisini ziyaret ve kendisinden bir şeyler öğrenmeye gelenlerle dolup taşan sahâbîlerden Ebû Ümâme el-Bâhilî misafirlerine ikram etmeyi severdi. Yemekten sonra onlara nasihat ve tavsiyelerde bulunurdu. Bir defasında onlara dünya malını fazlasıyla istemeyi ve ona düşkünlük göstermeyi hoş karşılamadığını söylediği rivayet edilmiştir.¹⁵⁸²

Tabiînden Süleyman b. Habib bir sefer dönüşünde Hıms Mescidi’ne girip iki rek’at namaz kılmış ve orada gördüğü Ebû Ümâme el-Bahilî’nin yanına varıp sohbet etmek istemişti. Bunun üzerine Ebû Ümâme, bu karşılaşmanın Allâh’tan

¹⁵⁷⁹ İbn Asâkir, X, 231. Hadis için bk. Buhârî, **Salât**, 65; Müslim, **Mesâcid**, 24, 25; Ebû Dâvud, **Tatavvu’**, 1, Tirmizî, **Salât**, 160.

¹⁵⁸⁰ İbn Asâkir, XXVII, 73.

¹⁵⁸¹ İbn Asâkir, XXIV, 290.

¹⁵⁸² Havlânî, s. 104; İbn Asâkir, XXIV, 67-8.

kendilerine bir rahmet olarak verildiğini belirttikten sonra cennetten bahsetmiş ve Allâh yolunda infakta bulunma konusunda çeşitli tavsiyelerde bulunmuştu.¹⁵⁸³

Süleyman b. Habib, bir başka defada kendisi gibi tabiîden Mekhûl ve İbn Ebû Zekeriya ile birlikte Ebû Ümâme'yi ziyaret için Hıms'a gitmişti. Üç arkadaş yaşı çok ilerlemiş olmasına rağmen Ebû Ümâme'nin hafızasının yerinde olduğuna şahit olmuşlardı.¹⁵⁸⁴

Hıms'a yerleşmiş olan İrbâd b. Sâriye de insanların ziyaret ve hadis dinlemek için yanına geldiği sahâbîlerdendi. Yanına girenler selam verir ve “Seni ziyaret etmek ve senden bir şeyler öğrenmek için geldik” derlerdi. O da Hz. Peygamber'le olan hatıralarını ve ondan öğrendiklerini aktarırdı.¹⁵⁸⁵

Bu ziyaretler esnasında onların Hz. Peygamber'le ilgili kişisel hatıraları da gündeme gelirdi. Tabiînden Ebû Yahya el-Kilâî, ashâbtan Mikdâm b. Ma'dikerb'i, ziyareti esnasında ona, “İnsanlar senin Resûlullah'ı görmediğini sanıyorlar” diye sormuştu. Bunun üzerine Mikdâm, “Sübhane'llâh! Allâh'a yemin olsun ki amcamla beraber yürürken onu gördüm, kulağımdan tuttu ve amcama, ‘Ne dersin, bu anne ve babasını hatırlar mı?’ diye sordu.” cevabını verdi.¹⁵⁸⁶

Hıms'ta bazı şahıslar oraya yerleşen Vahşî'den, Hz. Hamza'yı nasıl öldürdüğünü anlatmasını isterlerdi. Vahşî de olayları anlatmaktan kaçınmaz ve teferruatıyla anlatırdı.¹⁵⁸⁷

Ebû Reyhâne el-Ezdî Hıms'ta bulunduğu bir esnada halkın büyük bir gürültü kopardığını işitmişti. Gürültünün sebebini sorunca orada bulunanlar Hıms halkının evlerin taksimini yapmakta olduklarını haber verdi. Bunun üzerine Ebû Reyhâne kollarını kaldırıp, “Allâh'ım! Bunu onlar için bir fitne kılma, muhakkak sen her şeye kadirsin” şeklinde duada bulundu. Hatta onun, gürültü yapanların sesleri kesilinceye kadar duaya devam ettiği belirtilmektedir. Ebû Reyhâne bir

¹⁵⁸³ İbn Asâkir, XXIV, 67-9.

¹⁵⁸⁴ Ebû Zur'a, s. 74.

¹⁵⁸⁵ İbn Asâkir, XL, 179.

¹⁵⁸⁶ İbn Asâkir, LX, 190. Kaynaklarımızda belirtilmemekle beraber bu sahâbînin yetim yaşadığı anlaşılmaktadır.

¹⁵⁸⁷ İbn Asâkir, LXII, 408.

defasında hedefe bir tavuk dikip nişan alan bir topluluğa rastlamıştı. Bu sırada Hz. Peygamber'in bunu yasakladığını haber vererek onları uyardı.¹⁵⁸⁸

Bazı sahâbîlerin yanlarına tabîinden aralarında dostluk bulunan kimseleri alarak Mescid-i Aksâ'yı ziyaret ettikleri oluyordu. Sahâbeden Gudeyf b. Hâris el-Kindî, tabîinden Abdullah b. Ebû Kubeys'le beraber Mescid-i Aksâ'yı ziyaret maksadıyla Hıms'tan yola çıkmışlar, yolculukları esnasında güzergahları üzerinde bulunan Dımaşk'a uğramışlardı. Orada Ebu'd-Derdâ'yla kısa bir müddet görüştüktan sonra yollarına devam etmişlerdi. Gudeyf bu seferde ailesini de yanına almıştı.¹⁵⁸⁹

Ölüm döşeginde bulunduğu sırada Ebû Hâşim b. Utbe b. Rebia'yı ziyarete gelenler, Hz. Peygamber ve kardeşleriyle karşılaşacağı halde neden ağladığını sormuşlardı. Ebû Hâşim, hesaba çekilme korkusundan dolayı ağladığını belirtmişti.¹⁵⁹⁰

Ebû Hureyre'nin de insanlarla sohbet ettiği ve onlara bildiği hakikatleri açıkladığı bilinmektedir. Onun Sıffin'de Ans kabilesinden iki kişiyle sohbette bulunduğu ve ileride vuku bulacak olan fitnelere dair onlara bilgiler verdiği aktarılmıştır.¹⁵⁹¹

Sahâbeden Kûfe'de valilik yapan Nu'man b. Beşir, son yıllarında Hıms'a yerleşmişti. Tabîinden Abdurrahman b. Hâris bir ihtiyacından dolayı onu ziyarete geldi. Ondan kendisine yakınlık göstermeni, aralarındaki iyi ilişkileri devam ettirmesini ve borcunu ödemekte yardımcı olmasını istedi. Bunun üzerine Nu'man başını öne eğip bir müddet sustuktan sonra başını kaldırıp Allâh'a yemin ederek yanında ona verecek bir şeyi kalmadığını belirtti. Durumunu izah etmekle yetinmeyip Abdurrahman'ı bu zor durumundan kurtarmak için mescide gidip minbere çıktı ve Hıms halkına, "Kur'ân ehli ve şerefli bir insan olan bu kimse sizin yakın akrabanızdır, size gelmiş bulunuyor ve terkinize binmek istiyor, ne dersiniz?" diyerek cemaatten ona yardım etmelerini istedi. Orada bulunanlar,

¹⁵⁸⁸ Abdullah İbnü'l-Mübârek, s. 230.

¹⁵⁸⁹ İbn Asâkir, XLVIII, s. 74.

¹⁵⁹⁰ İbn Asâkir, LXVII, 295.

¹⁵⁹¹ İbn Asâkir, LXVIII, 118.

“Allâh emirimize selamet versin, ona iyi davrandı” diyerek Abdurrahman için maaşlarından ikişer dinar ayıracaklarını belirttiler. O sırada Hıms divanına yirmi bin kişinin kayıtlı olduğu ve Abdurrahman’a kırk bin dinar tahsis edildiği rivayet edilmiştir. Abdurrahman bu meblağı alınca şu beyitleri söylemiştir:¹⁵⁹²

İhtiyaçlar son haddine ulaşınca

İbn Beşir gibi cömert birini görmedim

Konuştığında sözünde durur

Gurur ipliğiyle başını bağlamaz

Nu'man'a karşı nankörlük edersem şükretmiş olmam

Teşekkür edilecek kimseye tâbi olmayan birisi hayırlı biri olamaz

Sûriye'ye yerleşen sahâbîlerin Hz. Peygamber'le olan hatıraları insanlar arasında dilden dile dolaşıyordu. Ma'n b. Yezid¹⁵⁹³ ve Sehl b. Hanzaliyye gibi sahâbîler çevrelerinde toplananlara Hz. Peygamber'le yaşadıkları hatıraları ve ondan dinlediklerini aktarırlardı.¹⁵⁹⁴

İnsanlarla ilişkilerinde maharet sahibi olan Muâviye'nin de halkla diyalogu iyiydi. Muâviye'nin bir halife olarak günde beş defa halkın arasına karışması, onları dinlemesi ve Hz. Peygamber'den öğrenmiş olduğu dini meseleleri onlara anlatması önemlidir. Tabînden Abdullah b. Vakkas, onunla beraber olduğu bir sırada ezan okunmaya başlayınca ondan Hz. Peygamber'in ezan okunurken hangi duaları okuduğunu öğrenmek istemişti. Rivayete göre “Hayya ala'l-felah” kısmına kadar ezanı tekrarlamıştı. “Hayya ala's-salah ve hayya ala'l-felah” kısımlarında, “La havle ve la kuvvete illa billah” duasını yapmış, ezanın geri kalan kısmını ise yine aynen tekrarlamış ardından, “Resûlullah'ın böyle dediğini işittim” demişti.¹⁵⁹⁵

Muâviye sabah namazından sonra görevlilerden ülkenin durumuyla ilgili bilgiler alır, bunu müteakip Kur'ân'dan bir cüz okurdu. Sonra bir müddet odasına

¹⁵⁹² İbn Asâkir, LXII, 132.

¹⁵⁹³ İbn Asâkir, LXIX, 440.

¹⁵⁹⁴ İbn Asâkir, LXXIII, 24.

¹⁵⁹⁵ İbn Asâkir, XXXIII, 268. Hadis için ayrıca bk. Buhârî, **Ezan**, 7; **Teheccüd**, 21.

çekilir, ihtiyaçlarını giderir, dört rek'at namaz kıldıktan sonra önemli görevlerde bulunan devlet memurlarını toplar, isteklerini kaydeder, meselelerini dinler ve akabinde kendi görüşlerini belirtirdi. Bu kahvaltı esnasında da devam ederdi. Kahvaltı bitince odasında istirahataya çekilirdi. Sonra mescide giderek kendisi için hazırlanmış olan iskemleye oturur, halktan ihtiyaç içerisinde olanları dinler ve ihtiyaçlarını giderirdi. Onun ihtiyaç sahiplerini dinlemesi günde beş defa tekrar ederdi.¹⁵⁹⁶

Muâviye'nin her meslekten insanları topladığı, onlara ziyafet verdiği ve kendilerine ihtisas sahalarında sorular yönelttiği de bilinmektedir.¹⁵⁹⁷

Sahâbîlerin kutlamalara, çeşitli tören ve toplantılara iştirak ettiklerine dair rivayetler de bulunmaktadır. Velid b. Abdulmelik, Hıms'ta inşa edilen bir mescidin süsleme işleri bittikten sonra Mü'minlerin Emiri'ne dua edip hayır temennilerinde bulunmaları için toplumun ileri gelenlerini ve salih kimseleri açılış merasimine çağırmişti. Bu törene iştirak edenlerden biri de sahâbeden Abdullah b. Büsr'dü. Mescidin tezyinât ustası olan Müslim b. Süleym, bu esnada ona mescidi nasıl bulduğunu sorunca Abdullah b. Büsr, "İnsanı meşgul edecek kadar güzel" deyip bu kadar süsün insanı namaz esnasında huşudan alıkoyacağına işaret ederek eleştiride bulunmuştu.¹⁵⁹⁸

Çevrelerinde bulunan müslümanlar tarafından çeşitli ortamlarda ziyaret edilen sahâbîler çağrıldıkları yerlere giderler ve halkın sorularına cevap verirlerdi. İnsanlar bu tür bir araya gelişlerde onlardan Hz. Peygamber'in hadislerini öğreniyorlar ve yaptıkları tavsiyeleri dinliyorlardı. Böylece bu ziyaret ve buluşmalar, İslâm'ın öğrenilmesini sağlayan bir yaygın eğitim-öğretim faaliyeti özelliği taşıyordu. Bulundukları ortamlarda, Hz. Peygamber'le olan hatıralarını insanlarla paylaşan sahâbîler, bu sayede çevrelerindeki nesilleri etkilediler ve neticede onların Hz. Peygamber'i ve İslâm'ın temel prensiplerini öğrenmelerini sağlayarak seçkin bir neslin ortaya çıkmasına vesile oldular.

¹⁵⁹⁶ Mes'ûdî, **Murûcu'z-zeheb**, III, s. 39-40.

¹⁵⁹⁷ Aycan, **Muâviye**, s. 69.

¹⁵⁹⁸ İbn Asâkir, XXVII, 158.

B. Sahâbîlerin Birbirlerine Karşı Tutumları

Sûriye'ye yerleşen, buraya ziyarete gelen ve burada kısa bir müddet kalan sahâbîler arasında bir muhabbet ve sevginin olduğunu görüyoruz. Birbirlerine hürmetleri, yumuşak davranışları ve birbirlerine karşı kullandıkları “kardeşim” ifadesi aralarındaki muhabbeti gösteriyordu. Onların zaman zaman birbirlerine iltifat ettikleri de oluyordu.

Hiz. Ömer'in Ebû Ubeyde'yi sevdiğine dair rivayetler bulunmaktadır. Sûriye'ye ziyarete geldiğinde Ebû Ubeyde'yi aramış ve ona olan muhabbetinden dolayıdır ki, “Kardeşim nerede?” diye sormuştu .¹⁵⁹⁹

Sûriye'de veba hastalığı ortaya çıktığı sırada Hiz. Ömer, Ebû Ubeyde'ye haber gönderdi ve mektubunu alır almaz yanına gelmesini istedi. Onun bu hastalıkta hayatını kaybetmesine gönü rız değildi. Fakat Ebû Ubeyde gönderdiği cevabî mektupta kendisini mazur görmesini, yanındaki müslüman askerleri bırakıp da gelemeyeceğini belirtti. Mektubu okuyan Hiz. Ömer gözyaşlarını tutamadı.¹⁶⁰⁰

Hiz. Ömer, ölümünden sonra da Ebû Ubeyde'ye olan hürmetini devam ettirmiştir. İyaz b. Ganm, Ebû Ubeyde'nin vasiyetiyle Sûriye'ye vali olmuştu. Hiz. Ömer, İyaz'ın ganimet malını bol bol dağıttığını haber alınca bunu tasvip etmemiş, fakat Ebû Ubeyde'nin atadığı bir valiyi de azletmeyeceğini söylemişti.¹⁶⁰¹

Ashâbın ileri gelenlerini yanına alarak Sûriye'ye gelen Hiz. Ömer'in burada irad ettiği hutbede bazı sahâbîleri halkın huzurunda övdüğü bilinmektedir. Kur'ân'dan bir şey sormak isteyenlere Übey b. Ka'b'ı, fıkıh için Muâz b. Cebel'i, ferâiz için de Zeyd b. Sabit'i tavsiye etmişti.¹⁶⁰² Onun sahâbenin ileri gelenlerini

¹⁵⁹⁹ İbnü'l-Cevzî, **Tarihu Ömer**, s. 138.

¹⁶⁰⁰ Taberî, **Tarih**, IV, 238.

¹⁶⁰¹ İbn Asâkir, XLVII, 280.

¹⁶⁰² İbn Asâkir, XXVII, 181; Fayda, “Câbiye”, **DİA**, VI, 538. Muâz b. Cebel de Ebu'd-Derdâ'nın ilmine işaret etmiş ve çevresindeki insanlara ondan ilim öğrenmelerini söyleyerek ilmini övmüştür. Bk. İbn Asâkir, XLVII, 121.

halka tanıtması ve onların ilim ve dindeki önceliklerini zikretmesi birbirlerine karşı gösterdikleri saygı ve değer açısından önemlidir.

Hiz. Ömer, bu ziyarette Muâz b. Cebel’le sohbet etmişti. Ona bazı hususlarda danışarak ilmine değer vermişti. Rivayete göre Hiz. Ömer onunla yalnız kalmak istemiş ve bunu gerçekleştirdiğinde Muâz’a halifelikle ilgili olarak, “Ey Muâz bu iş ne ile ikame edilir?” diye sormuş, Muâz da “Namazla, çünkü o dindir” diye cevap vermişti. Hiz. Ömer, “Peki sonra nedir?” diye sorunca Muâz, “İtaattir, sonra ihtilaf meydana gelecektir” dedi. Bunun üzerine Hiz. Ömer konuşmayı uzatmak istemeyip, “tamam” deyince Muâz bir şeyler daha söylemek istedi. Hiz. Ömer ayrılıp gidince Muâz, onun idaresinin daha sonra gelecek olanların idaresinden iyi olacağını yemin ederek belirtmişti.¹⁶⁰³

Hiz. Ömer’in beğenip takdir ettiği sahâbîler takva ve zühtleriyle tanınmış kimselerdi. Hıms’ta valiliği esnasında zahidâne yaşantısıyla tanınmış olan Umeyr b. Sa’d, Hiz. Ömer’in takdirine mazhar olmuştur. Hiz. Ömer onun için, “Müslümanların işleri hususunda kendisinden yardım almak için Umeyr gibi bir adamımın olmasını isterdim” demiştir.¹⁶⁰⁴ Abdullah b. Ömer de Umeyr’in faziletinden bahsetmiştir.

Hiz. Ömer tarafından takdir edilen bir sahâbî de Hıms’ta kısa bir müddet valilik yapan Saîd b. Âmir’dir. Hiz. Ömer onu, gayrimüslim halka gösterdiği şefkatinden dolayı takdir etmişti.¹⁶⁰⁵

Hiz. Ömer bölgedeki sahâbîlere sevgi ve hürmetini gösterdiği gibi onlar da halifelerine sevgi ve hürmette bulunmuşlardı. Hiz. Ömer’in Sûriye ziyareti esnasında ashâbdan Alkame b. Mücezzir ve tabînden Alkame b. Hakim, Hiz. Ömer’le karşılaştıklarında ona büyük bir hürmet göstermişlerdi. Bu esnada Hiz. Ömer onlarla musafaha ederek kendilerini kucaklamıştı.¹⁶⁰⁶

¹⁶⁰³ Ebû Nuaym, **Hilye**, I, 214; İbn Asâkir, XLVII, 153; İbnü’l-Cevzî, **Sıfâtü’s-safve**, I, 631.

¹⁶⁰⁴ İbn Asâkir, XLVI, 475.

¹⁶⁰⁵ İbn Asâkir, XLVI, 488.

¹⁶⁰⁶ İbn Asâkir, LXI, 134.

Ebu'd-Derdâ'nın gerek Sûriye halkına gerekse sahâbeye sevgi ve samimiyet içeren ifadeler kullandığını görmekteyiz. Selmân-ı Fârisî'ye gönderdiği mektuba, “Ey kardeşim” şeklinde sıcak ifadelerle başlamıştı.¹⁶⁰⁷ Selmân'a duyduğu sevgi ve özlemini yazdığı mektuplarla dile getirdiği oluyordu. Ona yazdığı bir mektupta, her ne kadar bedenler birbirlerine uzak olsa da ruhların birbirlerine yakın olduğunu söylemişti.¹⁶⁰⁸

Selmân da ona olan sevgisini Şam'a onu ziyarete gelerek göstermişti. Bölgeye Ebu'd-Derdâ'yı ziyaret etmek maksadıyla geldiğinde Dımaşk halkı onu misafir edebilmek için adeta birbiriyle yarıştı. Fakat o Ebu'd-Derdâ'ya gitmek istediğini söylemiş ve o esnada Ebu'd-Derdâ Beyrut'ta olduğundan çıkıp oraya gitmişti.¹⁶⁰⁹

Ebu'd-Derdâ dostlarına karşı olan muhabbetinin yanında onlara ne şekilde duada bulunduğunu da haber vermiştir. O, Allâh için edindiği üç yüz dostunun olduğunu ve namazda kendileri için dua ettiğini belirtmiştir. Dostlarının adlarını bildiğini, hem onların hem de babalarının adlarını zikrederek kendilerine secdede dua ettiğini söylemiştir.¹⁶¹⁰

Ebu'd-Derdâ ashâbın önde gelenlerinden Ebû Zer'i seviyor ve ona her hangi bir zarar gelmesin diye bazen tavsiyelerde bulunuyordu. Bir defasında sahâbeden Gudeyf b. Hâris Mescid-i Aksâ'ya yaptığı bir seyahat esnasında Dımaşk'a uğrayıp Ebu'd-Derdâ'yı görmek istedi. Onların Mescid-i Aksâ'ya gideceğini öğrenince o sırada orada bulunan Ebu Zer'e bazı nasihatleri iletmeyi düşündü. Ebû Zer'e selam gönderdi ve onlardan, sadece Allah'tan korkmasını, insanlardan gelebilecek tehlike ve tuzaklara karşı dikkatli olması tavsiyesini ulaştırmalarını istedi. Gudayf, Ebu'd-Derdâ'nın selamını ve söylediklerini iletince Ebû Zer, tavsiyeler dolayısıyla alınganlık gösterdi ve “Allâh Ebu'd-Derdâ'ya merhamet etsin! Eğer o Hz. Peygamber'i dinlemişse biz de dinledik. Eğer o Hz. Peygamber'le oturmuşsa biz de oturduk. O, Allâh'ın emirleri hususunda benim

¹⁶⁰⁷ Ebû Nuaym, **Hilye**, I, 214; İbn Asâkir, XLVII, 153; İbnü'l-Cevzî, **Sıfâtu's-safve**, I, 631.

¹⁶⁰⁸ İbn Kuteybe, **Uyûn**, III, 12.

¹⁶⁰⁹ Belâzurî, **Ensâb**, II, 131; Ebû Zur'a, 61; İbnü'l-Cevzî, **Sıfâtu's-safve**, I, 536.

¹⁶¹⁰ İbn Asâkir, XLVII, 188.

kınayanların kınamasından korkmayacağıma dair Hz. Peygamber’le sözleştiğimi bilmiyor mu?” dedi.¹⁶¹¹

Ebu’d-Derdâ, Ebû Zer el-Gıfârî’nin Hz. Peygamber nezdindeki değerini biliyor ve onu insanlara hayırla yad ediyordu. Bir defasında sahâbeden Abdurrahman b. Ganm, Ebu’d-Derdâ’yı Hıms’ta ziyaret etmiş, yanında birkaç gece kalmıştı. Abdurrahman, ayrılacağı sırada bineğinin hazırlanmasını emredince Ebu’d-Derdâ, kendisine eşlik edeceğini söylemiş ve neticede beraber yola çıkmışlardı. Yolda önceki gün Câbiye’de cuma namazını Muâviye ile beraber kılan bir adamla karşılaştılar. Adam onları tanımış, fakat onlar adamı tanıyamamışlardı. Adam onlara insanların hal ve hatırlarından bahsettikten sonra, söylediğinde hoşlanmayacakları bir başka haberin de olduğunu söyledi. O esnada Ebu’d-Derdâ, “Yoksa Ebu Zer mi öldü?” diye sorunca adam, “Evet vallâhi öldü” dedi. Bunun üzerine her ikisi de yaklaşık on defa “Biz Allâh’a aidiz ve O’na döneceğiz.” ayetini okudu. Ebu’d-Derdâ daha sonra Kamer sûresinin 27. ayetinden “...Onları gözetle ve sabırlı ol...” mealindeki kısmını okudu ve ardından şunları söyledi: “Allâhım! Onlar Ebû Zer’i yalanladıkları halde ben yalanlamadım. Onlar itham ettilerse de ben itham etmedim. Ona kin besledikleri halde ben kin beslemedim. Resûlullah kimseye itimad etmediği zamanda ona itimad ediyordu. Kimseyle sevinemediği zamanda onunla seviniyordu. Ebu’d-Derdâ’nın nefisini elinde tutan Allâh’a yemin olsun ki Ebû Zer sağ tarafımı kesseydi bile Resûlullah’tan duyduğum şu sözlerden dolayı ona buğzetmezdim: “Gölgelekler Ebû Zer kadar doğru konuşan birini gölgelendirmemiş, toprak da onun gibi doğru konuşan birini taşımamıştır.”¹⁶¹²

Sahâbîlerin birbirleriyle olan ilişkilerine dair sahip olduğumuz bir rivayet de Ebu’d-Derdâ’nın eşi Ümmü’d-Derdâ hakkındadır. Onun sahâbeden bazı kimseleri ziyaret ettiği oluyordu. Ensârdan birini ziyaret ettiği ve tabîinden Hâris

¹⁶¹¹ İbn Asâkir, XLVIII, s. 74.

¹⁶¹² İbn Asâkir, LXVIII, 114.

b. Ubeydullah'ın bu konuda, “Onun ensârdan, namazlarını mecidde kılan birini ziyaret ettiğini gördüm” dediği rivayet edilmiştir.¹⁶¹³

Filistin'e yerleşmiş olan Şeddâd b. Evs'in de övüldüğü bilinmektedir. Bazı sahâbîler Şeddâd'ı üstün meziyetlerinden dolayı övmüşlerdir. Ebu'd-Derdâ, onun için, “Her ümmetin bir fakihî vardır, bu ümmetin fakihî ise Şeddâd b. Evs'tir” demiştir. Ubâde b. Sâmit ise onun hakkında, “İnsanlardan bazıları vardır ki ilim verilmiş fakat yumuşak huyluluk verilmemiş, bazılarına yumuşak huyluluk verilmiş ilim verilmemiştir. Şeddâd b. Evs ise, kendisine her iki özellik verilen kimselerdendir” demiştir. Tabî'n neslinden Saîd b. Abdulaziz ise onun hakkında, “Şeddâd b. Evs iki hasletiyle ensâra üstün gelmiştir. Bunlar, konuştuğunda açık ve anlaşılır konuşması, kızdığında ise öfkesini yutmasıdır” demiştir.¹⁶¹⁴

Hıms'ta bir müddet valilik yapan Abdurrahman b. Kurt es-Sümâli'nin, Hıms halkına yaptığı bir konuşmada sahâbeyi övdüğü bilinmektedir. Hıms'ta valiliği esnasında bir gelinin hevdece bindirildiğini, yanında ateş yakıldığını, akabinde hevdecin kırılıp ateşin söndüğünü haber alınca minbere çıkmış, Allâh'a hamd ve senada bulunduktan sonra bir konuşma yapmıştı. Konuşmasında kendisinin Suffe ehlinde olduğunu belirtmiş, sonra sahâbeden Ebû Cendel'in evliliğini örnek verip onları methetmiş, Ebû Cendel'in Ümâme ile evlendiğini ve kazanlar dolusu yemek yapıp kendilerinin davet edildiğini, yemekten sonra Allâh'a hamd ettiklerini belirtmişti. Daha sonra Ebû Cendel'in şehid olduğunu ve Ümâme'nin de övülmüş olarak eceliyle vefat ettiğini söyledi. Bu şekilde Ebû Cendel ve Ümâme'yi rahmetle anmış, onların yaptığı düğünü övmüştü. Fakat kendilerinin icra ettiği kötü düğünden dolayı Allâh'ın, hevdecin sahibine lanet ettiğini ifade etmiş ve ateş yakıp küfür ehlinin yaptığına uyduklarını söyleyerek onları sert bir şekilde eleştirmişti.¹⁶¹⁵

Muâviye b. Ebû Süfyan'ın Hıms'ta okuduğu bir hutbede, kendisinden önce bölgede valilik yapmış olan sahâbîleri övdüğü bilinmektedir. Allâh'ın Hımslılara salih valilerle yardım ettiğini, kendisinden önce İyaz b. Ganm'ın

¹⁶¹³ Buhârî, **et-Tarihu'l-kebir**, II, 276; İbn Asâkir, XI, 448.

¹⁶¹⁴ İbn Asâkir, XXII, 408; İbnü'l-Cevzî, **Sıfâtu's-safve**, I, 710.

¹⁶¹⁵ İbn Asâkir, XXXV, 443.

valilik yaptığını ve kendisinden hayırlı olduğunu, ondan sonra Saîd b. Âmir'in aynı şekilde valilik yaptığını ve kendisinden hayırlı olduğunu, ondan sonra da Umeyr b. Sa'd'ın valilik yaptığını ve iyi bir insan olduğunu söylemişti.¹⁶¹⁶

Muâviye, bölgedeki bazı sahâbîleri üstün meziyetlerinden dolayı övmüştür. Örneğin Mâlik b. Hübeyre hakkında, “Benim yanımda müslümanlar içinde Mâlik b. Hübeyre’den daha güvenilir bir nasihatçi bulunmadı” diyerek onu bu üstün vasfından dolayı övmüştü.¹⁶¹⁷

Muâviye’nin bölgede komutanlık ve kadılık yapmış olan Fedâle b. Ubeyd’e hürmet gösterdiği ve onu sevdiği bilinmektedir. Hz. Osman döneminde Sûriye valiliği sırasında Muâviye, hasta düşen kadı Ebu’d-Derdâ’yı ziyaret ettiğinde bu makama kendisinden sonra kimi uygun gördüğünü sorduğu zaman, Fedâle b. Ubeyd’in ismini vermişti. Bir müddet sonra Ebu’d-Derdâ’nın 32 (652-653) yılında ölmesiyle Muâviye bu makama Fedâle’yi getirdi. Fedâle bu görevden affını istediye de Muâviye’nin ısrarı üzerine göreve başladı. Muâviye ona, “Sayende ateşten korunmak istiyorum” diyordu.¹⁶¹⁸ Muâviye’nin, bulunmadığı zamanlarda onu kendi yerine vekil bıraktığı bilinmektedir.¹⁶¹⁹ Fedâle’nin vefatında cenazesinde bulunan Halife Muâviye, oğlu Abdullah’a, “Beni takip et! Sen böyle birini ebediyyen bir daha taşıyamayacaksın” diyerek ona olan sevgisini dile getirmişti.¹⁶²⁰

Muâviye’nin komutan ve cengaver sahâbî Habib b. Mesleme’ye saygı ve hürmetinin büyük olduğu anlaşılmaktadır. Onun vefat haberi Muâviye’ye ulaşınca secdeye kapandığı rivayet edilmiştir.¹⁶²¹

Muâviye bir defasında yaptığı konuşmada kendisinin insanların hayırlısı olmadığını, aralarında kendisinden daha hayırlı kimseler bulunduğunu, onların

¹⁶¹⁶ İbn Asâkir, XLVI, 487.

¹⁶¹⁷ İbn Asâkir, LXVI, 512.

¹⁶¹⁸ Ebû Zur’a, s. 48; İbn Asâkir, X, 526, XLVIII, 303.

¹⁶¹⁹ Bk. Kandemir, “Fedâle b. Ubeyd”, *DİA*, XII, 292.

¹⁶²⁰ İbn Asâkir, XLVIII, 306.

¹⁶²¹ İbn Asâkir, XII, 81.

Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Amr b. Âs olduğunu söyleyerek insanların huzurunda övmüştü.¹⁶²²

Muâviye'nin çok değer verdiği sahâbîlerden biri de Yezid b. Esved el-Cüreşî'dir. Bir defasında Muâviye, yağmurların yağmadığı, kuraklığın baş gösterdiği bir zamanda minbere çıkmış ve Yezid'in nerede olduğunu sormuştu. Onun yüzü suyu hürmetine Allâh'tan yağmur talebinde bulunmak istiyordu. Bulup getirdiklerinde minberde olan Muâviye onu çağırdı, yanına oturtuktan sonra ellerini açıp Yezid'in de dua için ellerini kaldırmasını istedi ve ardından şu duayı yaptı. "Allâh'ım! Bugün en hayırlımız ve en faziletlimiz olan kimseyle senden şefâat diliyoruz. Allâh'ım! Bugün Yezid b. Esved ile senden şefâat diliyoruz" bu duaya bütün cemaat katılmıştı. Bu duanın kabul edildiği ve yağın yağmurlar sayesinde kuraklığın sona erdiği rivayet edilmiştir.¹⁶²³

Bilâl-i Habeşî'nin aralarında İslâm kardeşliği bulunan Ebû Rûveyha el-Has'amî'ye olan muhabbetini dile getirdiği bilinmektedir. Sûriye'de insanlar cündlere kaydedilirken Bilâl-i Habeşî, Halife Hz. Ömer'den kendisinin Ebû Rûveyha ile birlikte kaydedilmesini istemiş ve bununla ilgili olarak, ebediyyen ondan ayrılmayacağını, çünkü Resûlullah'ın kendilerini kardeş ilan ettiğini söylemişti. Böylece Has'am kabilesine adını yazdırdı. Bilâl'in bu davranışı üzerine Sûriye'de ne kadar Habeşli varsa isimlerini Has'am kabilesine yazdırdılar.¹⁶²⁴

Onların birbirlerine iltifat ettikleri de oluyordu. Ubâde b. Sâmit, vefatıyla sonuçlanan hastalığı esnasında kendisini ziyarete gelenler arasında bulunan sahâbî Abdullah es-Sünâbihî için, "Bir adama baktığında yedi kat göğe yükselircesine sevinç duyacak olan kimse buna baksın!" demiş ve şefaet edilmesi durumunda kendisinin de onun için şefaetçi olacağını belirtmişti.¹⁶²⁵

¹⁶²² İbn Asâkir, LIX, 155.

¹⁶²³ İbn Asâkir, LXV, 112.

¹⁶²⁴ Bk. Hammâş, s. 265.

¹⁶²⁵ İbn Asâkir, XXXV, 130.

Onlar başklarının yanında birbirlerinin hak ve hukukunu korurlardı. Vâsile b. Aska'ın, Rahba¹⁶²⁶ taraflarından bir adamı, içinde bulunduğu bir sohbet meclisinde Hz. Ali hakkında hoş olmayan şekilde konuşmasından dolayı eleştirmiş ve ardından ona Hz. Ali'yi övmüştü. Rivayete göre sohbet meclisi dağıldığında en son kalkan Rahbalı adam olmuştu. Kalktığı sırada Vâsile onun entarisinden tuttu ve oturmasını söyledi. Vâsile'nin, "Hz. Ali'yi tanıyor musun, onu gördün mü?" şeklindeki sorularına adam, "Hayır" cevabını verince Vâsile, "Sana Ali'yi anlatayım mı?" dedi ve adamın kabul etmesi üzerine şunları anlattı: "Ali'yi görmek için evine gitmiştim. Yoktu. Fatıma bana, "Kimi istiyorsun?" deyince Ebû Hasan'ı aradığımı söyledim. Bana birazdan geleceğini söyledi. Derken Ali, Hz. Peygamber'le beraber geldi. Hz. Peygamber, Fatıma, Hasan ve Hüseyin'in yanına girdi. Sonra bir örtü istedi ve onların üzerine örtüp "Ey Allâh'ım, onlar benim ehl-i beytimdir" dedikten sonra, "Ey ehl-i beyt! Allâh sizden kiri gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor" mealinde Ahzâb sûresinin 33. ayetini okudu." Vâsile, daha sonra adama, Resûlullah'tan kendisini de ehl-i beyti arasında saymasını istediğini, Resûlullah'ın bunu yaptığını ve kendisinin de buna çok sevindiğini söyledi.¹⁶²⁷

Bölgeye yerleşen Utbe b. Abd ve İrbâd b. Sâriye arasında da bir sevgisinin olduğu bilinmektedir. İrbâd ve Utbe birbirleri hakkında, "O benden daha hayırlıdır. Çünkü Hz. Peygamber'e gidip benden bir yıl önce İslâm'a girdi" diyorlardı.¹⁶²⁸

Onlar hadiseler karşısında birbirlerinin gönüllerini en güzel şekilde alırlardı. Hâlid b. Velid, Sûriye bölgesi başkomutanlığından azledildiğinde Ebû Ubeyde bu hususta ona gayet sıcak ifadeler kullanarak gönlünü almak istemişti. Ebû Ubeyde bunu Yermük savaşından sonra söylemeyi uygun buldu ve savaş

¹⁶²⁶ Dimaşk'a bir günlük mesafede yer alan bir köydür. Bk. Yâkût, III, 38.

¹⁶²⁷ İbn Asâkir, LXVIII, 122. Buna benzer bir hadise de Kûfe'de yaşanmıştır. Kûfe valisi Muğire b. Şu'be Kûfe Mescidi'nde bulunduğu bir esnada cemaat, sağlı sollu yanında oturmuştu. O esnada mescide bir adam girdi ve sövmeye başladı. Orada bulunan sahâbeden Saîd b. Zeyd, Muğire'ye adamın kime sövdüğünü sorunca bunun Hz. Ali'ye yapıldığını öğrendi. Bunun üzerine üç defa, "Ey Muğire b. Şu'be!" deyip onu, "Senin yanında Resûlullah'ın ashâbına sövülüp de senin buna karşı çıkmadığını ve kıskanmadığını benim duymadığımı mı zannediyorsun?" sözleriyle eleştirdi. Bk. İbn Asâkir, XXI, 73.

¹⁶²⁸ İbn Asâkir, LX, 188.

bittikten sonra düşüncelerini kendisine ilettiler. Hâlid b. Velid, Ebû Ubeyde'nin sözlerinden sonra, "Size bu ümmetin emin olanı gönderildi" hadisini aktarınca Ebû Ubeyde de, "Hz. Peygamber'in şöyle dediğini işittim" dedi ve "Hâlid Allâh'ın kılıçlarından bir kılıçtır. O, kavmin ne güzel bir gencidir." hadisini okudu.¹⁶²⁹ Ebu Ubeyde yine konuyla ilgili olarak, kendilerinin kardeş olduklarını, Allâh'ın emirlerine sınımsız yapışan kimseler olduklarını, başa tayin edilen kimsenin bela ve musibetlere düşmeye daha yakın olduğunu, din ve dünya hususunda kardeşinin idareye getirilmesinin adama zarar vermeyeceğini ifade etti.¹⁶³⁰

Bölgede sahâbîlere gösterilen saygı ve hürmetin bir örneği de hem fetihler esnasında hem de daha sonraki dönemlerde kendisini göstermiştir. Fetihler esnasında öncü kuvvetler ve kumanda merkezindekiler sahâbîlerdi. Aynı şekilde ilk Emevî halifesi Muâviye de ordu komutanlıkları ve valiliklerde sahâbe ve çocuklarına görev vermiştir.

Görüldüğü üzere bölgeye gelen sahâbîler birbirlerine saygı ve hürmetin en güzelini göstermişlerdi. Mahmud Sâmî'nin ifade ettiği gibi aralarında, birbirlerine vâris olacak derecede hakiki kardeşlik bağı vardı.¹⁶³¹

C. Halkın Sahâbeye Gösterdiği Teveccüh

Sahâbîleri görmüş olmayı bir üstünlük payesi olarak telakki eden Sûriyeli müslümanlar onlara hürmetin en güzelini gösterdiler. Tabiîn neslinden olanların, "Ben sahâbeden şu kadar kişiyi gördüm" demesi onların sahâbîleri görmeyi kazanç saydıklarını göstermektedir.¹⁶³² Daha önce işaret ettiğimiz gibi onlar fırsat buldukça sahâbîleri ziyaret ediyorlardı.

Tabiîn nesli gördükleri sahâbîlerin isimlerini birbirlerine zikreder ve bunu bazen, "Şu kimselerden hadis dinledim, onlardan ilim öğrendim" şeklindeki ifadelerle dile getirip bununla övünürlerdi. Tabiîn kuşağının en önemli fıkıh bilginlerinden Ebû İdris el-Havlânî, "Ubâde b. Sâmit'i, Ebu'd-Derdâ'yı ve Şeddâd

¹⁶²⁹ İbn Abdilber, **el-İstîâb**, II, 793-4.

¹⁶³⁰ İbn Asâkir, II, 124-5.

¹⁶³¹ Mahmud Samî, **Ashâb**, s. 9.

¹⁶³² Havlânî, s. 74.

b. Evs'i gördüm" diyordu.¹⁶³³ Ebû Zur'a onun, ashâbın ileri gelenlerini görmede en öncelikli kimse olduğunu belirtmektedir.¹⁶³⁴ Tabînden Hımışlı Hâlid b. Mi'dan sahâbeden yetmiş kişiyi gördüğünü söylüyordu.¹⁶³⁵ Onlar çok sayıda sahâbî görmek için azami gayret gösteriyorlardı.

Bölgedeki sahâbîler halkın sevgi ve teveccühünü en güzel şekilde kazanmışlardı. Ashâbın taşıdığı üstün ahlakî özelliklerin bunda en büyük etkiyi yaptığı muhakkaktır. Taşıdıkları bu üstün meziyetleriyle muhataplarına yaklaşıyorlardı. Böylece çevrelerinde bulunan insanlar onlara teveccüh gösteriyordu. Ebu'd-Derdâ'nın, sık sık kullanmış olduğu yumuşak ve samimi ifadeleri ve Muâz b. Cebel'in Hıms mescidindeki sıcak tavırları, karşılarında bulunan insanlara ne şekilde yaklaştıklarını göstermesi açısından önemlidir. Bölgeye yerleşmiş veya bölgede bir müddet kalmış olan sahâbîlerin buradaki insanlarla kurdukları diyaloglar sırasında onlardan gördükleri teveccüh İslâmî kaynaklara canlı şekilde yansımıştır.

Câbiye ziyareti esnasında Sûriyelilerin Hz Ömer'e büyük teveccüh gösterdikleri bilinmektedir. Onu evlerinde ağırlamak istemişlerdi. İleri gelenlerden biri onun için yemek yapmış ve "Ey Ömer! Benim davetime icabet etmeni ve bana şeref vermeni arzu ediyorum" demişti.¹⁶³⁶

Onlar ashâbdan birini görmeyi bir kazanç ve Allah'tan bir lütuf olarak telakki ediyorlardı. Bir defasında Rakka'ya gelen Hilal b. Yesâf'a arkadaşları, "Ashaptan birini görmek istemez misin?" diye sorduklarında o, bunun kendisi için bir ganimet olacağını söylemişti. Arkadaşları onu, o sırada yaşı ilerlemiş olan sahâbî Vâbise b. Ma'bed'e götürdüler. Onunla sohbet etmişler ve bu karşılaşmada Vâbise onlara hadis rivayet etmişti.¹⁶³⁷

¹⁶³³ Künyesi Ebû İdris olan Âizullah b. Abdullah el-Havlânî, Şâm'ın ileri gelen fakihlerinden olup bölgede kadılık yapmıştır. Ebu'd-Derdâ ve Muâz'dan çok sayıda rivayette bulunmuştur. 80/699'da vefat etmiştir. Bk. İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb**, I, 327.

¹⁶³⁴ İbn Asâkir, XXVI, 149, 159.

¹⁶³⁵ İbn Asâkir, IVI, 194; Zehebî, **A'lamü'n-nübelâ**, IV, 538.

¹⁶³⁶ Bk. Sofuğlu, **Sahih-i Buahârî ve Tercemesi**, II, 533.

¹⁶³⁷ Kuşeyrî, **Tarihu Rakka**, s. 31; İbn Asâkir, LXII, 342.

Tabîinden Cübeyr b. Nüfeyr'in, Ebu'd-Derdâ ile teşrik-i mesaisinin çok olduğunu görmekteyiz. Ebu'd-Derdâ'yı sık sık ziyarete gittiği anlaşılmaktadır. Bir defasında Ebu'd-Derdâ'yı ziyarete gittiğinde onu, nifaktan Allâh'a sığınırken işitmişti.¹⁶³⁸ Bir başka ziyaretinde de onu et yerken görmüş ve bunun üzerine Ebu'd-Derdâ onu yanına çağırılmış ve beraber yemişlerdi.¹⁶³⁹

Amr b. Meymun, Muâz'la Yemen'de beraber olduğunu, Sûriye'de onun defni esnasında yine yanında olduğunu söylemiş ve sonra da Abdullah b. Mes'ûd'la olan beraberliğini dile getirmişti. Bu konuda, "Muâz'dan sonra insanların en fâkihi, Abdullah b. Mes'ûd'la beraber oldum" diyerek onun ilmini övmüş ve ayrıca onlarla bulunmayı bir şeref payesi olarak algılamıştı.¹⁶⁴⁰ Tabîinden Ebû Buhayre el-Kindî, Dımaşk'a Muâz'ın yanına geldiğini belirtmiştir.¹⁶⁴¹

Recâ b. Hayve babasıyla beraber Muâz b. Cebel'i ziyaret etmiş, bu ziyaretleri esnasında Muâz daha genç yaştaki Recâ'ya sıcak tavırlarda bulunmuştu. Bu sırada Recâ'nın babası Hayve'ye oğluna Kur'ân öğretip öğretmediğini sormuş, öğretmediğini söylemesi üzerine Muâz elini Recâ'nın omuzuna koymuş ve Kur'ân'ı öğrenmesi karşılığında anne-babasına kıyamet gününde iki elbise giydirileceğini söylemişti.¹⁶⁴²

Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin de insanlar tarafından büyük teveccüh gördüğü bilinmektedir. İstanbul kuşatması sırasında vefat edip de defnedildiği sabah orada Bizans imparatoru ile Yezid b. Muâviye arasında uzun bir konuşma gerçekleşti. İmparator, müslümanlara, "Herhalde geceleyin büyük bir olay yaşadınız" dediğinde, Yezid, Peygamber'lerinin büyük sahâbîlerinden birinin vefat ettiğini ve onun ilk müslüman olanlardan olduğunu belirttikten sonra şunları söyledi: "Şu gördüğünüz yere onu defnediyoruz. Allâh'a yemin olsun ki onun mezarı açılırsa hakimiyetimizde bulunan bütün Arap memleketlerindeki çanlarınız kırılır"

¹⁶³⁸ Ebû Zur'a, s. 60.

¹⁶³⁹ Zehebî, **A'lamü'n-nübelâ**, IV, 77.

¹⁶⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, V, 231; İbn Asâkir, XLVI, 409.

¹⁶⁴¹ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 442.

¹⁶⁴² İbn Asâkir, XVIII, 99.

bununla Ebû Eyyûb'a gösterdikleri muhabbet ve ihtiramı dile getirdikleri gibi Rumlara da gözdağı vermişlerdi.¹⁶⁴³

Dımaşk'ın önde gelen tabiîn alimlerinden Mekhûl, Dımaşk Mescidi'nde Enes b. Mâlik'i gördüğünü ve selam verip ona bazı sorular sorduğunu belirtmiştir.¹⁶⁴⁴

Abdullah b. Büsr'ün de insanların teveccühünü kazandığını görmekteyiz. Emevî halifesi Velid b. Abdulmelik, Hıms'ta inşa edilen bir mescidin süsleme işleri bittikten sonra Mü'minlerin Emiri'ne dua etmeleri ve hayır temennilerinde bulunmaları için insanların ileri gelenlerini ve salih olanlarını çağırmişti. Çağrılanlar arasında Abdullah b. Büsr'ün de bulunduğu rivayet edilmiştir.¹⁶⁴⁵

Meşhur Emevî halifesi Ömer b. Abdulaziz ashâba en fazla teveccüh gösterenlerden biriydi. Bir defasında ona, Hz. Peygamber'i sadece görmüş bir sahâbînin geldiği haber verilmişti. O sırada beraberinde bulunanlarla birlikte hemen ayağa kalkmış ve gelen sahâbîye, "Sen misin Resûlullah'ı gören?" diyerek ardından Hz. Peygamber'le konuşup konuşmadığını sormuştu. Sahâbî, konuşmadığını, yanında toplanan grubun ona bir rüya hakkında soru sorduklarını ve Hz. Peygamber'in de onlara cevap verdiğini belirtmişti.¹⁶⁴⁶

Tabiînden Süleym b. Âmir'in Ümmü'd-Derdâ'yı Dımaşk'ta ziyaret ettiği rivayet edilmiştir.¹⁶⁴⁷

Sûriye'deki müslümanlara İslâm'ı öğretmek için yerleşen bu insanlar, halktan büyük teveccüh gördüler. Onlar, çevrelerinde bulunan kimseleri kişilik, ahlak ve davranışlarıyla son derece etkilediler. Hz. Peygamber'den aldıkları terbiye ve eğitimle sahip oldukları üstün meziyetleri sonradan gelen nesillere yaşayarak aktardılar. Böylece Sûriye toplumu içinden İslâm'ı güzel bir şekilde öğrenmiş bir nesil meydana getirdiler.

¹⁶⁴³ İbn Abdilber, **el-İstîâb**, IV, 1606.

¹⁶⁴⁴ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 453.

¹⁶⁴⁵ İbn Asâkir, XXVII, 158.

¹⁶⁴⁶ İbn Asâkir, LXVIII, 99.

¹⁶⁴⁷ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 464.

IV. Gayrimüslimlerin İslâm'ı Kabulündeki Roller

A. Gayrimüslimlerle İlişkileri

İslâm, hakim olduğu topraklar üzerinde başka din mensuplarının (gayrimüslimler) inanç hürriyetine sahip bir şekilde, can ve mal güvenlikleri temin edilmiş halde yaşamalarına imkan tanımıştır. Hz. Peygamber hicretin hemen ardından Medine'de bulunan müşrik ve Yahudi toplumları ile bir anlaşma yaparak bunun ilk adımını atmıştır.

İslâmî fetihler öncesinde Sûriye'de Rumlar, Araplar ve Yahudiler yaşamaktaydı. Fetihlerden itibaren bu gruplar, haklarında malumat sahibi oldukları müslümanlarla yüz yüze geldiler. Hızlı bir şekilde gerçekleşen fetihlerin akabinden müslümanlar bölgede hakim duruma geldiler ve gayrimüslim olarak isimlendirilen bu insanlarla aynı ortamda yaşamaya başladılar.

Fetihler boyunca müslümanlar, gayrimüslimlerle çeşitli sulh anlaşmaları yapmış, bu anlaşmalar sayesinde onlar, can ve mal emniyetlerini garanti altına almışlardı. Gerek Halife Hz. Ömer'in, gerekse ordu komutanlarının yaptıkları anlaşmalarda yer alan maddeler hemen hemen aynı hususları ihtiva ediyordu. Hz. Ömer'in Kudüs halkıyla, Ebu Ubeyde ve Hâlid b. Velid'in Dımaşk halkıyla, Amr b. Âs'ın Gazze, Sebaste ve Nablus halkıyla, İyaz b. Ganm'ın Cezire ahalisiyle yaptığı anlaşmalara bakıldığında, gayrimüslimlere can ve malları konusunda eman verdikleri ve bunun karşılığında onlardan cizye istedikleri görülmektedir.¹⁶⁴⁸ Onlardan zayıf düşmüş kimselerden, bir musibete uğramış olanlardan ve zengin durumdayken daha sonra fakir düşen kimselerden cizye ödeme şartı kaldırılmıştır. Müslümanlar bunlardan cizye almaktan vazgeçtikleri gibi hastaların ve ailelerinin bakımını beytûlmalden karşılamışlardır.¹⁶⁴⁹ Böylece onlar fetihlerden sonra korku ve endişeden uzak bir şekilde hayatlarını idame ettirmişlerdir. Bu güven ve huzur havası temin edildikten sonra gayrimüslimlerin, müslümanların davetine ve inançlarına karşı içlerinde bir muhabbet ve yakınlık duymaları kaçınılmaz

¹⁶⁴⁸ Ya'kûbî, **Tarih**, II, 147, 150; İbn Asâkir, II, 120-1, XLIV, 3.

¹⁶⁴⁹ Ebû Yusuf, **Harâc**, s. 30. Bu konuda geniş bilgi için bk. Fayda, **Gayrimüslimler**, s. 166-68; Hammâş, s. 127.

olmuştur. İslâm, gayrimüslimler için farklı bir sistem ortaya koymuş, bununla hukuklarını korumuş ve müslüman bir toplumda nasıl yaşayabileceklerini belli esaslara bağlamıştır.

Bu kısımda Sûriye bölgesinde müslümanlarla gayrimüslim vatandaşlar arasında ne gibi ilişkilerin gerçekleştiğini ele alacağız. Dönem olarak Hz. Peygamber zamanından başlayarak sahâbe döneminin sonuna kadar gelişen hadiseler üzerinde duracağız.

1. Hz. Peygamber Zamanında İlişkiler

Sûriye bölgesindeki gayrimüslimlerle ilk ilişkiler Hz. Peygamber zamanında başladı. Zamanın önemli hükümdar ve valilerine mektup gönderip onları İslâm'a davet eden Hz. Peygamber, Bizans kralı Herakleios'a, elçisi Dihye b. Halife el-Kelbî'yi göndermiş (7/628–629) ve onu İslâm'a davet etmişti.¹⁶⁵⁰ Herakleios mektubu alınca Hz. Peygamber'in akrabalarından biriyle konuşup onun hakkında malumat elde etmek istemişti. O sırada Şâm'da bulunan Ebû Süfyan b. Harb kralın huzuruna çağrıldı. Ona Hz. Peygamber hakkında çeşitli sorular soran Herakleios elde ettiği bilgilerin peygamberlik vasıflarına uygun olduğunu belirtti.¹⁶⁵¹ Hz. Peygamber, diğer ülkelerin hükümdarlarına gönderdiği mektuplarda kullandığı yumuşak uslubu Herakleios'a yazdığı mektupta da kullanmıştır.¹⁶⁵² Bu tavır, muhataplarının kalbinde İslâm'a ve müslümanlara karşı güzel hisler beslemelerine vesile olması açısından önemliydi. Hz. Muhammed (s.a.v.)'in peygamberliğini inkar etmeyen Herakleios, bir peygamber beklediklerini fakat onun kendileri arasından zuhur edeceğini düşünmediğini belirtti. Hatta onu görmeyi bile arzuladığını ve hatta yanında olabilseydi ayaklarını dahi yıkayacağını ifade etti. Şu an üzerinde bulunduğu toprakların onun hakimiyeti altına gireceğini belirten Herakleios Ebu Süfyan'dan elde ettiği

¹⁶⁵⁰ İbn Hişam, IV, 279. Geniş bilgi için bk. Hamidullah, **H. Peygamber'in Altı Orijinal Mektubu**, s. 118.

¹⁶⁵¹ Bk. Buhârî, **Bed'ü'l-vahiy**, 6. Müslim, **Cihad ve's-siyer**, 74.

¹⁶⁵² Mustafa Ağarı, **H. Muhammed'in Hristiyanlarla Mücadele Stratejisi**, İstanbul: Ayışığı Kitapları 2003, s. 132.

bilgilerden sonra getirilen mektubu okudu ve ardından bunu tebaâsına açıkladı fakat tebaası buna tepki gösterdi.¹⁶⁵³

Hiz. Peygamber'in Şüca' b. Vehb'i de Bizans'ın Gassânli valisi Hâris b. Ebû Şemir'e İslâm'a davet mektubunu ulaştırmakla görevlendirmişti. Bu sırada Hâris, Dımaşk'ın çevresindeki bahçeliklerde (Gûtatu Dımaşk) ikamet ediyordu. Şüca' üç günlük bir beklemeden sonra Hâris'le ancak görüşebildi. Hâris, Hiz. Peygamber'in İslâm'a davet mektubunu okuduktan sonra bir tarafa fırlattı. Hiçbir kimsenin, saltanatını elinden alamayacağını belirtti ve ardından da Yemen'de dahi olsa gidip onunla savaşacağını söyledi. Bunu Herakleios'a danıştı. Herakleios onu bundan vaz geçirdi. Hâris b. Ebû Şemir'in, Mekke'nin fethedildiği yılda (8/630) öldüğü rivayet edilmiştir.¹⁶⁵⁴

İslâm'a davet maksadıyla gönderilen elçiler dışında bu dönemde Bizansla müslümanlar arasında ortaya çıkan ilişkiler arasında daha önce işaret ettiğimiz gibi Mûte ve Tebük savaşları bulunmaktadır. Görüldüğü üzere Hiz. Peygamber zamanında müslümanlarla Sûriye'deki gayrimüslimler arasında yaşanan ilişkilere dair geniş malumat bulunmamaktadır ve kaynaklarımızdaki bilgiler bununla sınırlıdır.

2. Râşid Halifeler Zamanında İlişkiler

a. Bazı Sahâbîlerin Elçi Olarak Bölgeye Gelmesi

Hiz. Ebû Bekir dönemi Sûriye fetihlerinin başladığı bir dönemdir. Bu dönemde 13/634 yılı Safer ayında müslüman ordular bölgeye gelmeye başladılar. Ancak fetihler başlamadan önce bazı sahâbîlerin İslâm'a davet için Sûriye'ye geldiği bilinmektedir. Hiz. Ebû Bekir, İslâm'a davet maksadıyla başlarında ashâbın önde gelenlerinden Ubâde b. Sâmit olmak üzere Amr b. Âs, Hişâm b. Âs, Adî b. Ka'b ve Nuaym b. Abdullah'ı, Gassân meliki Cebele b. Eyhem'e göndermişti. Dımaşk'a ulaştıklarında Cebele müslüman elçilerle görüşmek istememiş, sadece kendi elçisini göndermekle yetinmişti. Fakat müslüman elçiler bunu kabul

¹⁶⁵³ Müslim, **Cihad ve's-siyer**, 74; İbn Asâkir, XXIII, 422-3.

¹⁶⁵⁴ İbn Sad, **et-Tabakât**, I, 261; İbn Asâkir, LXXIII, 143.

etmemiş ve Cebele'yle bizzat görüşmek istediklerini dile getirmişlerdi. Bunun üzerine Cebele'yle görüştürülen müslüman elçiler daha sonra imparatorla da görüştürülmüşlerdir. Müslüman elçiler, Cebele ile karşılaştıklarında Cebele'nin üzerinde resimli bir elbise gördüklerinde içlerinden Hişâm b. Âs, "Üzerine giydiğin bu elbise de nedir?" diye sormuş ve hoşnutsuzluğunu dile getirmişti. Cebele buna, "Onu, sizleri Dimaşk'tan çıkarıncaya kadar üzerimden çıkarmayacağım." Sözleriyle karşılık verdi. Cebele müslümanların yaptığı ibadetlerden haberdar olmuş olmalı ki, "Semrâ olanlar sizler misiniz?" diye sorduğunda müslümanlar, "O da nedir?" deyip böyle bir soruya şaşırdılar. Cebele, onların "geceleri kalkıp namaz kılan ve gündüzleri oruç tutan kimseler" olduğunu söyleyince onlar da, "Evet, Allâh'a yemin olsun ki biz o kimseleriz" şeklinde karşılık verdiler. Cebele onlara oruç, namaz ve daha başka hususlarda da sorular sordu. Müslümanlar da bu konularda ona gereken bilgileri verdi. Cebele, daha sonra müslümanların imparatorla görüştürülmesi için adamlarına emir verdi. Cebele'nin duyduklarından rahatsız olduğu rivayet edilmiştir.¹⁶⁵⁵

Müslüman elçiler daha sonra İmparator Herakleios'un yanına götürüldü. Müslümanlar Herakleios'un bulunduğu şehre ulaştıklarında kendilerine, at üzerinde şehre giremeyecekleri söylenince onlar buna karşı çıktılar ve ancak o şekilde gireceklerini belirtip bu konuda ısrar ettiler ve neticede kendilerine izin verildi. Herakleios'un yanına tekbir ve kelime-i tevhidi söyleyerek girdiler. Bunun üzerine Kayser'in elçisi, "Burası dininizi açığa vuracağınız bir mekan değildir" diyerek onları uyardı. Herakleios'un yanına girdiklerinde onu komutanlarıyla oturmuş vaziyette buldular. Herakleios gülerek, "Sizi, birbirinizi selamladığınız şekilde bizi selamlamaktan alı koyan neydi?" deyip sordu. Onlar da bunu yapmalarının kendilerine helal olmadığını belirttiler. Herakleios selamla ilgili daha başka sorular sorunca gerekli cevapları verdiler. O, müslümanlar nezdinde en büyük sözün hangisi olduğunu sorduğunda bunun, kelime-i tevhid olduğunu belirttiler. Daha sonra, "Sizler memleketleri ve kaleleri fethedince ne söylersiniz?" diye sorunca, elçiler bunun da kelime-i tevhid olduğunu söylediler.¹⁶⁵⁶ Bu şekilde,

¹⁶⁵⁵ İbn Asâkir, XL, 155.

¹⁶⁵⁶ İbn Asâkir, XL, 155-6.

imparatorla müslüman elçiler arasında uzun bir konuşma gerçekleşti. Herakleios, müslüman elçileri üç gün ağırladıktan sonra onları hediyelerle uğurlamıştır.¹⁶⁵⁷

b. Hz. Ömer'in Sûriye Ziyareti Esnasında Gayrimüslimlerle İlişkileri

Hz. Ömer zamanında Sûriye fetihleri gerçekleştirmiş, müslümanlar savaş günlerini geride bırakmışlardı. Şimdi müslümanlarla gayrimüslimler bir arada yaşayacaklardı. Bazı düzenlemeler yapmak icab ediyordu. Her iki toplumun huzur ve selameti için yapılması gereken işler vardı. Gayrimüslim halk hususunda bu düşünceleri taşıyan Hz. Ömer, onlarla görüşmüş, onları dinlemiş ve belli bir düzen içinde yaşamalarını temin etme yoluna gitmişti. Hammâş'ın, müellifi meçhul bir Süryânî kaynağından aktardığı bir bilgiye göre Halife Hz. Ömer, komutanlarına yerli halkın fetihlerden önce olduğu gibi gelenek ve adetlerine göre yaşayabilecekleri talimatını vermişti. Bununla müslümanlarla zimmîler arasında sulhun devam etmesini ve bu insanların birbirlerine ısınmasını istemişti.¹⁶⁵⁸

Daha önce belirttiğimiz gibi Hz. Ömer'in bölgeye ilk gelişi Kudüs'ün teslim alınmasıyla olmuştur. Kudüs'ün teslim alınmasından sonra Hz. Ömer'in şehrin patriğiyle birlikte mukaddes yerleri ziyaret ettiği bilinmektedir. Burada Kıyame Kilisesi'nde bulundukları sırada patrik, Hz. Ömer'e, teberrüken namaz kıldırmasını teklif etmişse de o bu teklifi sakıncalı bulmuştu. Bundan çekinme sebebi, müslümanlar kendisini kilisede namaz kılarken gördükleri takdirde yanılarak orasını bir müslüman mescidine çevrilmiş olabileceğini düşünecekleri endişesiydi.¹⁶⁵⁹

Hz. Ömer, bu ziyareti sırasında onlara bazı vazifeler de verdi. Buna göre Hz. Ömer'in yaptırdığı ve daha çok müslümanları ilgilendiren Kudüs'teki mescidin bakım, onarım, temizlik ve aydınlatma işleri zimmîlere yüklendi.¹⁶⁶⁰

¹⁶⁵⁷ İbn A'sem, **Fütûh**, I, 106.

¹⁶⁵⁸ **eş-Şâm**, s. 231.

¹⁶⁵⁹ Bk. Arnold, **İntişâr-ı İslâm**, s. 70; Fayda, **Gayrimüslimler**, s. 171; Levent Öztürk, "Kur'an'a Göre Hristiyan Mabetlerine Gösterilmesi Gereken Saygı", **S.Ü.İ.F.D.**, Sakarya 2002, sayı: 5, s. 83-4.

¹⁶⁶⁰ Hammâş, s. 132.

Hız. Ömer Câbiye'ye geldiği esnada bir Yahûdîyle aralarında uzun bir sohbet gerçekleşmişti. Hız. Ömer ona birçok soru sordu. Soruları arasında Deccal'le ilgili bir soru da vardı.¹⁶⁶¹ Onun bazı hususlarda zimmî vatandaşların görüşlerini sorduğu da bilinmektedir. Arazi varidatının tahakkuk ve tahsilatı ile ilgili meselelerde Hız. Ömer zimmî vatandaşların da kanaatini sormuştu.¹⁶⁶²

Hız. Ömer'in bu ziyareti esnasında ashâbdan Avf b. Mâlik ile Yahûdî bir vatandaş arasında gerçekleşen bir olayda hüküm verdiğine şahit olmaktayız. Hız. Ömer'in huzuruna başı yarılmış bir Yahûdî getirilmişti. Hız. Ömer bu durumu görünce çok kızdı ve bunu kimin yaptığını sordu. O esnada orada bulunan Suheyb-i Rumî doğruca Avf b. Mâlik'in yanına gitti. Halife'nin çok kızdığını haber verdi ve Muâz b. Cebel'le beraber Halife'nin huzuruna çakmasının iyi olacağını söyledi. Üçü birlikte çıkıp geldiler. O esnada namaz kılmakta olan Hız. Ömer namazını bitirip Suheyb'in nerede olduğunu sorunca Suheyb, "Burdayım ey Mü'minlerin Emiri!" diyerek Avf'ın geldiğini, onu dinlemesini fakat hakkında hüküm verme hususunda acele etmemesini istedi.

Hız. Ömer, Avf b. Mâlik'e, "Neden böyle yaptın?" diye sorunca, Avf, "Ey Mü'minlerin Emiri, bu adamı, müslüman bir kadını merkebe bindirmiş vaziyette götürürken gördüm. Kadını düşürmek için merkebe müdahale ediyordu. Düşüremedi. Daha sonra kadını itip merkepten düşürdü ve onunla ilişkiye girdi. Ben de sizin bu gördüğünüzü yaptım" der. Hız. Ömer, "Seni tasdik etmesi için kadını çağır!" deyince Avf b. Mâlik kadına gider ve halifenin kendilerini çağırđını haber verir. Kadının babası ve eşi, işin bu dereceye varmasını istemediklerini ve Avf'a, ayıplarını ifşa ettiğini söylerler. Kadın Avf'la beraber Emiri'l-Mü'minin'e gideceğine dair yemin edince topluca kalkıp Hız. Ömer'in huzuruna giderler ve orada Avf'ın dediklerini tasdik ederler. Hız. Ömer, Yahûdîye, "Sizinle bunlar üzerine anlaşmamıştık" der, adamın asılması için emir verir ve neticede adam asılır. Hız. Ömer o esnada orada bulunanlara, verdikleri sözlere

¹⁶⁶¹ İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, II, 501.

¹⁶⁶² Ebû Yusuf, **Harâc**, s. 41.

sadık kalmaları hususunda tenbihte bulundu.¹⁶⁶³ Bu olayın ravisi Süveyd b. Gafle, “Bu gördüğüm ilk idamdı” demiştir.¹⁶⁶⁴

Daha önce işaret ettiğimiz gibi İslâm, müslüman erkeklere gayrimüslim kadınlarla evlenme izni vermiştir. Bu izin doğrultusunda ilk dönemlerden itibaren gayrimüslim kadınlarla evlenenler olmuştur. Bazı sahâbîlerin gayrimüslim kadınlarla evlendiği bilinmektedir. Irak bölgesinde rastladığımız gayrimüslimlerle evlenme hadiselerine,¹⁶⁶⁵ Sûriye bölgesiyle alakalı rivayetlerde rastlanmamakla beraber, bu adetin Sûriye’de de gerçekleşmiş olabileceği ihtimal dahilindedir. Müslümanların Ehl-i Kitap kadınlarıyla evlenmelerinin İslâm’laşmada etkili bir rol oynamış olabileceği ve bu tür evliliklerden doğan çocukların haliyle müslüman bir nesil meydana getireceği burada belirtilmesi gereken hususlardandır.

Burada Hz. Ömer dönemiyle alakalı olarak işrete etmek istediğimiz bir diğer husus da Hz. Ömer gayrimüslimlere uyguladığı bazı şartlardır. Kaynaklarımızda verilen şartlardan bazıları şu şekilde verilmiştir: “Yeni kilise ve manastır inşa etmeyecekler, müslümanlara benzememek için bellerine kemer yerine zünnar (kemer, kuşak) takacaklar, başlarına çizgili kalensüve giyecekler, kadınlar cins binek develere binmeyecekler, müslümanların toplu olarak bulundukları yerlerde, sokaklarda haçlarını çıkarmayacaklar, içki ve domuz alışverişi yapmayacaklar...”¹⁶⁶⁶ Gayrimüslim vatandaşlarla yapılan bu anlaşmalar onları tahkir ve zulüm amacı taşımayıp sadece tedbir ve düzeni sağlama hedefine yönelikti. İşin başında bu şekilde hareket etmek kaçınılmazdı. Bu insanların İslâm idaresini tanınması ve itaat etmeleri gerekiyordu. Ehl-i Kitap’ın giyecekleri elbiseler konusunda bir açıklamada bulunan Hammâş, “Halifenin böyle bir uygulamaya gitmesindeki sebep, müslümanlara boyun eğen halklar, giyim-kuşamlarında Araplara uymaya başladıklarında bu şartları koymak

¹⁶⁶³ İbn Asâkir, XLVII, 40-1.

¹⁶⁶⁴ Ebû Yusuf, **Harâc**, s. 194.

¹⁶⁶⁵ Bk. Fayda, **Gayrimüslimler**, s. 177. Ehl-i Kitap kadınlarıyla evlenme neticesinde müslüman kadınların boşta kalacağını sezen Hz. Ömer, Irak bölgesi valilerinden Huzeyfe Yemân’a bir mektup yazarak bunu yasakladığını bildirmiştir. Bk. Hamidullah, **el-Vesâik**, s. 511.

¹⁶⁶⁶ Ebû Yusuf, **Harâc**, 126.

kaçınılmaz oldu.” ifadesiyle izah etmektedir.¹⁶⁶⁷ Bu şartlarla alakalı olarak Öztürk, Hz. Ömer’in Hristiyanlara getirdiği bazı kısıtlamaların kentlerin İslâmlaştırılmasını hızlandırmak için yapıldığını belirtmektedir.¹⁶⁶⁸

Kaynaklarımız Hz. Ömer’e atfedilen ve zimmî vatandaşların uymaları hususunda ortaya konduğu söylenen diğer bazı şartlardan da (eş-Şurûtu’l-Ömeriyye/Ömer’in Şartları) bahsetmektedir. Bunlar içerisinde yukarı da işaret ettiğimiz şartlarla beraber gerçek olup olmadığı hususunda kesin kayıtların bulunmadığı şartlar bulunmaktadır.¹⁶⁶⁹ “eş-Şurûtu’l-Ömeriyye” deyiminin fukaha tarafından ihdas edilmiş ve bunu Halife Hz. Ömer’e ilk nisbet edenlerin Ebû Yusuf (ö.184/798) ve İbn Abdülhakem (ö. 257/871) olduğu tespit edilmiştir. Hz. Ömer’e nisbet edilen bu şartlar içerisinde yer alan ve gayrimüslimlerin giyiminden bahseden bilgiler konusunda Belâzurî, Taberî ve İbnü’l-A’sem’in eserlerinde her hangi bir bilgi yoktur. Hammâş, Hz. Ömer’in, zimmî vatandaşları zelil düşürme kasdıyla böyle bir uygulamayı yaptığı ithamından beri olduğunu ifade etmektedir.¹⁶⁷⁰

Konuyla ilgili geniş açıklamalarda bulunan Fayda, şartların yer aldığı metinden hareketle, bu metinde şüpheli ifadelerin yer aldığını belirterek bunların halifeye atfedilmeyeceğini ve dolayısıyla uydurma olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca bu şartların bir zimmî tarafından Hz. Ömer’e yazılan bir mektupta yer aldığına da işaret edip bu hususun gözden kaçırılmaması gerektiğini belirtmektedir.¹⁶⁷¹

Burada Hz. Ömer’in onlara bazı kısıtlamalar getirdiği doğrudur, fakat daha sonraki dönemlerde onun uyguladığı bu şartların zamanla değişime uğradığı ancak muhtemelen sırf Hz. Ömer uyguladı diye daha sonra ihdas edilen bazı şartlar Hz. Ömer’e nisbet edilerek “eş-Şurûtu’l-Ömeriyye” diye anıla geldi. Bu

¹⁶⁶⁷ eş-Şâm, s. 139. Philip Hitti, Hristiyanların giyecekleri elbiselerin müslümanlarınkine benzemeyeceği şeklindeki uygulamanın Hz. Ömer tarafından değil, Emevî halifesi Ömer b. Abdulaziz tarafından konulduğunu belirtmektedir. Bk. Hitti, **Tarihu’l-Arab**, y.y., 1961, II, s. 433. Bazı müsteşriklerin bu husustaki görüşleri için bk. Fayda, **Gayrimüslimler**, s. 174.

¹⁶⁶⁸ Öztürk, **İslâm Toplumunda Bir Arada Yaşama Tecrübesi**, s. 185.

¹⁶⁶⁹ Bu şartlar için bk. Fayda, **Gayrimüslimler**, s. 179.

¹⁶⁷⁰ eş-Şâm, s. 139.

¹⁶⁷¹ Fayda, **Gayrimüslimler**, s. 178-81.

hususla dikkat çeken Fayda, haklı olarak Hz. Ömer zamanında uygulanan şartların zamanla değişime uğradığını ve daha sonraki dönemlerin izlerini taşıdığını belirtmektedir.¹⁶⁷²

Netice olarak, müslümanlar Sûriye topraklarını fethettiklerinde artık Hıristiyan Araplar ve Rumlarla içi içe yaşamaya başladılar ve daha yakın bir ilişki süreci içine girdiler. Daha önce bedevî hayat süren Arapların çok sade bir hayat tarzları vardı. Fakat gayrimüslimlerle bir araya gelince onlardan çok şeyler öğrendiler. Araplar bu yeni komşularından çeşitli sahalarda, özellikle zanaat ve sanat alanında yararlandılar. Onlardan yemek, giyim ve benzeri hususlarda çok şey öğrendiler. Gittikçe müslüman Arapların yaşayış biçimi değişmeye başladı. Kullandıkları eşyanın çeşidi çoğaldı. Zamanla müslümanlar bunu tekamüle erdirdiler. Araplar bu çağa kadar medenî ve yerleşik bir hayat yaşamıyorlardı. Fakat fethedilen bu topraklarda yerleşik bir hayat vardı. Rivayet edildiğine göre Araplara yufka ve beyaz ekmek takdim edildiğinde bu ekmekleri beyaz kağıt sanmışlardı. Depolarda kâfur bulduklarında bu kafurları tuz sanarak yoğurdukları hamurlara katmışlardı.¹⁶⁷³

B. Gayrimüslim Vatandaşların Hukukunun Korunmasındaki Hassasiyetleri

Daha önce ifade ettiğimiz gibi İslâm gayrimüslim vatandaşların can, mal ve din emniyetini garanti altına almıştır. Onlarla yapılan zimmet akdi sayesinde onlar da müslümanlar gibi can ve mal güvenliğine sahip olurlar. İslâm, din konusunda insanlara baskı yapılmasını kesinlikle yasakladığından gayrimüslimler dinlerini istedikleri yaşama hakkına sahiptirler. Kur'ân-ı Kerim'de onlarla kurulacak olan alakanın esası şu ayette belirtildiği gibidir: “Allah, sizinle din uğrunda savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve onlara âdil davranmanızı yasaklamaz. Çünkü Allah, adaletli olanları sever. Allah, yalnız sizinle din uğrunda savaşanları, sizi yurtlarınızdan çıkaranları ve çıkarılmanız için onlara yardım edenleri dost edinmenizi yasaklar. Kim onlarla

¹⁶⁷² Fayda, **Gayrimüslimler**, s. 177.

¹⁶⁷³ İbn Haldun, **Mukaddime**, I, 437.

dost olursa işte zalimler onlardır.”¹⁶⁷⁴ Başka bir ayette de onlara dinleri hususunda güzel davranılması tenbih edilmiştir: “İçlerinden zulmedenleri bir yana, Ehl-i Kitap’la ancak en güzel yoldan mücadele edin ve deyin ki: Bize indirilene de, size indirilene de iman ettik. Bizim İlahımız da sizin İlahınız da birdir ve biz O’na teslim olmuşuzdur.”¹⁶⁷⁵ İslâm onların kestiklerinin yenileceğine, onların kadınlarıyla evlenilmesine cevaz vermiştir.¹⁶⁷⁶

Hiz. Peygamber, zimmî vatandaşların haklarının gözetilmesine işaret etmiş, onlardan birinin haksız yere öldürülmesinin cennetten mahrum kalmaya yol açacağını belirterek ashâbını bu hususta uyarmıştır.¹⁶⁷⁷ Onlar can, mal ve din emniyeti konusunda İslâm devletinin himayesi altındadırlar. İslâm devlet başkanı onları her türlü tehlike ve eziyete karşı korumakla yükümlüdür.¹⁶⁷⁸

Hiz. Peygamber ve Hulefâ-yı Raşidîn dönemlerinde gayrimüslim toplumlarla yapılan anlaşmalarda onların her türlü haklarının korunması hususu açıkça dile getirilmiştir. Sahâbiler gayrimüslim vatandaşların hukukunun korunmasında son derece titiz davrandılar. Sûriye topraklarında hakim güç durumuna gelen müslümanlar bölgeyi bayındır hale getirme girişimlerinin yanı sıra bu toprakların yerlileri olan başka din mensuplarının hukukunu gözetmede titiz davrandılar. Haklarını sürekli kollayıp gözettiler. Kaynaklarımızda bu konuyla ilgili bazı bilgilere rastlamaktayız.

Müslümanların sulh anlaşmalarında cizye konusunda gayrimüslimlere kolaylık gösterdiğini görmekteyiz. Müslümanlar, onlara takatlerinin kaldırabileceği miktarda cizyeyi şart koştular. Malları çoğalıp refah içerisinde oldukları zamanlarda cizye miktarları arttırılmış, gelirlerinin az olduğu dönemlerde de cizye miktarları azaltılmıştır.¹⁶⁷⁹ Hasat mevsiminden önce verginin toplanmaması, hastaların, yaşlıların, kadınların, çocukların ve din adamlarının

¹⁶⁷⁴ Mümtahine 60/8-9.

¹⁶⁷⁵ Ankebut 29/46.

¹⁶⁷⁶ Bk. Maide 5/5.

¹⁶⁷⁷ Buhârî, **el-Cizye ve'l-muâhede**, 5; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, I, 51, 87, IV, 237, V, 369.

¹⁶⁷⁸ Geniş bilgi için bak. Yusuf Kardavî, **Gayrûlmüslimin fi müctemei'l-İslâmî**, Beyrut: Müessesetü'r-Risale 1992, s. 9.

¹⁶⁷⁹ Taberî, **Tarih**, IV, 185.

cizyeden muaf tutulması, hasta ve muhtaçlara yardım edilmesi, cizye vermeyenlere cezayı yasaklama ve müslüman idarecilerin onlardan gelen şikayetleri dinleme şeklindeki hususlar zimmî vatandaşların İslâm’a ısınmalarında öne çıkan başlıca âmillerdir.

Müslümanlar bölgede Hristiyanlarla yaptıkları anlaşmalarda mabetlerinin yıkılmayacağını garanti etmişlerdi. Dımaşk, Halep, Kınnesrîn ve Kudüs’teki Hristiyanlarla yapılan anlaşmalarda kiliselerinin yıkılmayacağına dair eman verilmişti.¹⁶⁸⁰

Halife Hz. Ömer valilerine zaman zaman gönderdiği emirlerde gayrimüslimlerle ilgili hususlarda onları uyarıyordu. Hz. Ömer, vergi memurlarını tayin ederken halka zulmetmemelerini özellikle hatırlatıyordu. Vali ve âmillerini hac mevsiminde toplayarak onlara bu mevzularda nasihat ediyor ve emirler veriyordu.¹⁶⁸¹

Gayrimüslim halk her türlü meselesini yönetim merkezine rahatlıkla iletebiliyordu. Kaynaklarımızda zimmîlerin şikayetlerini devletin başında bulunan halifeye bizzat ilettiklerine dair rivayetlere rastlamaktayız. Halife Hz. Ömer’e şikayet ve sıkıntılarını rahatlıkla iletmışler, bu hususta her hangi bir engellenme veya problemle karşılaşmamışlardır. Bunlardan tespit edebildiklerimizi vererek onun, bu insanların gönüllerini kazanma ve onlara âdilâne davranma yönündeki icraatlarını ortaya koymaya çalışacağız.

Sûriye’de İslâm ordusunun bir zimmînin arazisinden geçip mahsule zarar vermesi sonucu mesele Halife Hz. Ömer’e şikayet edilince zimmî vatandaşın zararı onbin dirhemle tazmin edilmişti.¹⁶⁸² Sebebi bilinmemekle beraber Hz. Ömer’in bir zimmîyi öldürmüş olan bir müslümanı ölümle cezalandırdığı bilinmektedir.¹⁶⁸³

¹⁶⁸⁰ Belâzurî, **Fütûh**, s. 130; İbn Asâkir, II, 111, 146.

¹⁶⁸¹ Ebû Yusuf, **Harâc**, s. 113,124-5, İbnü’l-Cevzî, **Tarihu Ömer**, s. 108.

¹⁶⁸² Bk. Fayda, “Hulefâ-yı Râşidîn”, **DİA**, XVIII, 332. Mevlânâ Şiblî, II, 78.

¹⁶⁸³ Bk. Fayda, **Gayrimüslimler**, s. 166.

Hiz. Ömer, Sûriye'ye geldiğinde gayrimüslimler, kendilerinin müslümanlar tarafından güç yetiremeyecekleri bazı konularda mükellef tutulduklarını şikayet konusu yapmışlardı. Müslümanlar yaptıkları anlaşma maddeleri arasına, “Bölgedeki komutan ve valiler, zimmîlerin oturdukları topraklardan geçtiklerinde zimmî vatandaşların onları üç gün kadar misafir etmesi” şeklinde bir madde yerleştirmişlerdi. Bu maddenin içerdği hükme riayet ediliyordu. Fakat zimmîler bu hususta Hiz. Ömer'e müracaat ederek, “Ey Mü'minlerin Emiri! Onlar yemek olarak bizden tavuk ve koyun eti istiyorlar” deyip sıkıntılarını dile getirdiler. Bunun üzerine Hiz. Ömer, “Helal olduktan sonra istediğinizi yedirebilirsiniz” talimatını verdi.¹⁶⁸⁴ O, zimmîlerin itaat altına alınmalarını isterken zulmedilmemeleri konusunda da gerekli tedbirler almayı ihmal etmiyordu.¹⁶⁸⁵

Hiz. Ömer, Sûriye ziyaretinden dönerken bazı kimselerin ayakta tutulup başlarına toprak atıldığını görünce bunun sebebini sordu. Cizyelerini ödeyemeyen zimmî vatandaşlar olduğunu öğrenince bundan derhal vaz geçilmesini, takatlerinin kafi gelmediği bir şeyle sorumlu tutulmamalarını emretti.¹⁶⁸⁶ O esnada bu konuda Hiz. Peygamber'den duyduğu, “Her kim dünyada Allâh'ın kullarına azab ederse ahirette de Allâh ona azab edecektir” şeklindeki hadisi hatırlattı.¹⁶⁸⁷

Cezire bölgesinde bir Hristiyan zimmî, bölgenin harac memurunun, oradan geçerken her defasında kendisinden harac alması üzerine, şikayetini arz etmek için o sırada Mekke'de bulunan Halife Hiz. Ömer'e kadar gitmişti. Şikayeti dinleyen Hiz. Ömer, zekat memuru Ziyad b. Hudeyr'in buna hakkı olmadığını ancak bir defa vergi alabileceğini belirtti ve ardından Ziyad'a bundan vaz geçmesini bildiren bir mektup yazdı.¹⁶⁸⁸

Hiz. Ömer döneminde Hıms valiliği yapan Saîd b. Âmir'in, gayrimüslim tebaasına iyi davrandığı, onlara şefkat gösterdiği bilinmektedir. O, tebaasına iyi davranmış bir vali olarak Hiz. Ömer'in dikkatini çekmiştir. Hiz. Ömer'le aralarında

¹⁶⁸⁴ İbn Asâkir, II, 184.

¹⁶⁸⁵ İbn Asâkir, II, 183.

¹⁶⁸⁶ Ya'kûbî, **Tarih**, II, 147.

¹⁶⁸⁷ Ebû Yusuf, **Harâc**, s. 135. Hadis ayrıca bk. Müslim, **Birr**, 117; Ebû Dâvud, **İmâre**, 32.

¹⁶⁸⁸ Ebû Yusuf, **Harâc**, s. 147.

geçen şu konuşma onun halife tarafından nasıl takdir edildiğini göstermesi açısından kayda değerdir: Hz. Ömer ona, Hıms bölgesinin haracını neden toplamadığını sormuş, bunun üzerine Saîd b. Âmir, “Hasad zamanını bekliyorum” deyince, Hz. Ömer, “Sağ olduğum müddetçe seni bu işten azletmeyeceğim” demişti.¹⁶⁸⁹

Bu dönemde müslümanlarla gayrimüslimler arasında çatışmaya yol açacak her hangi bir durum söz konusu olmamıştır. Her iki toplum da sulh içinde yan yana yaşamayı başarabilmiştir. Hakim sınıf olan müslümanlar, gayrimüslim vatandaşların hak ve özgürlüklerinin korunmasında titiz davranmışlardır.¹⁶⁹⁰ Müslümanlar, köylerde oturan gayrimüslim ahaliye de iyi davrandılar. Onları topraklarıyla baş başa bırakıp vergiyle mükellef tuttular.

Bölgedeki Hristiyan Arapların müslümanlara sempatiyle yaklaşmalarına vesile olan bir husus da şudur: Bu dönemde Hristiyanlar arasında hüküm süren mezhep ayrılıkları vardı. Halk, Herakleios’un monofizit teori hakkındaki fikirlerini kendilerine kabul ettirme konusunda zulme başvurmayacağından emin değildi. Bu sebeple kendilerine dini müsadeler va’deden ve mezhepleri ile millî istiklalleri hakkında uzlaşmaya meyilli olan yeni âmirleri kabule hazır, hatta şiddetle arzuluydular.¹⁶⁹¹

Görüldüğü üzere Halife Hz. Ömer ve bölge valileri çabalarını halkın huzur ve emniyeti için sarf ettiler.

C. Gayrimüslimler Üzerinde Bıraktıkları İntiba

Müslümanların gerek fetihler esnasında gerekse fetihlerden sonra gayrimüslimler üzerinde nasıl bir intiba bıraktıkları hususuna değinmek istiyoruz. Müslümanların fetihler sırasındaki kararlı duruşları ve metanetleri onları etkilemişti. Onlar, müslümanların sahip olduğu maneviyatı biliyorlardı. Müslümanlar, imparator veya vali olsun karşılarında duran herkese bildikleri

¹⁶⁸⁹ Bk. Hammâş, s. 297.

¹⁶⁹⁰ Hayri Erten, “Hz. Ömer Döneminde Sosyal Yapı ve Değişme”, **Marife**, Konya 2001, sayı: 1, s. 177.

¹⁶⁹¹ Arnold, **İntişâr-ı İslâm**, s. 68.

hakikatleri ve dinlerine olan bağlılık ve sadakatlerini çekinmeden ortaya koyuyordu. Daha önce işaret ettiğimiz gibi Abdullah b. Huzâfe'nin Rumlar,¹⁶⁹² Hişâm b. Âs'ın ise Gassân valisi Cebele b. Eyhem karşısındaki vakarlı ve kararlı duruşu buna örnektir.¹⁶⁹³ Yerli halk da müslümanların cesaret ve kararlılığından etkilenmişti. İleride işaret edeceğimiz gibi Sûriye'de İslâm ordusunun komutanı Hâlid b. Velid ile Rum tarafından Cerece adındaki bir asker arasında gerçekleşen konuşma burada verilmesi gereken örneklerden biridir. Müslümanlar karşılaştıkları her düşmanı, “Müslüman olma, cizye verme veya savaşma” tekliflerinden birini kabul etmeye çağırıyorlardı.¹⁶⁹⁴ Bu şekilde müslümanların kararlı, korkusuz ve vakarlı duruşları, ayrıca savaşlar sırasında sayıca az ordularıyla, Bizans'ın güçlü ve büyük ordularını mağlup etmeleri düşmanlarını son derece etkilemiş, karşı tarafın zihninde büyük intibalar bırakmıştır.

Fetihler sırasında müslümanların hak ve adaleti gözetmesi, ahaliye zulmetmemeleri onlar üzerinde büyük tesirler meydana getirmişti. Müslümanlar, İslâm'ı tebliğ edecekleri yabancı unsurlara, fetihler esnasında güven temin edecek bazı hareketlerde bulunmuşlardı. Yermük savaşından önce yaşanan şu hadise müslümanların Rumlar tarafından nasıl tanındığını, bunun yanında kendi idarecilerinden de ne kadar bezmiş olduklarını anlatması açısından önemlidir. Bu hadise, Hıms yerli halkıyla müslümanlar arasında gerçekleşmişti. Fetihler esnasında Ebu Ubeyde, Hıms halkıyla sulh anlaşması yaptıktan sonra Rumların büyük bir ordu hazırlamakta olduğu haberini aldı. Bu haberi getirenler müslümanlarla sulh yapmış olan Rumlardı. Gelen haberlerden dolayı müslümanlar üzüldüğü gibi Rumlar da üzölmüştü. Ebu Ubeyde bu durumda ahaliye şunları söyledi: “Düşman tarafından aleyhimize asker toplandığını işitmiş bulunuyoruz. Sizi himaye etmemiz sulh şartlarının bir gereğidir. Şimdi ise biz buna muktedir değiliz. Eğer Cenâb-ı Hak bizi galip getirirse şartlarımız aynen geçerlidir. Aramızda bulunan sulhnâme ile amel olunacaktır.” Bu sözlerden sonra müslümanların gayrimüslimlerden aldıkları mallar (cizye ve harâc) iade edilmişti. Bu durum karşısında müslümanlara karşı içlerinde muhabbet peyda olan bu

¹⁶⁹² İbn Asâkir, XXVII, 359.

¹⁶⁹³ İbn Asâkir, LXXIV, 14.

¹⁶⁹⁴ Taberî, **Tarih**, IV, 60; İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, II, 412-3.

insanlar müslümanların zafer kazanması için duada bulunmuşlar, Allâh'tan, müslümanları başlarına tekrar geçirmesini temenni etmişlerdi.¹⁶⁹⁵ Çünkü müslümanların gösterdikleri davranışlardan çok etkilenmişlerdi. Yerli halktan böyle bir talebin gelmesi müslümanların onlara adaletle yaklaşması ve güzel muamelelerinden başka bir şey değildi. Zimmîler, müslümanların ahitlerindeki sadakati ve muamelelerindeki nezaketi görünce müslümanlara, düşmanlarına karşı yardım etmeye başladılar. Bizans askerlerini gözetleyip hareketlerini müslümanlara haber veriyorlardı.¹⁶⁹⁶ Zimmîler müslümanların kendilerine karşı vefasını, güzel ahlak ve davranışlarını görünce, İslâm düşmanlarına karşı müslümanlardan daha çok şiddet kullandılar. Müslümanların muzaffer olması için yardımcı oldular. Müslümanlarla sulh yapmış olan her belde sakini Bizans kralının ahvalini tecessüs ile ne yapmakta oldukları hususundaki haberleri getirmek üzere kendi adamlarını görevlendiriyorlardı.¹⁶⁹⁷ Görüldüğü üzere müslümanların, karşılarında duran düşmanlarını etkileyen en büyük özellikleri sadakat ve samimiyet gibi sahip oldukları üstün meziyetleriydi.

Dımaşk kuşatması esnasında yaşanan şu hadise de müslümanların, bölgenin yerlileri tarafından nasıl tanındığı hususunda güzel bilgiler vermektedir: Müslümanların şehri kuşatması uzun sürünce Rum komutanı onların durumunu öğrenmek maksadıyla askerlerinden bazılarını casuslukla görevlendirmişti. Gördükleriyle ilgili malumatı aktaran askerler şunları söyledi: “Geceleri namazla geçiriyorlar. Gündüzleri ise cihada hırslı oluyorlar. Onlardan biri bir nal, ya da kıldan bir ip yumağı bulunca getirip çobanlara veriyor. Böyle bir kısmetle karşılaşan bir kimse ‘Bu da nedir?’ diye sorduğunda, ‘Helal edilmedikçe biz böyle bir şeyi alamayız.’ diyorlar.” Bu kıssayı dinleyen komutan, “Bizim bunlara gücümüz yetmez. Bunlarla savaşmakta bizim için hayır yoktur” şeklinde sözler söyledi.¹⁶⁹⁸ Buna benzer bir olay da şu şekildedir: Bizans komutanı Kubuklar, Gassânî bir Arabî müslümanlar hakkında malumat getirmesi için casus olarak aralarına göndermiş ve bir gün bir gece aralarında kalmasını söylemişti.

¹⁶⁹⁵ Ebû Yusuf, **Harâc**, s. 150; İbn Asâkir, II, 145.

¹⁶⁹⁶ Mevlânâ Şiblî, II, 165.

¹⁶⁹⁷ Ebû Yûsuf, **Harâc**, s. 150.

¹⁶⁹⁸ İbn Asâkir, II, 123-4.

Görevlendirilen şahıs bu işi gerçekleştirip de döndükten sonra Kubuklar, “Ne gördün, ne haberler getirdin?” diye sorunca Gassânî şunları söyledi: “Geceleri ibadet ehli, gündüzleri de savaşçıdır. Hırsızlığı liderleri de yapsa ellerini keserler. Zina ederse, ona da recm uygularlar” bu sözlerden sonra Kubuklar şunu söyledi: “Eğer doğru söylüyorsan bizim için yerin altı üstünden daha hayırlıdır. Dilerim ki Allâh onlarla aramıza girer de ne onlara karşı bize, ne de bize karşı onlara yardım eder.”¹⁶⁹⁹ Görüldüğü gibi Bizans komutanları bu kadar âdil bir topluluğun mağlup olmayacağını ifade ediyordu. İşte daha bölgeye yerleşmeden önce oruçları, namaz ve âdil davranışlarıyla düşmanları tarafından bilinen bu nesil, bu yönleriyle yerli halk üzerinde büyük bir tesir meydana getirdi. Onların ibadet hayatları ve sahip oldukları üstün meziyetler gayrimüslimleri bile hayrette bırakmıştı.

Fetihler esnasında bazı komutanların sergiledikleri davranışların, yerli halkın dikkatini çekmesi ve içlerinde müslümanlara karşı güzel hisler beslemeleri burada zikredilmesi gereken hususlardandır. Ebû Ubeyde’nin fetihler esnasında ortaya koyduğu bir davranış bu türden bir hadisedir. Bu komutan sahâbî Yermük savaşından sonra Vâkûsa’da müslümanların naaşlarını gömdükten sonra Rum askerlerinin cesetlerini gömme işiyle meşgul oldu.¹⁷⁰⁰

Kaynaklarımızda aktarıldığına göre İmparator Herakleios dahi kendi tebaasına, müslümanların sahip olduğu yüce ruhu ve üstün özelliklerini itiraf etmek zorunda kalmıştır. Bir defasında Bizans orduları, müslüman ordular karşısında yenilgiye uğradığında adamlarına şunu söyledi: “Yazıklar olsun size, sizinle savaşan şu kimseler, sizin gibi insanlar değil midirler?” Orada bulunanlar krallarının bu tahkir edici sorusuna, “Evet” deyince Herakleios bu sefer, “Siz mi çoksunuz onlar mı?” diye sordu. Adamları buna da, “Her yerde biz onlardan kat kat fazlayız” dedi. Herakleios, “O halde size ne oluyor da onlarla her karşılaşmanızda mağlup oluyorsunuz?” diye sorunca içlerinden ileri gelenlerden ve müslümanlar hakkında malumat sahibi olan yaşlı bir adam şunları söyledi: “Onlar gece namaz kılar, gündüz oruç tutarlar. İyiliği emredip kötülükten

¹⁶⁹⁹ Tâberî, **Tarih**, IV, 76.

¹⁷⁰⁰ İbn Asâkir, II, 158-9.

sakındırırlar. Birbirlerine insafli ve âdil davranırlar. Ahitlerini yerine getirirler. Biz ise içki içen, zina eder, haram işler, ahitleri bozar, kızar, zulmeder, Allâh'ı öfkeliendirecek şeyleri emreder, razı olacaklarını da yasaklarız. Yeryüzünde fesad çıkarırız” bunları dinleyen Herakleios, “Beni doğruladın” dedi.¹⁷⁰¹

Yerli halkın düşüncesi de krallarının düşüncesi paralelindeydi. İmam Mâlik, Sûriye fethlerine katılan sahâbîler hakkında, bölgenin gayrimüslim vatandaşlarının şöyle söylediğini nakletmiştir: “Allâh’a yemin olsun ki bunlar Hz. İsa’nın havâfîleri hakkında bildiğimiz üstün meziyet ve değerlere onlardan daha fazlasıyla sahip olan kimselerdir.”¹⁷⁰² Görüldüğü üzere onları Hz. İsa’nın havarilerine benzetmişlerdi.

Müslüman halifelerin mütevazı ve sade hayat tarzının da gayrimüslimleri etkilediği bilinmektedir. Bir grup Rum elçisi, yanlarında bazı müslümanlarla beraber, Hz. Ömer’i, Kudüs halkıyla sulh anlaşması yapma konusunda bölgeye davet etmek için Medine’ye geldiğinde gördükleri manzara karşısında şaşırdılar. Medine’ye geldiklerinde Hz. Ömer’i o esnada güneşin aşırı sıcaklığından dolayı bir gölgelikte uyumuş vaziyette buldular. Rumlar gördüklerine çok şaşırdılar ve “Bu mudur Fars ve Rumları mağlup edip de Kisrâ ve Kayser’in hazinelerini ele geçiren kimse?” demekten kendilerini alamadılar.¹⁷⁰³ Bu yüzdendir ki komşu devlet elçilerinin Hz. Ömer’in adaletine ve yaşadığı sade hayat tarzına gıpta ettiği belirtilmiştir.¹⁷⁰⁴

Bu dönemde günlük hayatta karşılıklı ziyaretler, hasta ziyaretleri ve komşuluk ilişkileri gayet güzel bir seyir halindeydi. Ebu’d-Derdâ’nın, bir Hristiyan komşusunu ziyaret ettiği rivayet edilmiştir.¹⁷⁰⁵ Onun bir kadı olarak böyle bir davranışta bulunması önemliydi. Bir defasında da Hristiyan komşuları

¹⁷⁰¹ İbn Asâkir, II, 96-7.

¹⁷⁰² İbn Kesir, **Tefsir**, VII, 362.

¹⁷⁰³ Mucîruddin el-Hanbelî el-Uleymî, **el-Ünsü'l-celil bi tarihi'l-Kudüs ve'l-Halil**, I, nşr. Adnan Yunus Abdulmecid, Amman 1999, s. 373. Ashâbın liderliğindeki İslâm ordularının düzen ve intizam içerisinde hareketleri düşmanları tarafından dahi dile getirilmiş ve onlar ashâbın sahip olduğu bu meziyetler karşısında şaşkınlıklarını gizleyememişlerdir. Sâsânî komutanı Rüstem, Kadisiye savaşı (16/637) esnasında müslümanların namaz kılmak için toplandıklarını görünce, “Ömer, köpeklerle edep öğretmekle ciğerimi yedi” demişti. Bk. İbn Haldun, **Mukaddime**, I, 387.

¹⁷⁰⁴ Casim, **İslâm-Bizans İlişkileri**, s. 65.

¹⁷⁰⁵ İbn Kuteybe, **Uyûn**, III, 51.

ona et ikramında bulunmuş, o esnada yanına gelen tabîinden Cübeyr b. Nüfeyr'le beraber bu ikramı yemişlerdi.¹⁷⁰⁶

Onlar gayrimüslim komşularına zarar vermemek, onları rahatsız etmemek için son derece dikkat ediyorlardı. Rakka'ya yerleşen sahâbîlerden Hureym b. Fâtik'in kardeşi Semre b. Fâtik, fetihlerden sonra bazı Hıristiyanlardan geride kalan boş meskenlerin paylaşımı esnasında üst katı Rum bir aileye, alt katı da müslüman bir aileye verirken bunu, müslüman aile Rum aileye zarar vermesin düşüncesiyle yapmıştı.¹⁷⁰⁷

Bölgedeki müslümanların yaptıkları alış-verişlerde hak-hukuk konusunda gayet titiz davrandıklarını görmekteyiz. Bu hususta Ebu Reyhâne ile bir zimmi arasında gerçekleşen alış-verişi örnek vermek istiyoruz. Ebu Reyhâne, Cezire bölgesinde Meyyafarikin'de (Silvan) İslâm ordusunda bir asker olarak bulunduğu sırada bir Hıristiyandan yular satın almıştı. Hıms'a döndükleri esnada hizmetinde bulunan gence yuların parasını ödeyip ödemediğini sormuş, karşılığının ödenmediğini öğrenince bineğinden inerek, ücretini çıkarıp gencin eline vermiş ve onu Meyyâfârikin'e göndermişti.¹⁷⁰⁸

Sûriye'de yerli halkın gönlünü fethetme hususunda yapılan bir başka davranış da Hz. Ömer'in fetihlerden sonra ele geçen topraklara dair yaptığı bir uygulamadır. Halife fetihlerle beraber ele geçirilen arazileri müslümanlara dağıtmayıp sahiplerinin elinde bıraktı. Böylece arazileri elinden alınmamış olan zimmi halk, bunları ekip biçecek ve bunun karşılığında müslümanlara vergi ödeyecekti.¹⁷⁰⁹ Bu uygulama çeşitli yararlarının yanı sıra gayrimüslim tebaanın gönlünü fethetme anlamına da geliyordu.

Müslümanların gayrimüslimler üzerinde güzel intibalar bırakmasında Bizans'ın içinde bulunduğu durumunun da etkisi olmuştur. Bu dönemde Sûriye bölgesinde halkın Bizans idaresinden memnun olmadığını görmekteyiz. Halk,

¹⁷⁰⁶ Zehebî, **A'lamü'n-nübelâ**, IV, 77.

¹⁷⁰⁷ Hammâş, s. 132.

¹⁷⁰⁸ Abdullah İbnü'l-Mübârek, s. 230; İbn Hâcer, **el-İsâbe**, III, 291.

¹⁷⁰⁹ İbn Asâkir, II, 191.

idarecilerine, mallarını gasbeden kimseler gözüyle bakıyordu.¹⁷¹⁰ Çünkü müslümanlar Sûriye topraklarına geldikleri sırada Rum idareciler, halka ağır vergiler yüklemişlerdi.¹⁷¹¹

Burada işret etmemiz gereken bir husus da şudur: Hz. Ömer zamanında gayrimüslim fakirler için zekat fonundan pay ayrılması kararlaştırılmıştır.¹⁷¹² Müslümanlar böyle yapmakla, gayrimüslim fakirlerle müslüman fakirler arasında, dertlerini sahiplenme ve onlara destek çıkma hususunda ictimaî hayatta bir farkın olmadığını açıkça ortaya koydular.

Bölgeye yerleşen müslüman toplumla yörenin sakinleri arasında vuku bulan ilişkiler ve bu ilişkiler neticesinde müslümanların gayrimüslimler üzerinde bıraktığı intibalar sahâbenin Sûriye'ye yerleştiği dönemde bu tarzdaydı. Müslümanlar, Sûriye'ye yerleştikten sonra yerli halka ilk hissettirdikleri şey onların can, mal ve dinlerinin koruma altına alındığıydı. Bu düşünce, yerli halkın zihninde yer etmeliydi.¹⁷¹³

D. Yerli Halktan Müslüman Olanlar

1. Hz. Peygamber Zamanında Müslüman Olanlar

Sûriye bölgesinde Hz. Peygamber zamanında Sûriye halkından İslâm'a girenler olmuştur. Bunlardan biri Bizans'a bağlı Gassânîlerin Belkâ valisi Ferve b. Amr'dır. Hz. Peygamber'in risâletini duyunca kendiliğinden İslâm'a girdiği bilinmektedir.¹⁷¹⁴ Ferve, Hz. Peygamber'e gönderdiği bir mektupla müslüman olduğunu bildirdi. Gönderdiği mektupta şöyle yazıyordu: “Ben İslâmiyeti kabul ederek onun hak ve gerçek olduğunu dilimle ikrar ve kalbimle tasdik ettim. Şهادet ederim ki Muhammed Allah'ın kulu ve resûlüdür. O, İsa b. Meryem'in kendisinden sonra geleceğini müjdelediği peygamberdir. Selam sana!”¹⁷¹⁵ Ferve

¹⁷¹⁰ Ebû Yusuf, **Harâc**, s. 150.

¹⁷¹¹ Levçenko, **Bizans**, s. 111.

¹⁷¹² Fayda, “Hulefâ-yı Râşidîn”, DİA, XVIII, 333.

¹⁷¹³ Şükrî Faysal, **el-Müctemaâtü'l-İslâmiyye**, s. 60.

¹⁷¹⁴ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, I, 281, VII, 435-6; İbn Asâkir, XLVIII, 270-4; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, IV, 178.

¹⁷¹⁵ Muhammed Hamidullah, **el-Vesâik**, 125-6.

Hız. Peygamber'e hediyeler de göndermişti. Bunlar bir katır, bir at, bir merkep, kıymetli elbiseler ve altın sırmalı atlas bir kaftandan oluşuyordu.¹⁷¹⁶ Hız. Peygamber bu mektuba karşılık vermiş ve Ferve'nin elçisini iki yüz otuz dirhemle mükafatlandırmıştı.¹⁷¹⁷ Ferve'nin müslüman olduğu haberi Bizans İmparatoru Herakleios'a ulaşınca ona eski dinine dönmesini söyledi. Ferve dönmeyeceğini söyleyince onu hapsetti. Ferve hapisteyken öldü. Hatta düşmanları onu öldürmekle yetinmeyerek cesedini de astılar.¹⁷¹⁸

Bu dönemde ihtidâ eden bir diğer önemli şahıs da Bizans patriği ve âlimi Dagâtır'dır. Onun Hız. Peygamber tarafından İslâm'a davet edildiği bilinmektedir.¹⁷¹⁹ Hız. Peygamber'in elçisi Dihye b. Halife bölgeye geldiği sırada Herakleios, Dihye'yi kendisinin yakın dostu olan Dagâtır'a gönderdi. Dagâtır'a Hız. Peygamber'in mektubunu ulaştıran Dihye, onu İslâm'a davet etti. Müslüman olan Dagâtır, Rum halkını bir kilisede toplayarak onları da müslüman olmaya çağırdı.¹⁷²⁰ Onlara, Ahmed adında bir peygamberden mektup geldiğini ve mektubunda kendilerini yüce Allâh'a inanmaya davet ettiğini söyledi. Ardından da "Ben şahadet ederim ki Allâh'tan başka ilah yoktur. Ahmed de Allâh'ın kulu ve elçisidir" deyip İslâm'a girdiğini açıkça gösterdi. Daha önce kendisine son derece bağlı olan Rumlar onun bu hareketine ancak öldürmekle karşılık vermişlerdir.¹⁷²¹

Hız. Peygamber'in bölgeye gönderdiği elçiler vasıtasıyla müslüman olanlardan biri de Bizans'ın Gassânlı valisi Hâris b. Ebû Şemr'in kapıcısı olarak görev yapan Mirâ er-Rûmî'dir. Şüca' onunla, Hâris b. Ebû Şemr'e Hız. Peygamber'in İslâm'a davet mektubunu götürdüğü sırada tanıştı. Mirâ, Hız. Peygamber'in elçisi Şüca' b. Vehb'in huzurunda müslüman olmuştur. Şüca' ile tanışan Mirâ, Hız. Peygamber'i ve çağrıda bulunduğu mesajı onun vasıtasıyla tanımış ve o esnada hüznü kapılıp ağlamış ardından da müslüman olmuştu. Şüca,' bu karşılaşmada ona Hız. Peygamber'in sıfatlarını anlattı. Rivayete göre Şüca'ın

¹⁷¹⁶ Bk. Mehmet Aykaç, "Ferve b. Amr", *DİA*, XII, 415.

¹⁷¹⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 436.

¹⁷¹⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 281; İbn Asâkir, XLVIII, 274.

¹⁷¹⁹ Muhammed Hamidullah, *el-Vesâik*, 115.

¹⁷²⁰ Bk. Yardım, "Dihye b. Halife", *DİA*, IX, 294.

¹⁷²¹ Ali Öngül, "Dagâtır", *DİA*, VIII, 399-400.

Mirâ ile beraberliği üç gün kadar sürmüştür. Bu zaman zarfında ona İslâm'ı tebliğde bulunup Hz. Peygamber'i anlatan Şüca'nın muhatabı üzerinde büyük bir etki meydana getirdiği görülmektedir. Bunun üzerine Mirâ, onun İncil'deki sıfatlarını okuduğunu ve anlatılanlarla aynı olduğunu belirtti. Bu arada Mirâ, Kayser'den ve valisi Hâris b. Ebû Şemir'den korktuğunu da sözlerine ilave etti.¹⁷²²

2. Fetihler Esnasında Müslüman Olanlar

Bu dönemde fetihler esnasında da bazı ihtidâ hareketlerinin gerçekleştiğini görmekteyiz. İslâma girenler dini şahsiyetler arasından çıktığı gibi asker veya komutanlar arasından da çıkabiliyordu. İhtidâlar ferdi olarak gerçekleştiği gibi bazen gruplar halinde de olabiliyordu. Kaynaklarımızda bu hususta tespit edebildiğimiz bilgileri vermek istiyoruz.

Bölgedeki rahip ve papazlar, İslâm'ın akide ve inançlarını kolaylıkla anlayabilecek durumdaydılar. Onlar ellerinde bulunan muharref İncil'de bir peygamberin geleceğini biliyorlardı. Yüksek dini şahsiyetlerin İslâm'a girmeleri, halkın İslâm ve müslümanlar hakkındaki kanaatlerinin değişmesi ve müslümanlara ilgi duymaları açısından önemliydi.

Bu dönemde bazı dini şahsiyetlerin ihtidâ ettikleri bilinmektedir. Mesela Dimaşk fethedilince şehrin Adrekûn adlı piskoposu Hâlid b. Velid'in huzurunda müslüman olmuş ve ardından onun himayesine girerek Ebû İshak el-Kureşî adını almıştı.¹⁷²³

Bazı komutan ve askerlerin de İslâm'a girdiği bilinmektedir. Meslela fetihler esnasında Yermük savaşında Cerece adında bir Bizans askerinin Ebû Ubeyde komutasındaki askerlerin arasına karışması, ani bir kararla kendi millet ve ailesiyle olan bağlarını koparıp müslümanların saflarına katılması kaynaklarımızda geniş şekilde anlatılmıştır. Onun ihtidâ etmesiyle ilgili olarak şu bilgilere yer verilmiştir: Cerece savaş başlamadan önce bir tarafta Rum askerleri

¹⁷²² İbn Asâkir, LXXIII, 143.

¹⁷²³ Yâkût, IV, 406.

diğer tarafta da müslümanlar olduğu halde meydana çıkıp Hâlid b. Velid'i istedi. Hâlid gelince ona, "Ey Hâlid! Bana doğru söyle, yalan söyleme! Çünkü hür bir kimse yalan söylemez. Beni kandırmaya çalışma! İyi kimse eman isteyen birini kandırmaz" dedi. Hz. Peygamber'in Hâlid b. Velid hakkındaki, "O, Allâh'ın çekilmiş bir kılıcıdır." hadisini duymuş olan Cerece, Hâlid'e bununla ilgili bir soru sordu. Cerece, "Allâh, Peygamberinize, Peygamberinizin de sana verip senin de bir topluluğa karşı çekip onları hezimete uğrattığın bir kılıç indirmiş midir?" diye sorunca, Hâlid böyle bir şeyin olmadığını söyledi. Cerece'nin, "O halde neden, 'Allâh'ın kılıcı' diye isimlendirildin?" şeklindeki sorusuna ise şu cevabı verdi: "Allâh bize bir Peygamber gönderdi. O bize çağrıda bulundu. Fakat biz ona topluca karşı koyduk. Sonra içimizden bazıları onu doğruladı ve ona tabi oldu. Bazısı da ondan uzaklaştı ve onu yalanladı. Ben de onu yalanlayan, ondan uzak duran ve ona karşı savaşımlar arasındaydım. Daha sonra Allah (c.c.) bizi hidayete erdirdi ve biz de ona tabi olduk" bunun üzerine Cerece, "Sen Allâh'ın müşriklere karşı çekilmiş kılıcısın, bana zafer için dua et! Sen "Allah'ın kılıcı" diye isimlendirilmişsin. Ben müşriklere karşı insanların en sert olanıyım" deyince Halid, "Beni doğruladın" dedi. Cerece, "Beni çağırdığın şey hakkında bana bilgi ver!" deyince Hâlid kelime-i şهادeti söyleyerek bu söze çağırdığını ve Allah katından gelmiş olanı doğrulamaya davet ettiğini söyledi. Cerece bunu kabul etmediği takdirde sonucun ne olacağını sorunca, Halid cizye vermesi gerektiğini belirtti. Cerece bunu vermedikleri takdirde durumun ne olacağını sorunca, Halid kendilerine savaş açacaklarını söyledi. Cerece, İslâm'a girip müslümanların arasına katılan kimsenin durumunun ne olacağını sorunca Hâlid kendileriyle aynı durumda olacağını söyledi. Cerece, müslüman olan birinin kendileriyle aynı derecede ecir ve ganimet alıp almayacağını sorunca Hâlid daha fazla ecir alacağını, çünkü kendilerinin Hz. Peygambere tabi olduğunu, onun hayattayken gaypten haber verdiğini, onda mucizeler gördüklerini ve böyle bir durumda kendilerinin müslüman olmasının kaçınılmaz olduğunu belirtti. Ardından, "Sizler bizim gördüklerimizi görmüş ya da işittiklerimizi işitmiş değilsiniz. O yüzden kim İslâm'a girerse bizden daha üstün olur" dedi. Çünkü kendilerinin böyle bir şeye şahit olmadıklarını, Hz. Peygamber'den duymuş oldukları şeyleri duymadıklarını dolayısıyla samimi bir şekilde İslâm'a girmeleri durumunda daha faziletli

kimseler olacaklarını söyledi. Cerece, Halid'e kendisini aldatmadığını, doğru davrandığını ve sözlerini eğip bükmediğini belirtti. Halid de doğruyu konuştuğunu, ne kendisine ne de adamlarından hiç kimseye bir ihtiyacının olmadığını ve istedikleri şeyler hususunda ancak Allah'ın dost olduğunu söyledi. Bu sözlerden sonra Cerece kalkanını ters çevirdi, Hâlid'in yanına yaklaştı ve müslüman oldu. İstemesi üzerine Hâlid ona İslâm'ı öğretti. Bunun üzerine Cerece abdest alıp, iki rek'at namaz kıldı ve ardından Rumlara karşı Hâlid'in yanında savaştı. Cerece bu savaşta şehid düştü.¹⁷²⁴ Onun ihtidâsı, müslümanların doğru ve samimi sözlerinin diğer din salikleri üzerinde nasıl bir etki meydana getirdiğini ortaya koyması açısından kayda değerdir.

Aynı şekilde diğer komutanların huzurunda da gerek ferdi ve gerekse cemaat halinde müslüman olan bazı Rumlar ve yerli Araplar bulunmaktadır. Bu dönemde asıl ismi Kostantin olan, fakat Ebû Abdîrabb ez-Zâhid olarak tanınan meşhur bir şahıs İslâm'a girmiş ve Abdurrahman ismini almıştı.¹⁷²⁵

İbn Asâkir fetihler sırasında gördüğü biri rüya üzerine müslüman olup o sırada bir birliğin komutanı olan Fedâle b. Ubeyd'in huzuruna gelen bir Bizans askerinden bahsetmektedir. Müslümanlar bir sefer esnasında düşmana ait bir kaleye yakın bir yerde konakladıkları sırada, düşman tarafından bir adam müslüman askerlerin önünde beliriverdi. Müslümanlar onu alıp Fedâle'nin yanına götürdüler. Fedâle durumunu sorunca adam, domuz eti yeyip içki içtikten sonra uyuduğunu, o sırada iki adamın gelip karnını temizlediğini ve ardından iki kadının da gelip, "Müslüman ol!" demesi üzerine kendisinin müslüman olduğunu söyledi. Fakat adam konuşmasını daha bitirmeden düşman tarafından atılan bir taşın isabet etmesi sonucu boynu kırıldı ve öldü. Bunun üzerine Fedâle b. Ubeyd, "Allâhu Ekber, az bir amel işleyip çok sevap kazandı. Arkadaşınızın cenaze namazını kılın!" dedi. Müslümanlar adamın namazını kılıp sonra da defnettiler.¹⁷²⁶

Kaynaklarımızda bölgede toplu ihtida hareketlerinin gerçekleştiğine dair bilgiler bulunmaktadır. Bunun en çarpıcı örneği Halep'in fethinden sonra

¹⁷²⁴ Taberî, **Tarih**, IV, 60; İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, II, 412-3.

¹⁷²⁵ Ebu Zur'a, I, 42.

¹⁷²⁶ İbn Asâkir, XLVIII, 300.

Gassânilerin Halep valisi Yukanna'nın müslüman olmasıyla gerçekleşmişti. Yukanna müslüman olunca çevresinde bulunan bütün memurlar ve üç bin kişilik bir Rum süvari birliği de müslüman oldu. Bu ihtidânın hemen ardından Sûriye'nin sahil kesimlerine yönelik gerçekleştirilen fütûhâta bu müslüman Rumlar da iştirak ettiler.¹⁷²⁷

Yine fetihler sırasında Ebû Ubeyde ve Hâlid b. Velid öncülüğündeki İslâm ordusu Kinnesrîn önlerine geldiğinde Ebû Ubeyde'nin kaleye sığınmış olan halkı İslâm'a davet ettiği, bunların bir kısmının İslâm'a girdiği, diğerlerinin ise eski dinleri Hristiyanlık'ta kaldıkları rivayet edilmiştir.¹⁷²⁸

Kaynaklarımız sayılarını belirtmese de fetihler esnasında Sûriye bölgesi komutanı Ebû Ubeyde'nin Halep civarında sulh yapmış olduğu bir grup Hristiyan Arabın bir süre sonra ihtidâ ettiği rivayet edilmiştir.¹⁷²⁹

Bölge komutanlarından Amr b. Âs'ın huzurunda Benû Yenne, Benû Azrak ve Benû Rûbil adlarıyla tanınan bazı Rum kabilelerinin İslâm'a girdiği bilinmektedir.¹⁷³⁰

Sûriye'deki Hristiyan Arapların, müslümanlarla aynı soydan ve aynı dili konuşuyor olmalarının onları birbirlerine yaklaştırmış olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumun bir neticesi olarak İslâm, önce Hristiyan Arap toplulukları arasında yayılmıştır. Müslümanlar bölgedeki Hristiyan Arapların ihtidâ etmelerini arzu ediyorlardı. Umeyr b. Sa'd, Hz. Ömer'e yazdığı mektupta Fırat nehri çevresinde fetihler gerçekleştirdiğini ve Benû Tağlib kabilesini İslâm'a davet ettiğini bildirmişti.¹⁷³¹ Hz. Ömer, Cezire bölgesinde ikamet eden bu Hristiyan Arap kabilesinin müslüman olmasını arzu ediyordu. Muhtemelen Hz. Ömer aradaki

¹⁷²⁷ Vâkıdî, **Fütûhu'l-Cezire**, s. 11; Hammâş, s. 117.

¹⁷²⁸ Muhammed Ragıb Halepî, **A'lâm**, I, 88.

¹⁷²⁹ İbnü'l-Adim, **Zübdetü'l-Halep**, I, 16; İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, II, 494-5; Muhammed Ragıb Halepî, **A'lâm**, I, s. 90.

¹⁷³⁰ Ebu Zur'a, I, 42.

¹⁷³¹ Belâzurî, **Fütûh**, s. 190.

soydaşlık bağıyla bu insanların diğer Hristiyanlara nazaran İslâm'a daha sıcak bakacaklarını düşünmüştür. Fakat onlar İslâm'a girmeye yanaşmadılar.¹⁷³²

3. Daha Sonraki Dönemlerde Müslüman Olanlar

Müslümanlar, fetihlerin ardından Sûriye topraklarına yerleştikten sonra dini ve toplumsal alanlarda halkı etkilediler. Yan yana yaşayan her iki toplumun, birbirlerinin adet ve hayat tarzlarından etkilenmesi gayet tabîîydi. Müslümanlar üstün ve o kadarda güçlü bir akidenin mümesilleri olduğundan yanı başlarında yaşayan ve maneviyatları müslümanlar kadar güçlü olmayan gayrimüslim halk üzerinde etkili olmuş ve bunun neticesi olarak da yer yer ihtidâ hareketleri gerçekleşmiştir. İhtidalar hususunda müslümanlar, gayrimüslimler üzerinde her hangi bir baskı uygulamadılar.

Bazı Hristiyan vatandaşların müslümanlardan gördükleri ilgi ve alakadan dolayı İslâm'a girdikleri bilinmektedir. Cezire bölgesinde oturmakta olan Hristiyan Benû Tağlib kabilesine mensup Ebû Zübeyd'in durumu buna örnektir. Ebû Zübeyd'le bölgeye Hz. Ömer zamanında vergi toplamak maksadıyla gönderilen sahâbî Velid b. Ukbe arasında bir dostluğun gerçekleştiği bilinmektedir. Ebû Zübeyd'in Ukbe'den borç para aldığı ve bundan dolayı ona teşekkürde bulunduğu bilinmektedir. Ebû Zübeyd, Velid'i Medine'de ziyaret etmiş, Cezire'ye geldiği zamanlarda onunla beraber bulunmuş, daha sonra onu Kûfe valisi olduğunda da ziyaret etmişti. Velid'in Kûfe'deki valiliğinin son dönemlerinde Ebû Zübeyd, müslüman olmuştur. İslâm'ı güzel yaşadığı belirtilmiştir.¹⁷³³

Müslümanların yaşadığı hayat tarzının, çoğunluğu Hristiyan olan komşularını etkilediği ve bunun da ihtidâ hareketlerine vesile olduğu bilinmektedir. Hz. Ömer tarafından divan uygulaması başlatılınca, bu işte okuma yazmaları müslümanlardan daha kuvvetli ve bu işte tecrübeli olan Hristiyan ve Yahûdî memurlar istihdam edildi. Çünkü müslümanlardan bu işleri bilenlerin

¹⁷³² Bu konuda geniş bilgi için bk. Fayda, **Gayrimüslimler**, s. 150-61.

¹⁷³³ İbn Asâkir, LXIII, 242.

sayısı azdı ve divanlar onların dili olan Grekçe tutuluyordu.¹⁷³⁴ Bu durum Emevî halifesi Abdulmelik b. Mervân dönemine kadar deva etti. Dolayısıyla bu döneme kadar bu işte yerli halk çalıştırıldı.¹⁷³⁵ Bu vesileyle müslümanlarla iç içe yaşamaya başlayan zimmî vatandaşlar, İslâm'ı ve müslümanları daha yakından tanıma fırsatını elde ettiler. Bu da haliyle müslüman ve müslüman olmayan toplumlar arasında bir kaynaşmayı beraberinde getiriyordu. Emevî halifesi Muâviye b. Ebû Süfyan'ın gemi işlerinde maharet kesbetmiş olan Rumları çalıştırması neticesinde onlar, serbest bir çalışma ortamı buldular. Böylece müslümanlarla kaynaşmaya başladılar. Bu da zaman zaman ihtidâ hareketlerine vesile oluyordu.¹⁷³⁶ Muâviye, oğlu Yezid ve daha sonra Abdulmelik b. Mervân zamanında Dımaşk'ta katiplik yapan Hristiyan asıllı Sercûn b. Mansûr er-Rumî'nin¹⁷³⁷ Muâviye'nin halifeliği sırasında müslüman olduğu İbn Asâkir tarafından rivayet edilmiştir.¹⁷³⁸ Muâviye, bir tabib olan İbn Üsâl en-Nasrânî adlı zimmî vatandaşı da Hims haracı işinde çalıştırmış ve ayrıca onu Hims şehrinin tabibi yapmıştı.¹⁷³⁹ Müslümanlar, doğruluk ve samimiyetleriyle birlikte sade bir hayat yaşamalarıyla dikkat çektiler. Bunun yanında müslümanların birbirlerine samimiyet ve uhuvvetle bağlılıkları başka din mensuplarının dikkatlerini celbeden hususlardı. Bu hasletler diğer din mensuplarının zihninde derin izler bıraktı ve onları İslâm'ın üstünlüğü konusunda iknaya yetti.

İslâm dininin getirdiği ilkeler zimmîler üzerinde etkili olmuştur. Çünkü İslâm, gayrimüslimlerden ihtidâ edenleri müslümanlarla eşit saymış ve müslümanlara tanınan hakların aynısı onlara da tanımıştır. Böylece müslüman olan bir zimmî, toprak, mal-mülk ve kölelerinin kendisinde kalma hakkını elde

¹⁷³⁴ Abdulaziz ed-Dûrî, "Divan", *DİA*, IX, 378.

¹⁷³⁵ İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 604, 621. Hz. Ömer'in, valilerine bu işi yapabilecek müslümanların bulunması yönünde talimat verdiği bilinmektedir. Bk. Hammâş, s. 141-42.

¹⁷³⁶ İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 645.

¹⁷³⁷ Cehşiyârî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdus b. Abdullah el-Kufî (331/942), *Kitabü'l-vüzerâ ve'l-küttâb*, nşr. Mustafa Sekkâ, Kahire : Şirketü Mustafa el-Babî el-Halepî 1980, s. 24, 31.

¹⁷³⁸ *Tarihu medineti'd-Dımaşk*, XX, 161.

¹⁷³⁹ İbn Ebû Usaybia, (669/1270) *Uyûnu'l-enbâ fi tabakâti'l-etibbâ*, Beyrût, trs. s. 172.

ediyordu.¹⁷⁴⁰ Öte yandan müslüman olmak onlara hukûkî bir kazanç sağlıyor ve onları daha iyi bir hayata çağırıyordu.¹⁷⁴¹

Bunun yanında İslâm'ın saf akidesi de İslâmlaşmayı hızlandırmıştır. Müslümanların sahip olduğu açık, net ve derli toplu inançları yerli halka çekici gelmiştir. Hıristiyanlığın karışık akidesi gayrimüslimlerin İslâm'a sempati duymalarını sağlıyordu.¹⁷⁴² İslâm'ın bir temel prensibi olarak dinde zorlamanın olmaması, onların dinlerini değiştirme hususunda her hangi bir baskıya maruz kalmasına mahal bırakmamıştır. Nitekim Hz. Ömer bu prensip doğrultusunda hareket edilmesini ve zimmî vatandaşların İslâm'a girmeleri hususunda zorlamamasını emretmiştir.¹⁷⁴³ İhtidâ hareketlerinde zorlamaya başvurulmadığını bazı Hıristiyan araştırmacılar da kabul etmiştir. Mesela Arnold bunlardandır.¹⁷⁴⁴ İslâm ülkesinde yaşayan gayrimüslimler bu inanç özgürlüğünden istifade ederek asırlar boyunca kendi dinleri üzere kalmışlardır.¹⁷⁴⁵ Şükrî Faysal'ın dediği gibi İslâmî fetihler bir özgürleştirme hareketiydi.¹⁷⁴⁶ Çünkü fetihler sayesinde halk, Bizans'ın zulmünden kurtulmuştu. Onlar bu sayede zulümden kurtuldukları gibi son ilahi dini tanıma imkan ve fırsatını da elde ettiler.¹⁷⁴⁷

Netice olarak Sûriye'nin fethinden sonra yan yana yaşamaya başlayan müslüman ve gayrimüslim toplumlar çok geçmeden kaynaşmaya başladılar. Onların haklarını çiğnememeye gayret eden müslümanlar hal ve hareketleriyle bu yeni tanışmış oldukları insanlar üzerinde güzel intibalar bıraktılar. Bu intibalar neticesinde bir kısım Ehl-i Kitap İslâm'a girmeyi tercih ederken diğerleri de İslâm'ın sunduğu özgürlük ve serbestiyet içerisinde dinlerine bağlı kalarak hayatlarını sürdürdüler.

Şunu özellikle ifade etmemiz gerekir ki İslâm'ın gayrimüslimler arasında yayılmasının en tesirli yönü kendi öz üstünlüğü ile onları cezbeden hayat tarzıdır.

¹⁷⁴⁰ Ebû Yusuf, *Harâc*, s. 68.

¹⁷⁴¹ Öztürk, *İslâm toplumunda Bir Arada Yaşama Tecrübesi*, 269-270.

¹⁷⁴² Öztürk, *İslâm toplumunda Bir Arada Yaşama Tecrübesi*, 270.

¹⁷⁴³ Ebû Ubeyd, *Kitabu'l-Emvâl*, s. 145.

¹⁷⁴⁴ Arnold, *İntişâr-ı İslâm*, s. 62.

¹⁷⁴⁵ Arnold, *İntişâr-ı İslâm*, s. 64.

¹⁷⁴⁶ Şükrî Faysal, *el-Fethu'l-İslâmî*, s. 44.

¹⁷⁴⁷ Öztürk, *İslâm toplumunda Bir Arada Yaşama Tecrübesi*, s. 28.

Bu yüzden Halife Hz. Ömer müslümanlardan, dinlerinin gerektirdiği şekilde yaşamalarını önemle istiyordu. Onları kusurlu gördüğü her konuda uyarıyor ve gerektiğinde ceza vermekten çekinmiyordu.

SONUÇ

Hız. Peygamber'in vefatından sonra onun rahle-i tedrisinden geçmiş olan onbinlerce sahabî fetihlerin akabinde evre bölgelerde daha yeni müslüman olmuş nesilleri İslâm'ın hayat bahşeden dsturlarıyla tanıştırmak, Kur'ân-ı Kerim'i ve sünneti öğretmek için vatanları Arabistan Yarımadası'ndan ayrıldı.

Irak, Sûriye ve daha sonra Mısır istikametine yönelen sahabîler, bulundukları bölgelerde büyük bir tebliğ hareketine giriştiler. İslam'ı Suriye bölgesinde tebliğ eden sahabîler bu merhaleden sonra hem Arabistan Yarımadası'ndan gelip bölgeye yerleşen hem de ihtida etmiş olan soydaşları Hristiyan Araplara İslam'ın öğretilmesi hususunda eğitim-ğretim faaliyetleri gerçekleştirdiler.

Bölgeye binlerle ifade edebileceğimiz sayıda sahabî yerleşti. Bölgeye gelen sahabîler bir merkezde yığılmayıp çeşitli yerlere dağıldılar. Bölgeye gelip şehid düşmüş, buraya yerleşmiş veya burada bir müddet kalmış olduğunu bildiğimiz sahabîler içinden ancak 372'sinin ismini tespit edebildik. Bu sahabîler içinden 24' bölgede vali ve komutan olarak görev yapmıştır. Bunun yanında 6'sı âmil, 6'sı da kadı ve İslâm'ı öğretme göreviyle bölgede bulunmuştur. 47'si bölgedeki çeşitli savaşlarda ve Amvas taûnunda şehid düştü. Yerleşenlerden 37'si Dımaşk'a, 60'ı Hıms'a, 13' Filistin'e, 4' Ürdün'e ve 4' de Cezire'ye yerleşti. Sûriye'de hangi merkeze yerleştiği bilinmeyen sahabî sayısını ise 92 olarak tespit ettik. Bölgede bir müddet kaldığını bildiğimiz sahabî sayısı da 55'tir. Bunların ekseriyeti fetihlerden sonra bölgeden ayrılan sahabîlerdir.

Bölgeye başta Hz. Ömer olmak üzere çok sayıda sahabî ziyaret gerçekleştirmiştir. Bunlardan Hz. Ömer'e Sûriye ziyareti esnasında eşlik eden 20, ayrıca daha sonraki dönemlerde bölgeye ziyaret gerçekleştiren 4 sahabî ismi tespit ettik.

Fetihlerin akabinde bölgeye yerleşen sahabîler, orada bulunan müslümanları eğitmek için derhal harekete geçtiler. Bu hususta ilk teklif bölgede fetihler esnasında komutan olarak bulunan Yezid b. Eb Süfyan'dan geldi. Bu

düşüncesini Medine'ye bildirmesi üzerine Halife Hz. Ömer hiç vakit kaybetmeden bu iş için Ebu'd-Derdâ, Muâz b. Cebel ve Ubâde b. Sâmit'i görevlendirdi. Ebu'd-Derdâ eğitim-öğretim faaliyeti için Dımaşk'ta, Ubâde b. Sâmit Hıms'ta, Muâz b. Cebel ise Filistin'de görevlendirildi. Yukarıda isimlerini verdiğimiz merkezi şehirlere yerleşen sahâbîler burada eğitim-öğretim görevlerini en iyi şekilde sürdürdüler.

Her üç sahâbî görevlerine başladıkları sırada içlerinden Muâz b. Cebel, bölgede ortaya çıkan ve verdirdiği zayıatla büyük bir iz bırakan taûn hastalığından dolayı hayatını kaybetti. Ebu'd-Derdâ ve Ubâde, İslâm'ı öğretme faaliyetlerini hayatlarının sonuna kadar devam ettirdiler. Her iki sahâbî de yaklaşık yirmi yıl kadar burada eğitim-öğretim faaliyetlerini aralıksız sürdürdü. Onların bölgede yaptıkları faaliyetlerle ilgili bilgiler maalesef aynı yoğunlukta bize ulaşmış değildir. Bu konuda elde ettiğimiz bilgiler daha çok Ebu'd-Derdâ hakkındadır. Bunun yanında İslâm'ı öğretme hususunda resmi bir göreve tabi tutulmadıkları halde bazı sahâbîler bulundukları ortamlarda Kur'ân-ı Kerim'i ve Resûlullah'ın sünnetini öğretmek için seferber oldular. Özellikle Dımaşk, Hıms ve Filistin'de ikamet eden sahâbîler bu konuda daha fazla ön plana çıkmışlardı.

Bölgeye yerleşmiş veya burada bir müddet kalmış olan sahâbîler, tavır ve hareketleriyle çevrelerinde bulunan insanları etkilediler ve onlara örnek oldular. Kur'ân, cihad ve sünnete sarılma anlayışlarıyla kendilerinden sonra gelen tabiîn nesline çok şey öğretiler. İbadet, zühd ve takva yaşantılarıyla büyük bir etki meydana getirdiler. İbadet hayatlarıyla örnek kimseler oldular. Va'z, hutbe ve konuşmalarıyla insanlara sürekli nasihatlerde bulundular.

Bölgede İslâm'ın öğretilmesi hususunda en çok camilerden yararlandılar. Daha fetihlerin ilk günlerinde inşa edilen camilerde oluşturdukları ders halkalarında Kur'ân ve sünnetin öğretilmesi yönünde büyük gayretler gösterdiler. Cami ve namazgahlardaki ders halkalarında onbinlerce talebe yetiştirdiler. Bölgede büyük bir iz bırakmış olan Ebu'd-Derdâ'nın ders halkaları çok kalabalık oluyordu. Kur'ân kıraâtini ilerleten talebelere bizzat kendisi ders veriyordu.

Onların İslâm'ı öğretme faaliyetinin bir neticesi olarak bölgede kısa sürede müslüman bir nesil yetişti. Tabiîn nesli dediğimiz bu neslin içinden büyük alimler çıktı. Mesela Reca b. Hayve, Ebû Müslim el-Havlânî ve İdris el-Havlâni bölgeye yerleşen sahâbenin rahle-i tedrisinde yetişen meşhur alimlerdenidir.

Bölgede hemen her sahâbî, Hz. Peygamber'den öğrendiği hadisleri etraflarında bulunan insanlara aktarma yoluna gitti. Onlar karşılaştıkları hemen her mesele ve sorun hakkında Hz. Peygamber'den öğrendikleri hadislerle çözüm getirdiler. Muhataplarının bu sözleri öğrenmesi hususuna büyük önem verdiler.

Sahâbîler halkla en üst seviyede bir alaka kurdular. Halk olsun idareci olsun bildikleri hakikatleri onlarla paylaştılar. İdarecileri yaptıkları davranışlardan dolayı ikaz ederlerken onlara va'z, nasihat ve tavsiyelerde bulunmayı elden bırakmadılar.

Sahâbîler çevrelerinde kenetlenmiş olan müslüman halkla iç içe yaşarken başka din mensuplarını ihmal etmediler. İslâm, hakim olduğu topraklar üzerinde başka din mensuplarının (gayrimüslimler) inanç hürriyetine sahip bir şekilde, can ve mal güvenlikleri temin edilmiş halde yaşamaları konusunda çok önemli esaslar vaz etmiştir. Bu sebeptir ki müslüman idareciler, onlardan gelen şikayetleri dinlediler, sorunlarına azami derecede alaka gösterdiler, rahat ve huzurlu bir ortamda yaşayabilmeleri için oldukça titiz davrandılar. Müslümanların, İslâm'ın prensiplerine sınıksız sarılmış olmaları, her konuda İslâm'ın gerektirdiği şekilde hareket etmeleri iç içe yaşadıkları gayrimüslim tebaa üzerinde büyük bir etki meydana getirdi. Müslümanlar daha fetihler esnasında yerli halk üzerinde büyük bir intiba bıraktılar. Kaynaklarda fetihler sırasında müslümanların sahip oldukları manevi güce dair zikredilen haberler az olmakla beraber bu konuda bize önemli ipuçları vermektedir.

Müslümanların bu insanlara müsamahakâr davranması ve müslümanlardan gördükleri ilgi ve alakadan dolayıdır ki gayrimüslim tebaa arasında ihtidâ hareketleri yaşandı. Bu ihtidalar Hz. Peygamber zamanından başlayıp daha sonraki dönemlerde artarak devam etti.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdullah İbnü'l-Mübarek (181/797), **Kitabü'z-zühd ve'r-rekâik**, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts., trc. M. Adil Teymur, İstanbul: Seha Neşriyat, 1992.
- Abdullah Kâsım el-Veşâlî, **el-Mescid ve neş'etuhu'l-ictimâî alâ medâri't-tarih**, Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye 1990.
- Abdurrezzak, Ebû Bekir b. Hemmam es-San'ânî (211/826), **Musannef**, I-XI, nşr. Habiburrahman el-A'zamî, Beyrut: el-Meclisu'l-İlmî 1983.
- Ağarı, Mustafa, **Hiz. Muhammed'in Hristiyanlarla Mücadele Stratejisi**, İstanbul: Ayışığı Kitapları 2003.
- Ağırakça, Ahmet, "Gassânîler", **DİA**, XIII, İstanbul 1996, s. 397-398.
- Ağırman, Mustafa, "Hâris b. Hişâm," **DİA**, XVI, İstanbul 1997, s.197.
- , **Hiz. Muhammed (s.a.v) Devrinde Mescid ve Fonksiyonları**, İstanbul: Ravza Yayınları, 1997
- Ahmed b. Hanbel (241/855), **Müsned**, I-VI, İstanbul: Çağrı Yayınları 1992.
- , **Kitabu'z-zühd**, nşr. Muhammed Celâl Şeref, İskenderiye: Daru'l-Fikri'l-Camiî 1984.
- Algül, Hüseyin, "Ebû Eyyûb el-Ensârî", **DİA**, X, İstanbul 1992, s.123-125.
- Alâuddin Ali el-Muttakî el-Hindî, **Kenzu'l-ummâl fi süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl**, I-VIII, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle 1985.
- Apak, Adem, **Amr b. el-Âs**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001.
- el-Ârif, Ârif, **el-Mufasssal fi tarihi'l-Kudüs**, Beyrut: el-Müessesetü'l-Arabiyye 2005.
- Arnold, T. W. **İntişâr-ı İslâm Tarihi**, trc. Hasan Gündüzler, Ankara: Akçağ Yayınları 1982.
- Aşık, Nevzat, "Dırâr b. el-Ezver", **DİA**, IX, İstanbul 1994, s. 275-276.
- Atar, Fahreddin, **İslâm Adliye Teşkilatı**, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları 1979.
- Athamina, Khalil, "Emevî Hilâfeti Döneminde Arap İskanı", trc. Saim Yılmaz, **S.Ü.İ.F.D.**, İstanbul, yıl: 2000 sayı:2, s.211.
- Avcı, Casim, **İslâm-Bizans İlişkileri**, İstanbul: Klasik Yayınları, 2003.
- , "Kûfe", **DİA**, XXVI, Ankara 2002, s.339-342.

- Aycañ, İrfan, “Ebû Süfyan”, *DİA*, X, İstanbul 1994, s. 231-234.
- , Muâviye b. Ebû Süfyan, Ankara: Fecr Yayınevi, 1990.
- , “Muâviye b. Ebû Süfyan”, *DİA*, XXX, İstanbul 2005, 332-334.
- Aydınlı, Abdullah, “Ebu’d-Derdâ”, *DİA*, X, İstanbul 1994, s. 310-311.
- , “İkrime b. Ebû Cehil”, *DİA*, XXII, İstanbul 1998, s. 42.
- , “Ebû Zer el-Gıfârî”, *DİA*, X, İstanbul 1994, s. 266-269.
- Bailly, Aguste, **Bizans Tarihi**, I-II, trc. Haluk Şaman, İstanbul: Tercüman Gazetesi yayınları, ts.
- Bardakoğlu, Ali, “Ferâiz,” *DİA*, XII, İstanbul 1995, s. 362-263.
- Baş, Eyüp, “İbn Asâkir ve Tarihu Dımaşk’ı Üzerine”, **A.Ü.İ.F.D.**, Ankara Yıl: 1999, Sayı: XXXIX, s. 691-271.
- Başaran, Selman, “Alkame b. Mücezziz”, *DİA*, II, İstanbul 1989, s. 468.
- , “Fazl b. Abbas b. Abdülmüttalib”, *DİA*, XII, İstanbul 1995, s. 272.
- Becker, C. H., “Abdullah b. Sa’d”, *İA*, I, İstanbul 1940, s. 40-41.
- Bekrî, Ebû Ubeyd Abdullah b. Abdulaziz el-Endelûsî, (ö. 487/1094), **Mu’cemü mesta’cem min esmâ’l-bilâd ve’l-mevâzi’**, I-V, nşr: Cemal Talbe, Beyrut: 1998.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Cabir (279/892), **Ensâbu’l-eşraf**, I-XIII, nşr. Süheyl Zekkar-Riyaz Ziriklî, Beyrut: Daru’l-Fıkr 1996.
- , **Fütûhü’l-büldan**, nşr: Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye 2000, trc. Prof. Dr. Mustafa Fayda, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları 2002.
- Berdicî, Ebû Bekir Ahmed b. Harun (301/914) **Tabakâtü’l-esmâ’l-müfrede mine’s-sahâbe ve’t-tabiîn ve ashâb’l-hadis**, Dımaşk: Daru Tallas 1987.
- Bozkurt, Nebi, “Hucr b. Adî”, *DİA*, XVIII, s. 227-228.
- , “Kubbetü’s-Sahre,” *DİA*, XXVI, s. 304-308.
- , “Mescid-i Aksâ,” *DİA*, XXIX, 268-271.
- Buhârî, İsmail b. İbrahim (256/870), **Kitabu’t-tarihi’l-kebir**, I-IX, Diyarbakır ts.
- , **Sahih**, I-VIII, İstanbul: Çağrı yay. 1992.
- Buhl, Fr., “Fahl”, *İA*, IV, İstanbul 1998, s. 445.

- Canan, İbrahim, **Kübü's-Sitte Muhtasarı ve Şerhi**, XIII, İstanbul: Akçağ Yayınları 1993.
- Cehşiyârî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdus b. Abdullah el-Kûfî (331/942), **Kitabü'l-vüzerâ ve'l-küttâb**, nşr. Mustafa Sekkâ, Kahire : Şirketü Mustafa el-Babi el-Halebi 1980.
- Cevad Ali, **el-Mufasssal fi tarihi'l-Arab kable'l-İslâm**, I-X, Bağdat: Matbuatu Mecmei'l-İlmi'l-Arabî 1993.
- Çağatay, Neşet, "Zeyd b. Sâbit", **İA**, XI, İstanbul 1986, s.548.
- Çakan, İsmail L. , "Amr b. Tufeyl", **DİA**, III, İstanbul 1991, s. 93.
- , "Avf b. Mâlik", **DİA**, IV, İstanbul 1991, s.115.
- , "Ebû Vâkıd el-Leysî", **DİA**, X, İstanbul 1994, s. 251-2.
- , "Eş'as b. Kays", **DİA**, XI, İstanbul 1995, s. 455-456.
- , "Habib b. Mesleme", **DİA**, XIV, İstanbul 1996, s. 373.
- , "Heveytib b. Abdüluzzâ", **DİA**, XVIII, İstanbul 1998, s. 431.
- , "İyaz b. Ganm", **DİA**, XXIII, İstanbul 2001, s. 498-9
- , **Eyüp Sultan Hazretlerinden Kırk Hadis**, İstanbul: Nesil Yayınları 2003.
- Çapan, Ergün, **Kur'ân-ı Kerim'de Sahâbe**, İstanbul: Işık Yayınları 2002
- Çeker, Orhan, "Abdurrahman b. Ganm", **DİA**, I, s.162.
- Çubukçu, Asri, "Ebû Cendel", **DİA**, X, İstanbul 1991, s.118
- Dahlân, Ahmed b. Zeynî eş-Şafiî (1886), **el-Fütûhâtu'l-İslâmîyye**, Kahire: Müessesetü'l-Halebî 1968.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah Abdurrahman, **Sünen**, I-II, İstanbul: Çağrı Yayınları 1992.
- Demircan, Adnan, **Ali-Muâviye Kavgası**, İstanbul: Beyan Yayınları 2002.
- Demirkent, Işın, "Bizans", **DİA**, VI, İstanbul 1992, s. 230-235.
- , "Herakleios", **DİA**, XVII, İstanbul 1998, s. 212-216.
- Dussaud, Rene, **el-Arab fi Sûriye kable'l-İslâm**, trc. Abdulhamid Devâhilî, Kahire: Lecnetü't-Te'lif ve't-Terceme 1959.

- Dûlâbî, Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed b. Hammâd (310/ 923), **el-Künâ ve'l-esmâ**, I-II, Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye 1999.
- Dûrî, Abdulaziz, “el-Arab ve'l-ard fi bilâdi's-Şâm fi sadri'l-İslâm”, **el-Mü'temerü'd-düvelî li tarihi bilâdi's-Şâm**, 20-25 Nisan 1974, Beyrut: Daru'l-Müttehîde li'n-Neşr 1974, s. 25
- Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî (275/889), **Sünen**, I-V, İstanbul: Çağrı Yayınları 1992.
- Ebû Halil, Şevkî, **Gazvetü Mûte**, Dımaşk: Daru'l-Fikr 1986.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah el-İsbehanî (430/1038), **Hilyetu'l-evliyâ ve tabakâtü'l-esfiyâ**, I-X, Beyrut ts.
- , **Ma'rifetu's-sahâbe**, I-III, nşr. Muhammed Razî b. Hac Osman, Riyad 1998.
- Halife b. Hayyât (240/854), **Tabakât**, I-II, nşr. Süheyl Zekkar, Dımaşk: Vezaretü's-Sekafe 1996.
- , **Tarih**, nşr. Mustafa Necib Fevvaz-Hikmet Fevvâz, Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye 1995.
- Ebû Ubeyd, Kasım b. Sellam (224/838), **Kitabu'l-emvâl**, nşr. Muhammed Halil Hiras, Kahire: Daru'l-Fikr 1981.
- Ebû Yusuf, Ya'kûb b. İbrahim (182/798), **Kitabü'l-harâc**, trc. Müderriszâde Muhammed Atâullah Efendi, Kahire 1397, sadeleştiren: İsmail Karakaya, Ankara 1982.
- Ebû Zur'a ed-Dımaşkî, Abdurrahman b. Amr b. Abdullah (281/ 894), **Tarih**, Beyrut 1996
- Ahmed Emin, **Fecrü'l-İslâm**, Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabî 1969.
- Eraslan, Sadık, **Asr-ı Saadet Fetihleri** (Hz. Ömer Dönemi), Ankara: Taha Yayınları, 1999.
- Erdem, Sargon -Hulusi Kılıç, “Abdullah b. Revâha”, **DİA**, I, İstanbul 1988, s. 129-130.
- Erkal, Mehmet, “Âmil”, **DİA**, III, İstanbul 1991, s. 58-60
- Erten, Hayri, “Hz. Ömer Döneminde Sosyal Yapı”, **Marife**, Konya 2001, Sayı: 1, s.177.
- Eyice, Semavî, “Mescid”, **İA**, VIII, İstanbul 1979, s. 6.

- Fayda, Mustafa, “Askalân”, *DİA*, III, İstanbul 1991, s. 487.
- , “Bilâl-i Habeşî”, *DİA*, VI, İstanbul 1992, s. 152-3.
- , “Câbiye”, *DİA*, İstanbul 1992, VI, s. 538.
- , Hâlid b. Velid, İstanbul: Çağ Yayınları, 1992.
- , “Hulefâ-yı Râşidîn”, *DİA*, XVIII, İstanbul 1998, s. 324-338.
- , **Hz. Ömer Zamanında Gayrimüslimler**, İstanbul: M.Ü.Y., 1989.
- Faysal, Şükrî, **Haraketu’l-fethi’l-İslâmî fi’l-karni’l-evvel**, Beyrut: Daru’l-İlm li’l-Melayîn 1982.
- , **el-Müctemaâtü’l-İslâmiyye fi’l-karni’l-evvel**, Beyrut: Daru’l-İlm, 1981.
- Fığlalı, Ethem Ruhi, “Ali”, *DİA*, II, İstanbul 1989, s. 374-374.
- Gözütok, Şakir, **İlk Dönem İslâm Eğitim Tarihi**, Ankara: 2002.
- Halebî, Muhammed Ragıb b. Mahmud et-Tabbâh (1951), **İ’lâmü’n-nübelâ bi tarihi Halebi’s-şehbâ**, I-VII, Halep: el-Matbaatü’l-İlmiyye 1923.
- Halife, Hamid Muhammed, **el-Ensâr fi’l-asri’r-Râşidî**, İmârât: Mektebetü’-Sahâbe 2003.
- Hamidullah, Muhammed, **Hz. Peygamber’in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu**, trc. Mehmet Yazgan, İstanbul: Beyan Yayınları 1993.
- , **İslâm Peygamberi**, I-II, trc. Salih Tuğ, İstanbul 1993.
- , **el-Vesâiku’s-siyâsiyye li’l-ahdi’n-Nebevî ve’l-hilâfeti’r-Râşide**, Beyrut 1987.
- Hammâş, Necde, **eş-Şâm fi sadri’l-İslâm**, Dımaşk: Daru Tallas, 1987.
- Harisât, Muhammed Abdulkadir, **Tarihu’l-Ürdün**, Ürdün: Menşuratu Lecnetü Tarihi’l-Ürdün 1992.
- Harman, Ömer Faruk, “İsa”, *DİA*, XXII, İstanbul 2000, s. 465-472.
- Hartman, R. “Sûriye”, *İA*, XI, İstanbul 1979, s. 52.
- , “Şâm”, *İA*, XI, İstanbul 1979, s. 298.
- Hasan İbrahim Hasan, **İslâm Tarihi**, I-VI, trc. İsmail Yiğit v.dğr., İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1991.

- Havlânî, Kadı Abdulcebbar (365/ 977), **Tarihu Dârayyâ ve men nezele biha mine's-sahâbeti ve't-tabîîn**, nşr. Said el-Agânî, Dımaşk: Matbaatu't-Terakkî 1900.
- Hitti, Philip, **Tarihu Sûriye ve Lübnan ve Filistin**, I-II, terc. Corc Haddad, Beyrut: 1956.
- , **Tarihu'l-Arab**, I, II, y.y., 1961.
- Honigmann, Ernest, **Bizans Devletinin Doğu Sınırı**, trc. Fikret Işıltan, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi 1970.
- , "Yermük", **İA**, XIII, İstanbul 1993, s.400.
- Hüseyin, Muhammed Kemal, **İntişâru'l-İslâm ve eşheru mesâcidi'l-müslimîn fi'l-âlem**, y.y. 1976.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed (463/1071), **el-İstîâb fi ma'rifeti'l-ashâb**, I-IV, nşr. Ali Muhammed el-Becâvî, Kahire: Ts.
- İbn Abdirabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed (328/940), **el-Ikdü'l-Ferid**, I-VII, Kahire: Lecnetü't-Te'lif 1953.
- İbnü'l-Adim, Kemalüddin Ebu'l-Kasım Ömer b. Ahmed (660/1262), **Zübdetü'l-Haleb min tarihi'l-Haleb**, I-III, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye 1996.
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kasım Ali b. Hasan (571/1170), **Tarihu medineti Dımaşk**, I-LXXX, nşr. Muhibbuddin Ebû Saîd Ömer b. Garame el-Amravî, Beyrut: Daru'l-Fikr 1995-1998.
- İbn A'sem el-Kûfî, **Fütûh**, I-III, nşr. Süheyl Zekkâr, Beyrut: Daru'l-Fikr 1992.
- İbnü'l-Cevzî, Cemaluddin Ebu'l-Ferec, (579/1201) **Sıfâtü's-safve**, I-IV, nşr. Mahmud Fahûrî, Beyrut: Daru'l-Maarif 1979.
- , **Fezailü'l-Kudüs**, nşr. Cebrail Süleyman Cebbur, Beyrut: Daru'l-Âfak 1979.
- , **Tarihu Ömer b. el-Hattâb**, Beyrut 1985
- , **Telkîhu fühûmi ehli'l-eser**, Kahire ts.
- İbn Ebû Usaybia (669/1270), **Uyûnu'l-enbâ fi tabakâti'l-etibbâ**, nşr. Rıza Nizâr, Beyrût ts.
- İbnü'l-Esir, İzzüddin (630/1236), **Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe**, I-VII, y.y. 1970
- , **el-Kâmil fi't-tarih**, I-XIII, nşr. C. J. Tonberg, Beyrut: 1979.

- İbn Habib, Ebû Ca'fer Muhammed (245/859), **Kitabu'l-muhabber**, Beyrut: Daru'l- Âfâki'l-Cedid, ts.
- İbn Hacer, Şihabuddin Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali el-Askalânî (852/1448), **Tehzibu't-tehzib**, I-XIII, nşr. Mustafa Abdulkadir Atâ, Beyrut 1994
- , **el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe**, I-IX, nşr. Adil Ahmed Abdulmevcud, Ali Muhammed Mukavviz, Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye 1995.
- İbn Haldun, Ebu Zeyd Velîyüddin Abdurrahman b. Muhammed (808/1406), **Mukaddime**, I-III, trc. Zakir Kadirî Ugan, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları 1997.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd (456/1064), **Cevâmiu's-sîre**, trc. M. Salih Arı, İstanbul: Çıra Yayınları 2004,
- İbn Hibban, Ebû Hâtîm Muhammed (354/965), **Tarihu's-sahâbe**, nşr. Bevrân Dennâvî, Beyrut: Daru'l-Kütübü'l- İlmiyye 1988.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdulmelik (218/833), **es-Sîretü'n-nebevîyye**, nşr. Mustafâ es-Sekkâ v.dğr., I-IV, Beyrut: Daru'l-Fikr 1999 .
- İbnü'l-İmad, Şihabuddin Ebu'l-Felah Abdurrahman b. Ahmed (1679), **Şezerâtü'z-zeheb fi ahbari men zeheb**, nşr. Abdulkadir el-Arnâût-Mahmûd el-Arnâût, I-X, Beyrut: Daru İbn Kesir 1986.
- İbnü'l-İmam, Şemsüddin Ahmed b. Muhammed el-Basrevî (1637), **Tühfetü'l-enâm fi fezâili's-Şâm**, nşr. Abdulaziz Feyyaz Harfûş, Dımaşk: Daru'l-Beşâir 1998.
- İbn İshak, Muhammed (151/), **Sîret**, nşr. Muhammed Hamidullah, y.y. 1981.
- İbn Kesir, İsmail b. Ömer (774/1372), **el-Bidâye ve'n-nihâye**, I-XX, Beyrut: Daru Hicr, 1997.
- , **Tefsiru'l-Kur'ân'il-azim**, I-V, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1969.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Abdullah (620/1223), **et-Tebyîn fi ensâbi'l-Kureşîyyîn**, nşr. Muhammed Nayif ed-Düleymî, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb 1988.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî (276/889), **Kitabü'l-maârif**, nşr. Muhammed İsmail Sâdık, Beyrut: İhyau't-Türasi'l-Arabî 1980.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid (277/887), **Sünen**, I-II, nşr. Muhammed Fuâd Abdulbakî, İstanbul: Çağrı Yayınları 1992.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mukerrem (711/1311), **Muhtasaru tarihi medineti Dimaşk**, I-XXIX, nşr. Ruhiye Nahrâs v.dğr., Dimaşk: Daru'l-Fikr 1984.

-----, **Lisânu'l-Arab**, Beyrut: Müessesetu'r-Risâle 1987.

İbn Sa'd, Muhammed (230/844), **et-Tabakâtü'l-kübrâ**, I-IX, nşr. İhsan Abbas, Beyrut: 1968.

İbn Şeddâd, İzzuddin Muhammed b. Ali b. İbrahim (ö. 684/1285), **el-A'laku'l-hatire fi zikri umerâi's-Şam ve'l-Cezire**, I-II, nşr. Yahya Zekeriyya Abbare, Dimaşk: Menşuratu Vezaretu's-Sekafe 1991.

İbn Şihne, Ebu'l-Fazl Muhibüddin Muhammed b. Muhammed (890/1485), **ed-Dürri'l-müntehab fi tarihi memleketi Haleb**, nşr. haz. Yusuf b. Elyan Serkis ed-Dimaşkî, Beyrut: el-Matbaatü'l-Katolikiyye 1909.

İbn Tiktaka, Muhammed b. Ali b. Tabataba (709/1309), **el-Fahrî**, Beyrut ts.

Kaegi, Walter E., **Bizans ve İslâm'ın İlk Fetihleri**, trc. Mehmet Özey, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2000.

Kalkaşandî, Ahmed b. Abdullah (861/1418), **Nihâyetü'l-ereb fi ma'rifeti ensâbi'l-Arab**, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984.

Kandehlevî, Muhammed Yusuf, **Hayâtu's-sahâbe**, I-IV, Dimaşk 1993.

Kandemir, M. Yaşar, "Abdullah b. Amr b. el-Âs", **DİA**, I, İstanbul 1988, s.85-86.

-----, "Amr b. Saîd b. Âs", **DİA**, III, İstanbul1991, s. 90-1

-----, "Abdullah b. Ömer b. Hattâb", **DİA**, I, İstanbul 1988, s. 126-128.

-----, "Ebû Hureyre", **DİA**, X, İstanbul1994, s. 160-7.

-----, "Ebû Musâ el-Eş'arî", **DİA**, X, İstanbul 1994, s. 190-3.

-----, "Fedâle b. Ubeyd", **DİA**, XII, İstanbul, s. 292.

-----, "Halid b. Said b. el-Âs", **DİA**, XV, İstanbul 1997, s. 287.

-----, "Hind bint Utbe", **DİA**, XVIII, İstanbul 1998, s. 64-5.

-----, "Ka'b el-Ahbar", **DİA**, XXIV, İstanbul 2001, s.1-3.

-----, "Ka'b b. Malik", **DİA**, XXIV, İstanbul 2001, s. 4-5.

-----, "Muâz b. Cebel" **DİA**, XXX, İstanbul 2005, s. 338-9.

Kapar, M. Ali, "Fezâre", **DİA**, XII, İstanbul 1995, s. 538.

- Karaman, Hayreddin, **İslâm Hukuk Tarihi**, İstanbul: Nesil Yayınları 1989.
- Karaman, M. Lütfullah, “Filistin”, **DİA**, XIII, İstanbul 1996, s. 89-102.
- Kardavî, Yusuf, **Gayrilmüslimin fi müctemei’l-İslâmî**, Beyrut: Müessesetü’r-Risale 1992.
- Kazıcı, Ziya, **İslâm Müesseseleri Tarihi**, İstanbul: Kayıhan Yayınları 1991.
- , **İslâm Eğitim Tarihi**, İstanbul: Bir Yayıncılık 1983.
- Kehhale, Ömer Rıza, **Mu’cemu kabâili’l-Arab**, I, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle 1982.
- Kelbî, Ebû Münzir Muhammed b. Saib (205/820), **Cemheretü’n-neseb**, nşr. Nacî Hasan, Beyrut: Mektebetü’n-Nehdeti’l-Arabiyye 1986.
- Kemal, Ahmed Adil, **et-Tarik ila Dimaşk**, Beyrut: Daru’n-Nefâis 1985.
- Kılıç, Ünal, **Yezid b. Muâviye**, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2001.
- , **Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Valilik ve Şehir Yönetimi**, İstanbul: Yediveren Yayınları, 2004.
- Kindî, Ebû Ömer Muhammed b. Yusuf (350/961), **Kitabu’l-vülât ve kitabu’l-kudât**, Kahire: Ts.
- el-Kuşeyrî, Ebû Ali Muhammed b. Said b. Abdurrahman (334/947), **Tarihu Rakka ve men nezeleha min ashâbi Resûlillah ve’t-tabîin ve’l-fukâhâ ve’l-mühaddisîn**, nşr. İbrahim Salih, Dimaşk: Daru’l-Beşair 1998.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri, “İmam”, **DİA**, XXII, s. 178.
- Kutub, Seyyid, **Fi zilâli’l-Kur’ân**, trc. Bekir Karlığa v.dğr. I-XVI, İstanbul: Hikmet Yayınları, 1985.
- Lammens, H., “Câbiye”, **İA**, III, İstanbul 1979, s. 5-6.
- , “Sûriye”, **İA**, XI, İstanbul 1979, s. 51-66.
- Leder, Stefan, “The Attitude of Jews and their role towards the Arab-İslâmic conquest of bilad al-Sham”, **el-Mü’temerü’d-düvelî es-sânî li tarihi bilâdi’s-Şâm**, Amman 16-22 Nisan 1985, Editör: Muhammed Bahî, Amman 1987, s.175
- Levçenko, M.V., **Bizans Tarihi**, trc. Maide Selen, İstanbul 1999.
- el-Makdisî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed (ö. 390/1000), **Ahsenü’t-tekâsîm fi me’rifeti’l-ekâlîm**, Londra: Brill Matbaası 1967.

- Malik b. Enes, **Muvatta**, I-II, İstanbul: Çağrı yayınları 1992.
- Mantran, Robert, **İslâm'ın Yayılış Tarihi**, trc. İsmet Kayaoğlu, Ankara: A.Ü.İ.F.D., 1981
- , "Humus", **DİA**, XVIII, İstanbul 1998, s. 370-373.
- Maverdi, Ebu'l-Hasan Ali B. Muhammed b. Habib el-Basrî el-Bağdadî (450/1058), **el-Ahkâmu's-sultanîyye**, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye 1985.
- Mes'ûdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali (345/956), **Murûcu'z-zeheb ve meâdinü'l-cevher**, I-IV, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, y.y., el-Mektebetü't-Ticaretî'l-Kübrâ, 1964.
- Mevlânâ Şiblî, Numanî, **H. Ömer ve Devlet idaresi**, trc. Talip Yaşar Alp, İstanbul: Hikmet Yayınları 1986.
- Muhammed Kürd Ali, **Hitatu's-Şâm**, Dimaşk: Mektebetu'n-Nur 1983.
- Mubeyyez, Muhammed Saîd, **Mevsûâtu hayâti's-sahâbîyyât**, Sûriye: Mektebetu'l-Gazzalî 1990.
- Münâvî, Muhammed Abdurraûf, (1031/1622), **Feyzü'l-kadir şerhu'l-câmiu's-sağir**, I-VI, Beyrut: Daru'l-Ma'rife ts.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî (261/875), **Sahih**, I-III, nşr. Muhammed Fuâd Abdulbakî, İstanbul: 1992.
- , **Tabakât**, I-II, nşr. Ebû Ubeyde b. Selman, Riyad y.y. 1991.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb (303/915), **Sünen**, I-VIII, İstanbul: Çağrı Yayınları 1992
- Nevevî, Ebû Zekerîyya Muhyiddin b. Şeref (676/1277), **Tehzibü'l-esmâ ve'l-lügât**, I-IV, Beyrut ts.
- Öğüt, Salim, "Hişâm b. el-Âs b. Vâil", **DİA**, XVIII, İstanbul 1998, s. 153.
- Öngül, Ali, "Dagâtır", **DİA**, VIII, İstanbul 1993, s. 399.
- Önkâl, Ahmet, **Resûlullah'ın İslâm'a Davet Metodu**, İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları 2000.
- , "Abdullah b. Hanzale", **DİA**, I, İstanbul 1988, s. 104-105.
- , "Alkame b. Ulâse b. Avf el-Kilâbî", **DİA**, II, İstanbul 1989, s. 468.
- , "Amr b. Âs", **DİA**, III, İstanbul 1991, s. 79-81.

- , “Amr b. Abese”, *DİA*, III, İstanbul 1991, s. 79.
- , “Amr b. Hamık”, *DİA*, III, İstanbul 1991, s. 84.
- , “Ca’fer b. Ebû Talib”, *DİA*, VI, İstanbul 1992, s. 548-549.
- , “Cünâde b. Ebû Ümeyye”, *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 116.
- , “Ebû Ubeyde b. Cerrâh”, *DİA*, X, İstanbul 1994, s. 249.
- Önkal-Nebi Bozkurt, “Cami”, *DİA*, VII, İstanbul 1992, s. 46-56.
- Özaydın, Abdülkerim, “Büsr b. Ebû Ertat”, *DİA*, VI, İstanbul 1992, s. 494.
- , “Eşter”, *DİA*, XI, İstanbul 1995, s. 486-7.
- Özkuyumcu, Nadir, “Muâviye b. Hudeyc”, *DİA*, İstanbul 2005, XXX, s. 334-335.
- Öztürk, Levent, **İslâm Toplumunda Bir Arada Yaşama Tecrübesi**, İstanbul: İnsan Yayınları 1995.
- , “Kur’ân’a Göre Hristiyanların Mabetlerine Gösterilmesi Gereken Saygı”, **S.Ü.İ.F.D.**, Sakarya 2002, sayı: 5, s. 83-4.
- , **İslâm Toplumunda Hristiyanlar**, İstanbul: İz Yayıncılık 1998.
- Polat, Selahattin, “İrbâd b. Sâriye”, *DİA*, XVII, İstanbul 2000, s. 438.
- Prokopius, **Bizans’ın Gizli Tarihi**, trc. Orhan Duru, İstanbul: Ada Yayınları, 1990.
- Ramazanoğlu, Mahmud Sâmi, **Ashâb-ı kiram**, İzmir: Ts.
- Sandıkçı, Kemal, “Ebû Ümâme”, *DİA*, X, İstanbul 1994, s. 251.
- , **İlk Üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadis**, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları 1991.
- Savaş, Rıza, **Raşid Halifeler Döneminde Kadın**, İstanbul: Ravza Yayınları 1993.
- Schleifer, J., “Bekr b. Vâil,” *İA*, II, s. 454.
- Sem’ânî, Ebû Sa’d Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî (562/1167), **el-Ensâb**, I-V, Beyrut: 1988.
- Serjeant, R. B., **İslâm Şehri**, trc. Elif Topçugil, İstanbul: İz Yayıncılık 1997.
- Sezikli, H. Ahmet, “Amr b. Ma’dikerb”, *DİA*, III, İstanbul 1991, s. 88.
- Sobernheim, M., “Humus”, *İA*, V, İstanbul 1988, s.588.

- Sofouğlu, Mehmed, **Sahih-i Buhârî ve Tercemesi**, I- XIII, İstanbul: Ötüken Yayınları 1987.
- Streck, “Ermeniye,” **İA**, IV, İstanbul 1964, 318-326.
- Suyûtî, Celaluddin Abdurrahman b. Ebû Bekir (911/ 1505), **Tarihu'l-hulefâ**, Beyrut: Ts.
- Şennâvî, Abdulaziz, **Nisâu's-sahâbe**, Kahire: Mektebetu't-Türasi'l-İslâmî, ts.
- Şeşen, Ramazan, “Cezire”, **DİA**, VII, İstanbul 1993, s. 509-511.
- , **Urfa Bölgesi Tarihi**, İstanbul: 1960.
- Şeybanî, Muhammed b. Hanbel (164/741), **Kitabü'l-esmâ ve'l-künâ**, nşr. Ubeydullah b. Yusuf el-Cüdey', Küveyt: 1985.
- Şulul, Kasım, **Hz. Peygamber Devri Kronolojisi**, İstanbul: İnsan Yayınları 2003.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed b. Eyyub (360/971), **Müsnedü's-Şâmîyyîn**, I-IV, nşr. Hamdî Abdülmecid Silefî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle 1989.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir (310/923), **Tarihu'r-rusül ve'l-mülûk**, I-V, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye 1987.
- , **Tarihu'r-rusül ve'l-mülûk**, I-XIII, nşr. Sıdkî Cemil el-Attar, Beyrut: Dâru'l-Fikr 1998.
- Tahhan, Muhammed Rislan, **Keşfü'n-nikâb ammen veliye Hıms mine'l-ashâb**, Hıms: Matbaatü'l-Yemame 2003
- Tanman, M. Baha, “Mahfil” **DİA**, XXVII, s. 331.
- Tihmaz, Abdulhamid Mahmud, **Muâz b. Cebel**, Dımaşk: Daru'l-Fikr 1988.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ (279/892), **Sünen**, I-V, İstanbul: Çağrı yayınları 1992.
- Toksarı, Ali “Ebân b. Saîd”, **DİA**, X, İstanbul 1994, s. 67.
- Tülücü, Süleyman, “İmrü'l-Kays b. Âbis”, **DİA**, XXII, İstanbul 2000, s. 237.
- Ukle, Muhammed İbrahim, “el-Haraketü'l-fıkhiyye fi bilâdi's-Şâm fi'l-asri'l-Emevî” **Mecelletü's-şerîa ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye**, Küveyt 1989, sayı: XIV, s. 231-320.
- el-Uleymî, Mucîruddin el-Hanbelî (901/1552), **el-Ünsü'l-celil bi tarihu'l-Kudüs ve'l-Halil**, I-II, nşr. Adnan Yunus Abdülmecid, Amman: Mektebetu Dendis 1999.

- Uludağ, Süleyman , “Abdâl”, **DİA**, I, İstanbul 1988, s. 59-60.
- , “Hizb,” **DİA**, XVIII, İstanbul 1998, s. 182-183.
- Umeyra, Abdurrahman, **Ricalün enzelellahu fihim Kur’ân**, I-IV, Riyad 1984.
- Uzun, Taceddin, “Eymen b. Hureym” , **DİA**, XI, İstanbul 1995, s. 551.
- Vâkıdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer (207/823), **Kitabu’l-megâzî**, I-III, nşr. Marsden Cons, Beyrût: Alemü'l-Kütüb 1984.
- , **Tarihu fütûhi’l-Cezire ve’l-Habûr ve Diyarıbekir ve’l-Irak**, nşr: Abdulaziz Feyyaz Harfûş, Dimaşk: Daru’l-Beşair 1996.
- Ya’kûbî, Ahmed b. Ebû Ya’kûb b. Ca’fer b. Vehb b. Vâdih (284/897), **Tarih**, I-II, Beyrut ts.
- Yakût b. Abdullah el-Hamevî (626/1229), **Mu’cemü’l-büldan**, I-V, nşr. Ferid Abdulaziz el-Cündî, Beyrut ts.
- Yardım, Ali, “Abdullah b. Ebû Evfâ”, **DİA**, I, İstanbul 1988, s. 96.
- , “Abdullah b. Huzâfe”, **DİA**, I, İstanbul 1988, s. 108.
- , “Abdullah b. Safvan” **DİA**, I, İstanbul 1988 131.
- , “Dihye b. Halife” , **DİA**, IX, İstanbul 1994, s. 294.
- Yâzîcî, Talip, “Halep”, **DİA**, XV, İstanbul 1997, s. 239-244.
- Yıldız, Hakkı Dursun, “Abbas b. Velid b. Abdülmelik”, **DİA**, I, İstanbul 1988, s. 29.
- , “Avâsım”, **DİA**, IV, İstanbul 1991, s. 111-112.
- , “Dahhâk b. Kays”, **DİA**, VIII, İstanbul 1993, s. 410
- Yılmaz, Hüseyin, “ Kur’ân’ın Işığında İslâm’a Davet”, **E.Ü.İ.F.D.**, sayı, I, Sivas 1996, s. 334.
- Yiğit, İsmail, “Kinnesrîn”, **DİA**, XXV, Ankara 2002, s. 419-420.
- Yücel, Ahmet, “Fîrûz ed-Deylemî”, **DİA**, XIII, İstanbul 1996, s. 140.
- Yücesoy, Hayrettin, “Ka’ka’ b. Amr”, **DİA**, XXIV, İstanbul 2001, s. 216.
- Zehebî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1347), **Ma’rifetü’l-kurrâi’l-kibar ala’t-tabakâtî ve’l-a’sar**, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle 1984, I, 41-2.

-----, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, I-XXV, nşr. Beşşar Avvâd Ma'ruf, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle 1996.

-----, **Tarihu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhir ve'l-a'lâm**, I-XL, nşr. Ömer Abdusselam Tedmurî, Beyrut: Daru İbn Kesir 1997.

Zettersen, K. V., “Nu'man b. Beşir el-Ensârî”, **İA**, IX, İstanbul 1964, s. 350-51.

Zeydan, Abdülkerim, **İslâm Davetinin Esasları**, trc: Veli Ulutürk, Mehmet Karabulut, İstanbul 1998.

Ziyade, Nekûlâ, “et-Tatavvuru'l-İdârî li Bilâdi's-Şâm beyne Bizanta ve'l-Arab”, **el-Mü'temerü'd-düvelî er-Râbi' li tarihi bilâdi's-Şâm**, 15-19 Aralık 1985, Editör: Muhammed Adnan Bahît, Muhammed Asfûr, Amman 1986, s. 130.